СТАНІСЛАВ ГУБЕРНАЧУК

Прадавність української мови

Станіслав Губерначук

ПРАДАВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Київ
Четверта хвиля
2010

УДК 821.161.2'01
ББК 81.2Укр-03
Г95

Губерначук, С.С.
Прадавність української мови / Станіслав Губерначук. – К.: Четверта хвиля, 2010. – 352 с.
ISBN 978-966-529-218-0

У книзі представлені напрацювання автора як фахового філолога за кілька десятків років досліджень найдавніших початків української мови. Читачі довідаються, як ще з раннього кам'яного віку, коли людина почала виголошувати первісні членоподільні звуки, а за ними і звуконаслідувальні мовні одиниці, витворювалися, віками удосконалювалися і передавалися від покоління до покоління потужні зародкові прамовні пласти, які з часом стали основою формування розвоєвої бази української мови: первовічні вигуки й частки, корені багатьох слів, пов'язаних із первісним збиральництвом-мисливством, початковими хліборобством, тваринництвом, будівництвом, металовиробництвом, як і тотемічними та сонцепоклонницькими віруваннями тощо. У доісторичних часах автор простежує і деякі морфологічні, словотвірні, синтаксичні та образно-поетичні особливості нашої рідної мови. Підтвердженням висновків автора є найдавніші жанри української словесності: народні замовляння та казки, обрядові пісні сонцепоклонницького походження, корінні імена особові, географічні назви, а також ведійські, античні та давньоукраїнські писемні джерела.

ББК 81.2Укр-03

Станіслав Сергійович Губерначук
Прадавність української мови
Науково-популярне видання

Редактор *Василь Сташук*
Комп'ютерне верстання *Анжела Корженівська*

Підписано до друку 18.03.2010 р.
Формат 60х841/16. Гарн. SchoolBookC.
Друк офсетний. Наклад 500. Зам. № 24/5
Видавець ТОВ «Четверта хвиля»
Свідоцтво ДК № 340

Видруковано ТОВ «Четверта хвиля», 01042, м. Київ,
бульв. Дружби Народів, 19, оф. 509, тел. 221-13-82; факс: 529-14-02

ISBN 978-966-529-218-0

І. МОВНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНСТВА

Тяглість українських духовних надбань

Дослідження етнографів, фольклористів і, до певної міри, мовознавців, переконують, що вирішальну роль у духовному житті людей відіграє механізм тяглості, постійності: ніщо з нічого не виникає, нові духовні надбання постають із попередніх. І бажаючи з'ясувати найдавніші початки української мови, звичайно ж, варто пам'ятати, що чимало українських культів, міфів, вірувань, жанрів народної словесності мають свої витоки у доісторичних часах і навіть у кам'яному віці. Все те передавалося від покоління до покоління, перебувало під опікою служителів культу тисячами років. Отже й пам'ять українства сягає часів, коли започаткувалися оті культи, міфи, вірування, жанри словесності. Наскільки глибоко в тисячоліття сягають корені вірувань, звичаїв, інших етнографічних надбань певного народу, настільки глибокі початки того народу — така думка існує серед об'єктивно налаштованих дослідників.

Чимало українських культів відображають ще дорелігійні уявлення людей, коли тільки-но зароджувалися архетипи — першообрази, першоджерела, першооснова культури, як, скажімо, архетип рай-дерева, причетного до міфу про сотворення Світу. Українська минувшина підносить нам чимало фрагментів прадавніх вірувань, повір'їв і навіть усних мовних свідчень про вкоріненість, поширеність на українських землях культів Землі, Небесних Світил, роду, води, вогню, рослин, деяких тварин. За П. Чубинським, український народ має глибоку повагу до Землі та зве її Матір'ю: «Земля — Мати наша, тому, що вона годує людей і тварин». Клятва Землею в українців — найвірніша клятва, при якій Землю цілують або й з'їдають її

щіпку. С. Килимник зазначає, що старі люди ще 100 років тому про Землю висловлювалися: «Земля-матінка». На житомирському Поліссі, за краєзнавцем М. Брицуном-Ходаком, Землю називають святою і матір'ю: «Гріх бити святу Землю»; «І коли вже мати-сира Земля мене прибере?». Усе це стосовно Землі, на переконання Хв. Вовка, «останки дуже первісних уявлень». І чимало таких прадавніх уявлень, як ми переконалися, зафіксовані словом. Давнім словом.

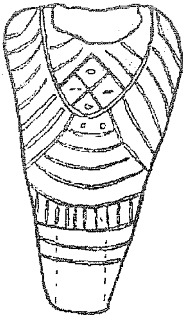
Символічне відображення культу води, Небесної вологи, дощу доволі часто зустрічається ще в орнаментах творців Трипільської цивілізації. То хвилясті та косі лінії, пунктири. С. Килимник стверджує, що свідченням культу води у наших предків-сонцепоклонників є ритуали пошанування води на початку кожної пори року (обливання та ін.), усі грища біля водоймів, купальські купання і пускання вінків на воду, виклики Небесної вологи-дощу (перейшли у дитячі приповідки в іграх), опоетизування водної стихії в українських обрядових піснях, звичай — поїти водою вогонь тощо. Етнографи й записали перекази про ходіння людей на сповіді до води. «Водо-водичко святенька, озовись!... Мабуть я грішив, що до мене вода не говорить». Це запис Б. Грінченка. Особливо чітко відлунюється культ води в українських обрядових піснях, коли оспівуються первісні води як світотворча сила, а також подаються розмови людей з водою. Було в наших предків і повір'я, що вода й вогонь дали початок життю на Землі.

Про існування культу вогню ще в родовому ладі нашої минувшини можна здогадуватися із такої весільної обрядової пісні житомирського Полісся: «Приступи, свашечко, до мене! Є в тебе свєча, є й у мене! Злєпимо свєчі докупкі — зведем дєтки до хаткі!» Цей обряд зліплювання свічок через поріг хати, за Хв. Вовком, має початки у первісних родових часах і символізує об'єднання вогнів двох родів, отже й самих родів. Той же Хв. Вовк пише, що вогонь розцінювався українцями як святиня, про нього казали: «Ми шануємо вогонь як Бога: він наш гість». А господині ставили коло вогню горщик з водою і клали поліно, щоб він «мав що їсти й пити». Заборонялося при вогню говорити щось погане, кидати в нього щось нечисте, тим більше — плювати. С. Килимник вбачає український культ вогню у «весняних вогнях Великого четверга, вогнях Великодньої ночі», купальських та очисних вогнях. Графічний символ вогню у носіїв Трипільської

культури мав вигляд двох навхресних ліній. Ось у яких далеких часах простежується український культ вогню.

Із епохи кам'яного віку має тяглість український архетип дерева, а на останньому етапі тотемізму, у добі Трипільської цивілізації, культ дерева набув щонайширшого розповсюдження на українських теренах, що видно із дуже частого зображення знаку дерева у оздобленні трипільського посуду. В країнських обрядових піснях сонцепоклонницького походження є мотив сотворення Світу, в якому райському дереву відводиться одна з головних ролей. На культі дерева основуються праукраїнські Вербні дні, Зелені свята, водіння «Куста», купальські віночки та ін. Про дерева культ нам нагадують українське весільне гільце, віха-квітка на каркасі щойно зведеного сільського житла. Широко представлений культ дерева й рослин в українських обрядових піснях. Серед найпоширеніших наших культів треба назвати культ бика і культ змії, які вважаються дослідниками найдавнішими у сонцепоклонницькій релігії творців Трипільської цивілізації. За твердженнями деяких дослідників культ бика зберігся в україньких весільних висловах та піснях, де нареченого прирівнюють до бика, тура, а наречену — до телиці.

Одним із найдавніших українських культів є культ предків. Донині він у нас реалізується через поминальні дні — Проводи, Діди поминальні та ін. Та й у різних хліборобських обрядах українці здавна поминають предків, звертаючись до душ дідів. С. Килимник, описуючи свято Першої борозни, наводить і висловлювання-вірування українських хліборобів про «душечки наших дідів», які є «наші дорогі і постійні гості. Вони нам чинять добро: охороняють від грому та тучі наші ниви, ростять урожай житечка, пшенички й іншого хлібця, гарну траву нам доглядають, гарні телятка, лошатка, ягнятка... Вони завжди в хаті є... А на Різдво сидять вони на покуті у снопі-Дідухові, діди живуть і на нивах, і у лісі, і у вирій відлітають і знову до нас повертаються». Такі оповідки-вірування передавалися словом із уст в уста, від покоління до покоління. Прадавні вірування, прадавня словесність. Складовою українського культу предків, культу роду є культ Матері. Він, за Хв. Вовком, простежується в українському весіллі, де матерям нареченого і нареченої відводиться головна роль. До матері звернені більшість весільних пісень, вона виводить нареченого в дорогу до хати нареченої, матері шлюбної пари символі-

Символ родючості – ромб із зернинами на уламку трипільської Берегині. *Сабатинівка*

зують свої роди при зліплюванні ритуальних свічок через хатній поріг тощо. Культ Матері, жінки-Рожаниці був надзвичайно поширеним у наших предків-творців Трипільської цивілізації, що засвідчують мальовані зображення Рожаниць та жіночі скульптурки. Уособленням культу Матері у нас є Божество Рожаниця, а культу роду взагалі — Бог Род. Імена їхні мають трипільське походження.

Космогонічні уявлення українського народу мають початки у прадавніх культах Небесних Світил. Археолог В. Даниленко простежує епогей розвою сонцепоклонницької символіки на теренах України у неоліті, себто в часи Трипільської культури. Хоч, як випливає із праць деяких дослідників, культи Небесних світил виникли у наших подніпровських предків ще до розквіту Трипільської культури. Так, М. Чмихов стверджує, що наші предки ще до неоліту усвідомили закономірності руху ряду Небесних Світил і впливів Сонця на життя природи і витворили універсальний закон організованого космосу чи то закон «Кола Ріти». Лицем, оком «Кола Ріти», за М. Чмиховим, у давньоіндійських Ведах виступає Сонце. Це й засвідчує прадавність культу Сонця у наших предків. Величезну кількість і різноманітність знаків-символів Сонця та його колообігу віднаходимо у орнаментальних композиціях на мальованому посуді носіїв Трипільської культури. І те все успадкувалося мовно-культурним Світом українців. Скажімо, колообіг Сонця, за М. Максимовичем, відтворюють чимало українських дівочих весняних кругових танків. За ходом Сонця, як пише Хв. Вовк, проходили українки-наречені перед тим, як кликати гостей на весілля. В українській словесності за Сонцем надійно прижилися прадавні епітети: Пан, Панна, Цар Неба, Дажбог, Божич, Око Боже. Важливо, відповідники цих наших епітетів законсервувалися у Ведах.

Як і Сонце, прадавніми епітетами наділений в українській мові і Місяць: Король, Князь, Володар Ночі, Око Боже. За П. Чубинським, українці ще не так давно молилися кожному Місяцю-молодику. А ще Місяць виступає в українській усній народній творчості нареченим Зірок: «Не сам, не сам Місячок на Небі... Найближче його Зіронька його»; «Ой ходив, ходив

Місяць по Небі. Ой шукав, шукав ясної Зорі». Блок знаків Місяця й Зірки малювали ще трипільці, а українці і в XIX ст., згідно із З. Доленго-Ходаківським, мали зображення пари Місяць-Зірка на шлюбній корогві як символ кохання, символ молодої подружньої пари. Такі уявлення про Місяць і Зірку були винесені нашими подніпровськими предками до витоків Інду десь у IV-II тисячоліттях до нашої доби. У Ведах ця пара теж виступає шлюбними героями. Ще трипільське походження має чимало українських назв сузір'їв: Молочний Шлях, Волосожар, Велика Ведмедиця, Дівка воду несе (Діва), Квочка, Коза, Ворона. Дослідник української праминувшини О. Знойко доводить, що назви сузір'їв Волосожар (Жар Волоса/Велеса-Бога), Тур, Тілець виникли у V-III тис. до н. е., а назви сузір'їв Стрілець, Близнюки ще й раніше. Зображення останнього сузір'я археолог М. Чмихов віднайшов на пам'ятці Буго-Дністровської культури — предтечі Трипільської культури.

Учені стверджують, що в народній міфології заховалася найдавніша частина народних предковічних знань. Ключ народної праміфології, був упевнений О. Потебня, міг би розкрити чимало таємниць, пов'язаних із первісним станом прамови. Один із перших дослідників української народної міфології І. Нечуй-Левицький писав: «В українській міфології ми бачимо давні форми побуту пастушого і патріархально-хліборобського». Він же відзначав дотримання міри, а також правду і надзвичайну симпатичність персонажів, а ще естетичність в українських народних міфах. Чимало фрагментів нашої первісної міфології віднаходить в українській словесності сучасний фольклорист В. Давидюк. То, зокрема, фрагменти таких міфів, як тотемічний, про втаємничення в мову тварин, про утробні випробування, про «той Світ», космогонічно-календарний, про переродження шляхом відмирання-оживання. За В. Давидюком, такі міфи постали в межах мезоліту і заліза (IX тис. до н. е. — I тис. до н. е.). Для нашої теми важливо те, що фрагменти цих українських прадавніх міфів збереглися завдяки слову і цупкій мовній пам'яті українства.

Наприклад, міф про оновлення-переродження через процес відмирання-оживання успадкувався деякими українськими народними піснями і відлунився в поезіях наших поетів-романтиків: «Посічи мене на дробен мак! Да посій мене да на трьох грядочках. Ай уродиться да трой-зіллячко»; «Підем, сестро, степами, розвіємось цвітами. Ой ти станеш жовтий

цвіт, а *я стану синій цвіт*». Це діалоги брата й сестри, які невільно порушили предківські звичаї і мусять очиститися, переродитися. Із ідеї цього міфу про оновлення, очищення через відмирання-оживання постало чимало українських народних замовлянь, призначених для зцілення людини. Відлуння цього міфу знаходимо в українських народних казках у тих епізодах, коли герой гине, а потім оживає завдяки переродженню у якусь тварину, чи за допомогою якихось чарів, живої води тощо. В українській словесності залишилось чимало слідів міфу про втаємничення в мову тварин-тотемів і рослин-тотемів. Це коли герої нашого фольклору підслуховують мову рослин, тварин, а й чи спілкуються з ними.

Прадавність українського тотемічного міфу, себто уявлення про тотемів як прародичів, опікунів переконливо підтверджують матеріальні археологічні пам'ятки, у яких відтворені зображення пошановуваних нашими предками тотемів. Особливо красномовними є пам'ятки Трипільської культури: у пластиці, в оздобленні посуду цієї культури віднаходимо величезну кількість зображень тих тотемів, які пошановуються в українській словесності і прикладному мистецтві. А надто вражає в оздобленні трипільських пам'яток наявність блоків знаків-символів, що повторюються в сюжетах українських обрядових пісень сонцепоклонницького доісторичного походження. Тож, якщо всі найважливіші символи Трипільської культури дійшли до нас уже в мовному оформленні у обрядових піснях, то чи не тому це відбулося, що усі ті трипільські символи означалися словами, однокореневими зі словами української мови? Адже трипільці малювали свої знаки-символи не для пустопорожніх абстракцій, а як сакральні, спрямовані на релігійні культи. Якщо були культи, обряди, то й були молитви, замовляння та обрядові пісні. І якщо в українське життя й мистецтво ввійшли трипільські тотемічні сонцепоклонницькі знаки-символи, то чому б не могла дійти до нас хоч якась дещиця із їхнього словесного означення?

Знаки-символи носіїв Трипільської культури — то їхні міфологія, вірування, сонцепоклонницька релігія, себто — ідеологія. А ідеологія, як доводили М. Марр, В. Петров, у давнину була тотожна фольклору і первісний фольклор неможливо відокремити від світогляду первісного суспільства, як і первісні мистецтва, зокрема мистецтво слова, від етнографічних традицій. Та де й коли ідеологія не виражалася словом?

Власне, саме мові віддається у цьому відношенні перевага. Тому в мові й затримується таке розмаїття прадавніх фактів із ідеологічних уявлень, свідомості предків. Вагому думку у зв'язку з цим висловив Хв. Вовк: «Факти із стародавніх часів значно довше заховуються — як відгомін — у піснях та закляттях, ніж у звичаях і доходять таким способом до нових поколінь».

Людська мова — явище не тільки унікальне, а й універсальне: вона охоплює все. Підтвердження цьому віднаходимо у славенях «Ріґведи» 71 і 125 мандали-частини X. У цих славенях мова називається *вач/вача*. А в санскриті є ще термін *вачана* — мова; слово; той, хто говорить. Пракорінь *вач*, очевидно, зберігся в українських словах *в'ячати* і *вацюкати*, пов'язаних зі зверненням до тварин і звуком тварин. У Закарпатті говорять: «Коза *в'ячит*, кричит». Це — за Б. Грінченком. А ще, за Грінченком, у нас є говіркове слово *вацюкати*, себто кликати свиню. А у згаданих славенях «Ріґведи» вач-мова виступає як образ Світу і охоплює все, що у Світі є: вона їжа усіх, нею живуть усі, вона заповнює простір, охоплює все суще, робить приховане і непроявлене відкритим і явним. Кого любить мова, того вона зробить могутнім: одного — брагманом (служителем культу), іншого — ріші (співцем-поетом), третього — мудрецем. Саму себе мова описує як всезнаючу, як розпорядницю, збирачку скарбів. У цих ріґведійських визначеннях чи не вся суть мови, а останні слова стосуються унікальної властивості мови: нагромаджувати і зберігати багато чого з того, що людина пізнала й означила словом з найдавніших часів. Мовознавство навіть виділяє з-поміж основних функцій мови так звану акумулятивну, себто здатність мови нагромаджувати здобутки і досвід людських поколінь у всіх галузях людської діяльності, в побуті, духовності, мовленні. Ємко висловився про мовну пам'ять українства у словесності М. Максимович: «Увійшовши до кола народних руських пісень, звичаїв, повір'їв, казок, ми вже разом з тим неминуче ввійшли в коло міфології, бо у всьому цьому яскраво мерехтить і дзвінко відлунює предківська язичницька старовина Руської землі».

Акумулятивна функція української мови частково зберегла нам мовні витвори наших давніх предків: міфи, казки, замовляння, обрядові пісні, імена особові та ін., а в них чимало назв тотемів, сонцепоклонницьких святощів, деякі назви первісних технологій тощо. Додаймо сюди ще й тисячі географічних

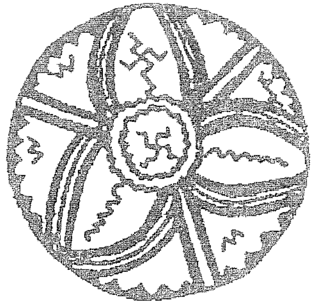
назв, які можна витлумачувати як доісторичний архів, як літопис української землі. Усі згадані атрибути мовної пам'яті українства витворені на всіх обширах українських теренів за однаковими мовними взірцями, в одному стилі, основуються на одних і тих же уявленнях, святощах, що засвідчує надзвичайно давню консолідацію українства, доісторичне його буття як єдиного етнічного організму. У зв'язку з цим Хв. Вовк зазначав, що «український народ найперший з усіх слов'янських народів вийшов на історичну путь і з погляду етнографії він і до наших днів становить повну цілість». Цей же учений наголошує на автономному розвої українства з найдавніших часів: «В етнографічному ладі свого життя український народ заховав значну кількість останків старовини, які доводять, що він не підлягав дуже глибоким етнічним зокільним впливам і, не вважаючи на свою багату на події історію, розвинув свої етнографічні риси послідовно та досить рівномірно».

Первісна віра у магію слова в українських народних замовляннях

Вважається, що в народній міфології, частково збереженій казками, народними обрядовими піснями, оповідями, легендами та ін., заховалася найархаїчніша частина народних знань. До таких скарбниць належать і народні замовляння. Імпульс виникненню цього жанру словесності, вважають дослідники, дала віра первісних людей у магічну силу слова. Про таку віру О. Потебня зазначав: «Чим далі в старовину, тим звичайніша і кріпша віра у здатність слова однією своєю з'явою творити те, що ним означене». Первісні люди покладали на слово такі ж надії, як і на діло, дію. У багатьох замовляннях магія слова виступає не тільки оберегом від злих сил, недуг, а й гарантією успіху, отримання користі від природи. «Первісний господар, — пише С. Килимник, — уважав, що він міг і в силі був вплинути на природу, на її явища, примусити природу благанням чи заклинанням бути корисною йому, що словом і дією можна привернути на користь собі всі сили добрі, а лихі відвернути».

Ритуальними замовляннями-молитвами дехто вважає ритмізовані пісеньки-рефрени, що зустрічаються у казках, які мають витоки у мисливстві мезоліту. До сонцепоклонницьких

часів відносив початки замовлянь О. Потебня, розглядаючи їх як «сонцепоклонницькі молитви, що вивітрилися». Що замовляння — то витвори релігії тотемізму, підказує метафоричність багатьох наших замовлянь стосовно їхніх адресатів-тотемів: води, Землі, Небесних Світил, рослин, вітру та ін. У мовному розумінні сучасниками таких замовлянь є наші вислови: Сонце зійшло, Місяць зайшов, весна прийшла, день прибуває, мороз лютує тощо, у яких маємо відлуння ще тої пори в нашій минувшині, коли наші предки, як висловився І. Огієнко, «очоловічнювали» сили природи.

Трипільський знак сонячного колообігу як символ щастя (свастя) на трипільській мисці. *Усатове*

Фольклорист В. Давидюк припускає, що найдавніші початки мають замовляння, пов'язані із господаркою, бо деякі з них простежуються в казках, які, вважається, сягають часів мезолітичних мисливців (IX тис. до н. е.). До доби раннього неоліту (VI тис. до н. е.), за В. Давидюком, відноситься поява замовлянь, вибудуваних на міфі про очищення шляхом переродження (умираюча й оживаюча природа). А часів неоліту сягають своїми початками замовляння, у яких недуги нейтралізуються словами у наказовому порядку — відсиланням їх на невгіддя, а й чи залякуванням. Замовляння зі спонукою до наслідування космічного порядку, вірить Давидюк, зародилися в епоху бронзи (II тис. до н. е.). Хронологічну глибину українських замовлянь можна осягнути, звернувшись до Вед, зокрема, збірки індоарійських замовлянь —«Атгарваведа». Мотиви, адресати й мовні засоби чималої кількості ведичних замовянь один до одного збігаються із українськими.

У своїх замовляннях наші давні подніпровські предки висловлювали досить вузьке коло прохань, бажань: успіху у збиральництві, хліборобстві, коханні, а також здоров'я, краси. Вірилося, що магія слова-звернення до сил і об'єктів природи спонукає ті сили і об'єкти посприяти людині. Ось як у цих збиральницьких українських замовляннях: «Гайку, гайку! Дай гриба і бабку, сироїжку... красноголовця»; «Берітеся ягудойке із листям, бо я йду додому з користю»; «Тобі, боройку, — ягудойке родити. Мені, боройку, по ягудке

ходити». Ці замовляння пов'язані із господаркою, а ще в них витриманий принцип наказовості, що й засвідчує їхнє прадавнє походження. Власне, в них чітко відлунюється найдавніша епоха людської діяльності — збиральництво. Заслуговує уваги у двох останніх замовляннях форма слова ягоди — ягуде, ягудойке. Оцей архаїзм *ягуда* наштовхує на думку про його зв'язок із санскритськими термінами *ягу+да*, що відповідно означають живий, бадьорий, веселий та дає, наділяє, постачає (да). Це гарно розшифровує уже затертий в українській мові зміст слова ягода — плід, що забезпечує життєдіяльність, силу, бадьорість.

Особливо багато замовлянь витворили наші предки на успіхи у хліборобстві. Ще взимку, дочекавшись, коли Сонце почне свій новий хід угору по одвічному річному колообігу, наші предки зверталися до сил природи у зимові сонцепоклонницькі свята Божича, Коляди, Щедрого Вечора із замовляннями на щедрі врожаї. За М. Максимовичем, сім'я хлібороба, сідаючи їсти кутю, виголошувала таке замовляння: «Морозе-Небоже, іди до нас куті їсти! Не хочеш до нас куті їсти? Не йди ж на нашу гречку, на ячмінь, на пшеницю, на всяку ярину,.. а іди од нас на болота, на очерети, да на темні ліси!». Без замовлянь, як видно із записів етнографів, не обходився у наших предків жоден період аграрного циклу: провідування поля в кінці зими, перша борозна, засівання, літні виходи «на жита», зажинки, жнива, обжинки і т.п. Провідування поля ще напередодні весни, згідно з С. Килимником, наші предки супроводжували рядом замовлянь, зокрема, й таким: «Прийди, весно... прийди, красна! Принеси нам збіжжя, принеси нам красок!». І перший виїзд у поле, акт першої борозни, як пише Килимник, починався із замовлянь, звернених до ниви, до «польних духів», до душ предків: «Святі душечки, родителі наші! Свята нивко, благословіть орати, сіяти, дайте дорід, як торік». Та й господині, висіваючи соняшники, мак, висаджуючи капусту, виголошували замовляння та ще й супроводжували їх ритуальними діями: «Щоб маку було так багато, як багато на голові волосся!»; «Щоб моя капусточка приймалась і в головки складалась!». А полям та городнім грядкам завжди залишали пожертви: прикопували кістки півня, клали паляниці тощо.

Як же оці наші прадавні замовляння й ритуали схожі на ведійські! І як же ті ведійські замовляння підтверджують

прадавність наших замовлянь! Ось, як ці із доісторичної «Атгарваведи»: «О борозно, ми поклоняємось тобі... Щоб стала ти плодоносною для нас»; «О два щасливих плуги! Те молоко, що ви створили на Небі, полийте на цю борозну!»; «Пориваючись до хороших полів, ми приносимо пожертву!».

Здавна у наших подніпровських предків були замовляння на час сівби і після неї. Тут господарі, за С. Килимником, запрошували «польні духи», Сонечко, рясний дощ, вітерець посприяти врожаю. А вже граду, грому, тучам та лихим силам адресувались особливі замовляння: «Громи, гради, тучі, буйні вітри — йдіть на роси, на болота, у скелі, куди курячий голос не доходить!». А коли вже ниви починали колоситися, люди всього села, як пише Килимник, виходили ранесенько в поле, простягували руки до Сонця, що сходило, і, стоячи на колінах, співали замовляння: «Вийди-виглянь, Сонечко, усміхнись! Наше зело житечко, колосись, Наливайся, житечко, колосись!». У такі ж дні виголошувалися замовляння, звернені до демонічних сил: «Русалоньки, мавоньки наші... росу пийте, квітками величайтесь, жита не ламайте... жита не збивайте!». Прадавність цих наших замовлянь можна збагнути звернувшись до індоарійської «Атгарваведи», у якій знаходимо безліч паралелей до українських замовлянь: «Не вдар, блискавко, в наше зерно! О Боже! Не вдар також променями Сонця!»; «Закликаємо тебе, слухняного Бога Ячменя! Піднімись там, як Небо! Будь невичерпним, як океан!»; «Стань буйним своєю потугою, о ячмінь! Хай не вразить тебе Небесна блискавка!».

А на зажинки українські господарі й господині по черзі виголошували замовляння на краю ниви, звертаючись до ниви і душ предків: «Сонце праведне... наші святі душечки, виростили ви хлібець Божий на ниві, внесіть його в наші руки... Докотись, хлібцю святий, житейко наше, у наші клуні-стодоли». З таких замовлянь видно, що наш народ розцінює урожай як дарунок пращурів, дарунок Сонця. Звідси й виник у доісторичні часи у нашій мові термін урожай/уроджай — Сонцем даний. Адже у неолітичні часи Сонце на Подніпров'ї мало одну з назв — Ур/Урай/Уран. Це підтверджують наші обрядові пісні зі своїм персонажем на ім'я Урай/Уран (себто Сонце). Підтверджує те і санскрит, що знає кілька пов'язаних із Сонцем лексем із коренем *ур*, зокрема, *саура*— славені Сонцю, сонцепоклонник та *урвара* — засіяне поле. Ці наші й

санскритські слова виникли у доісторичні часи в українському Подніпров'ї із пракореня *ур*.

Головною метою величезного циклу українських замовлянь є збереження людського здоров'я. Такі замовляння спрямовані проти сухот, пропасниці, кровотечі, пристріту, вроків/уроків, переляку та ін. Як протидія недугам у таких замовляннях виступає все, що має очисну репутацію: вогонь, вода, земля, камінь. Але буває, що допомога вимолюється і в таких об'єктів-тотемів, як Сонце, Місяць, деякі рослини і тварини. Оця надія на сприяння атрибутів ще доби тотемізму, віра у магію слова саме й засвідчують прадавність початків наших українських замовлянь. Доволі часто в замовляннях висловлюється надія на очисну функцію вогню й води: «Свята вода хай очистить від усього лихого наш став, нашу річку, а хто її питиме... хай здорове й чисте буде»; «Ви, сухоти, сухощі, підіть собі за вогнем, за полум'ям!»; «Ой водо-водянице, ти живая крем'яниця. Ти омиваєш каміння-проміння, омий і душу мою, врятуй всю мою сім'ю».

Зростати, розвиватися дитині, як уявляли наші предки, могли посприяти тотеми-дерева: «Дубе, дубе! Ти чорний! У тебе, дубе, білая береза, у тебе дубочки-синочки, а у берези — дочки. Тобі, дубе, шуміть і рости, а роженому N[1] спать і рости»; «Добрий вечір, сливочки (грушечки, яблуньки), возьміть наші криксунки, возьміть наші плаксунки!». Залучалися до замовлянь з вірою у сприяння здоров'ю людини і згадки тварин-тотемів: «Біг собака через міст... сюди круть, туди верть, втікайте вроки, бо йде смерть!»

Доісторичне походження згаданих уявлень наших подніпровських предків, що вогонь, вода, інші тотеми посприяють здоров'ю людини, видно із подібних замовлянь «Атгарваведи»: «О Агні (вогонь), зроби його (чоловіка) соковитим, свіжим! Хай він живе!»; «Адже води — цілющі! Води виганяють недуги. Хай позбавлять вони тебе від недуг!»; «Найсильніша з рослин, о куштга! (трава)... Прийди, вижени звідси лихоманку!». І доісторичні ведійські замовляння, і українські рясніють зверганнями до Небесних Світил: «Як промені Сонця стрімко летять, геть так пролети і ти кашель услід за відпливом океану!». Це замовляння із «Атгарваведи». А ось подібні українські: «Де святе Сонце западає, хай там болезнь пропа-

[1] На місце N підставлялося потрібне ім'я

дає!»; «Місяцю молодий! У тебе ріг золотий. Тобі на підповня — мені на здоров'я!». І в українських, і у ведійських замовляннях здоров'я людини співвідноситься із космічним порядком: «Будь весела та красна, як весна; будь багата, як Земля; будь розумна, лагідна, добра й красна, як Сонце; будь здорова й чиста, як вода!». Це так бажають здоров'я і всіляких гараздів на Волині. З оглядом на космічний порядок зичили одне одному здоров'я і ведійські арії: «Вниз дме вітер, вниз палить Сонце, вниз доїться корова. Вниз хай піде твоя хвороба!» Вважається, що співвіднесення гармонії в космосі і гармонії в організмі людини має початки не пізніше епохи бронзи.

Уже тоді людина уяснила і просила, щоб так, як неможливий безлад у космічних законах, аби так були неможливі й недуги людські. Цей хід використаний у багатьох українських замовляннях: «Коли п'ять братів — Місяць, черв'як, ведмідь, камінь, щука будуть за одним столом сидіти, пити, їсти, гуляти... Тоді в N зубна кость буде боліти»; «Як ружа на камені не зійшла, то щоб так в N кров не йшла!». А ще вірилось, а до цього підключалася ще й магія слова, що відсилання хвороб подалі від людини, до далеких об'єктів природи убереже людину від недугів та вроків: «Уроки-урочища, підіть собі на луги, на ліси дрімучії, на степи степучії, де глас чоловічий не заходить, де півні не співають».

Мрії людини про щасливе кохання, вроду знайшли своє відображення і в замовляннях. Чомусь у цій сердечній справі найчастіше «виливають душу» перед водою, рослинами, Небесними Світилами і в них просять сприяння: «Як вода швидко йде, так аби я швидко віддалася»; «Як вітер шпарить, віє, так аби до мене швидко свати їхали»; «Полинь, полинь, віночку, по бистрій хвилі, полинь під хату, де живе милий!». А ось замовляння, у якому мати просить у рослини-тотема посприяти у коханні її дочці: «Трилич! Трилич! Ти до моєї доні дев'ять хлопців поклич — з дев'ятьох вісім, з восьми — сім... з двох — одного. То їй суджений, нерозгуджений». Подібні замовляння вибудувані за наказовим принципом, а це, вважають, указує на їхні ще неолітичні початки.

За таким же принципом і в тій же добі постали й замовляння, звернені до Небесних Світил. У них виражена надія, що Сонце, Місяць, Зорі пошлють дівчині красу, спокій, кохання: «Добридень тобі, Сонечко ясне! Ти святе, прекрасне, чисте, величне і вічне — золотиш поля, річки й ліси, луги й болота.

Освіти, озолоти й мене — красну діву, з голови до ніг, з ніг до голови!»; «Місяцю-князю! Нічний володарю!.. Тобі, Місяцю-князю, світити-жмуритися — мені, красній діві, нічим не журитися! Тобі, Місяцю-князю, ясненько світити — мені, красній діві, добре походити!»; «Зорі-Зоряниці! Як привертаєте всякі птиці на гнізда, коні на стійла, товар до лігва, корову до теляти, матір до дитяти, мужа до жони — так приворочайте й привертайте такого-то до такої-то». У деяких українських замовляннях дівчина молить Зірок стати їй сестрою і поділитися зірковою красою: «Зорі-Зірниці, єсть вас на Небі три рідні сестриці, четверта народжена N (ім'я дівчини). Ідіть ви, зберіть ви красу, покладіте на народжену N. Як ви ясні-красні межи Зірками, щоби була така красна межи дівками». Ось так, за канонами мезоліту-неоліту уявлялася Небесна рідня людини, ось таке відлуння доби нашої прадідньої релігії тотемізму IX-III тис. до н. е.

А дійсно, надзвичайну хронологічну глибину українських замовлянь із мотивом кохання можна таки простежити. І тут нам у пригоді стає «Атгарваведа», у якій також є подібні мотиви і звернення до тих же тотемів: «Як Небо і Землю враз обходить Сонечко, так і я обходжу мисль твою, щоб ти стала мене любити»; «Як пересихає рот у того, хто не напився води, так засохни ти від любові до мене»; «Я рию цю траву — найсильнішу із рослин, якою витісняють суперницю, якою повністю покоряють чоловіка». Прикметно, у багатьох замовляннях проти всіх недугів «Атгарваведи» є кінцівки-рефрени, де висловлена глибока віра у магію слова: «Я вигнав хвороби *словом* із тебе»; «Ми виганяєм (хвороби) *заговором* назовні». На цій же вірі у магічну дію слова, мови побудовані і всі українські замовляння.

Тексти українських замовлянь знайомлять нас із найдавнішими пластами мовного фонду українства. Зокрема, наші замовляння містять чимало усталених словосполучень, постійних мовних штампів, кліше, епітетів, які витворили наші подніпровські предки у доісторичній минувшині. Адже багато художніх засобів українських замовлянь мають свої відповідники у замовляннях «Атгарваведи» і славенях «Ріґведи». Наприклад, у наших замовляннях часто говориться про Землю як Матір: «Хай душа водою Даною омивається і у води Землі-Матінки зливається». І у Ведах Земля й Небо виступають як парне Божество, як батьки Всесвіту і називаються Матар, що

співзвучне нашому Матір. Та й корінь нашого праслова Земля дав імпульс виникненню санскритських лексем Кзам/Кзем — Земля. Вода в українських замовляннях часто називається — жива: «Ой водо-водянице, ти живая крем'яниця». Так само води— живі і в індоарійській «Атгарваведі»: «Живі ви, води — хай буду і я живим». Лексичні складові цього прадавнього штампу і в нас, і у Ведах дуже близькі: наше слово вода у санскриті — *уда*, наше живий у санскриті — *джіва*. Води у ведійських замовляннях ще називаються Богинями: «На благо, на підтримку нам Богині-води!». Як Богиня Дана виступає вода і в деяких українських замовляннях: «Хай душа водою Даною омивається». Богиня вод з майже тотожним іменем — Дану є і в «Рігведі».

Про Місяця в українських замовляннях говориться як про володаря ночі та князя: «Місяцю князю! Нічний володарю! Ти поза хмарами літаєш...». І у Ведах Місяць має епітети «ніша паті» — нічний володар; «ніша кара» — творець ночі. У наших замовляннях і в замовляннях «Атгарваведи» Місяць ще наділений епітетом — «молодик». «Місяць молодик! Тобі на підповня — мені на здоров'я» — говориться в нашому замовлянні. «О Місяцю молодик! Ти увесь досконалий. Нехай буду і я увесь досконалий» — мовиться в «Атгарваведі». Важливо, наше слово Місяць має паралель у санскриті — *Мас*. А Зорі і в уяві творців українських замовлянь, і в уяві творців прадавніх Вед — сестри. У нас: «Є в мене дві Зорі — то дві рідні сестри». У Ведах Зорі — то 27 доньок Дакші-Сонця, отже сестри. Оця змістовно-символічна подібність стосовно Зірок виражена й мовною подібністю: наше — Зоря у санскриті — *Джар'я*, а сестра — *свастрі*.

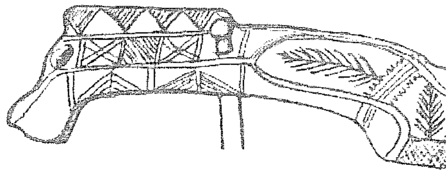
Фігурант українських замовлянь дерево у наших обрядових піснях буває оспівується як Бождеревейко, а ще українці називають одну із цілющих рослин — бождерево. Знаменно, у Ведах дерево теж має епітети — божественне, Боже. І в цьому випадку наш і ведійський символ-дерево є близькими і за змістом, і за словесним вираженням: наше Бог у санскриті *Бгага*, а дерево — *дарава*. Українське поняття приворотна та відворотна трава були вже в індоаріїв, отже потрапили в Індію з Подніпров'я. У «Атгарваведі» читаємо: «Ті, хто ворожі нам... я відбиваю їх цим відворотним засобом-зіллям». У наших українських замовляннях є сталими вислови: звести з розуму, присушити, запалитися (покохати) і ін. Що ці вислови вини-

кли на українських теренах у доісторичну добу, видно із таких же метафор ведійських замовлянь: «Цією тисячолистою травою я *присушую* серце своє»; «Зведи його з розуму, о повітря, нехай він *запалиться* до мене!». Свого відповідника у Ведах віднаходить українське замовляння протилежного змісту: «Пухом Земля йому!». А у Ведах це звучить: «Хай буде Земля йому легша від вовни!». Ось у таких прадавніх ведійських часах (II тис. до н. е.) простежуються деякі художні засоби українських замовлянь.

Наші давні подніпровські предки вклали у свої замовляння досить скромні бажання-прохання: здоров'я, краси, любові, урожаю. Стосовно здоров'я, то у нас часті замовляння від сухот, жару (температури), кровотечі, зубного болю, криксів-крикливиць, кашлю, гикавки, вроків/уроків, переляку тощо. Українські терміни на означення цих недуг-фігурантів замовлянь легко простежуються у доісторичних часах. Наприклад, мовний корінь слова сухоти є спільним із коренем санскритських лексем: *сукха* — сухий; *шуска* — висохлий; *шус* — висушувати і ін. У тому ж санскриті має подібність і наше жар: *ґгарма* — жар; *джара* — ярий, гарячий, запальний; *гар* — жаркий, жовтий і ін. Обидві основи українського терміну кровотеча віднаходять виразні санскритські паралелі: *кравіс* — кров; *крав*'я — кривавий; *тік* — тікати. Українське слово кашель законсервувалось у санскритській короткій архаїчній формі — *кас*, а наше гикавка (говіркове — гікалка) є однокореневим із санскритським *гікк/гіккаті* — видавати невиразні звуки. Терміни крикси/крикливиці наші предки витворили з тих же мовних коренів, які приберіг і санскрит у своїх лексемах *кріка* — горло (згадаймо наше горланити); *кріч* — страждати; *кроча* — крик. Щодо українського слова вроки/уроки, що часто використовується в наших замовляннях, то воно, правдоподібно, є однокореневим із санскритськими лексемами *врікаті* — грабіжник, розбійник; *віріка* — вовк. Адже наше врікти означає зашкодити, а наведені співзвучні йому санскритські терміни якраз і ввібрали в себе зміст — шкідник. Той же санскрит знає терміни *бгіяс* — страх та *бг*'яс — боятися, які можуть пролити світло на прадавнє походження українського боятися — відчувати переляк, проти якого спрямовано чимало наших замовлянь.

Метою багатьох українських замовлянь було «здобути» красу й кохання/любов. Наскільки давні ці два наші терміни

свідчать санскритські лексеми: *крішна* — красний (гарний); *любг'яті* — любити. У наших замовляннях господарського циклу нерідко трапляються слова урожай та збіжжя, які є ровесниками тих доісторичних часів, коли започаткувалися замовляння взагалі. Санскрит тому свідок: наше збіжжя у санскриті — *субіджя*, а санскритські слова *уруці* — Земля; *урвара* — засіяне поле; *ур* — Сонце мають спільний корінь із українським урожай — *ур*.

Українське дерев'яне ярмо початку XX ст. (фрагмент) із вирізьбленними трипільськими знаками рай-дерева, збіжжя в купах, заскородженого поля, вогню. *Музей І. Гончара*

Оце все, щойно перечислене, здоров'я, любов, урожай та ін., наші давні предки мріяли мати сповна за сприяння природніх сил, яким і адресували свої замовляння. А то — Небесні Світила, Земля, вода, вогонь, вітер, нива, бір, трави, прародичі, Боги, польові духи та ін. Як до живих реальних істот висловлюються у замовляннях звернення до русалок, відьом, чортів, а також граду, туч та ін. не чинити людям шкоди, не першкоджати людям зазнати щастя. Надзвичайну хронологічну глибину назв цих адресатів можна з'ясувати, звернувшись до санскриту. Так, українські слова Небо, Небеса у санскриті звучать *Набга, Набгаса*, а українське Світило є однокореневим із санскритським *швіта* — світло. Наші нива, град, грім, вітер мають, відповідно, збіги у санскриті: *ніва, града, градуні* (буря), *граза, гарджа* (грім), *ватар*. Український термін прародичі є однокореневим із санскритськими *родга* — родити; *родас* — земля-ґрунт, Небо і Земля. Можна відшукати у санскриті й корені нашого вислову із замовлянь — польові духи: *пгала* — поле; *дух* — той, хто дає милостиню, виконує бажання. Щодо українського слова трава, то у санскриті віднаходимо відповідники обом його основам — *тра+ва*: *тра* — захищати, рятувати; *ва* — поширюватися, плести, зв'язувати. Тут увесь спектр семантики нашого слова трава. Згадувані в замовляннях назви демонічних сил — відьма, чорт мають у санскриті свої тотожності: *відья, чарт*. Прикметно, у одному із українських замовлянь відьма названа майже, як і в санскриті — віда: «Одсилаю віди й відята, вітерниці й вітерники, упирі й упирята». Решта назв

основних фігурантів українських замовлянь розглядалася раніше.

Отже, опорні слова українських замовлянь простежуються ще в доісторичних часах. Їхні мовні корені десь у IV-II тис. до н. е. разом з представниками наших подніпровських предків вимандрували з берегів Дніпра до витоків Інду і там збереглися у санскриті, де ми й маємо приємність зустрічати їх нині. Ось така глибока мовна пам'ять українства лише в наших замовляннях.

Мовні карби мезоліту-неоліту
в українських народних казках

Як і розглянуті замовляння, до скарбниці найдавніших народних знань та архаїчної лексики належать народні казки, а надто казки про тварин і героїко-фантастичні. Дослідники народних казок стверджують, що на казках позначився вплив багатьох епох, починаючи з первісного періоду. Про прадавнє походження казок свідчать писемні джерела. Так, у Китаї ще в II тис. до н. е. була відома збірка казок «Шан-Хої-Кінг». У ті ж часи писемно зафіксовані казки у стародавньому Єгипті. Задовго до історичних часів побутували казки в Індії, частина яких згодом увійшла до збірки «Панчатантра». Були відомі казки і в стародавніх Греції та Римі.

Щодо українських казок, то дослідники їх І. Березовський та В. Давидюк підкреслюють, що місцева традиція казок українського народу має тяглість із найдавніших тотемістичних уявлень та вірувань наших давніх подніпровських предків. За Давидюком, про прадавність і автохтонність українських народних казок свідчать їхні персонажний склад, відображений у них клімат і навіть найдавніші виробничі технології (наприклад, землеробські). Знаменно, у зачинах самих казок із найдавнішими сюжетами підкреслюється їхня прадавність: «Це скоїлось давно-давно, ще як скоро утворився Світ» (казка «Як птахи гуртом орали»). Особливо багато рис «архаїчного думання», як вважає В. Давидюк, поєднують у собі казки про тварин. Власне, усі дослідники українських народних казок відносять цикл «звіриного епосу» до найдавнішого казкового пласту. Та й інший цикл наших казок — героїко-міфологічний, на переконання дослідників, має свої початки у неолітич-

них часах, себто десь у VI-III тис. до н. е. До цього ж періоду відносять і казки про приручених тварин.

Утвердилася думка, що найдавніші казки про тварин — то витвори мисливців верхнього палеоліту — нижнього мезоліту. А ряд уявлень, пов'язаних із первісним мисливством, формувався приблизно 20–10 тисяч років тому. До таких зараховують уявлення первісних людей, що дикий звір розуміє мову людини. І саме з цим пов'язувалась основна функція казок про тварин, витворених первісними мислисцями: приспати пильність промислового звіра, затримати, знерухомити його, себто людським словом вплинути на тварину. Гадають, що адресатом первісних казок про тварин саме й була тварина, а не людина. Казкою намагались ошукати звіра. Відомо, що мисливці деяких народів російської Півночі ще недавно брали із собою на полювання казкаря, бо без казки, побоювалися, не буде удачі.

Зразком казок первісних мисливців, за В. Давидюком, є українські народні казки «Рукавичка», «Коза-дереза», «Вовк і семеро козенят», «Про вовчика-братика і лисичку сестричку», «Котик і півник» та ін. Деякі мотиви наших казок про тварин несуть у собі якісь відлуння про нашу доісторичну минувшину. Скажімо, мотив «як птахи гуртом орали» з його ралом із великої гілляки, упряжжю з лика навіює думу про перші проби рільництва наших подніпровських предків ще у передтрипільські часи. А мотив «як звірі ходили за моря Сонця шукать» приховує у собі якісь натяки на міграції найдавніших вихідців із Праукраїнської Материзни до витоків Інду, до Середземномор'я десь у IV–II тис. до н. е. Мотив «клятва буком і берестом» приберіг туманні дані про панування релігії тотемізму на українських теренах десь у IX–III тис. до н. е., коли певні види рослин і тварин уявлялися друзями, опікунами і навіть прапредками окремих людей чи й цілих родів.

На зв'язок українського епосу про тварин із прадавніми формами народного світогляду — тотемізмом, анімізмом, фетишизмом підказував відомий український учений В. Гнатюк. Що в «звіриному епосі» українців залишилися тотемістичні уявлення людей стародавнього часу, пише І. Березовський. У свою чергу В. Давидюк виділяє в українських казках про тварин таку рису тотемістичного мислення, як рівнопартнерські стосунки людини із природою. Це коли, скажімо, дівчина в казці стає нареченою вовка, вужа. Такі рівнопарт-

нерські стосунки із природою в уяві наших предків описав Геродот ще у V ст. до н. е. То зафіксовані з вуст сколотів оповіді, що сколоти є нащадками змії-доньки Дніпра, а також про людей із вовчим родоводом (вовкулаків) із етнічної групи неуріїв. Себто і змія, і вовк у цих випадках уявлялись нашим предкам як тварини-тотеми. Та й усна словесність і звичаї українців зберегли чимало свідчень про релігію тотемізму наших пращурів. До таких свідчень належить український звичай «водити козу»-тотема, що буцімто забезпечує благополуччя. Таким був недавній звичай галичан заорювати кістки півня в ріллю, що начебто сприяло врожайності. А в деяких місцевостях Західної України збереглися повір'я про якісь начебто прадавні «родинні» зв'язки людини з ведмедем, якого навіть називали — вуйко, себто дядько по материнській лінії. В українців існував і звичай з'їдати у певні свята виліплені з тіста чи сиру фігурки деяких тварин як акт прилучення людини, сім'ї до сил і здібностей, приписуваних тим тваринам-тотемам.

В українських віруваннях та обрядових піснях, особливо сонцепоклонницького походження, часто трапляються мотиви розмов людини із тотемами тваринного й рослинного світу, як і розмови тварин і рослин поміж собою. Більше того, в деяких українських оповідках, легендах, піснях і казках ідеться про те, що деякі звірі, а й навіть, дерева, були колись людьми. Так, І. Нечуй-Левицький записав народну оповідь, що зозуля, дятел і бусел були в минулому людьми, а медвідь навіть був людиною-мірошником. А В. Давидюк віднаходить у наших казках «Телесик» і «Летючий корабель» залишки міфу про походження людей від дерев.

Українські народні казки про тварин приберегли багато свідчень стосовно уявлень наших предків про тварин як тотемів. Такими, наприклад, є в казках повідомлення зооморфної істоти (орлиці, вовчиці, змії, вужа) про наміри стати в пригоді людині. Це деякі дослідники витлумачують як інформацію про те, від якого тотема тягнеться родовід героя. На Волині побутує пречудова казка «Чому зозуля замовкає у Петрівку», сюжет якої вибудуваний на коханні вужа до дівчини-красуні, що закінчилося шлюбом. Це дуже давній сюжет, бо він простежується і у Ведах — там змії Наги перекидаються у звабливих хлопців і одружуються із дівчатами. У деяких українських казках вовк-тотем, наприклад, виступає у ролі перевізника. Є в нас і казки, у яких головними персонажами виступають

«чарівні» гадюки, «добрі» вужі, що приносять добробут господарю, у хаті чи під хатою якого вони живуть. У багатьох казках про тварин постає образ звіра-тотема, що приносить користі людині, надає їй значну допомогу. Скажімо, у казці «Лис і цап», «Селянин, лисичка і вовк» лисиця допомагає людині впіймати дичину. А в казках «Про вовчика-братика і лисичку-сестричку», «Як лисиця роздобула риби», «Як лис учив вовка діставати рибу» лисиця допомагає людям розправитися із хижаком-вовком. У деяких казках люди свідомо вступають у контакти зі звірами, аби отримати від них допомогу. Скажімо, у казці «Як звірі голосили по бабі» звірі на догоду дідові оплакують покійницю-бабу. А в казках «Так Світ платить», «Вовк у мішку і лисиця», «Як лисиця рятувала чоловіка від смерті» лисиця оженила діда, а в іншому випадку — парубка, на царівні. У одній із казок ведмідь іде в найми до господаря, а в казці «Про липку і зажерливу бабу» тотем-липа обдаровує діда й бабу худобою, конем, хатою. Це все є відлунням доби тотемізму на наших землях, що має початки 10–12 тисяч років тому.

У казках усіх народів, за даними дослідників, оповідається, що у звірів, як і в людей, є своя мова. Більше того, мовознавці відзначають поширеність у Світі міфологічного сюжету про давню спільну мову людей і тварин. Ось як це подає українська народна казка «Вуж і дитина»: «Оповідають старі люди, що колись давно на Світі були всілякі дива, що всі звірі говорили людською мовою». І постійно в українських казках зустрічаються діалоги тварин між собою та й діалоги тварин і людей: «Побачив там діда ведмідь тай каже: ти, дід, мабуть, орач. Дід йому сказав: так, я орач» («Ведмідь і дід»); «Як чоловік дійшов до вовка, вовк спинив його і каже: а що ти за оден, чоловіче? Та же видиш, — каже чоловік, — же я ані хлопець, ані дід».

Чітку пам'ять про нашу тотемістичну правіру приберегли українські народні казки у такому на перший погляд дивному мовному явищі, як називання людьми певної тварини своїм родичем (братом, сестрою). Наприклад: «От лисичка прибігає до однієї баби та й каже: здорові були, бабусю! З неділею!... Позичте мені вогню... Добре, — каже баба, — лисичко-сестричко». («Лисичка-сестричка і вовк-панібрат»); «Старик каже: ведмедику-братику, приходь до мене голосить!.. Старик каже: вовчику-братику. Приходь хоч ти поголоси!.. Старик каже: лисичко-сестричко, запоможи моєму горю!» («Як звірі

голосили по бабі»). Тут уява наших предків вивела лисицю, ведмедя й вовка у ролі родових тотемів.

Оці звернення казкових персонажів одне до одного — сестричко, брате і ін., як і називання звірами одне одного паном, господинею, удовицею, матір'ю засвідчують прадавність витоків українських казок про тварин. Адже тут чітко простежується ще первісне, як висловився І. Огієнко, «очоловічнення» природи. Та й архаїчність отих звернень можна підтвердити, звернувшись до санскриту, де наші сестра — *свастрі*, брат — *бграта*, мати — *матар*, вдова — *відгва*, пан — *пан*. Санскрит же засвідчує доісторичне походження мовних коренів таких назв казкових персонажів, як ведмідь, вовк, миша та ін. Так, обидві основи слова ведмідь мають чіткі санскритські паралелі: *вед* — відати; знати; *мід, мадга* — мед. До речі, у Галичині слово мед звучить — мід. На означення назви вовк у санскриті є близький нам термін — *врік*. Цікаво, із вовком із казки «Вовк та ягня» пов'язаний український архаїзм сарма: «вовк... виждав поки одно ягня підійшло до сарми воду пить». Наскільки це наше слово прадавнє, підказує санскрит, де є терміни *сарма* — течія; *сара* — струмок; *сар* — текти, струмувати. І наше слово миша має свого санскритського двійника — *муша*. Персонажі наших казок свинка-сестричка та вепр-дик коренями своїх назв збігаються із санскритськими термінами *паясвін* та *діч'я*, що відповідно означають молочний скот і чужий. Свиня ще в наших казках іменується безрога. І цей казковий ефемізм є доісторичного походження: санскрит знає термін *руг* — відросток (чим — не ріг?). Щасливцем іменується в казках вуж, перебування якого на обійсті господаря приносить достаток, щастя людині. Українське щастя і за звучанням, і за значенням має чіткі санскритські відповідники: *свасті* — благополуччя, процвітання, успіх, щастя; *сасья* — посіви, вруно, урожай зернових (чим — не щастя для людини?).

Розглянуті епітети свині, вужа, вепра, як зазначалося — то ефемізми, а зрозумілою мовою — підміна справжньої назви умовною, вигаданою. А для чого була потрібна первісним мисливцям така підміна? Етнографам відомо, що мисливці, плануючи полювання на певного промислового звіра, між собою говорили, що йдуть на риболовлю — це аби не наполохати того звіра. І в мисливських казках, функцією яких було приспати пильність певного звіра, часто не називалася справжня назва того звіра, аби не насторожити його. Це все постало із уявлен-

ня первісних людей про магію людського слова, про розуміння тваринами мови людей. Але тут уже не тільки обман тварин, а й самообман мисливців, які щиро вірили, що звірі нібито чують на відстані мову людей, розуміють її та й піддаються магії людського слова. Тому в казках мисливського походження тварини часто називаються: ведмідь — вуйко, пан, сват, бурмило, набрідь, кудлань; вовк — сірий дурень, довгомуд, сіроманець, колядник; коза — дереза (колюча рослина), ярая (активна, метка), рогата; цап — кудлатий дурень; дика свиня — безрога, дик тощо.

Мовні корені чималої кількості цих мисливських перейменувань звірів вдається простежити у доісторичних часах — вони десь у IV–II тис. до н. е. здолали шлях від Дніпра до Інду, коли представники наших подніпровських предків хвиля за хвилею викочувалися у Північно-Західну Індію як колоністи. Так, корені наших ефемізмів щодо ведмедя — пан, сват, бурмило дали життя багатьом термінам ведійської мови: *пан* — бути чудовим, поважати, хвалити; *пані* — вода; *Панна* — Сонце; *паньдьїта* — розумник, учений; *паньїтар* — купець; *свата/сватва* — відчуття власності; *сва/свака* — свій, власний, родич; *бурбурана* — той, хто бурчить і ін. Мовні корені ефемізмів стосовно вовка — сіроманець, сірий дурень законсервувалися у санскритських термінах із багатозначним коренем *ман* і таким же багатозначним коренем *дур*. Одне зі значень останнього є таким же,як і в нас — дурний. Назва цап має свого двійника у санскритській лексемі *цапра* — коза. Щодо казкових ефемізмів кози — рогата, яра (активна), то про особливість кози активно захищатися рогами й ногами йдеться у казках: «Тупу, тупу ногами, сколю тебе рогами». Про це ж українці говорять — буцається, що й спричинилося до виникнення однієї із санскритських назв кози — *букка*. Звуконаслідування нашими предками голосу кози ме-ке-ке ввійшо в деякі казки: « Кізонько моя мила, Чи ти пила, чи ти їла? Ме-ке-ке-, дідусю! Ні пила, ні їла». Саме оце козине ме-ке-ке, як воно уявлялося нашим неолітичним прапредкам, дало життя ще одній санскритській назві кози — *мека*. У деяких наших казках зустрічаємо войовничий окрик півня: «Кукуріку!». Це звуконаслідування нашими предками голосу півня дало життя індоарійській назві півня — *кукута*, а його «жіночої» половини — *кукуті*.

Етнографи стверджують, що мисливці деяких народів ще донедавна, ідучи на полювання, брали із собою і казкаря, бо

без казки, уявлялось, неможлива була удача. Вірогідно, й наші подніпровські предки — первісні мисливці мали у своїх гуртах оповідачів казок. Як їх могли називати? Із гнізда українських слів зі значенням оповідати, розказувати, певно, доісторичні корені мають лексеми балакати, ректи, варнякати. Запорукою прадавності коренів названих українських слів можуть слугувати однокореневі санскритські терміни, пов'язані із поняттями розказувати, оповідати: *бала* — дитя (балакуче?); *балака* — коханка (балакуча?); *бала-калі* — дитячі забавки; *варн* — розказувати, вихваляти, описувати; *ріґ* — ректи, промовляти, казання. Однією із хитрощів первісних мисливців, як гадають, було приманювання звірів якнайближче до засідки звуками вабика, яким імітували голоси тих звірів. В українській мові такий мисливський вабик називається бандурка. Обидві основи цього терміну бан+дур мають своїх двійників у санскриті: *бан* — швидкість; *дур* — дурити (швидко обдурити звіра). Саме звуками такого вабика-бандурки котик із казки «Котик і Півник» виманив увесь лисячий виводок, а потім знищив. Обдурити лисячий виводок допомогла котику ще й магія слів, закладена в пісеньку, яку він співав. Подібні казкові пісні, як вважає В. Давидюк, то — не що інше, як прообрази ритуальних замовлянь, молитов, у яких звучить відлуння атрибутів первісного мисливського суспільства, яке вірило у магію слова. Такі слова-обереги у вигляді пісеньок чуємо від казкових персонажів кози-дерези, рака («Коза-дереза»), лисички («Лисичка-сестричка і вовк-панібрат») і ін. За допомогою магії слова у казках відбувається витіснення звіра із його схованки і знищення його — те, чого добивалися й мисливці.

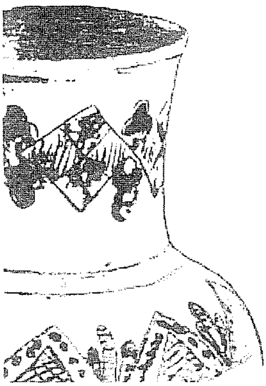
Чималий цикл українських народних казок дослідники називають героїко-фантастичними або «чарівними» і бачать їхні початки у часах неоліту, себто 5–8 тисяч років дотепер. Іноді в самих казках говориться про їхнє прадавнє походження, як ось в українській народній казці із Закарпаття «Чингилинги катуна»: «Тепер цар іде додому пішо, бо давно ачей не було так, як тепер — ні возів, ні на конях не знали носитися». Отже, тут чуємо відлуння часів, які передували винаходу колеса, приручення коня. І навіть те, що на озброєнні героїв «чарівних» казок найчастіше була примітивна, ще первісного суспільства зброя — палиця-булава, засвідчує прадавнє коріння таких казок. У мотивах цих казок є якісь туманні натяки

на прадавні культи і звершення наших подніпровських предків: культ роду, культ тварин-тотемів, початки землеробства, міграції у далекі землі та ін. Скажімо, у далеких мандрах казкового героя йому часто зустрічається дідок із сивою бородою, а чи й померлий батько, які допомагають герою. Таке відлуння культу померлих предків, культу роду знаходимо в героїко-фантастичних казках «Батько і три сини», «Летючий корабель», «Царевич-дурень», «Царівна-жаба» та ін.

Про прадавній культ зооморфних предків-тотемів натякають дарування героями життя зустрічним птахам, звірам, принесення пожертви цим тваринам, як і навпаки, надання тваринами допомоги героям. Так, у казці «Золотий черевичок» героїні допомагає верба-тотем, у казці «Телесик» героя переховує тотем-явір, а виносить із небезпечного місця тотем-гуска. У казці «Царівна-жаба» герой має користі від тотемів ведмедя, сокола, курки, а в казці «Дар із трьох зернин» ластівка-тотем ощасливлює героя чарівними зернятами. Три ворони стають у пригоді герою у казці «Правда і Кривда», а змія-тотем наділяє героя чарівним яйцем у казці «Яйце-райце». Тотемами-помічниками виступають пес, жаба і кіт у казці «Про бідного парубка і царівну». Такими ж тотемами-тваринами в українських «чарівних» казках, наприклад, є вовк («Залізний вовк»), вовчиця («Чарівний перстень»), гриф-орел («Котигорошко»), три орлиці («Юрза-Мурза і стрілець-молодець»), змія («Стрілець») та ін. Відлуння релігії тотемізму вчувається у казкових мотивах перекинення людини у тварину чи рослину і навпаки. Наприклад, жінки — в козу («Мати-коза»), уточки — в дівчину («Кривенька уточка»), змія — в парубка («Заклятий легінь»), дівчини — в зозулю («Царівна-жаба»), дівчини й хлопця — у пшеничний лан («Яйце-райце») тощо. Більше того, скажімо, герой казки «Про трьох побратимів» був зачатий від ведмедя, а герой казки «Про трьомсина» — від щуки.

Пам'ять про далекі завойовницькі походи наших неолітичних подніпровських предків приберегли героїко-фантастичні казки у своєму мотиві про сміливі мандри героїв. У таких, зокрема, казках, як «Летючий корабель», «Три брати», «Котигорошко», «Чарівна сопілка», «Заклятий легінь», головні герої шукають своє щастя, вимандровуючи до «далеких Світів», у «чужі землі», «на край Світу», у «тридев'яте царство», за «далекі моря», до «чорного царства» і т. п. У таких казках,

як зазначає В. Давидюк, відхід одноплемінника від свого роду прирівнюється до його остаточної втрати. Батьки, прощаючись із героєм, мовлять йому: «уже я тебе не побачу», «та чи увиджу ще тебе?». Ці прощальні висловлювання підказують, що йдеться *про якісь переселення*, а не про похід на тимчасову війну. А в «чорному царстві» можна вбачати краї індійських чорношкірих автохтонів. Про це свідчать і субтропічні екзоти (грифи, леви) казкових «чужих земель». В. Давидюк вважає, що у змалюванні «того Світу», «тридев'ятого царства», «чужої землі», «чорного царства» вгадуються прообрази певних цивілізацій. Думається, що все те є відголоском реальних давноминулих подій, *коли наші подніпровські неолітичні предки колонізували* землі довкола витоків Інду і землі Південно-Західної Європи. Вони ж і занесли до Індії навіть деякі постійні вислови із наших казок. Скажімо, санскрит має термін *тридасаталока*, що є калькою нашого казкового — «тридесяте царство».

Український глечик XIX–XX ст. із трипільськими знаками-символами родючості (ромб), райдерева та збіжжя в купах. *Музей І. Гончара*

З цього погляду є показовим те, що головні персонажі українських героїко-фантастичних казок, *як правило*, у «чужих землях», у «тридев'ятому/тридесятому царстві» започатковують хліборобство: викорчовують ліс, виорюють і засівають підготовлену галявину, вирощують хліб і т. п. Але, що теж важливо, усі хліборобські навички герой набув у рідній стороні — *тут він пройшов нелегкі* випробовування: за одну ніч викорчував ліс, виорав і засіяв галявину, пустив воду на посіви, зібрав, обмолотив урожай, змолов зерно і т.д. Все те пройшли наші неолітичні предки, освоюючи тисячоліттями хліборобські технології, все те й винесли молоді, *завзяті їхні представники* у далекі Світи десь у IV–II тис. до н. е. Ось такі прадавні витоки українських народних «чарівних» казок.

Варто зазначити, що переважна більшість імен героїв таких казок належить до прадавнього сонцепоклонницького іменослова. Сонцепоклонницьку природу мають і назви природніх сил та й Божеств, які зустрічаються, а то й буває, допомагають героям: Цар-Сонце, Сонцева мати, Місяць, Місяцева мати,

мати Зірок, Зірки, Морська Пані, сестра Сонця, сестра Місяця, Вітер, сестра чотирьох Вітрів, Вітрова жінка, Морозова жінка та ін. Українські героїко-фантастичні казки дають прекрасну можливість відстежити прадавні початки українських корінних імен особових, яких у казках є предостатньо: Вернигора, Вертиземля, Вирвидуб, Ведмеже Вушко, Костій, Котигорошко, Красносвіт, Кривда, Крутивус, Ломидерево, Лукомор, Перчик, Морозко, Побиван, Правда, Скороход, Слухало, Телесик, Трьомсин, Чабанець, Щавидуб, Ох та ін. Здається, найдавнішим за походженням серед названих імен є ім'я Ох, адже в ньому закладений вигук (ох!) часів первісного мовотворення чи то первісних членороздільних звуків, коли людина переходила на спілкування за допомогою мови. Майже усі з наведених імен мали виконувати харизматичну функцію, підкреслювати надзвичайну силу, найкращі моральні якості (Вернигора, Вертиземля, Скороход, Правда), винятковий родовід героя, іноді відтотемний (Іва, Котигорошко, Ведмеже Вушко). Ці імена придумані за тими взірцями, за якими витворювали свої корінні імена усі народи Світу у сонцепоклонницькій минувшині людства.

Показовим з цього погляду є ім'я Котигорошко із однойменної казки. Ім'я цього казкового героя, розмірковує В. Давидюк, пов'язане з його чудодійним походженням — він з'явився на Світ зі спожитої його матір'ю горошини. А горохові в українців відводиться якась особлива роль, бо він завжди був обов'язковою стравою на поминках. Тож, певно, українцям уявляється, що горох уособлює колективну силу предків. І саме таку фантастичну силу увібрав у себе казковий герой — Котигорошко. Варто врахувати, що горох був основною культурою творців Трипільської цивілізації. Тоді чи не можна в українських поминках предків горохом вбачати данину пращурам-трипільцям за окультурення гороху? Саме ж слово горох, як стверджує Ю. Мосенкіс, належить до трипільського праcловника української мови. Що ж, можна припускати, що ім'я Котигорошко є ще трипільського походження. Осягнути хронологічну глибину казки «Котигорошко» дозволяє ряд закладених у неї міфологем. Скажімо, Цар-Сонце, у якого Котигорошко звабив-викрав Морську Пані, за М. Максимовичем, то Дажбог-Сонце. Сама ж Морська Пані дуже вже нагадує посталу із морських вод ведійську дружину Бога Вішну.

Ведійсько-українські мовні паралелі надають можливість простежити прадавнє доісторичне походження ряду інших імен героїв українських «чарівних» казок таких, як Вернигора, Красносвіт, Вертиземля, Трьомсин, Ломидерево, Обпивайло. Так, у першому імені друга основа гора є однокореневою із санскритським терміном *гірі* — гора. Наші слова красний та світ у імені Красносвіт мають свої відповідники у тому ж санскриті: *крішна*, *швіт*. У імені Вертиземля перша основа верт є однокореневою із санскритським коренем *варт* у термінах *віварт* — вертітися; *віварта* — водоворот; *парівapт* - повертатися; *апаварт* - відвертатися, а друга основа земля має відповідник у санскриті — *кзам/кзем*. Казкове ім'я Трьомсин віднаходить тотожності обом основам у санскритських лексемах *трі* — три; *суну* — син. У казковому імені Ломидерево друга основа дерево повторюється у санскритській формі *дарава*. Ім'я казкового героя Обпивайло виникло від українських слів пити, напій, що є однокореневими із санскритським *пая* — напій. Серед персонажів наших «чарівних» казок часто фігурують відьма і чорт. Про доісторичне походження обох демонічних сил свідчить все той же санскрит своїми термінами *відья* — відьма; *чарт* — нашкодити, убити (чим — не шкідник-чорт?).

Наші героїко-фантастичні казки рясніють атрибутами-міфологемами доісторичного походження: цілюща (жива) вода, чарівна (цілюща) роса, яйце-райце, чарівна паличка, чарівна булава, чарівний перстень, золоте веретенце, золота куделя, чарівна скатертина, чарівний млинок, чарівна торба, чарівні зернятка, верба яра (чарівна), чарівний клубочок, чарівна сопілка, чарівна змія, чарівний кінь тощо. Як бачимо, всі ці атрибути об'єднує давнє, як Світ, слово — чарівний, винесене із Подніпров'я до витоків Інду, де воно збереглося у санскритській формі *чару* — чарівничий. Там же у санскриті є й відповідники нашим міфологемам жива вода, жива роса: *джів'я* — життя; *джів* — жити; *джіва* — живий, жива істота; *уда* — вода; *раса* — роса, волога. Міфологему яйце-райце в'яже із санскритом друга складова райце, яка і за звучанням, і за значенням збігається із санскритським *рай* — багатство. Казкові атрибути паличка, палиця (чарівні) мають мовний корінь десь у кам'яному віці, коли наші первісні предки захищалися від звірів (та й негоди) палицею і палаючим вогнем. Корінь *пал* (палиця, палати) вимандрував до Індії, де в санскриті означає захист. Стосовно великої палиці (кия-дубини) в

українській мові є архаїзм бала, що розвинувся у санскриті у слово *балава* — булава.

Отже, мовна пам'ять українства, збережена в українських народних казках про тварин та героїко-фантастичних, єднає нас із мовно-культурним Світом наших подніпровських предків палеолітичного та неолітичного часів.

Українські обрядові пісні як свідчення спадкового зв'язку між мовно-культурним Світом носіїв Трипільської культури та мовно-культурним Світом українства

Мовна пам'ять нашого народу донесла до нас нинішніх крізь гул століть, крізь шум віків тисячі пам'яток української мови доісторичних сонцепоклонницьких часів у вигляді обрядових пісень. То — значна частина наших колядок, щедрівок, веснянок-гаївок, купальських і навіть обжинкових та весільних пісень. Розглянуті вище українські замовляння уможливлюють висновок, що наші подніпровські предки могли складати і співати обрядові пісні ще в добу тотемізму. А що такі пісні співалися у сонцепоклонницькі часи Трипільської цивілізації — то це вже точно. У цьому читачі переконаються далі.

Ведична література підказує, що у Трипільську добу у наших подніпровських предків побутували різножанрові пісні. Перш за все, то пісні-супровід ритуальних пожертвувань Богам. Серед ведичної літератури існує окрема веда «Самаведа», в якій і зібрані саме такі пісні-славені жреців. І в багатьох сюжетах «Ріґведи» висловлюється віра, що обрядові пісні примножують сили Богів, умилостивлюють їх: «Хвалебними піснями, о Варуно, ми хочемо розв'язати твій помисел для милосердя»; «Ти, о Боже Агні, підсилюєшся від хвалебної пісні». У чималій кількості славенів «Ріґведи» закладена упевненість, що Сонце, Небо, Зірки «підкоряються» закличним пісням: «Коли з допомогою пісень було знайдене Сонце». А деякі гімни «Ріґведи» описують, як «бойові пісні» допомогли здолати ворогів, як співці своїм потужним співом проломили скалу, за якою в печері демони ховали украдених у аріїв корів. А «Магабгарата» згадує і сороміцькі пісні, описуючи гуляння панджабських аратців, на яких захмелілі чоловіки та жінки у вінках горланили сороміцьких пісень. Індоарійська

«Бгагатгіта» своїми піснеспівами славить Землю, *Небесні Світила*, мову. Все це підказує, що і в наших неолітичних подніпровських предків були подібні пісні, які вони, власне, й занесли до витоків Інду. Як висловився мовознавець М. Калинович, «арії тільки доспівували пісень, утворених на своїй прабатьківщині», себто — в Праукраїні.

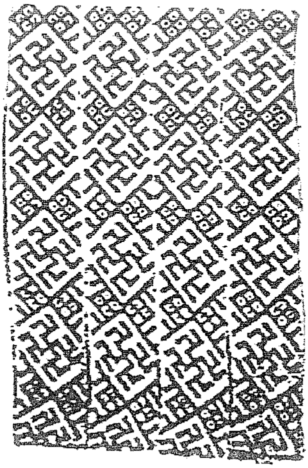
Чимало українських учених переконані, що українські обрядові пісні сонцепоклонницького походження постали із тих же славенів-гімнів, що й Веди. Скажімо, М. Драгоманов відгукувався про українські колядки як про «південноруські Веди», вважаючи, що вони виникли із гімнів «типу Вед чи Гомерівських». М. Костомаров також був упевнений, що українські обрядові пісні про початок Світу близькі до гімнів «Ріґведи» і що вони є «глибоко давнього арійського походження». Чимало паралелей між українською обрядовою пісенністю та Ведами й «Авестою» подають у своїх працях О. Потебня і К. Сосенко. Відомий український дослідник сонцепоклонництва В. Шаян стверджував, що в українському фольклорі збереглися останки сонцепоклонницької віри, які є і в «Ріґведі». І сучасний український сходознавець-індолог С. Наливайко дійшов висновку: «Саме українські веснянки, колядки та щедрівки досьогодні зберегли вірування та уявлення, відбиті в «Ріґведі».

Дійсно, українські обрядові пісні сонцепоклонницького походження прославляють, умилостивлюють ті самі земні й небесні сили, тих самих Богів, що їх оспівували й Веди. Адже більшість українських сонячних Богів і Божеств є тими самими, з тими ж іменами, які є і у ведичній сонцепоклонницькій релігії: Дана — *Дану*, Купало — *Купаті*, Лада — *Лада*, Дажбог — *Дакша*, Дідух — *Дадвах*, Пушан — *Пушан* та ін. Ось які згадки про цих Богів знаходимо в українській сонцепоклонницькій пісенності: «Не сам же я вийшов — Дажбог мене вислав»; «Гей Око Лада, Леле Ладове... ніч пропадає»; «Гей Лелія, Лелія, а по двору ходить»; «До нас, Ярило, до нас... і ти Ладо-Мати»; «Подай, Ярило, ключі одімкнути теплу весну»; «А ти, Перуне, Отче над Ладом! Дай дочекати Лади-Купала»; «Лелю-Полелю, не стелися близько мене»; «А ми просо сіяли, ой Див Ладо, сіяли»; «Ходили дівочки коло мого Вудала Купала»; «За річкою, за бистрою, ой Дана! Стоять ліси дрімучії».

Підтвердження доісторичного побутування на українських землях обрядових пісень можна знайти у античних авторів.

Один із тих авторів Піндар так змалював закоханність у пісні наших подніпровських предків-гіпербореїв: «Там тривають безкінечні свята, лунають гімни, які радують серце Аполона». Що то за свята і гімни-пісні? Звісно, то прадавні сонцепоклонницькі свята праукраїнців Новоліття, Щедрий Вечір, Коляда, Вербиця, Великдень, Зелені свята, Русальний тиждень, Купало, свято Перуна, Рожаниці та багато інших. А гімни-славені — то колядки, щедрівки, веснянки-гаївки, русальні й купальські пісні, а ще обжинкові та інші. Дійсно — безкінечні свята у супроводі обрядових пісень, дійсно — цілі мистецькі заходи, наповнені певними ритуалами, що й повинно було, за уявою сонцепоклонників-праукраїнців, радувати Богів. А при чім тут Аполон? Греки вважали Аполона зайшлим у їхні міфи із міфів країни Гіпербореї, яку вони розміщували на нинішніх українських землях. А ще греки вірили, що саме із Гіпербореї закликуваний величальними піснями Аполон прилітав на Грецькі острови на лебедях. Усе підказує, що греки запозичили міф про Аполона від вихідців із українського Подніпров'я — пелазгів-лелегів. Саме пелазги могли співати закличні веснянки і саме ледебі-тотеми пелазгів мусили приносити їм їхнього Бога із їхньої подніпровської Прабатьківщини. Прикметно, індолог С. Наливайко ототожнює Аполона із українським Купалом та індоарійським Гопаланом.

Ще один із перших записувачів українських народних пісень З. Доленго-Ходаківський відносив значну частину наших обрядових пісень до сонцепоклонницьких, назвавши свої записи-зошити із зібраними українськими піснями — «язичницька скриня». Як «чесне святе віно дідів передхристових» розглядав українські доісторичні обрядові пісні І. Вагилевич. Та й В. Гнатюк кваліфікував такі наші пісні як «останки передхристиянського світогляду наших предків». А І. Огієнко знаходив у нашій українській минувшині «цілу систему вірувань», що «були пов'язані ідеєю пошанування Сонця і сонячних Богів, від чого позалишалось чимало пісень». Ф. Колесса також доводив, що «Християнство застає в Україні розвинену і глибоко вкорінену усну словесність, яка сягає своїми початками у глибину передісторичних часів». І на переконання Я. Головацького, багато українських обрядових пісень «могли бути утвореними в племінний первісний бут народу, в те Ельдорадо, котре народи золотим віком називали».

Трипільські ромби родючості і свастики в українській народній вишивці. *Галичина*

Вважається, що золотим віком у минувшині людства була доба неоліту. А на українських землях — то часи розквіту Трипільської культури. При порівнянні трипільських знаків та їхніх блоків у оздобленні посуду і образів-символів українських обрядових пісень чітко простежуються одні й ті ж космогонічні мотиви колообігу Сонця, початку Світу, шлюбу Сонця й Місяця, відмикання ключем Неба, вирію, Землі, мотивів райдерева, золотого плуга та ін. Із сакральних об'єктів у трипільських орнаментах найчастіше зафіксовані Небесні Світила, Небесна волога-дощ, дерево-тотем, тварини-тотеми та ін. Так, з-поміж виставлених десь двох сотень трипільських пам'яток у Національному музеї історії України та півтори сотні таких пам'яток у Музеї Інституту археології НАН України зображення Сонця та його колообігу зафіксовані на 35 пам'ятках; води й дощу — на 43; Місяця — на 12; тура-бика — на 33; птахів — на 10; змії — на 12; барана, оленя, хорта — на 5–10 пам'ятках тощо. У колекції трипільської кераміки та пластики Платонових і Тарут (500 експонатів) простежується та ж частотність зображень знаків-символів: Сонця і його колообігу — 17; Місяця — 7; Зірок — 5; води й дощу — 13; тура-бика — 30; змії — 10; дерева — 13 та ін.

Важливі дані щодо тотемів творців Трипільської цивілізації дає нам зооморфна пластика. Близько 900 виліплених трипільцями фігурок тварин дослідила В. Балабіна і з'ясувала, що 49,4% із них — то зображення тура-бика; 2,3% — кози; 2,4% — оленя; 6% — вівці; 3,7% — свині; 1,5% — ведмедя; 1,4% — птахів; 0,8% — собаки і т. п. Серед трипільської пластики є й фігурки сокола і голуба. Понад 700 замальовок трипільського посуду оприлюднив у своїй праці «Гончарство племен Трипільської культури» археолог С. Рижов. У оздобленні тих зразків найчастіше зустрічаються знаки: Сонця та його колообігу на 90 посудинах; води й дощу — на 40; Місяця — на 40; тура-бика — на 17; Зірки — на 4; дерева — на 6; птахів та

пса — на півдесятку посудин та ін. А за даними Т. Ткачука і Я. Мельника, в окремих групах трипільських поселень знаки тварин-тотемів становлять трохи більше 14%, а дерева 16% від усіх відомих нам трипільських знаків.

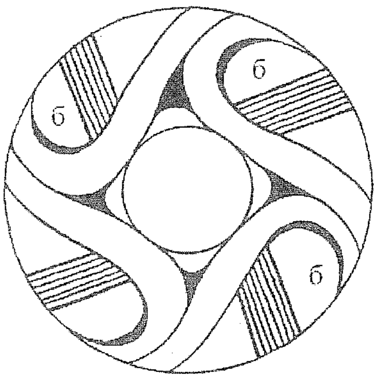
А тепер подивімось, як ці найголовніші святощі трипільців оспівуються в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження. Із 350 таких наших пісень, оприлюднених у збірнику «Золотослов», Сонце оспівують 36; Місяць — 38; Зорі — 31; первовічні води — 21; дощ — 11; рай-дерево, самбір-дерево — 46; тура-бика — 7; оленя — 4; куну — 5; хорта — 4; райських птахів — 7; сокола — 28; голуба — 10 і ін. Така ж картина спостерігається і у збірці народних пісень, зібраних у кінці XVIII — на початку XIX ст. З. Доленго-Ходаківським. Виділені тут колядки, щедрівки та купальські пісні, а їх 135, за малим винятком є піснями сонцепоклонницького походження. Важливо, що у цих піснях постійно фігурують ті ж солярно-люнарні символи, які були і в трипільців: Сонце, Місяць, Зорі відповідно — у 10, 18, 23 піснях, первовічні води — у 18, а дощ — у 6 піснях. У 25 піснях оспіване рай-дерево (самбір-дерево). А тур-бик, змія, коза, куна, хорт фігурують у півдесятку пісень, тоді, як райські птахи — у 15. А з-поміж 85 обрядових пісень збірки «Небо України» Сонце оспівують 17 пісень, Місяць — 15, Зорі — 15, води-дощ — 17, рай-дерево — 11, тура-бика — 5, райських птахів — 13, оленя, козу, куну та ін. — кілька пісень.

Отже, в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження оспівуються ті ж символи-тотеми, які опоетизовані у трипільських орнаментах ще на ранньому етапі Трипільської цивілізації. Усе, що було головним і визначальним у орнаментиці трипільців, те є головним і визначальним у символіці української обрядової пісенності сонцепоклонницької доби. Напрошується висновок, що символи-тотеми трипільців і українських обрядових пісень сонцепоклонницького походження є складовими однієї і тієї ж релігійної системи, витворені в умовах однієї ідеології та й людьми, між якими можна визнати спадкоємну залежність.

Збіг символів трипільців та української сонцепоклонницької пісенності є важливим показником для виясснення часу виникнення тієї нашої пісенності та, власне, й становлення нашої української мови. Чи не тому всі найважливіші трипільські символи дійшли до нас в українській обрядовій поезії, що

уже тоді, у Трипільську добу, ті символи і все з ними пов'язане обволікалося у мовні одиниці, близькі до українських? І чи не виразили наші пращури-трипільці своїми знаками-символами те, що висловлене такими символами і в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження? Що ж, є смисл уважно придивитися до тих наших пісень.

Особливої уваги заслуговує оспівування українськими обрядовими піснями колообігу Сонця. Адже безкінечний рух Сонця, збільшення і зменшення щорічно дуги його колообігу був у трипільців, за М. Чмиховим, ядром відомого їм закону життя Всесвіту чи то Кола Ріти. Відлуння цього закону життя Всесвіту віднаходимо в оспіваному і українськими веснянками колообігу Сонця у зв'язку із початком аграрного циклу: «Сонце вгору йде. А низенько Землю гріє». Часто оті, спричинені сонячним колообігом зміни в житті природи, в українських обрядових піснях співвідносяться зі змінами у житті дівчини й хлопця: «Ой колесом, колесом й а Сонечко вгору йде. А вже наша дівчина заручена йде»; «Ой колом, колом догори Сонечко іде. А вже наша княгиня од шлюба іде». Хронологічну глибину українського пісенного мотиву колообігу Сонця можна збагнути, звернувшись до Вед. Зокрема, у «Ріґведі» ось так мовиться про колообіг Сонця: «Ми хочемо покликати тебе, Агні, що *описуєш кола* по вівтару, як *Сонце по Небу*»; «Впрягають ясен Сонця плуг вірою сильні віщуни і творять *ярмо часокруг*».

Знаки Сонця (коло в центрі), серпанків Місяця, дощу (косі лінії) та свасті в оздоблені трипільської посудини

На значне поширення символу колообігу Сонця у оздобленні трипільського посуду указують Б. Рибаков та Ю. Відейко. Ось як пише про те Відейко: «Одноярусні композиції найчастіше складалися із таких елементів, як коло, овали з «променями», відтинки спіралі. Напрям руху — зліва направо... Таким чином утворюється орнамент, який названий Б. Рибаковим «безперервний біг Сонця» і може бути витлумачений як відображення плинності часу». Оцей «безперервний біг Сонця» ще й відтво-

рює добре відомий трипільський знак-символ свастика, назва якого походить від нашого праслова щастя, яке у санскриті звучить — *свастя*. І в Індії трипільський знак сонячного колобігу символізує достаток, благополуччя і називається *свастіка*. Звичайно ж, рух Сонця по вічному річному колу, що дає світло, тепло, життя всьому земному — це щастя, достаток, благополуччя. Про велике пошанування колообігу Сонця трипільцями свідчить ось така статистика. Із опублікованих О. Кандибою (Ольжичем) у книзі «Шипенці» 136 замальовок трипільських орнаментів 56 саме й відтворюють сонячний колообіг. А із майже тисячі оприлюднених Т. Ткачуком у книзі «Знакові системи...» замальовок оздоблення трипільського посуду половина відтворюють той же колообіг Сонця. Зокрема, цей символ бачимо в орнаментах із трипільських поселень Майданецьке, Піщана, Тальянки, Доброводи, Томашівка, Володимирівка, Кліщі, Незвисько, Коновка, Яблоня та ін.

Напрошується думка, що уже трипільці могли співати обрядових пісень про сонячний колообіг. В усякому випадку, вони могли висловлюватися про Сонце, яке йде по річному колу, близьким до нашого словосполученням. Адже, саме трипільське походження мають назви українських доісторичних свят Коляда і Колодій, у основі яких і закладені слова *коло+дає*, *коло+діє* (хоч, може, й — коло+Дев — Бог?). Поетизація Сонця, яке дає коло, виходить, відбувалася не тільки у прикладному мистецтві трипільців, а і в їхній ритуально-духовній сфері. Себто обрядовій мові. Навряд чи в цьому треба сумніватися, адже перш, ніж лягти малюнком на глину, певний символ-образ мусив сформуватися у мисленні. У випадку із висловом стосовно колообігу Сонця у голові трипільця той термін мав сформуватися мовою праукраїнською, що підказують трипільського походження назви Коляда і Колодій.

І в оздобленні трипільського посуду, і в українських обрядових піснях, як було показано вище, найчастіше опоетизоване Сонце. Про надзвичайне пошанування нашими предками Сонця свідчать і Веди. Знаменно, і в наших обрядових піснях, і у Ведах Сонце має однаковий епітет — Панна, Панич: «Та й винесли птахи золотий камінчик, Став із того каменю ясен Панич-Сонце» — так співається в наших піснях. А в санскриті одним із епітетів Сонця є слово *Панна*. Оце надзвичайне замилування Сонцем однаково ще раз проявилося і у наших обрядових піснях, і у Ведах — у обох джерелах Сонце називається —

Око Боже. Ось як це подає «Ріґведа»: «Зійшов яскравий лик Богів — Око Мітри, Варуни, Агні»; «О Агні... привези Богів... чиє Око — Сонце». А це ось українська купальська пісня сонцепоклонницького походження, у якій Сонце також виступає Оком Божим: «Гей Око Лада, Леле Ладове, Гей Око Ладове, ніч пропадає. Бо Око Лада з води виходить, Ладове свято нам приносить». Ладо — то Бог, отже, йдеться про Око Боже. В наших обрядових піснях сонцепоклонницького походження ще фігурує Око, яке пустило сльозу, а з тієї сльози утворюються первовічні води і первовічна живність. Є й прадавній український міф (за С. Плачиндою), в якому Око — то Першобог, творець Всесвіту, Вирію, Землі і всього сущого на ній. Можна говорити, що початки наведеної української купальської пісні губляться десь у трипільських часах. Тим більше, що й корені її опорних слів простежуються у тій же добі: наше дивитися — у санскриті *вічі*; око у санскриті — *акшан*; очі — *акша*; вода — *уда*; Лада — *Лада*; Бог — *Бгага*; Купало — *Купаті*; ніч — *ніч/накха*; щастя — *свастя* і т. п.

Дослідники українських обрядових пісень сонцепоклонницької доби О. Потебня, К. Сосенко виділяють у них прадавній космогонічний мотив, який вони називають «шлюб Сонця й Місяця». Дехто із сучасних дослідників називає те «космічні міфоознаки шлюбного мотиву». Традиційно в українських обрядових піснях таким шлюбним мотивом є ототожнення нареченої та нареченого, а й чи подружжя, із Сонцем та Місяцем або Місяцем і Зіркою: «Ясний Місяць — сам господар, Яснеє Сонце — господинонька»; «Я ж тую люблю, що по Небі ходить... Із Місяцем говорить»; «Не сам, не сам Місячок на Небі... Найближче його Зоронька його... Не сам, не сам княжатко за столом, Найближче його княгиня його». Із цим співвіднесенням шлюбу Небесних Світил і людської шлюбної пари пов'язаний у наших піснях і мотив небесної рідні хлопця й дівчини: «В мене батенько — ясний Місяць. В мене Матінка — ясне Сонечко. В мене сестриця — ясна Зірниця». Багаті на подібні співвіднесення Небесних Світил і шлюбної пари людей наші обрядові пісні, де йдеться лише про шлюбні наміри хлопця й дівчини, підготовку до шлюбу, чи про весільну пару: «Їде хлопець до дівки, Як Місяць до Зірки»; «Та я до тебе сама прийду... На подвір'я зійду з ясним Сонечком, А в сінечка войду з ясним Місяцем».

Що українські пісенні мотиви про Сонце, Місяць, Зорі як сім'ю, як небесну рідню людей, про Місяця-нареченого і Зірку-

наречену мають трипільське походження засвідчують Веди, за якими Місяць-Чандра одружився із 27 сузір'ями-доньками Дакші-Сонця. Маємо небесну сім'ю: Сонце — батько Зірок, Місяць-наречений і Зорі-наречені. А ще у «Ріґведі» є окремий славень про весілля Місяця-нереченого і Сонця-нареченої. Усе точно так, як і в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження. Про трипільське коріння мотиву, що розглядається, свідчить і те, що його основні складові елементи простежуються досить чітко у трипільській орнаментиці, де виділяються блоки знаків із зображенням в одній сув'язі Сонця й Місяця, а іноді й Зірок. Наприклад, графічна композиція на горщику із Майданецького відтворює на одному із ярусів чотири пари — Сонце-Місяць. На інших ярусах, як підказка, намальовані попарно одомашнені тварини. Зображення в парі Сонця й Місяця знаходимо на посуді із Раковця, Тальянок, Сушківки, Черкозівки, Коновки, Більче Золотого, Липчан та інших трипільських пам'ятках.

Трипільська традиція малювати в одній сув'язі Сонце й Місяць або Зорі й Місяць успадкувалася українством. За З. Доленго-Ходаківським, ще в XIX ст. на українських весіллях несли хоругву із зображенням Місяця й Зірки як символ шлюбної пари. Така хоругва оспівується в одній із наших весільних пісень: «Їдуть купці-чужоземці. Ладо, Ладо! Несут собі короговцу... Пан староста єї мальовав... Прибирав єї Місяцем і Зорями». Для нашої теми важливо й те, що назва такої Зірки на хоругві — Леліва має трипільське походження. Такого ж походження є й корені опорних слів українських обрядових пісень із космічними міфоознаками шлюбного мотиву: наше жінка у санскриті — *джані*; Місяць — *Мас*; Зірка — *Джар'я*; красний (гарний) — *крішна*; мати — *матар/мата*; тато — *тато/тата*; сестра — *свастрі;* брат — *бграта* і ін. Отже і своєю символікою, і своєю лексикою українські обрядові пісні із мотивом шлюбу Небесних Світил мають витоки у добі Трипільської цивілізації.

Серед українських сонцепоклонницьких колядок і щедрівок є предивні пісні про сотворення Світу, у яких оспівуються у ролі світотворчих сил первовічні води, рай-дерево, райські птахи. Останні, діставши із водного хаосу пісок чи камінці, створюють Небесні Світила, Небо, Землю і земну живність. У яких далеких часах губляться витоки такої обрядової пісенності? М. Чмихов стверджує, що «організований Всесвіт відпо-

відає рівню сприйняття суспільства вже протонеоліту. Нерозчленований стан Світу-тотема... міг існувати... у пізньому палеоліті-мезоліті і, можливо, як пережиток, у протонеоліті. Але його опис найбільше нагадує водний хаос мезолітичного післяльодовикового часу». Це ще дотрипільська доба. Десь там треба й шукати витоки мотивів українських колядок і щедрівок про сотворення Світу. Зокрема, і такого варіанту: «Ой як то було ще із нащада Світа... Ой як не було ще ні Землі, ні Неба, А що й було тільки лиш синєє море... А посеред моря всесвятеє древо, А на тому древі три синії птиці... радоньку радять,... як Світ оснувати,.. Та й урнули птахи в Світові глибини, Та й винесли птахи золотий камінчик, Став із того каменю ясен Панич-Сонце.... Та й винесли птахи світел-срібен камінь, Стала з того каменю світла Панна-Місяць... Та й винесли птахи золотий пісочок, Стали із пісочку дрібнії Звіздочки».

У деяких варіантах обрядових пісень про сотворення Світу конкретизуються дерево і птахи — то явір, дуб, липа, іва, голуби, соколи тощо: «На тім синім морі — *явір* зелененький, На тім *яворойку*... три *соколойки*»; «Над морем глибоким... Ой там стоїть *липа*, золотом облита». Райські птахи як світотворча сила, правдоподібно, «залетіли» в українську сонцепоклонницьку пісенність саме із трипільських часів, бо, згадаймо, у трипільців птахи уже виступають тотемами. Цікава паралель: у шумерській «Поемі про Гільгамеша» в описі потопу мовиться про випускання голуба, ластівки й крука для пошуків Землі, себто птахи ці виступають у даному випадку як світотворчі сили. Як світотворчі сили виступають райські птахи і в «Ріґведі»: «По чорному шляху — *золотисті птахи*... Вони повернулись із сідалища Закону і ось Земля скроплюється жиром».

Символи Сонця і птахів «перед Деревом життя» розпізнає у оздобленні трипільського посуду зі Жванця та Сушківки археолог Т. Мовша. Інший археолог В. Даниленко опублікував у своїй праці «Космогонія первобитного общества» кілька замальовок неолітичних археологічних пам'яток, у графічних композиціях яких відтворений міф про сотворення Світу. На одній із тих пам'яток намальовані символи первовічних вод, рай-дерево і коло нього три голуби. Вражає, що цей неолітичний сюжет один до одного збігається із сюжетами наших обрядових пісень, про зачаття Світу, подібних до наведеної вище. Отже ті, хто створив 6–8 тисяч років дотепер композиції на

пам'ятках, проаналізованих Т. Мовшею і В. Даниленком, знали праміф про створення Світу, а можливо, й співали обрядові пісні, подібні вищенаведеній українській про заснування Світу.

Про давнє походження наших обрядових пісень із мотивом сотворення Світу свідчить те, що і в індоарійських Ведах та давньоіранській «Авесті» є сюжети з цим же мотивом, із такими ж первовічними водами, первовічним деревом і райськими птахами. Так, у гімні «Ріґведи» «До найвищого духа Праматма» саме й зустрічаємо тотожне із нашими обрядовими піснями трактування початку Світу: «Як не було нічого: буття й небуття, ні етеру, ні Неба, що покривало усе те, чого не було ще? Де було приховане таємне? У хвилях? В безодні?». Цей зачин ріґведійського гімну дуже вже нагадує зачини українських пісень про зачаття Світу: «Як ще не було початку Світу, то ще не було Неба, ні Землі. А лишень було синєє море». І все ж, витоки українських обрядових пісень про сотворення Світу давніші, аніж ріґведійські подібні гімни. Сюжети українських обрядових пісень про початок Світу належать до тих часів, коли ще уява наших подніпровських предків не витворила собі Богів. А то не пізніше середнього етапу Трипільської культури. Адже, за Ведами, первісні води то й місце перебування Бога-Творця Світу Брагми. Отже, індоарії зберегли уявлення своїх подніпровських предків про первісні води як світотворчу силу, але у них уже з'явився і Бог-Творець. В українських піснях про сотворення Світу ще такого Бога нема — світотворчими силами в них виступають ті ж води, голуби, соколи, райдерево. Тож, у наших обрядових піснях про сотворення Світу відбилися ще доведійські часи і ті наші пісні, виходить, мають давніші початки, аніж Веди.

Міф про сотворення Світу пройшов усі етапи української минувшини: сколотський, Русі-України, є він і на сучасних наших вишиваннях. А корені майже всіх опорних слів таких наших пісень побутували на наших землях ще в сонцепоклонницькі часи, власне — трипільські. Так, наше слово *було* є однокореневим із санскритськими *бгу* — бути, *бгут* — буття. До трипільських слів належить і слово *Світ* із нашої пісні, бо у санскриті є терміни *світ* — побіліти і *світісі* — світлуватий, білуватий. Та й інші слова із нашої пісні про сотворення Світу мають відповідники у санскриті: три — *трі*; Небо — *Набга*; Місяць — *Мас*; Земля — *Кзам/Кзем*; дерево — *дарава*, вода — *уда* тощо. І такі

слова, як море, синій, ясний, що є опорними у нашій пісні, Ю. Мосенкіс відносить до групи трипільських слів.

Із мотивом початку Світу в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження тісно пов'язаний мотив обрядового дерева, яке в піснях називається райське дерево, рай-дерево, самбір-дерево: «Ой течуть, течуть бистрі річеньки, Ой плине ж, плине райське древце»; «Райське деревце над раєм стояло, Квітло, процвітало»; «Січуть, рубають самбір-деревце... На Дунай пускають». Виходить, що зроду-віку є саме такою українська народна назва нашого обрядового дерева, яке в уяві предків було світотворчою силою. Ці народні назви підтверджують краєзнавці: за М. Брицуном-Ходаком, біля Ушомира (житомирське Полісся) росла півтисячолітня сосна, яку в народі називали Рай-дерево, Диво-дерево. Важливо, у народних назвах рай-дерево, самбір-дерево, див-дерево розкривається їхня надзвичайна хронологічна глибина, адже наші слова дерево, рай, бір, диво мають чіткі відповідники у санскриті: *дарава*, *рай*, *бгір*, *дів'я*.

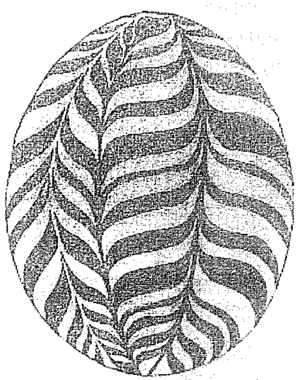
Як зазначалося вище, символ дерева доволі частий у орнаментах творців Трипільської цивілізації — на виробах деяких поселень він становить до 16% від загальної кількості відомих трипільських знаків. Дехто із наших дослідників підкреслює, що графічні композиції на пам'ятках української минувшини, що символізують початок Світу — то спадкоємний розвиток праукраїнського міфу про початок Світу і рай-дерево. Думається, цей міф розвивався на українській землі і в прикладному мистецтві, і в словесності паралельно. Хоч, правдоподібно, спершу у словесності, адже усе, перш, аніж потрапити на малюнок, мусить визріти у думках. Тож мотиви створення Світу і рай-дерева в розглядуваних піснях не пізніші, аніж на виробах Трипільської культури і, виходить, вони у нас свої, не запозичені.

Українці оспівали рай-дерево, самбір-дерево у різних обрядових піснях: колядках, щедрівках, весільних. Найчастіше символом рай-дерева у тих піснях виступають: явір — «зелений, золота кора»; дуб — «тонкий високий»; липа — «золотом облита»; береза — «золоті роси, золота кора»; верба — «сімсот квіток а чотири»; сосна — «від срібла ясна, від золота красна», а чи взагалі «див-деревейко — у вершейку золота ряса»; часто виноград — «зелене вино синьо зацвіло, сильно зродило»; а іноді й жито, пшениця, рожа, чемерушка, «трой-зілля».

Прикметно, серед пісенних рай-дерев не зустрічаються дерева окультурені фруктові — яблуня, груша, вишня, а все оспівуються дерева дикого лісу. Зрозуміло, у первісних часах ще не вміли та й, очевидно, не мали потреби розводити фруктові дерева у вигляді садових насаджень. Тож рай-дерево українських обрядових сонцепоклонницьких пісень витворене як архетип у пракультурі наших предків, а присутність його в цих наших піснях зайвий раз підтверджує їхню прадавність.

У індоаріїв є міфи про священне оточене морем ілпа-дерево (чи не липа?), зване Сім'я, із насінням усіх дерев. На тому дереві обнімаються два птахи і їдять мадгу (мед). Це дерево і птахи, як і в нас, причетні до сотворення Світу. І в аріїв Перського Нагір'я було сказання про «безпечальне» дерево серед моря також із насінням усіх дерев. Два птахи, а іноді — сокіл, струшують те насіння у воду, а вода розносить його на інші землі, або птахи розносять те насіння самі. Заслуговує уваги підмічена І. Нечуй-Левицьким деталь: міфу про рай-дерево не знає жоден зі слов'янських народів. Отже цей міф потрапив до Індії та на Перське Нагір'я саме із українських земель.

У наших українських колядках та щедрівках із мотивом рай-дерева, які призначаються для господаря, оспівуються «бистрі річеньки», на яких «пливе райське деревце з трьома вершеньки». Або ж співається про «липу — золотом облиту», «вербу — сімсот квіток а чотири», березу, що стоїть «у полі за праворітьми». Насамкінець перераховуються «користоньки», які принесло, а чи дає рай-дерево: «яра пшениченька», «ярая пчилочка», «куни, бобри, соколи». А в піснях молодіжного циклу, що співаються для дівчини, опоетизовується «красна панночка», яка «вирвала квітку золоту рясну» із рай-дерева, чи зібрала «золоту рясу», «золотую кору», що струсили для неї з рай-дерева «райські пташейки». Із тих дарів рай-дерева «золотарики» виготовлять дівчині до шлюбу «мідяний кубок, срібну тарілку», «золотий перстень», «золотий вінок», «золотий пояс». У весільних піснях, приурочених до дівич-вечора, зокрема прибн-

Відтворення верби-тотема на українській писанці X–XI ст. *Київщина*

рання гільця (теж символ рай-дерева), співається, що «Райське деревце над Раєм стояло, квітло, процвітало,.. зродило дві ягідочки — молодого N, молоду N».

Багато опорних слів, як і їхніх коренів та форм, пісень із мотивом рай-дерева мають початки у Трипільській добі. Так, слова пшениця, річка, птах, золотий, мідний, срібний Ю. Мосенкіс відносить до трипільського прасловника української мови. І лексеми поле, три, пан, стати мають чіткі відповідники у санскриті: *пгулу*, *трі*, *пан*, *стга*. Із нашим ворота («за праворітьми») є однокореневими санскритські лексеми: *варута* — охорона, щит; *вріті* — загорожа. Та й префікс *пра-* (праворота) дуже поширений у санскриті і зберігає ту, що і в нас, семантику віддаленності, давності: *прапатіс* — прабатько; *пранапат* — правнук. А до слова плине із наших пісень подибуємо паралелі у санскриті: *плавана* — плавання; *віплава* — наплив води. Ще ряд паралелей до слів із розглядуваних пісень маємо у санскриті: *крішна* — красний/гарний (у нас — красна панночка), *кумбга* — кубок, *паса* — пояс (пасок — українське говіркове). Дещо незрозуміле слово ряса із українських обрядових пісень сонцепоклонницького походження пояснює О. Потебня, яке, на його думку, означало сім'я (насіння), а чи мед, що скапує із райського дерева.

Про глибинне походження українських обрядових пісень із мотивом рай-дерева говорить ось така синтаксична конструкція однієї із тих пісень: «Ой плине ж, плине Райськоє деревце з трьома вершеньки». Словосполучення «плине.. з трьома вершеньки» підказує, що ця обрядова пісня складена тоді, коли в мовленні праукраїнців ще не був вироблений внутрімовний закон підрядного підпорядкування. О. Потебня, аналізуючи синтаксичні явища, тотожні нашому, дійшов висновку, що «сполучення такого відмінку із дієсловом надзвичайно архаїчне». Велика кількість лексики та її форм трипільського походження, що збереглася в українських обрядових піснях із мотивом рай-дерева, підказує, що подібні обрядові пісні про дерево-тотем могли співати наші пращури-трипільці, співати мовою, у якій було чимало лексем, однокореневих із нашими.

З-поміж блоків трипільських знаків-символів є й такі, у яких зустрічається поєднання Сонця із дощем. Як, наприклад, в оздобленні горщика із Коновки-Пуцити, де косі пучки пунктирів (дощ) опускаються зверху вниз, а поруч із тим дощем вималюване яскраве Сонце. На горщику із Шипенців

уже Сонце стоїть між двома переплетеними смугами дощів. А на горняті із Яблоні перетинаються лінії колообігу Сонця та смуги дощів. Сонце й дощ у сув'язі маємо і на трипільському посуді із Василівки, Старих Радулян, Блищанки, Кліщів, Незвиська, Заліщиків, Липчан, Кошелівець та ін. Звичайно ж, наші пращури-трипільці безмежно раділи Сонцю і дощу, як і пізніше їхні нащадки, що видно із українських обрядових пісень сонцепоклонницького походження: «А вже весна, а вже красна. Та й три вітри нам принесла. Один з дощем, Другий з зелом. А третій з Сонцем і теплом».

Трипільському поєднанню в одному блоці Сонця і дощу є ще багато тотожностей в українських сонцепоклонницьких піснях, як ось у цих із молодіжного та родинно-побутового циклів: «Я до тебе сама прийду. Я до тебе на двор дробним дощем, А в сіни — ясним Сонцем»; «В село ввойду дрібним дощем, На подвір'я зійду з ясним Сонцем»; «Прийду я сама до тебе Чорною хмаронькою, Паду на двір дощиком, Прийду в оконце ясненьким Сонцем». Тут дівчина-наречена уособлює дві життєдайні сили. Бо, як стверджують деякі дослідники, поєднання Сонця й дощу — то поєднання вогню й води, що дає життя. Ще Хв. Вовк вважав, що поклоніння дощу — то стародавня арійська концепція, «яка має відношення як до соняшного культу, так і до фалічного елементу, бо ж дощ — це наслідок інтимного зближення Неба і Землі,.. та сама концепція відбивається і в піснях українського весілля,.. у них злива поєднується із сексуальним єднанням молодого подружжя». Такий же смисл, без сумніву, вкладали й трипільці у поєднання символів Сонця й дощу, адже у Ведах дощ — то сперма могутнього небесного бика, що ллється в повітрі і зрошує-запліднює Землю.

Носії Трипільскої культури іноді зображали символ колообігу Сонця у вигляді зміїв. Така змієвидна свастика є, наприклад, на горщику із трипільського поселення Тимкове. Український археолог В. Даниленко інтерпретував трипільські знаки змії як символ сонячно-водяного дракона, що уособлював космічне подружжя Неба і Землі. Як символ Бога нижнього Світу, котрий розпоряджався ходом сонця, розглядав символ змії у оздобленнях трипільського посуду Б. Рибаков. А за давньоіндійською «Магабгаратою», змії — то внуки сонця. Бо донька Дакші-Сонця народила тисячу могутніх зміїв. Взагалі символ змії доволі частий у трипільських виробах і, як припускають Л. Макаревич і Т. Мовша, є одним із найдавніших у

трипільській релігії. На таку думку наводить і унікальний ґрот змія-дракона у прадавньому святилищі Кам'яна Могила із зображенням голови змія, що, як гадає М. Михайлов, є відтворенням ведійського змія-дракона Врітри.

Чимало дослідників витлумачують трипільські знаки змії як символ доброго змія-охоронця хатнього добра, домовика. Образ доброго змія-тотема, розвиваючись на українських землях із трипільських часів, потрапив до українського фольклору. Серед наших народних казок про тварин є й такі, у яких головними персонажами виступають «чарівні» гадюки-тотеми і вужі-тотеми. Їхнє проживання на обійсті господаря приносить йому багатство: «В одного чоловіка під штандарами жила гадюка... І все в того господаря спорилось: і худоба велася, і в полі родило. Багатів він дуже, і все через цю чарівну гадюку»; «Отже в однім селі жили чоловік і жінка. Вони були багаті, бо мали хатнього вужа, котрий сидів собі під печев у норі... Господарство велось тому господареві добре... якби хто відвертав усі нещастя, а всяке добро якби лопатов горнув». Є в українців і повір'я про крилатого змія, що перекидається у привабливого парубка і зваблює дівчат. Добрий чарівний вуж-наречений виступає персонажем у казці «Чому зозуля замовкає у Петрівку», записаній на Волині. Той вуж настільки був вражений красою дівчини, під криницею якої він жив, що те спонукало його перекинутися у гарного парубка, аби одружитися з нею. Так і сталося. Оцей мотив перевтілення вужа у парубка сягає трипільських часів — у Ведах є міфи про перекинення зміїв-Нагів у гарних парубків з метою одруження на дівчатах, як і про одруження чоловіків-царів на прекрасних Нагинях-зміях. Чи не з Подніпров'я ці міфи? Згадаймо, що Геракл у країні подніпровських сколотів мав шлюбні нічки зі змієюдонькою Дніпра.

Образ чарівної доброї гадюки знаходимо і в деяких українських обрядових піснях, особливо — молодіжного циклу, де поява змії перед дівчиною подається як добра прикмета-провісниця скорого шлюбу: «Ой піду ж я в ліс по калину... Ой я за квіточку, змія за ручочку... Ходи, батеньку (матенько)... з мене змія здійми. Нех той тобі здійме, хто тебе пійме... Миленький прийшов з мене змія зняв». Батьки не поспішають боронити свою доньку від змії, тож вони знають, що змія є доброю прикметою і в тому відбилося відлуння прадавнього, ще трипільського, уявлення про змію як доброго тотема.

Знаменно, поєднання символів жінки і змії, як у цитованій обрядовій пісні, було поширеним у трипільців: на трипільських жіночих статуетках із Луки-Врублівецької, Сокілець-Поліжок, Канева та ін. зображені знаки змій. У деяких українських обрядових піснях змія не лише провісниця шлюбу, але й обіцяє добробут майбутньому подружжю: «... білий молод струже стрілоньки з малиноньки, Хоче постріляти люту змію,.. А вона до него промовляє: Не стріляй мене,.. Скажу тобі три радости,.. а три городи. В однім городі будеш коня сідлати, В другім городі — по дівку їхати, В третім городі — жити-мешкати».

Що стосується інтерпретації трипільського знаку змії В. Даниленком і Б. Рибаковим як символу сонячно-водяного дракона і Бога-розпорядника ходом Сонця, то заслуговують щонайпильнішої уваги дослідження М. Чмихова та Ю. Шилова на теренах України курганних змієвидних святилищ-комплексів IV–III тис. до н. е., себто часів Трипільської цивілізації. У системі валів, ровів і кромлехів Чмихов та Шилов простежують зображення змія з ямою-«яйцем» біля хвоста. За Шиловим, уламки корчаг рядом із головою змія підказують, що тому змію поклонялися, його задобрювали жертвами. Під час ритуалів на основі кургану установлювалася пара людиноподібних статуеток. Після певного періоду (можливо, року — припускає Шилов) ті антропоморфні статуетки скидали у рів і закопували вниз головами, а на їхнє місце виставлялася нова пара статуеток (перед Новоліттям?). А чи не була заміна статуеток заміною шлюбної пари? Відбувався новий шлюб Сонця й Місяця (за В. Даниленком — шлюб Неба і Землі), а з ним і зміна аграного циклу.

У пам'яті українства, схоже, збереглася і назва змієвидних сонцепоклонницьких святилищ і навіть обрядові дії, що відбувалися у них. Вірники сонцепоклонницької релігії у святилищах, подібних дослідженим М. Чмиховим і Ю. Шиловим, проводили свої сонцепоклонницькі свята і пов'язані з ними ритуали, обряди. Згадаймо: і самі сонцепоклонники, і їхні славені Сонцю у індоаріїв називалися *саура*, а цілком вірогідно, що й курганні святилища наші пращури могли називати саме саура. На те указує назва легендарної Савур Могили. По-перше, Ю. Шилов цілком обґрунтовано припускає, що ця могила була сонцепоклонницьким святилищем у трипільські часи, по-друге, назва цієї могили, згідно із першим записом

(1805 року) думи «Про втечу трьох братів із города Азова, із турецької неволі» саме і звучить *Саура*: «Сам собі козак думає-гадає... До *Саури* Могили прибуває, Там на *Сауру* Могилу снисхожає, Лиш одна козацька голова на Саурі Могилі пробуває». Ще одну *Сауру* Могилу знав під Медвином на Київщині у XIX ст. Л. Похилевич. Тож маємо трипільсько-українську мовну паралель, що зафіксована географічною назвою Саура Могила, як і географічними українськими назвами Саурівка, Саур-Боярак, Саурва, Сауртинка. Чимало дослідників, починаючи від І. Нечуй-Левицького і до Ю. Шилова, С. Наливайка, сходяться на думці, що події головного міфу «Ріґведи» про перемогу Бога аріїв Індри над змієм Врітрою причетні до українського Подніпров'я. Власне, фрагменти того міфу збереглися у варіантах українських обрядових пісень і традиційних ігор «Воротар» і «Володар». У санскриті є однокорінне із іменем Врітра слово *вріті* у значенні загорожа, тин, а також слово *варута* — охорона, захисник. Виходить, що Врітра — то захисник, володар якоїсь брами. Що то за володар і що то за брама така? Якщо уважно проаналізувати усі ріґведійські славені Індрі, то виявиться, що Індра уособлював закони природи, пов'язані зі змінами пір року. Але перехід від зими до літа блокує загорожа, брама, яку й охороняє її володар Врітра-Воротар. Ось чому в українських веснянках і традиційних весняних іграх і виступає головний персонаж, який зветься і Воротар, і Володар: «Воротар, воротар, воротарчику. Йа втвори, йа втвори вороточка»; «Ой ти володароньку, відчиняй воротонька»; «Володар, володар, володаренько, Одчини райськії воротечка».

Із ріґведійських описів діянь Врітри постають картини зими: «Стояв морок, що перешкоджав основі вод», «води стояли сковані». Врітра «перекрив води і Небо», «приховав води», «скував течію», «замкнув води». А в гімні «Ріґведи» 32 мандали I Врітра оспівується як син води, син Богині води Дану (у нас — Дана): «Потекла життєва сила тієї, чий син Врітра,.. Дану лежить, як корова з телям». Отже, Врітра — то просто — лід, зимовий холод. Інші картини — весни постають із ріґведійських описів перемоги Індри над Врітрою: Індра «великі ріки зробив набухлими» (від льодоставу?), «привів у рух потоки», «випустив для бігу сковані води,.. вони мчались весело до моря», «пустив уперед життєдайне дихання» (весни?), Врітру «спалив Агні» (весняне сонячне тепло?). Такі картини немож-

ливі у постійно теплій Індії. Отже, головний міф «Ріґведи» виник у погодних умовах, характерних для країв, де є чітке розмежування між зимою й літом, характерних для українського Подніпров'я. В українських веснянках та весняних традиційних іграх «Воротар» і «Володар» оспівуються дари тому Воротареві/Володареві: «золоті вербляночки», «золоте горняточко», «золотеє зернятко», «ярії пчолочки». «молодеє дитяточко у сріблі та в золоті», яке сидить «на золотім кріслі». Це дитятко — то весняне Сонце, сама весна. Під «тиском» таких дарів Воротар/Володар відчиняє «райськії воротечка», себто впускає рай-весну з її розмаєм зела, «райських дерев», прилетом «райських пташейок». Отже, і в ріґведійських гімнах про конфлікт Індри та змія Врітри, і в українських веснянках та весняних іграх поетизується настання весни після зими. Такий міф, усе підказує, був занесений до Індії нашими подніпровськими предками.

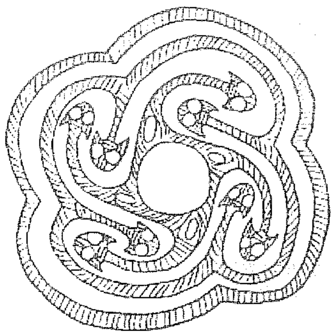
Витлумачення В. Даниленком та Б. Рибаковим трипільського змія як сонячного дракона, як Бога-розпорядника ходом Сонця підтверджується Ведами, адже, за «Ріґведою», змій причетний до змін пір року. До того ж, «Ріґведа» засвідчує трипільське походження образу змія: «Коли, о Індро, ти вбив... Куяву, Врітру»; «Убивця (Індра) злого ракшаса (Врітри)... ракшасів». Куява, ракшаси — то представники першої хвилі колоністів Північно-Західної Індії, які викотилися із Північного Причорномор'я ще в IV тис. до н. е. Виходить, образ Врітри-Змія вимандрував у давньоіндську міфологію із українських земель. Тож у IV тис. до н. е. в українському Подніпров'ї уже побутував міф про доброго Змія-розпорядника ходом Сонця. Можливо, пов'язування змії із Сонцем сягає тих часів, коли ще не був вироблений сонячний календар, коли людина ще не орієнтувалася у термінах приходу весни, а визначала те по з'яві на пригірках змій, вужів, ящірок, що грілися на першому весняному Сонці. Що стосується мотиву змієборства в українському фольклорі, то у багатьох випадках від нього, як висловлюються на Чернігівщині, «вонькає» церковним душком. Скажімо, пісні про змієборство страждають штучним, примітивним стилем, зовсім не схожим на народнопоетичний, а ще характеризуються обливанням брудом предковічної сонцепоклонницької віри і відвертою агітацією за християнство. Без особливої напруги стає зрозумілим, що такі пісні-агітки склали християнські напівграмотні дячки.

Наші пращури-трипільці співали ритуальні пісні, у яких, поза сумнівом, і йшлося про плинність часу, уособлюваного сонячним драконом-ящером, який пожирає час. Та й задобрювання того дракона-ящера даруванням красунь, символами яких були антропоморфні статуетки, звичайно ж, супроводжувалися обрядовими піснями. Можливо, саме відлуння тих пісень залишилося у цих ось українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження: «Ой не сиди, ящуре, в гороховім місті. Май собі дівку, як перепілку. Котрую маєш — собі забираєш. Як не ймеш, Зараз вмреш. Завтра поранку Сховаєм у ямку»; «Сиди, сиди, ящірко, В горохв'яній мисочці. А завтра поранку Викопаєм ямку. Поки пана привезем, Тебе в яму загребем»; «Сиди, сиди, Ящуре — Гороховий бібку, Бери собі, Ящуре, Яку схочеш дівку, Як не ймеш — Завтра вмреш».

У наведених піснях натрапляємо на все, що віднайшов Ю. Шилов у курганних змієвидних святилищах. В українських обрядових піснях із мотивом ящера, як, власне, і в «Ріґведі», сонячний дракон-ящір причетний до якогось нового циклу у календарі трипільців. У одній із українських сонцепоклонницьких пісень співається: «Сиди, сиди, Ящір! Ладо! Ладо! На золотім стільці. Грези, грези, Ящір, горіхове зерня». Тут ящір співвідноситься з Богом порядку й ладу, що ще більше утверджує нас у думці, що той ящір — то символ весняного Сонця, що спалює, пожирає річний календар-зерня, чи то Коло Свароже за термінологією вірників сонцепоклонницької релігії. Той сонячний дракон-ящір, виходить, підтримує лад, порядок у організації сонячної системи, життя на Землі. Кожній зміні сонячного календаря відповідає велике свято вірників сонцепоклонницької релігії. У давнину ті свята, зрозуміло, відзначалися досить широко і пишно, що тягло за собою певні витрати. Можливо, відлуння отого всього, як і щедрих пожертвувань у святилищах є у такій ось українській обрядовій пісні із мотивом ящера: «Ящурко голубочко, Оддай мою худібочку, Що я пряла, заробляла, Із Ящуром прогуляла».

Повернімося до описаних Ю. Шиловим культових обрядів і дій у трипільському змієвидному святилищі і побачимо, що у наведених українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження немає жодної думки, жодного слова, які б не вписувалися у ті трипільські обряди і ритуали. У текстах таких наших обрядових пісень чується відлуння обряду закопування (поховання) пожертви у вигляді антропоморфної теракоти,

оновлення ямки-«яйця», досипання насипу, зв'язку сонячного дракона-ящера із плинністю часу, змінами в календарі. Витоки цитованих українських сонцепоклонницьких пісень, отже, у Трипіллі.

Сварга зі зміїв як символ сонячного дракона. Горщик із трипільського поселення *Тимкове*

Цей висновок підтверджує і чимало опорних слів розглядуваних українських обрядових пісень. Так, дієслово брати («собі забираєш») знаходимо у санскритській архаїчній формі *бар*. Там же у санскриті маємо й коротку форму слова копати — *куп*, а також однокореневе з ним *купака* — копанка, як і корінь нашого слова гребти: *удграбг* — вигрібати. Ще одне дієслово із розглядуваних пісень мерти має свої однокореневі паралелі у тому ж санскриті: *мріти* — умирати; *міртью* — смерть. Слово дівка із аналізованих обрядових пісень має свої відповідники у санскриті: *деві* — діва та лексиконі пелазгів *дівіана* — дівчина. Сам насип-вал із трипільського комплексу-святилища запам'ятався на тисячі літ нашим пращурам-колоністам Індії, де й збереглося у санскриті слово *вал* із тим же значенням, що і в нас. Це ж наше праслово (вал) законсервувалося і в назві основного об'єкту ведійського міфу — *Вала*. Та й змій-асур Врітра, за доказами багатьох дослідників, то ніхто інший, як Воротар із українських календарно-обрядових пісень сонцепоклонницького походження та українських традиційних народних ігор. Те підказують такі санскритські слова: *варутар/вартар* — той, хто дає відсіч; *варута* — щит, охорона; *вріті* — загорожа. А опорне слово розглянутих пісень — ящір, за Ю. Мосенкісом, належить до трипільського прасловника української мови.

Що ж не тільки обряди, культові дії та символи українських обрядових пісень із мотивом змія-ящера, а й лексика тих обрядових пісень мають свої початки у Трипільській добі. То й не може бути натяжкою припущення, що наші обрядові пісні сонцепоклонницького походження із мотивом змія-ящера є варіантами таких самих обрядових пісень, які співали носії Трипільської культури. Ігри у «Ящура», «Ящірки», пісні-супровід яких тут розглядалися, за даними етнографів,

молодь грає весною. Це і є відлуння того періоду річного календаря, коли трипільці відзначали у курганних змієвидних комплексах-святилищах початок аграрного циклу.

Із цим хліборобським циклом у нас пов'язано чи не найбільше календарно-обрядових пісень. Такі пісні оспівують, зокрема, настання весни як найочікуванішу, найважливішу пору в житті наших пращурів-землеробів, починаючи від носіїв Трипільської культури, а й чи ранішої Буго-Дністровської культури. Саме землеробські думки про сприяння Небесних Божеств початкові весни, про весняні чисте поле і вологу землю, про коня знаходимо ось у цій обрядовій пісні сонцепоклонницького походження: «Гей, Ярило! Гей! Бери ключі золотії, Бери коня вороного, Виїзди у чисте поле. Одімкни сирую Землю, Пусти трави на всю весну... Пусти роси медянії!». У наведеній пісні Ярило — то Бог весняного Сонця. А наші пращури дали Сонцю й інші назви — Ур, Урай, Уран, оспівавши його як володаря Неба: «Та Урай матку кличе. Та подай, матко, ключі одімкнути Небо, випустити росу, дівоцькую красу». Це один із варіантів обрядової пісні про відмикання Неба Ураєм/Ураном.

Ще в одній календарно-обрядовій пісні сонцепоклонницького походження оспівується уже Сонце-Дажбог як володар ключів від Неба: «Ой ти соловейку, ти ранній пташку, Ой чого так рано із Вир'їчка вийшов? Не сам же я вийшов. Дажбог мене вислав З правої ручейки і ключики видав. З правої ручейки — літо відмикати, З лівої ручейки — зиму замикати». Метафору, побудовану на образі весняного Сонця, яке відмикає Небо, знаходимо і в такій українській весільній пісні із сонцепоклонницькими мотивами: «Я ж тую люблю, що по Небі ходить... Синку, то не наша рівня, тая ходить поза замками,.. поза ключами. Я тії замки огнем попалю, Я тії ключі мечем помечу».

Таке уявлення наших предків про відмикання ключами Неба, Вирію, Землі відноситься ще до трипільських часів. Перші колоністи Індії занесли те уявлення із українського Подніпров'я до своєї нової Батьківщини, де воно прижилося у Ведах. Адже до функцій деяких ведійських богів (Індри, Варуни, Ушас) окрім усього іншого входило ще й відмикання Небесних брам. Ось як те, за «Ріґведою», здійснює Богиня вранішньої Зорі Ушас: «Вона проснулась, розкриваючи краї Неба»; «Яскрава, вона відкрила нам браму... Ушас розбудила усю живність». Цілком можливо, що серед трипільських обря-

дових пісень були й пісні із мотивом відмикання Неба, Вирію, Землі, подібні до процитованих українських і ведійських. Аналіз лексики української обрядової сонцепоклонницької поезії дає всі підстави для цього припущення. Скажімо, імена персонажів таких обрядових пісень, як Ярило і Дажбог, належать саме до трипільських: у гетитів був бог *Ярі*, а в етрусків слово *яр* означало запалитися. Дажбог мав тезків у тих же гетитів — *Давата*, а в індоаріїв — *Дакша*. Ім'я Урай/Уран із вище цитованої української сонцепоклонницької пісні повторюється в іменах Богів пелазгів — *Уран*, і шумерів — *Ураш*. Корінь цього імені зберігся в санскритських лексемах: *саура* — славені Сонцю, сонцепоклонник; *урві-тала* — Земля, ґрунт; *ура* — вівця; *урвара* — засіяне поле; *уруці/урва* — Земля, ґрунт, як і в наших хліборобських словах: уруна/вруно, урожай, урда і ін.

Одне із опорних слів аналізованих українських обрядових пісень із мотивом відмикання Неба, Землі, Вирію ключами — ключ має чіткий відповідник у санскриті — *ґлюч*. Переднє *ґ* — цього санскритського терміну, як доводить В. Кобилюх, перейшло в українській мові у к-, так само, як це відбулося у словах, що мають паралелі у санскриті, *ґохаті* — кохати; *ґрасті* — красти; *ґата* — кат; *ялінґа* — ялинка та ін. Близькими за звучанням до слів із розглядуваних наших пісень зима, весна, роса, вогонь, кінь були в індоаріїв слова *гіма*, *васанта*, *раса*, *вагні/агні*, *кінькіркі* — кінь запряжений. І такі дієслова із процитованих українських обрядових пісень, як вийти (іти), бери, палити походять від спільних праукраїнських коренів із їхніми відповідниками у санскриті: *іті*, *бар*, *пал*. Належність до трипільської епохи самого мотиву відмикання Неба, Землі, Вирію, як і коренів більшості слів наших обрядових пісень із цим мотивом, підказує, що трипільці могли співати на своїх весняних обрядах подібні пісні. І саме вони стали основою для розглянутих українських пісень.

Із мотивом відмикання ключами Неба, Землі, Вирію в українських обрядових піснях в'яжеться мотив, який дослідники називають мотивом золотого плуга. У піснях із цим мотивом відбилися аграрні мотиви ритуальної весняної оранки і прадавні землеробські культи. Найчастіше мотив золотого плуга звучить у колядках, щедрівках, жниварських та весільних піснях. Колядки і щедрівки із цим мотивом переповнені радістю початку землеробського циклу, прославляють заможного

господаря-хлібороба, його землеробський хист: «Сидять панове та й раду радять... За святу весну... За сиві воли... За срібні плуги... Лани орати, жито, пшеницю та й засівати»; «В чистому полі ратаї твої... все молодії. Волики твої — все половії... Ой сохи твої — та й золотії. Сошники твої — все мідянії». Усі землеробські культи на українських землях, поза сумнівом, виникли ще тоді, коли наші пращури тільки-но навчилися вирощувати зернові, виготовляти з них продукти харчування, випікати хліб. Адже саме тоді хліб та й інші продукти землеробства повинні були розцінюватися як винахід надзвичайної ваги. Ідеологія зерна, за С. Мандебурою, була пануючою на українських теренах, починаючи ще з Буго-Дністровської культури, тобто VII-V тис. до н. е. Обряди з плугом та чепігами (ручки плуга), як переконаний М. Чмихов, пов'язані із трипільським святом Ріти-Новоліття. За Чмиховим, українці називають Чепігами основну частину сузір'я Тельця, під яким перебувала Праукраїна у неоліті. Це дає підстави датувати виникнення культу плуга не пізніше V — початку II тис. до н. е. Отже, у трипільській добі.

Домінантного значення в ідеологічних уявленнях трипільців, стверджують Є. Паламарчук та І. Андрієвський, набуває ідея родючості землі. Із тією ідеєю у Трипіллі була пов'язана ціла система релігійно-магічних обрядів. Свідченням того є віднайдені біля села Сабатинівка залишки трипільської культової споруди для випікання хліба. Там були зернотерки, ритуальний посуд, жіночі статуетки. А в оздобленні трипільського посуду дослідники виділяють знаки заскородженого поля, висіяного зерна, сходів зерна, колосся, окремих зернин, збіжжя у купах. Трипільський символ засіяного поля і родючості — ромб із зернинами, що малювався, зокрема, й на низу живота жіночих статуеток, зберігся, як вважає О. Уманський, на вишитій ромбами жіночій плахті. Такий же ромб — «оране поле», за М. Брицуном-Ходаком, накреслюють серпом жниці-поліщанки на краю хлібного поля.

Культ золотого плуга ніколи не затухав на українських землях. А простежують його ще в дотрипільських часах Буго-Дністровської культури. Про культ золотого плуга у наших предків свідчить і легенда, записана Геродотом у I тис. до н. е. від подніпровських сколотів, де йдеться про золоті дари Неба пращурам сколотів — плуг, ярмо, сокиру, чашу. Ще в V ст. до н. е., як пише О. Потебня, у чорноморських греків були дані, що

їхні сусіди із Подніпров'я щорічно відзначають свята на честь землеробських знарядь. Згадаймо й прадавній звичай українців вносити плуга до хати на Коляду. За С. Килимником, українство має багато звичаїв, обрядів, ритуалів, пов'язаних із хліборобством: провідування весняного поля, першої борозни, винесення посівного зерна із клуні, перший засів, ходіння «на жита» усім селом, зажинки, жнива, обжинки та ін. Це все супроводжували спеціальні форми словесності — замовляння, молитви, пісні тощо.

Золоті плуги, золоті сохи, золоторогі воли, святково-ритуальна оранка, золоті серпи, золоте зерно постійно поетизуються в українській обрядовій пісенності: «Пане господарю! Бери плуга *золотого*... Да йди в поле орати... Святий хліб сіяти»; «На оной горі, оной високій Звеніли, звеніли чотири воли, в *золоті* горіли. Там же ми оре *золотий* плужок»; «А в чистім полі... орет ми плужок четвірничкою... А все волове не полові. На них роженьки — все *золотії*»; «Будем сіяти жито, пшеницу і вшеляку пашницу. Ой уродиться *сріблоє* срібло, *Жемчужни* колос, *золоте* зерно»; «Ой чиє ж то поле зажовтіло стоя? Женці молодії, серпи *золотії*».

У деяких українських обрядових піснях із мотивом золотого плуга, складається враження, є відлуння колонізації нашими предками далеких земель. У них співається про скирти, які «повеземо на тихий Дунай», чи які «ізвеземо над край-Дунай», про засівання полів за далекими морями: «Мої служеньки барзо вірнії! Ой поїдете в чисте поле... за чорне море. Будем сіяти жито, пшеницю... всяку сівбицю». А чи нема в цьому реального підґрунтя? Адже наші предки саме колонізували і долини індійського Панджабу, і землі за Дунаєм у Південно-Західній Європі, поширивши там землеробські технології. Вихідці першої хвилі, предками яких, як пише російський індолог Н. Гусєва, були трипільці, занесли культове пошанування плуга до Індії. Плугом, як зброєю, наділене ведійське землеробське Божество Баладева, епітетами якого були Галаюдга, Галабгріт — плугоносець, Лангалі — наділений лемешем. Одна із основ тих епітетів *гала* у санскриті означає плуг. Важливо, і в українських обрядових піснях із мотивом золотого плуга також оспівується землеробське Божество, у імені якого є корінь *гал*: «А ми поле виорем, *Галілейом* виорем... Ми пшеницю (жито, ячмінь, овес) засієм... *Галілейом* засієм». У Ведах знаходимо ритуал поливання-задобрювання ґрунту

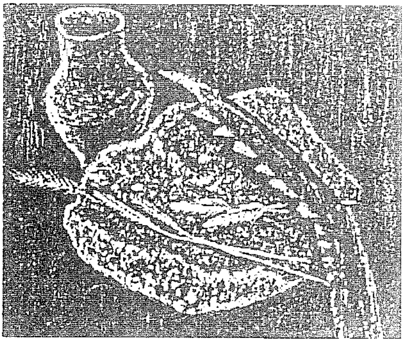
сумішшю води й меду. В українців суміш води з медом є ритуальним напоєм і називається — сита. А в наших обрядових піснях сонцепоклонницького походження теж збереглися залишки такого задобрювання Землі: «Ой ходила Марусенька по саду... Поливала го ситою».

Виходить, що із обрядової пісенності трипільців культ золотого плуга потрапив не тільки в українську обрядову поезію, але і в індоарійську словесність, тобто — у Веди. У «Гімні благословення Землі» із «Ріґведи» читаємо: «Хай ріжуть лемеші ріллю на щастя!.. Леміш і плуг, жертвою зрошені, врожай зернистий творять плугачеві!... Хай нам оре плуг на щастя!». Тема плуга, борозни звучить і в гімні «Ріґведи» «До Божеств поля»: «Наблизься до нас, о борозно, що приносиш щастя!... Індра нехай втисне борозну! Пушан хай направить її!.. На щастя наші лемеші нехай взрізають землю! На щастя хай вийдуть орачі з тягловими тваринами!». Тут, як і в українській обрядовій сонцепоклонницькій пісенності із мотивом золотого плуга, найвищим щастям, найвищою святістю уявляються плуг, рілля і висівання зерна.

Більше того, і в наших обрядових піснях із названим мотивом, і в «Ріґведі» маємо паралель, що сягає своїми витоками ще тих часів, коли леміш і плуг, як сказано в «Ріґведі», були «жертвою зрошені», задобрювані, коли ще Богом була сама рілля, скиба: «Рідній скибі б'єм поклони!.. Будь нам ласкава, о Блага! Будь нам плодюча, о Свята!». Ось така ж магія замолювання, заклинання щедрого врожаю простежується і в українських календарно-обрядових піснях із мотивом золотого плуга: «Виходи, соборе, З села на поле,.. Ачей би нам квітли... наші царини... Наша царинойка преч поорана, Сріблом — золотом преч засіяна»; «Зароди, Боже, гори й долини, наші царини»; «Дай же нам, Боже, на Світоньку добре. Жеби ся нам житенько родило,.. пшениця родила,.. просонько родило,.. горошенько родив,.. коноплі родили,.. лененько родив».

Із вірою у магічну силу слова-заклинання, із отим «будь нам плодюча, о Свята (скибо)»; «зароди, Боже, наші царини» пов'язувалося очікування щедрого врожаю як тими, хто пішов із Праукраїни освоювати цілину у витоках Інду, так і тими, хто залишився продовжувати предківську борозну тут в українському Подніпров'ї. «Леміш і плуг... врожай зернистий творять плугачеві,.. сім'я хай виростає буйно-розмайно... Щастям зернися Зорана»; «О Володарю поля, подоїсь у нас медо-

вою хвилею!» — це очікували від своїх трудів та священнодійств коло землі колоністи-праукраїнці у далекій Індії, що було й записано пізніше у «Ріґведі». Те саме очікували і оспівували у своїх обрядових піснях і ті, хто залишився орати «здовга нивки, а здрібна скибки» тут у Праукраїні: «Будем сіять жито, пшеницю... Ой уродиться сріблоє срібло, жемчужни колос, золоте зерно»; «Накладемо кіп, як на Небі Звізд»; «З колосочка — жита бочка, А з другого — жита много»; «Сіто, сіто На новоє літо! Роди, Боже жито й пшеницю У полі ядром, А в дворі добром».

Зернотерка і серп Трипільської культури (реконструкція). *Переяславський музей*

Остання пісня навіть в'яже нас своїм словом *сіто* із трипільським мовно-культурним світом. З. Доленго-Ходаківський, який записав цю пісню десь у кінці XVIII — на початку XIX ст., пояснює слово сіто як «посєянноє озімоє», тобто озимина. Корінь цього слова зустрічається на українських землях у далекому XI ст., тоді в рукописах Русі-України згадується річка Сітомль у Києві, на Оболоні. Нині слово сіто не вживається в активному словнику українців, але воно висіялося колись давно-давно на Грецьких островах, куди його винесли із Подніпров'я лелеги-пелазги. За Ю. Мосенкісом, слово сіто є трипільським і потрапило до грецької мови, де воно означає хліб. Українці теж часто називають засіяні ниви хлібними.

Уже вкотре історичні та мовні факти підводять нас до думки, що українські обрядові пісні сонцепоклонницького походження та гімни «Ріґведи» постали із обрядових пісень трипільців. На таку ж думку стосовно названих українських пісень виводить нас і аналіз їхньої лексики, зокрема й лексики розглянутих щойно пісень із мотивом золотого плуга. Скажімо, наше слово нива у санскриті так і звучить — *ніва*. Корінь нашого пашниця зберігся у санскритському слові *паша*, що є тотожне нашому паша/корми. Нашому урожай у санскриті є відповідник *уру* — урожайність, а нашому родити — *родга*. Українське збіжжя у санскриті звучить *субіджя*.

Про прадавнє походження українських обрядових пісень сонцепоклонницького походження, їхній зв'язок із Трипільською культурою свідчить часте оспівування цими піснями тих же тотемів-тварин і тотемів-рослин, що так само часто зустрічаються в оздобленнях трипільського посуду. Зображення кози, оленя, собаки на трипільському посуді Б. Рибаков, наприклад, розглядає як символ замовляння добробуту у землеробстві, скотарстві, полюванні. Так само В. Маркевич вважає, що зображення собак та інших тварин у трипільських орнаментах відігравали магічну роль у замовляннях про успіхи у полюванні. Про віру трипільців у магію замовлянь, заклинань, чаклувань пишуть і інші дослідники. А чи не дійшло до нас хоч якесь відлуння отих магічних заклинань-слів, що їх виголошували у зверненнях до своїх тотемів наші пращури-трипільці? У наших обрядових піснях сонцепоклонницького походження є таке предивне явище, як розмови людей із силами природи. Правдоподібно, то і є відлуння магічних звернень людей трипільської доби до своїх тотемів. Тим більше, що герої української обрядової пісенності ведуть розмови саме із тими силами природи — Сонцем, Місяцем, Зорями, водою, деревами, тваринами, які були у трипільців найчастішими, найпошанованішими символами-тотемами.

Ліричні герої українських обрядових пісень, у яких сюжет вибудуваний у формі розмови людини із силами природи, шукають у сил природи пораду і розраду, підтримку і допомогу: «Ой ти Сонечко праведне, засвіти... Землю-Матінку пригорни... Весну-Ладу запали, Лихі сили віджени»; «Сонечко, чи було ти в Бога в наймах, Чи думаєш ти об мені, що так раненько сходиш, А пізненько заходиш»; «Мій Місяченьку, мій батеньку! Скажи ж мені всю правдоньку! Чи я пойду за милого?». Зрозуміло, і трипільці вірили, що їхні тотеми нададуть їм пораду і розраду, підтримку і допомогу, як ось зозуля, сокіл, гуси із сонцепоклонницьких пісень українців: «Приїхали гості з чужої сторонності... Стали N підмовляти. Їдьмо N з нами... В нас гори золотії,.. Трави шовковії,.. ріки медовії. А сивая зозуленька закувала: Ой не слухай N, Я весь Світ пролітала,.. Золотих гір не видала,.. Шовкових трав не спасала,.. А медових рік не спивала»; «Соколе, соколеньку, Вилети на світлоньку. Подивися в чисте поленько. Чи їдуть боярове? Їдуть боярове, їдуть, поперед старостенько»; «Ой куди ж ви, сірі гуси, полинете? Куди

моє дівування заберете? Полинемо сірі гуси в чисте поле, Занесемо дівування в синє море».

Є давнє українське повір'я, що домашня худоба раз у рік, на Святий Вечір, заводить між собою розмови. Таке ж явище, як розмови тварин, знаходимо і в наших казках. Ось як подається це в українській народній казці «Вуж і дитина»: «Оповідають старі люди, що колись давно на Світі були всілякі дива, що всі звірі говорили людською мовою». Уявлення про уміння тварин говорити людською мовою законсервувалося і в українських обрядових піснях, особливо у тих, що відносяться до сонцепоклонницької доби. Наприклад: «На явороньку три голубоньки... радоньку радять, як Світ сновати»; «А на тім древі три синії птиці та й радоньку радять»; «Питається соболь своєй куноньки: Где-сь ти ходила?.. Над Дунаєм стояла, Зимну воду пивала»; «В тихім Дунаєньку купалися два бобри,.. стрепенувшись говорили».

Що стосується дерев-тотемів, то є купальське повір'я, що в Купальську ніч дерева говорять між собою. А на житомирському Поліссі люди про свої давні ліси відгукуються: «Ліси, що з Небом говорили». Там же побутують пісні, у яких дерева розмовляють поміж собою: «Дякувала береза своїй зеленій диброві: Ой дякую... зелена дуброво,.. Ой що, я в тебе стояла, буйного вєтру не мала!»; «Ой на морі, ой на синьому калина потопала... до явора промовляла: Ой ти яворе, яворочку, подай мені хоч голлячку! Ой нехай тобі той дуб дає, Що він з тобою шумить-гуде!».

Надзвичайно промовистими щодо розуміння тотемізму є ті українські обрядові пісні сонцепоклонницького походження, у яких тотем обдаровує ліричного героя. Це те, на що покладалися люди мідного та й кам'яного віків, присвячуючи своїм тотемам та їхнім зображенням різноманітні ритуали, замовляння, аби мати від тотемів, як сказано в наших обрядових піснях, «користь», «вигоду». Ось як це відбилося в обрядовій пісенності українців: «На тім дереві три орли сидять... Прийшов до них красний молодець, натягає лучок... Стрелю, постречю три орли... Добрий молодець, не стріляй же ти нас,.. станем тобі в великій пригоді: Помостим мости всі перстньовиї, Поставим стовпи всі золотиї,.. Засієм поле дрібним жемчугом»; «пишноє паня... Яв лученько натягати, Хтів куноньку розстріляти... Она єго ся яла просити: Не стріляй мене, пишнеє паня,.. Стану я тобі на вигодоньку: Дам же я тобі мілкії

броди і три городи»; «Стоїть яворець... А на вершечку сив соколонько... Над'їхав гречний панонько... Наміряти з туга лученька... Ой пане, пане, не стріляй мене... Стану я тобі а в вислуженці... Твоїм боярам броди покажу,.. мости поставлю. Твою панночку сам перенесу, вінка не зроню. Тебе самого на золотий міст, на срібну лавку».

Якщо в цих обрядових піснях дарунки хлопцеві є відкупом, то в інших піснях дарунки тварин-тотемів дівчині-нареченій безкорисливі: «Аж там ідут два елені, несут на головках віньци, на рогах перстеньци»; «Соколонько прилітає, на тій лелії сідає, Срібний перстень тримає... Треба пані дати, що має до шлюбу ставати». У цих двох обрядових піснях ідея тотема-прародича, тотема-покровителя висвітлена щонайповніше. Якою ж ліричною душею обдарувала природа наших пращурів, як щиро вони вірили своїм уявним прародичам-тотемам! І як глибоко сягає оте їхнє вірування! Щонайменше глибин нашої трипільської минувшини, коли наші пращури так велично опоетизували своїх тотемів у своїх орнаментах.

Нині у Світі відомо безліч малюнків тварин, залишених людьми ще кам'яного віку та й дещо пізніших часів. Є такі малюнки тварин, починаючи із XVI-XIII тис. до н. е. у знаменитій Кам'яній Могилі під Мелітополем. То — зображення мамонтів, турів, кіз, собак та ін. Дослідник пам'яток Кам'яної Могили Б. Михайлов пише: «За віруваннями древніх, обряди, які відбувалися з допомогою чаклунів перед зображеннями тварин, сприяли вдалому полюванню». Оте вірування древніх, що тварина-тотем посприяє вдалому полюванню, що звір сам легенько піддасться, увібрали в себе українські обрядові пісні сонцепоклонницького походження. У такій нашій обрядовій поезії звір виступає ніби другом людини, жертвуючи собою заради людини: «Чого ж ти шумиш, гей дубровонько? Бо в мені є чудноє звіря... сиве оленя... Ой ходить за ним можний панонько... Воно ж йому каже: Ти за мнов не йди,.. Не труди собі рожну лаєньку... Ой зійду ж бо я в туги-луги,.. на бистрії води. Там ти мене ймеш, там ти мене вб'єш»; «Гордий молодець... надибав чорного тура,.. І сніпок стрілок не долітає... гордий молодець з страху вмліває. А чорний турець до него промовляє: Гордий молодче, не бійся мене,.. заб'єш ти мене. Поїдеш же ти в неділю рано, Тоді ж ти мене та постріляєш». У цих прикладах відбилося своєрідне ставлення наших предків до своїх тотемів-звірів. Здавалося б, як це так: тотем — то

прародич, друг людини і раптом на нього полюють. Але у древніх, на переконання дослідників, був ритуал — забивати тварину-тотем у певну пору року, аби через спожите її м'ясо прилучитися до бажаних надзвичайних рис своїх співродичів-тотемів. У наведених прикладах є навіть вказівка на такий день — неділя.

Найпоширенішим у трипільців тотемом-твариною був тур-бик. За даними В. Балабіної фігурки бика становлять 49,4 % від усієї трипільської пластики. Прикметно, на українських сватаннях, як пише Хв. Вовк, свати вживають ось таких найархаїчніших висловів: «Наш бичок хоче до вашої телиці», або «Ваша телиця звикла до нашого бичка». Цей учений підкреслює, що порівняння молодят із бичком і телицею у весільних піснях українців, яких співають під час перебування молодят у коморі, є «чисто ведичного характеру». Своє твердження Хв. Вовк пояснює тим, що у Ведах бик символізував Небо, а корова — Землю, тобто чоловіче і жіноче начало. А М. Чмихов вважає, що спільні уявлення про роль великої рогатої худоби у нас та в Індії зародилися не пізніше III тис. до н. е. Отже десь у п'ятитисячолітній прадавнині мають витоки і згадані Хв. Вовком вислови сватів, як ось і ці українські весільні пісні, у яких наречений прирівнюється до бика, а наречена — до телиці: «Ой на городі та й цебриця, стоїть Ганя, як телиця, Ой на городі цебрик, а Ваня лізе, як бик»; «Усі девкі яловиці, тілько одна дойна»; «Ведут тура з луга. Чи тур. Чи турица... Не пізнає мати своєго дитяти?».

Неважко помітити, що в нашій обрядовій сонцепоклонницькій пісенності нерідко тотеми наділяються умінням говорити, а чи й іншими людськими якостями. Знову ж таки це випливає із річища тотемізму, в основі якого, як схильні вважати учені, лежить віра первісної людності у спільне походження людей, тварин, рослин і, власне, всього довкілля. Отже, за уявленнями наших предків, усе в природі є живим і перебуває у спорідненій залежності, себто є родичами. Тому Небесні Світила, води, тварини, рослини, уявлялось, могли говорити, радитись, ходити, грати-танцювати, сміятися, співати, лютувати і т.п. Це збереглося в українських обрядових піснях, казках, повір'ях, у повсякденному мовленні. Ми, наприклад, говоримо: Сонце сходить, Місяць заходить, дощ іде, весна прийшла, веселка грає, мороз лютує, пташка співає, жито вродило тощо — це все з доби тотемізму.

Стосовно наведених мовних штампів І. Огієнко мав переконання, що для «первісної людини ці вирази були пов'язані з її віруваннями, більше того, постали із них». Учений витлумачує подібні вислови як «оживлення,.. одухотворення,.. очоловічнення довкілля,.. *що становлять основу давнішнього дохристиянського вірування*». А то епоха тотемізму, тобто часи, що сягають десь IX тис. до н. е. Ось де витоки українських обрядових пісень сонцепоклоницького походження, у яких оспівуються тотеми.

Можна гадати, що мовні штампи на «очоловічнення» довкілля могли перейти по спадковості у праукраїнську мову, зокрема в обрядову пісенність, із мовно-культурного світу трипільців, у якому пошановувались, опоетизовувались ті ж самі тотеми, що оспівані і в наших обрядових піснях. Саме в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження безліч разів зустрічаємо оте огієнківське «оживлення», «очоловічення» довкілля, коли, скажімо, Небесні Світила ходять, шукають, грають-танцюють, дивляться, говорять, скаржаться: «Над тими криницями Сонце *обійшло*»; «Понад лісом, лісом Соненько *грає*»; «Ой *ходив*, ходив Місяць по Небі, Ой *шукав*, шукав ясної Зорі»; «Ой зав'ю вінки на всі святки,.. Щоб Сонце *глянуло* веселенько»; «Сонце же *мовить*: Нема понад мене. Місяць же *мовить*: Нема понад мене»; «Ой *питала* Зоря у моря: Чиї ж то дзвони на шкляній горі?»; «*Скаржилось* світле Сонейко милому Богу: Не буду, Боже, рано схожати, Світ освіщати, Бо злі газдове понаставали».

Такими ж людськими якостями наділяли наші предки і Землю, море, весну, дощ, світання та ін., як ось у цих українських обрядових піснях сонцепоклонницької пори: «Як то було з прежде віку?.. *Вигравало* синєє море»; «Ой весна-красна попід лісом *ішла*. Хвартушком трясла»; «...гречна панна по воду пішла... *Надибав* її дробен дощичок»; «Світаннячко *каже*: Нема понад мене... Дробен дощик *каже*: Нема понад мене». Все це «очоловічнення» сил природи постало, як уже зазначалося, ще в добі тотемізму, а вистоявшись і розквітнувши у часах Трипілля, потрапило в українську мову і пісенність.

Ще дві з половиною тисячі років тому Геродот зафіксував вірування наших подніпровських пращурів у вовкулаків, тобто перевтілення людини у вовка. Оце перевтілення, перекинення людини у тварину і навіть у рослину виглядало в уявленнях наших предків, правдоподібно, і в трипільців, дуже

логічним, якщо виходити з того, що вони вірили у спільне походження всього у Всесвіті і що тотеми — то їхні прародичі. Тому припущення про віру трипільців у можливість перевтілення, перекинення людини у тварину-тотема, рослину-тотема виглядає як потреба повернення до первісного стану. Тим більше, що те перевтілення частіше всього не пов'язувалося зі злими намірами. В українських обрядових піснях переважають приклади, коли потяг до такого перевтілення, перекинення слугує добрим намірам — скажімо, допомогти коханому швидше побачити, розпізнати себе здалеку (стати для цього тополею білою).

Уявлення наших мезолітичних пращурів про можливість перевтілення людини у родовий тотем, поза сумнівом, існували у словесній формі і тому й увібралися як художній штамп українською обрядовою поезією: «Через темний ліс ясним соколом лети, Через бистрії води білим лебедем пливи, Через степи далекії перепелочком біжи, На моїм, брате, подвір'ї ти голубоньком пади»; «Прилетіли д'нему три зозуленьки. Тая в головоньках — то його батенько. Тая в ноженьках — то його матінка, Тая край серденька — то його миленька»; «А коли там зле буде, то прибувай, моя доненьку,.. Перелинеш море білою лебідкою, Перекуєш дібровоньку сивою зозулькою». Рясніють наші обрядові пісні сонцепоклонницьких часів і прикладами перевтілення людини у рослину, звісно, рослину-тотем: «Ходили дівочки коло Мариночки. Зелені два дубочки — парубочки, Червоная колинонька — то дівочки»; «Коли б же я знала, коли б же я відала, Звідки мій милий їде,.. Стала б я в полі тополею біленькою».

У носіїв трипільської культури, як видно із їхніх орнаментів і пластики, тотемами були: дерево, тур, сарна, пес, вепр, ведмідь, деякі птахи та ін. Мовні корені назв цих тотемів уже побутували на українських землях у Трипільську добу, адже у санскриті віднаходимо їхні чіткі відповідники: дерево — *дарава*; тур — *тор*, *тур'я* (потужність); сарна — *сарна*; пес — *песа*. Тотеми-птахи в наших піснях називаються райськими, а слово *рай* із тим же значенням, що і в нас (багатство), маємо у санскриті. Отже назви тотемів, оспіваних українськими обрядовими піснями, мають початки десь у добі Трипільської цивілізації, а чи й раніших часах тотемізму.

Знайомлячись із українськими обрядовими піснями ще й ще раз переконуєшся, які вони прадавні. Адже в них постійно

наштовхуєшся на архаїчні слова, як ось виділені у цих уривках: «*Ряхти* ми, поле, дрібнов жемчугов»; «Ой де ся взяли... *шаркі* дожджеве»; «У стаєнці Божа *ява* проявилася — Сорок кобил ожеребилося»; До короваю треба *шанок* муки пшеничной»; «Але є тото овець *турмонька*»; «За старого ідучи. З *шанти* вінки в'ючи»; «Куплю я *маниста* за золотих триста»; «Райські пташечки *рясу зшайнули*». Слово ряхтить за значенням близьке до слова мерехтить, себто, коли зображення ділиться, і, певно, санскритський термін *рах* — розділяти може пояснити його прадавність. Лексема шаркий із нашої пісні означає швидкий (за Б. Грінченком) і, правдподібно, є однокорінною із санскритським *шріка* — стріла (швидка?). Щодо нашого ява, то у Ведах перша половина з'яви Місяця-молодика називається *Ява*, а санскрит ще й знає слово *ява* — ячмінь. Можливо, семантика цих трьох лексем у Трипільську добу мала якесь дотикання. Наше слово шанок, очевидно, можна пояснити санскритськими термінами *шанья* — коноплі; *шанья-сутра* — конопляна нитка. Себто в нашій пісні йдеться про мішок із конопляного прядива. Трипільські початки має корінь слова турмонька — санскрит знає терміни *тур* — гнати; *тура* — сильний, багатий. Українська назва відворотної трави шанта знаходить свого двійника у санскритському слові *шанта* — душевний спокій. Пісенний вислів «рясу зшайнули» можна пояснити санскритськими словами *раса* — волога, роса; *расья* — смачний; *шая* — те, що лежить; *шаяя* — лежання, ложе. Тож наш пісенний вислів означає, що птахи струсили, положили на землю крапельки якоїсь цінної вологи-речовини. Стосовно нашого маниста заслуговує уваги санскритський термін *маніка* — прикраса, коштовність. А в лексиконі пелазгів була лексема *моніле* — намисто. Виходить, у нашу пісню потрапило слово ще трипільського мовно-культурного світу: манисто/намисто.

Серед лексем, які мовознавці відносять до архаїчних, в українських обрядових піснях привертають увагу своєю великою кількістю короткі форми слів. У наведених далі фразах із наших обрядових пісень читач зустрінеться із архаїзмами біл, бер, бою, возь, вой, ворон, красен, молод, сив, стар, нех, ясен, пійме: «А хто піде на Купало... буде *біл*-береза»; «Не *бер* собі гордой вдовоньки, *возь* собі панну»; «Бігме не дам, бо ся матінки *бою*»; «Пустіте нас на *вой* воювати»; «Ой що він дасть по *ворон*-коню»; «*Молод* N — соколе *ясен*, молодчик *красен*»;

«А на вершечку *сив* сокіл сидить»; «*Нех* той тобі здійме, Хто тебе *пійме*». Українські обрядові пісні рясніють і архаїчними короткими формами займенників *го* — його, *мі/ми* — мені, *му* — йому, *ті/ти* — тобі, *тя* — тебе, *ї* — її, наприклад: «Як *го* не пустити, коли він ся просить»; «Одна любили, Коня *ми* дала»; «Там же *мі* горить терновий огник»; «Сив соколонько рік *му* словенько»; «Моя доню, неволю *тя*. До челяді до білої не пущу *тя*»; «Господареньку,.. Всі ж *ти* ся пчілки та пороїли»; «Ой Дів, Дів Ладо,.. Що *ті* маю повідати»; «Золоту росу понесла вна *ї* до ковальчиків». Часті в наших піснях і архаїчні прийменники типу *к, ко, ік, ід, о, об, у*: «Срібна тарілка *к* дарованнячку, Золотий перстень *ік* вінчаннячку»; «Бо поїдемо до тестенька *ко* столу»; «гречний молодець та повертає *ід* наметові»; «Тепер люди... де ся зойдут, все *об* дівці»; «Воротар,.. Хто там *у* воріт кличе?»; «Стали розмовляти *о* ясной Зорі».

Із найдавніших епох донесли до нас українські обрядові пісні сонцепоклонницького походження розмаїття художніх засобів поетичного стилю, що постали із образного мислення наших далеких прапредків. Дослідники відгукуються про ті художньо-стилістичні особливості як про «стилістичні закам'янілості», що пройшли багатотисячолітній відбір. Так, М. Москаленко звертає увагу на наявність у наших обрядових піснях сонцепоклонницького походження «складної сукупності віками і тисячоліттями напрацьованих стійких кліше,.. цілісної художньої системи». А Ф. Колесса відносить до таких довговікових художніх засобів та висловів обрядових пісень символіку, деякі постійні епітети, порівняння, синоніми, метафоричні відтінювання в «прикладенні» до людей, тавтологічні відтінювання та ін. Деякі символи, порівняння людей із об'єктами природи, метафоричні відтінювання в «прикладенні» до людей уже розглядалися в цій розвідці з висновком, що вони мають витоки у трипільській духовності, у трипільському мовно-культурному світі. Адже, коли, скажімо, у мовах пелазгів та індоаріїв, тобто у трипільську добу, стосовно Сонця вживався епітет панна, пан, то й вислови «Панич-Сонце», «Панна-Місяць» ввійшли, отже, в українські обрядові пісні із трипільської словесності. Так само, якщо у трипільській мові був термін рай на означення багатства, то й епітети українських обрядових пісень стосовно дерева «райське деревце» та птахів «райські птахи» указує на те, що вони потрапили до української сонцепоклонницької обрядової поезії із три-

пільського мовно-культурного світу. Про те говорить і вкладений зміст у ті епітети: пісенні райське дерево і райські птахи приносять або віщують достаток, благополуччя, щастя, а рай і в нас, і в санскриті — багатство.

Ряд епітетів українських обрядових пісень сонцепоклонницького походження, очевидно, пов'язаний із доленосними відкриттями, досягненнями трипільців. Так, із відкриттям землеробства трипільці розширювали свої хліборобні угіддя, очищаючи простори від лісів, гаїв, кущів. Очищена придатна для землеробства земля — чисте поле було в очах хліборобів-трипільців величезним досягненням, дивиною і, можливо, вислів «чисте поле», «широкі поля» були витворені мовцями-трипільцями як символ гордості, радості, надії. Так міг витворитися мовний штамп, який увібрали згодом у себе українські обрядові пісні сонцепоклонницького походження: «В *чистому полі* ратаї твої»; «*Широкі поля* переміримо».

Можливо, із винаходом металів пов'язане й виникнення таких епітетів, як «золотий плуг», «золоті сохи», «золота роса», «золоті ключі», «золотий пісок» тощо. Ці епітети постійно зустрічаються в українській обрядовій поезії. Надавання якомусь об'єкту чи речі надзвичайних магічних якостей через називання його «золотий» відоме у нашому Подніпров'ї ще три з половиною тисячі років тому, що видно із повідомлень наших пращурів Геродоту про золоті небесні дари, які вони отримали за тисячу років до відвідин греком наших земель.

Вірогідно, такі ж надзвичайні магічні якості надавали наші пращури і певному об'єкту, наділяючи його епітетом «красний», як ось у таких українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження: «Є в городоньку *красні* зіленька. Ой буде то їм на весіленько»; «Наш вінойко *красний*, Як Місяченько ясний»; «А вже весна, А вже *красна*. Та й три вітри нам принесла». Зрозуміло, що у словосполученнях «красні зіленька». «вінойко красний», «весна красна» епітет красний означає гарний, винятковий, особливий. Такі епітети виникли, правдоподібно, в епоху тотемізму, коли тотем наділявся надзвичайними якостями, і залишилися як спадок трипільської епохи у наших обрядових піснях, та й у санскриті: *крішна* — красний, гарний.

Те саме можна говорити і про поширений у нашій обрядовій поезії епітет «ясний»: «*Ясний* сокіл — то мій діверко»; «Другі застрійте *яснії* стріли, Чей спіймаєте дивнеє звіря»; «Будеш

вішати... на пароженьки — *ясні* зброєньки». Знову ж таки зрозуміло, що вислови «ясний сокіл», «яснії стріли», «ясні зброєньки» не вписуються у значення чисті, світлі, а в значення — надзвичайні, особливі. В українській мові вислів ясний ще в середньовіччі мав таке ж навантаження: ясний князь, ясновельможний пан. Вірогідно, епітет ясний у значенні надзвичайний, винятковий українські обрядові пісні успадкували від мовців доби тотемізму, тобто такий епітет пройшов трипільські часи.

Про довготривалий споконвічний розвиток засобів поетичного мовлення українських обрядових пісень можна судити, порівнюючи ці засоби із такими ж засобами рукописів Русі-України. Скажімо, щойно наведені постійні епітети із обрядової пісенності один до одного повторюються у «Слові о полку і гореві Ігоря»[2]: «Вступи Ігорь в злат стремень і поїха по *чистому полю*»; «Забив отня стола *злата* і *красния* Глібівни»; «Помчаша *краснис* дівки половецькиє». Чим пояснити такі збіги? Зрозуміло — лише одним: автор «Слова» запозичив такі епітети із усної народної поезії. Це стосується і словосполучень тавтологічного відтінювання на взірець: раду радити, суди судити, думу думати, мислію змислити, ряди рядити, мости мостити і ін. Ці засоби часті в українських обрядових піснях: «Старі люди *судочку судять. Радочку* радять первовічную»; «Коня сідлає *гадку гадає*»; «А ми *мости помостимо* за райський Дунай»; «Красна дівонька *гатила гати* дорогими шати, *мости мостила* жуковинами». Подібні тавтологічні відтінювання полюбляли упорядники літописів Русі-України і автор «Слова»: «Вам Бог тако веліл в правду *суд судити*»; «Ярослав поча *ряди рядити*» («Повісті врем'яних літ»); «І кожухи начаша *мости мостити*»; «Уже нам своїх милих лад ні *мислію смислити* ні *думою сдумати*» («Слово о полку і гореві Ігоря»). Тепер уже ми переконалися, що автори рукописів Русі-України самі не придумували отих тавтологічних відтінювань, а вони існували задовго до XI ст. в українських доісторичних обрядових піснях.

Автори рукописів Русі-України перенесли у свої твори із нашої обрядової сонцепоклонницької пісенності чимало напрацьованих тисячоліттями метафор. Так, наприклад, у воїн-

[2] Такий варіант назви цієї української пам'ятки XII ст., якщо здійснити правильний словоподіл того її рядка, який умовно береться за назву її.

ську тематику XI-XIII ст. потрапила із обрядових пісень метафора «весілля — війна». У частині наших веснянок та весільних пісень обігрується якийся натяк на застосування сили при вибиранні дівчини: «Проробі, царенку, ворота, Виведи царівну з города»; «Пойми, пойми, ящір, Красную дівоньку Із ліпших найліпшу»; «Воротаре, воротаре, Вітвори воротенька!... А що ж нам дасте? Молоду дівоньку». Дехто з дослідників вбачає в цьому відгомін прадавніх форм шлюбу. Хоч, можливо, викрадання дівчини, відкупів дівчиною у реальності у наших предків і не існувало. Знайомство із веснянками підказує, що подібні мотиви мали спонукати молоденького сором'язливого хлопця до активності, «розпекти», «підстьобнути» його. Із веснянок ця метафора потрапила у весільні пісні і трансформувалася в них у мотив сватання-весілля-війна: «Ой батеньку-душенько, Велика війна іде. Будут нас воювати. Мене з собою брати». Подібний штамп-метафора глибоко засів у образному мисленні авторів рукописів Русі-України. Не потрібно було нічого й придумувати, а лише перенести у своє творіння те, що чув змалку, що й здійснив, наприклад, автор «Слова о полку і гореві Ігоря»: «Ту кровавого вина недоста ту *пир докончаша* храбриє русичі *свати попоїша*».

Думається, той, хто створив «Слово о полку і гореві Ігоря», часто чув і сам співав обрядових пісень, у яких «Ясен Місяць — пан господар. Красне Сонце — жона його. Дрібні Зірки — їхні діти»; «Красная панна через поле йшла ясною Зорею, На подвір'я зійшла хмаронькою». Адже астральна символіка, якою насичені наші обрядові пісні, дуже й мила автору «Слова». Він прирівнює своїх героїв до Небесних Світил: «Два Солнца поміркоста... і с ними молодия Місяца Олег і Святослав»; «Солнце світиться на Небесі Ігорь князь в руской Землі». Прикметно, як і в наших обрядових піснях у «Слові» перехід героя в певний стан чи й зникнення його співвідноситься із заступанням світил хмарами. В обрядових піснях: «Ховалося Сонечко за чорниї хмари. Ховалася Марисенька у свого батенька»; «Вже Сонечко поміж хмарами. Вже Ганнуся між боярами». У «Слові»: «Чроня тучя с моря ідуть хотять прикрити 4 Сонца» (Ігоря та його соратників).

Ще одна метафора, пов'язана із віруванням у перевтілення людей у тварин і рослин, є постійною і в наших прадавніх обрядових піснях, і в «Слові о полку і гореві Ігоря» як свідчення тяглості прадавніх народнопоетичних традицій. Обрядова

пісня: «А коли там зле буде, то прибувай, моя доненьку... Перелинеш море білою лебідкою, Перекуєш дібровоньку сивою зозулькою». «Слово»: «Ярославни глас ся слишить зегзицею незнаєма рано кичеть полечю рече зегзицею». Знову обрядова пісня: «Не пусти Івасенька... Як го не пустити... Коли він ся стелить по подвір'ю хмелем,.. А за столом соколом». І паралель зі «Слова»: «А Ігорь князь поскочи горностаєм к тростію і білим гоголем на воду... і полеті соколом». Дуже давній і гарно розроблений мотив опутування птахів із наших обрядових пісень став у пригоді творцеві «Слова»: «Аже сокол к гнізду летить а ві соколца опутаєві красною дівицею». Правдоподібно, тут автор повторив метафору із обрядової пісенності: «Чом ти, соколе, Чом ти, яснесенький, низенько літаєш? А чи у тебе крилечка шовком ізшиті і ноженьки золотом обвиті?». Автор «Слова» запозичив із наших обрядових пісень і таке кліше, як побивання соколом птахів: «Боян пущашеть 10 соколов на стадо лебедій»; «О далече зайде сокол птиць бія»; «І полеті соколом под мьглами і збивая гусі і лебеді». Це все про героїв поеми. Подібні штампи часті в обрядових піснях: «Ей лети, полеть, сизий соколе, звисочка, Щоби-сь застав сиву зозулю у поточка»; «Пущу соколонька на синєє море... Соколонько летить, утінку мчить».

У народнопоетичній словесності дуже гарно розроблений такий художній засіб, як віщі сни, ось як у цій обрядовій пісні: «Снився мні сон дивнесенький, Що налинуло повний двір соколів. Що на нашім двору чорний шовк розпущено І сріблом-золотом потрушено». Далі в пісні розшифровуються оті символи: чорний шовк — дівочі коси; срібло-золото — дівочі сльози; птахи — гості-свати, які принесуть сум-розлуку із батьками. Такі ж символи обіграв у «Слові» його автор, описуючи віщий сон князя Святослава: «А Святослав мутен сон виді сі ночь с вечера одівахуть мя рече чрною паполомою... чрпахуть мі синєє вино... сипахуть мі... великий женчуг... бусові врані взграяху». Далі бояри витлумачують князю його сон у такому ж ключі,як і в наведеній обрядовій пісні: смуток, сльози й гості, які принесуть сум.

Оце багатство поетичного стилю й вислову українських обрядових пісень, за Ф. Колессою, «вказує на довговіковий розвиток словесного мистецтва». До того ж, ці поетичні засоби абсолютно однакові у всіх обрядових піснях, записаних у різних краях наших земель. Це підмітив той же Колесса: «Чим

глибше сягнути в давні верстви словесних творів, можна переконатися, що велична будівля, яку являє собою українська народна поезія, на всіх просторах українських етнографічних територій спочиває на однакових підвалинах, має однаковий зруб». Адже це не випадково, що на тих самих землях, де 5–8 тисяч років тому розквітла тотемістична і солярно-люнарна символіка у прикладному мистецтві, себто в пам'ятках Трипільської культури, так же буйно розквітли ті самі символи у словесному мистецтві — в українських обрядових піснях. Це не що інше, як спадкоємний зв'язок між мовно-культурним Світом творців Трипільської цивілізації та мовно-культурним Світом українства. Поза сумнівом, наведені раніше висновки О. Потебні, В. Гнатюка, М. Драгоманова та інших українських учених стосовно доісторичного датування початків українських обрядових пісень були б значно точнішими і прив'язаними до Трипільської культури, якби у їхні часи були уже відкриті й досліджені (хоч би, як нині) пам'ятки Трипільської культури. Адже наш пізніший учений В. Щербаківський дійшов ось якого висновку про спадкоємність між мовно-культурним Світом трипільців та мовно-культурним Світом українства: «Наші трипільці мусять нарешті одержати по заслугах... Вони, власне, склали весь фольклор, який маємо, всі народні обряди, вірування і інше, майже всю усну словесність».

Дійсно, усе, що було головним і визначальним у оздобленні трипільських виробів, що опоетизували трипільці, повторюється, варіюється, обігрується в українських обрядових піснях, а надто піснях сонцепоклонницького походження. Отже, наші обрядові пісні — то ключ до коду Трипільської культури, розуміння трипільської символіки. Якщо її розглядати через призму українських обрядових пісень, то трипільська символіка зразу «заговорить». І порівняння нашими об'єктивними дослідниками нашої обрядової пісенності зі славенями «Ріґведи», як було показано вище, є логічним. Але, як ми переконались, наші прадавні пісні, що мають космогонічний сонцепоклонницький характер, своїми витоками сягають ще раньотрипільських часів. І все мусить тоді виглядати так: не українські обрядові пісні сонцепоклонницького походження постали із гімнів типу «Ріґведи», але гімни «Ріґведи» виникли із сонцепоклонницьких пісень, подібних до українських. Тобто, і в «Ріґведи», і в українських обрядових пісень сонцепо-

клонницької доби спільне джерело — обрядові пісні, що співалися людністю Подніпров'я тоді, коли в її свідомості ще панував тотемізм. А це часи не пізніші раннього етапу Трипільської цивілізації. Там, як ми переконались, і початки багатьох слів і поетичних засобів української мови.

Відлуння часів тотемізму та сонцепоклонництва в українських корінних іменах особових

Для з'ясування етапів розвитку тієї чи іншої мови надійним джерелом є людські імена особові та, до певної міри, прізвища і прізвиська. Усе це мовознавці називають антропонімами. Людське ім'я — то повноправне слово, адже воно має усі ознаки слова: значення, наголос, граматичні категорії. До того ж, ім'я несе в собі характер національної самобутності, під вплив якої навіть потрапляють запозичені імена з інших мов. Вивчення імен особових давно дістало широкий розмах у цивілізованих країнах. Як не печально, але українське академічне мовознавство не виділяє і не досліджує українських корінних імен особових (дохристиянських).

Надзвичайно тривале життя людських імен підвищує їхню роль як пам'яток мови. Ось у китайських писемних джерелах (так званих іньських написах) ще XIII-XI ст. до н. е. зафіксовані імена особові Ер, Цзі, Жун, Цзя, Янь, Ці, Сан та ін. А ті імена такі ж, які мають сучасні китайці. Чи може це свідчити про заселення сучасного Китаю ще в II тис. до н. е. китайцями? Авжеж. Або, ось ми знаходимо в писемних спогадах візантійського дипломата V ст. н. е. Пріска Панійського згадки імен легендарних гунів: Рустикий, Владо, Куридах, Ірна, Орест і ін. Скажіть — це монгольські, а чи китайські імена? Звичайно ж, ні! Хоч нам уже двісті років офіційна наука силкується втовкмачити в голови, що гуни — то або монголи, або китайці. А чим поясните те, що імена Богів та героїв давньоіндійської ведійської літератури раптом повторюються в іменах українських сонячних Богів та й іменах і прізвищах українців? Наприклад, ведійське *Бгага* — Бог перегукується із українськими прізвищами Багич, Багай, Багалій, Баглай, а ведійські імена Бала, Баладева є однокореневими із українськими прізвищами Бала, Балвір, Балан тощо. Ім'я ведійської Богині — *Дану* повторюється в імені української Богині —

Дана, а ведійський Бог *Пушан* і українське Божество Пушан, як бачимо, мають однакові імена. Санскритський термін *кунда* — чарівник/кудесник збігається з українським прізвищем Кунда із Черніваччини і т.п. То чи маємо ми, українці, підстави твердити про ведійсько-українські мовні паралелі? Безперечно!

У мовознавстві існує припущення, що людські імена були витворені ще у неандертальські часи, себто 120–40 тисяч років дотепер. Вважається, що первісне суспільство відзначалось великим розмаїттям власних імен. Поступово із первісних часів окреслювалися, розширювалися функції імен, особливо розвинулася харизматична функція, пов'язана із вірою тодішньої людини у надприродню силу слова-імені. Магічна влада імені обумовлювала закладення в ім'я певного рідного слова-символу, здатного творити те, що ним було означене та й захистити від злих сил. Найкраще цьому могли прислужитися свій рідний символ-слово, своя назва тотема-захисника (опікуна). У згаданих вище китайських іньських написах XIII–XI ст. до н. е., як пишуть дослідники, імена особові переважно мають тотемний характер, збігаючись із назвами родового Божества (опікуна роду), а іноді навіть і назвами гір та річок. І на острові Калімантан, скажімо, часто використовують як імена назви тварин, явищ природи, Небесних Світил, себто тотемів. Там, наприклад, є імена особові Апі — вогонь; Лангіт — небесний. А в Західній Індії, скажімо, побутує ім'я на честь тотема-дерева Тулсі, а як знак пошанування тотема-Місяця є ім'я Чандралекта — осяяний променем Місяця. В арабів задіяні як імена назви деяких тварин-тотемів: Асад — лев; Сакр — сокіл; Калб — собака; Алпан — бик; Газала — газель та ін. Те саме знаходимо і в калмиків, у яких поширені імена особові: Ела — орел; Шонгор — сокіл; Ноха — собака; Чон — вовк. Башкири переносять важливість і красу Небесних Світил на певних осіб, яких і називають: Сулпан — Зірка; Кен — Сонце; Ай — Місяць.

Подібна картина спостерігається і в інших народів, тобто використання для творення власних імен рідних слів і тотемів. Так, за казахською традицією в ім'я особове закладались назви Небесних Світил, назви річок, озер та гір: Айкук — Місяць і Сонце; Айсулу — Місячна красуня; Жулдиз — Зірка; Теніубай — багач-річка; Кольбай — багач-озеро. Пов'язані із явищами природи, назвами тварин та рослин побутують власні імена

у туркменів: Айбібі — Місячна пані; Гундогди — з'явилося Сонце; Айдогди — з'явився Місяць; Еллі — вітер; Окуз — бик. Як видно із наведених прикладів, ім'я людське — не випадкове абстрактне звукосполучення, а рідне своє слово-символ.

Іменослови багатьох народів рясніють іменами особовими, яким надається функція захисту від недобрих сил, від поганого ока тощо. Такі, як їх називають дослідники, ритуальні непривабливі імена часті, наприклад, у насельників острова Калімантан: Тої — гній; Діаят — поганий; Укат — черв'ячок. Подібне знаходимо і в малих народів Західної Індії: Кер'я — сміття; Гавруга — гній; Мар'я — слабак; Бгік'я — підневільна праця та ін. І алтайським народам уявлялося, що ніякі злі духи не зможуть підступитися до людини, від імені якої аж тхне: Бакту — гидотник; Чичкак — понос; Шакта — сміття; Дьиту — смердюча; Ійтбаш — собача голова; Тенек — дурень; Дьялку — лінива; Уйкучи — сонлива тощо. Киргизи також огороджували своїх діток від нечистої сили іменами: Табалда — знайдений; Ташанди — підкинутий; Сатибалди — куплений та ін. І будь-якого чорта знудить, якщо йому стукне в голову заволодіти душею нанайця, наділеного іменем Колчі — медвежий кал; або Уку — фурункул; Мочо — нездалий; Чукі — поганий. При найменуванні дитини чимало народів дотримуються культу предків, уявляючи, що ім'я і душа єдині, а тому називають новонароджених іменами померлих предків. Так, у Західній Індії ритуал імянаречення розпочинається умилостивленням духів предків.

В однакових умовах при однакових обставинах люди мислять і діють приблизно однаково, тож усе сказане вище про імена особові різних народів можна транспонувати і на український іменослов. І все те простежити на сотнях українських предковічних доісторичних іменах, які за тисячі літ нагромадила українська мова і в усній формі, а що важливо, і в прадавніх писемних джерелах. Українська усна народна творчість приберегла, на щастя, для нас нинішніх дещо із українських рідних імен особових ще сонцепоклонницької минувшини. За своїми функціями, за своїм походженням такі наші імена тотожні іменам народів, про які йшлося вище. В українських обрядових піснях збереглися деякі наші доісторичні імена: Білодан, Милодан, Дівана, Дунай, Даньчик, Лебедянчик, Гоноруня, Пестуня, Рожа, Дріма, Дума та ін. Подібних імен могло б дійти до нас в обрядових піснях дуже багато, та при-

рода окремих жанрів наших обрядових пісень не сприяла збереженню українських корінних імен у тих піснях. Доісторичного походження колядки, щедрівки та й деякі весільні пісні постали як супровід, як звернення до конкретних осіб, тому в них постійно підставлялися нові й нові імена: конкретного господаря, якому колядували, щедрували, конкретних осіб шлюбної пари. Тим паче, із насадженням християнських імен у наші пісні сонцепоклонницького походження із названих причин почали проникати чужі християнські імена, а тому у наших колядках, щедрівках і весільних піснях майже не збереглися наші корінні імена сонцепоклонницького походження.

Трохи нам поталанило із веснянками-гаївками — у них все-таки дійшо до нас нинішніх дещо із наших рідних імен сонцепоклонницької доби. Серед них є імена відтотемні, харизматичні, захисні тощо. Показовою може слугувати веснянка, записана І. Нечуєм-Левицьким: «Доню моя, Рожечко! Ой як підеш у танець, То не стій край Туману, Туман дитя зрадливеє». Тут маємо двоє відтотемних імен — Рожечка, Туман. У іншому варіанті наведеної пісні ім'я Рожа згадується в парі з іменем Дума: «Доню ж моя, Роженько! Як підеш ти у таночок, не ставай край Думи. Бо та Дума без ума, зведе тебе з розума! За ручку стискає золот перстень здіймає». Це ж ім'я Дума є і в такій веснянці: «Дума танець виводить... По дівоньках споглядає». Харизматичну природу має й ім'я Пестуня теж із нашої прадавньої обрядової пісні: «Вода... дороженьки позамивала, Нема куди переїхати До Пестуні на заручини».

Харизматичну функцію очікували наші предки і від імен особових Білодан, Милодан, Гоноруня, Дівана, Усташка, які зустрічаємо в українських обрядових піснях сонцепоклонницьких часів. Так, у одній із наших весняних ігор є супровід-пісня, де оспівується Богдан-Білодан/Милодан: «Ой Богдане-Білодане,.. Ой попливи, Милодане, по Дунайчику». Дівоче прадавнє ім'я Усташка, в якому, здається, закладене наше слово устати-пробудитися, зберегла нам така ось обрядова пісня: «Усташка-паня... та й закупила три городочки». Із цими перерахованими прадавніми корінними іменами, дуже милозвучними і наповненими глибоким змістом, перегукуються й деякі імена, якими нарікають ще й досі дітей подекуди на периферії українських земель, як ось у Гуцульщині — Калина, Медунія, Півонія, чи як на Поліссі — Ялинка, Соловей, Тур, Калина.

Знаходимо в наших обрядових піснях сонцепоклонницького походження імена, які, за віруваннями наших предків, мали захищати їхніх носіїв від нечистих сил. Це такі, як їх називають дослідники, «непривабливі» імена Дріма, Щітка. Щодо імен харизматичних, то, очевидно, традиція сонцепоклонницьких часів вряди-годи та й промайне десь у селах при називанні селянами своїх корів. У дитячих пастуших пісеньках є такі ось, можна сказати б, харизматичні імена-клички корів: Красуня, Красечка, Ласька, Цвітоля та ін.

А чи можна вийти на конкретні часи, у яких простежуються українські корінні імена особові? Відповідь на це питання підказують нам українські героїко-фантастичні народні казки. До таких казок, за фольклористом В. Давидюком, зокрема, належать казки «Котигорошко», «Летючий корабель», «Чарівна сопілка», «Ох», «Телесик» та ін. Події та атрибути цих казок, на переконання згаданого В. Давидюка, співвідносяться із добою енеоліту, добою ранніх металів, себто IV–III тис. до н. е. Отже, десь там треба й шукати витоки імен гіперболізованих героїв згаданих казок, таких як Вирвидуб, Котигорошко, Вернигора, Лукомор, Крутивус, Побиван, Ох, Чабанець, Телесик, Трьомсин, Красносвіт та ін. Ряд праукраїнських імен-міфологем заховала українська міфологія: Бог Весняк, Денниця, Водоляна, Купавка, Дрема, Русавка, Мавка, Перелесник тощо.

Збагнути надзвичайну хронологічну глибину початків деяких із наведених імен допомагає санскрит. Скажімо, обидві основи імені Красносвіт мають близькі відповідники у санскриті: красний/гарний — *крішна*; світ — *швіта*. І обидві основи імені Трьомсин віднаходять чіткі відповідники у тому ж санскриті: *трі* — три; *суну* — син. З упевненістю можна говорити про доісторичне походження імен Весняк, Водоляна, Купавка, Денниця — корені їхні віднаходимо у санскриті: *васанта* — весна; *уда* — вода; *куп* — яріти, сяяти, гріти; *діна* — день. Напрошується висновок, що розглянуті фольклорні імена особові належать до найдавніше відомих нам імен наших предків і є окремими зразками потужного пласту українського доісторичного сонцепоклонницького іменослова.

Можна сказати, українцям поталанило із прадавньою писемною фіксацією великої кількості наших корінних імен особових, початки яких губляться десь у золотому мерехтінні сонцепоклонницької української минувшини. Тільки до відо-

мої української писемної пам'ятки XI–XIII ст. «Літопису руського» потрапило понад 250 українських корінних імен особових сонцепоклонницького походження. А ще десятки таких імен можна реконструювати із літописних географічних назв патронімного походження, що зафіксовані українськими рукописами XI-XIII ст. Десятки доісторичних українських імен особових записали ще античні автори. Сотні наших імен сонцепоклонницького походження можна відтворити із українських прізвищ та й прізвиськ, які ще до насадження християнства на українських землях були іменами особовими. Ось такий неоцінимий скарб пам'яток української мови сонцепоклонницьких часів приховала в собі українська антропоніміка.

Досі в українському мовознавстві немає одностайності щодо назви наших рідних імен особових. Академічне мовознавство («Українська мова. Енциклопедія») називає наші рідні українські імена язичницькими, але не українськими, а слов'янськими. Вдалішу назву українським прадавнім іменам — корінні — пропонує відомий учений-філолог Я. Дзира. Щодо того, як називали наші корінні українські імена особові на самому початку ламання сонцепоклонницьких традицій християнством, то в рукописах Русі-України віднаходимо такі ось фрази: «Аз худий... наречений в крещенії Василій *руським* іменем Володимир»; «Написах же євангеліє се рабу Божію нареченому в крещенії Іосиф а *мирським* Остромир». Отже, в житті руси-українці XI-XIII ст., як і в рукописах тих часів, чітко відмежовували свої рідні корінні імена особові від чужомовних імен, насаджених християнством. Свої рідні у нас тоді називалися — «руські», «мирські», себто рідні, автохтонні, народні. І навіть не було жодного натяку, що то імена якісь слов'янські. Останнє — це вигадка кабінетних розумаків на догоду московській мовознавчій школі.

Дехто із зарубіжних дослідників виділяє з-поміж імен особових імена тотемні, а дехто й родові, які, правда, теж походять від родових тотемів. Отже, такі імена можна ще й називати відтотемними. А оскільки автохтонні корінні імена особові постали у сонцепоклонницькі часи та й відображають сонцепоклонницькі уявлення і святощі, то, думається, їх можна ще називати іменами сонцепоклонницького походження чи й просто сонцепоклонницькими. Адже ми нікуди не подінемося від реалій — корінні імена особові усіх народів таки постали задовго до виникнення штучних релігій і розвивалися в умо-

вах сонцепоклонницьких вірувань. І розкрити природу тих автохтонних імен ми аж ніяк не зможемо без урахування основ сонцепоклонництва, як і не маємо жодних підстав заперечувати, що ці імена виникли із мовних коренів, що існували ще в сонцепоклонницькі часи.

Княже ім'я Ярослав на монеті Русі-України. *X–XI ст.*

Ще найдавніше згадувані корінні імена особові наших подніпровських предків свідчать про закладення в ті імена своїх рідних слів. У V ст. до н. е. грецький автор Геродот назвав імена сколотських царів, які проживали, за словами самого Геродота, за тисячу років до його знайомства зі сколотським Світом, отже, десь у середині II тис. до н. е. То царські імена Таргітай, Арей/Арес, Ліпоксай, Колаксай, Арпоксай. Стосовно імені прабатька сколотів — Таргітай, то тут можна виділити мовні пракорені українських земель: тар і гіта. Ці корені потрапили до санскриту, де є слова *Тара* — Зірка; *гіта* — пісня, спів. А відтак, Таргітай — то ім'я астральної віри, що означало, правдоподібно, оспівувач Зірок. Відомо, що в ті часи вожді були одночасно і жрецями. В основу другого зі згаданих імен трипільського походження закладений етнонім — *ар/арій*. Складова — *ксай* у других основах трьох наступних імен, як вважає багато дослідників, означає цар, а дехто припускає, що те сколотське ксай залишилося в українських прізвищах Сай, Саєнко, Саєвич та ін. Значення імені Ліпоксай майже всіма дослідникам розшифровується як *ліпий* (добрий) цар. Тож наші слова ліпий, ліпший простежуються ще три з половиною тисячі років дотепер. І в імені Колаксай, як гадає чимало дослідників, закладене українське слово *коло*. Про поширенність у нас імен із коренем коло свідчать сучасні українські прізвища Колончук, Коломенко, Колочко, Колдар, Колянко тощо. А в XI ст. рукописи Русі-України згадують ім'я отрока — Колчко. Прикметно, у санскриті є слово *ґола* у значенні коло. Правда, О. Стрижак припускає, що перша основа імені Колаксай звучала скола (сколотів цар). Але і в такому випадку маємо рідне слово наших подніпровських предків, бо, за Геродотом, сколоти — то їхня самоназва, хоч греки їх називали скіфами. А в Україні є чимало географічних назв саме із основою скол.

Щодо імені Арпоксай, то тут у першій основі, здається, є вказівка на приналежність його носія до гілки сколотів — *арпіїв*. Ареал цих арпіїв античний географ К. Птолемей закартографував у нас за Дністром. І було те на зламі старої та нової ер, не набагато пізніше від часів, коли Геродот занотував ім'я Арпоксай. Сам же етнонім чи то самоназва арпіїв може розкладатися на дві основи, а в другій основі, цілком можливо, закладене наше прадавнє слово — *піяти*, яке, за Ю. Мосенкісом, належить до трипільського праcловника української мови. Якщо звести все докупи, то ім'я Арпоксай належало керманичу сколотів-арпіїв, які були, виходить, мастаками у співах, як і ми, українці.

Про приналежність до спільноти аріїв сколотських царів підказують зафіксовані Геродотом імена особові Аріант, Арсак, Аріапіф (в), у яких перші основи постали із терміну *ар/арій*. У других основах маємо вказівку на етнічну належність їхніх носіїв: *ант, сак, пій(в)*. Саками називалася східна гілка сколотів. А цар Аріапіф (Аріапів) був державцем згаданих вище арпіїв, якщо визнати, що ім'я закінчувалося на кінцеве –в. Із основами ар, ант, сак в Україні є чимало географічних назв. Отже то прадавні мовні корені мовлення наших предків. З-поміж династичних імен особових сколотських царів Геродот називає ще імена Сколот, Сколопіт, Скіл, Скілур. Мовний корінь *скіл/скол* у цих іменах підтверджує повідомлення Геродота, що самоназва описаного ним люду була таки сколоти. Як і раніше перераховані імена, власні імена з основами скіл/скол є втіленням самоназв етнічних груп наших подніпровських предків I тис. до н. е. Надзвичайно цікавим для нас є згадане ім'я Скілур, у якому друга основа виражена праукраїнським словом *ур* ще трипільського походження. Наші предки-трипільці отим Ур позначали одну із назв Сонця. Корінь *ур* закладений і в ім'я українського Божества весняного Сонця — Урай/Уран. Ще однією назвою Сонця у трипільські часи була назва Ор. Вона лягла в основу згадуваного Геродотом імені сколотського царевича — Орик. У цих двох розглянутих іменах, які по-сучасному звучали б Сонце (Скілур) та Сонечко (Орик), наші предки, отже, заклали свої рідні слова-назви тотемів — Ур, Ор. Ці праслова досі живуть в українській мові у термінах урожай, ураган, орати і в десятках українських географічних назв та в людських іменах і прізвищах.

Так, в українських документах XIV–XV ст. фігурують імена особові Урик, Урита, Урчик, а серед сучасних українських прізвищ тільки на Чернівеччині побутують прізвища Урам, Урдян, Урас, Уретя, Уржуй, Уріок, Урсан, Урдар, Урець, Урит, Урсар, Урсол та ін. Правдоподібно, перераховані щойно прізвища на ранній стадії творення були сонцепоклонницькими іменами особовими, а їхнє значення простежується досить чітко: Урдар — Сонце+дар, Урдян — Сонце+даний, Уріок — Сонце+око, Урець — Сонечко. Важливо, у санскриті є десятки лексем, а є ще й ведійські імена персонажів із коренем *ур*, що потрапив до Індії із нашого Подніпров'я задовго до нової ери, десь у IV-II тис. до н. е. Так само ніколи не переривалася започаткована у трипільській добі традиція використовувати корінь *ор* при утворенні слів та імен особових. У нас є десятки назв географічних об'єктів та імен і прізвищ із цим коренем. Серед імен та прізвищ — це, зокрема, Оря, Орися, Орислава, Орест, Орза, Орара, Ормак, Орняк, Ороман, Оропай, Орошан, Ориджук, Ориш, Орос та ін. Згадаймо, корінь ор задовго до нашої ери був занесений із нашого Подніпров'я до Індії, де він представлений і нині у назвах штату Оріса, його насельників — ораони та мови того населення орія.

Серед згадуваних Геродотом сколотських імен особових варті уваги імена царських осіб Анагарсіс та Палак. Перше ім'я складається із двох основ: *ана*, *гар*, а закінчення сіс як грецизм можна просто відкинути. Перша основа імені співзвучна згадуваній протошумерськими написами назві етнічної групи ану. Ця ж етнічна група із кількома варіантами назви *ану*, *ан*, *анта* фігурує і у ведичних джерелах. Правдоподібно, оці *ан*, *ану*, *анта* є ніхто інший, як легендарні насельники українського Правобережжя анти. До цього схиляються деякі дослідники, зокрема С. Наливайко. У другій основі сколотського імені Анагарсіс маємо ще трипільського походження мовний корінь *гар*, який і в українській мові, і в санскриті в'яжеться зі значеннями сяяти, горіти, Сонце (згадаймо наші — гарячий, нагар, гарний). Ім'я Палак наші предки-сколоти вибудували знову ж таки на трипільського походження мовному корені *пал*. І в сучасній українській мові, і в санскриті на цьому корені основуються терміни із семантикою — захист, охорона (згадаймо наші — палиця, палати, паланка). Як бачимо, ще дві з половиною, а чи й три з половиною тисячі років тому наші подніпровські предки в харизматичні імена

своїх керманичів вклали свої рідні слова-символи: Ліпший цар, Сонце-цар, Захисник-цар. А ще наші предки підкреслили тими іменами-словами, що вони надані тим, хто є очільниками етнічних груп сколотів, аріїв, антів. Ясні, як Божий день, для свого народу імена, бо покояться на своїх рідних словах, такі ж ясні та рідні і для нас — їхніх нащадків.

Цікаво, серед згадуваних античними авторами імен громадян Боспорського царства є чимало таких, що мають українські мовні корені: Чадолюб, Уранія, Іравацій, Діва, Гаріта, Сосій та ін. Чи не імена це праукраїнців? Адже Боспорська держава локалізувалась на сучасних українських землях. Кілька десятків імен особових наших подніпровських предків зафіксували античні автори у середині V–VII ст. н. е. Зокрема, дипломат у посольстві Візантії до легендарного Аттіли у 448 році Пріск Панійський знав державців гунського походження, які мали імена особові Руа (у іншому прочитанні — Руй/Роїл), Мама, Рустицій/Рустикий, Куридах, Ірна, Владо, Валамер (інше прочитання — Баламер) та ін. За Пріском, гунськими іменами особовими були й Велемир, Видимир, Тодомир, які, правда, мали готські державці як знак дружби із гунами. Якщо уважно придивитися до названих імен, то в них немає нічого чужомовного. В них усе українське. У першому імені дехто вбачає українське слово *рій* у значенні рід, як воно іноді розуміється в українців. Це ім'я та й друге Мама є родовими і підказують, що наречена ними особа є родоначальником. Ім'я Рустицій/Рустикий витворене, зрозуміло, із нашого рідного етноніму *русин*. З цим коренем рус, що належить до трипільських часів, у нас є десятки сучасних прізвищ: Русин, Русецький та ін.

До трипільського праcловника української мови належить корінь названого вище імені сина Аттіли — Ірна. Цей корінь *ір* закладений у основах багатьох українських географічних назв і слів: Іршава, Ірпінь, ірій та ін. Слово *ір/іра* ще в доісторичні часи було занесене нашими предками до Індії і там у ведійській мові воно має значення швидкість, вітер, вода. Щодо гунських імен Куридах і Владо, то вони дуже прозорі для українців. В імені Валамер/Баламер, очевидно, правдоподібним є друге прочитання. Тоді в ньому основа *бала* є трипільського походження, яка широко представлена в українській мові. У нас є слова балабушка, баланда, баламут, а також прізвища козацької доби Балвір, Балбиренко та ін. Прізвища із коренем

бал нині зустрічаються чи не в кожній нашій області: Балла, Балог (Закарпаття), Балюк (Волинь), Балабан (Київщина, Волинь, Тернопільщина, Черкащина), Балабай, Балага, Балабух (Чернівеччина) тощо. Всі ці прізвища, правдоподібно, первісно були іменами. А в українських дитячих пісеньках-прозивалках фігурує пресонаж Балабан: «Іван-Балабан на капусті сидів»; «Іван-Балабан на дудочку грає».

На прадавність кореня *бал/бала* указує наявність його в іменах ведійських героїв: Балвір, Баладева, Баларама та ін. У санскриті термін *бала* означає — сила, могутність, влада. Друга основа — мер згаданого імені Баламер звучала, без сумніву — мир. Що видно із наведених вище імен Велимир, Видимир, Тодомир. Слово мир у нашій мові в давнину означало не тільки злагода, а ще й — громада, люди, суспільство. Можна сказати, що харизматичне ім'я Баламир — то символ сили, влади у громаді, що й передбачається в особі керманича. Знову, як і в іменах сколотських, у іменах гунських державців віднаходимо українські мовні корені. То чи мусимо ми слідом за академічною наукою вважати гунів монголами?

У візантійських та готських писемних джерелах VI–VII ст. н. е. зафіксовано ряд імен особових антських вождів, державою яких була сучасна правобережна Україна. Серед тих імен дуже прозорі для українців імена Бож, Доброгость, Межамир, Ордогость, Ідар та ін. До імен того періоду треба зачислити й легендарні імена Кий, Щек, Хорив, Либідь. У названих іменах знаходимо розглядувані вище слова мир, ор, Бог, гость, добрий. Щодо імені Кий, то в нас у давнину було кілька історичних осіб, які мали таке ім'я. Одного з керманичів із цим іменем згадував на зламі старої та нової ер античний автор Страбон. Про прадавнє походження імені Кий свідчить те, що в санскриті є термін *киятата* у значенні керманич, провідник. Багато хто виводить ім'я Кий від українського слова кийок. А кийок-жезл був у наших предків символом влади. Краєзнавець М. Брицун-Ходак опублікував дані, що зайвий раз підтверджують щойно сказане: у селі Пашини на землі літописних деревлян ще до 1900 року старійшини мали як символ влади кийок із людиноподібним навершям. Ім'я Кий, отже, як і розглянуті вище імена державців, мало соціальний підтекст — воно вказувало на провідну роль його носія в суспільстві. Зовсім інший підтекст вкладався у ім'я Либідь — воно мало тотемний характер і підказувало, що його носій був під

опікою родового тотему лебедя. Цим ім'я Либідь перегукується із іменем Лебедян, яким був наділений очільник подніпровської країни Лебедії, згадуваної іноземцями десь у ті ж часи, коли й жила легендарна Либідь.

Сколотська та антсько-гунська традиції наречення дітей із династії державців іменами соціального характеру збереглася і в добі Русі-України. Усі князі, а почасти й бояри та воєводи, мали імена особові, які підкреслювали їхню роль провідників у суспільстві русів-українців IX-XIII ст. Це чітко простежується на сім'ї князя Володимира. Своїх дітей, окрім Бориса та Гліба, він наділив праукраїнськими корінними іменами, які повинні були вивищувати княжат серед іншого люду, підкреслювати їхню перспективність як майбутніх державців: Ізяслав — щоб із'яв, узяв славу; Мстислав — аби став славним месником; Вишеслав — аби вивищувався славою; Святослав — щоб славив святості; Судислав — щоби йому судилася слава; Ярослав — аби був ярим (активним) до слави; Всеволод — аби володів усім; Станіслав — стань славним. І тільки одного сина Володимир назвав відтотемним ім'ям, ім'ям Бога повітряного простору — Позвізд. Прикметно, саме цей син із романтичним ім'ям, яке тоді годилося б мати волхву, не засвітився у братовбивчих війнах синів Володимира. Зате інші княжата, яких їхніми іменами запрограмували на владу і славу встеляли трупами своїх рідних шлях до влади і слави. Саме ті синочки, ставши Великими та удільними князями, і розпочали руїну Русі-України, роздмухавши жорстокі міжусобні бойні. І щось у тому та є, що діти Володимира із чужинецькими іменами Борис і Гліб зовсім юними загинули у тому розбраті. Так нібито природа відплачувала династії за величезну провину родоначальника її перед тодішнім українським сонцепоклонницьким суспільством. Ось такий парадокс: розраховуючи, певно, християнською чужою вірою укріпити княжу владу, наш доморощений «святий» тою чужою релігією розпорошив суспільство, знищив те, що його консолідувало — сонцепоклонницьку ідеологію, яку тисячоліттями плекали духовні провідники жреці-волхви.

Але повернімося до аналізу імен як пам'яток мови. Майже всі імена князів та княжат Русі-України, не важко помітити, витворені все ж таки на коренях рідних українських слів. Попри тиск християнства, отже, була все-таки збережена ще первісних часів віра у магічну силу рідного слова, у магічну

силу імені, посталого на рідному символі-слові. Хоч, починаючи із князя Володимира, князі отримували при охрещенні ще й друге ім'я — християнське. Своє корінне ім'я, як зазначалося, називалось «мирським», «руським», себто своїм народним. Очевидно, крім політичних міркувань, увагу вінценосних осіб до корінних імен особових направляла ще й глибока народна традиція. Це підтверджується тим, що при руйнівній ході християнства по українських землях протягом X-XIII ст. наші рукописи зафіксували саме в ті часи сотні корінних імен сонцепоклонницького походження, носіями яких були, наприклад, вої, збирачі податків, писарі, ключники, конюхи, ремісники та інші представники простого люду. І в тих іменах можна помітити велике розмаїття мотивів ім'янаречення: тотемні, харизматичні, соціальні. Так, у «Літописі руському» згадуються вої-отроки Байдюк, Войкіна, Колчя, Радко, вої Біловолод, Нерядець, Переніжко, Зернько, будівничий Милоніг, ключниця Малуша, конюх Сновидь та ін. Майстер хреста для полоцької княжни мав ім'я Богша, а один із писарів «Добрилового євангелія» величався Добрило. Пару десятків корінних імен особових, носіями яких були прості кияни, знаходимо у написах-ґрафіті на стінах київських церков: Жадко, Ждан, Путько, Піщан, Усько, Орішко, Сліпко, Жаско, Судило, Домило та ін. На пряслицях часів Русі-України викарбувані наші корінні імена Жирка, Потвора, Білосніга, а на руків'ї меча X-XI ст. знаходимо ім'я Людота. Не важко помітити, що всі перераховані імена витворені із рідних українських слів і за допомогою таки українських суфіксів та префіксів.

Ряд цікавих імен X ст. донесла до нас писемна пам'ятка Русі-України «Повісті врем'яних літ». У ній під роком 945 є список послів князя Ігоря до Візантії. У різних виданнях різними упорядниками по-різному виконується словоподіл суцільного тексту пам'ятки, тому й прочитання імен послів дещо відрізняється. Автор книги, яку ви читаєте, здійснив свій словоподіл списку послів і віднайшов у ньому ось такі давньоукраїнські корінні імена особові: Вуєхваст, Святослав, Ігор, Володислав, Предслава, Хваст, Грім, Тудко, Ліско, Войстко, Істр, Гунар (Гунаревша), Брід, Кол, Гуд, Мутор, Утин, Куци(й), Турбрід, Свинь, Стир, Тілій, Вузел, Синько. Не потрібно особливо й напружуватися, аби побачити у цих іменах корені українських слів. А з-поміж цих імен особливої уваги варті імена Гунар (Гунаревша) та Утин, адже в них закладені назви праукраїнських

етнічних груп — гунів та утинів. Архаїчного походження є й імена послів Істр і Стир — в них зберігся праукраїнський корінь, від якого постали, наприклад, українські назви річок Стрий, Дністер, Стрипа, як і ім'я Бога — Стрибог та ін.

Десятки праукраїнських корінних імен особових сонцепоклонницької доби заховалися в українських географічних назвах і літописних, і сучасних. Український мовознавець О. Купчинський переконує, що українські «Топоніми на *–ичі* виникли на основі двочленних особових назв» і з граматичного боку є присвійними прикметниками, що вказують на власницьке, володільницькомаєткове відношення до географічного об'єкту особи із певним власним іменем. У таких назвах, отже, потрібно шукати імена прапредків-родоначальників. Тож, аналізовані Купчинським географічні назви Гнівковичі, Містковичі, Мальковичі, Войславичі, Гостославичі, Жваничі, Борбожичі, Богутичі, звісно, виникли від імен особових Гнівко, Містко, Малько, Войслав, Гостислав, Жван, Борбог, Богута. А в розглянутих О. Купчинським деяких топонімах заховалися наші прадавні імена особові, витоки яких губляться в часах тотемізму і Трипільської цивілізації: Кунчиничі — ім'я Кунко, Полкотичі — ім'я Полкота, Самаровичі — Самар, Яриловичі — Ярило, Гунятичі — Гуната і ін. Ім'я Кунко, звичайно, походить від назви звірка-тотема куниці, а ім'я Ярило тотожне імені сонцепоклонницького Бога Трипільської доби. Корені імен Полкота, Самар, Гуната поширені і в санскриті.

До відпатронімних назв поселень О. Купчинський зачисляє назви, що постали від імен особових із основою *ніг*. Це наше прадавнє ніг, на переконання дослідника, означало старанність, дбайливість. А в географічних назвах відпатронімного походження те ніг трансформувалося у праукраїнський суфікс *–ніж*, що має присвійницьку функцію. Так виникли розглядувані Купчинським назви поселень Войніж, Доброніж, Доманіж, Людніж, Чорніж, Переніж та ін. З огляду на зазначене вище за цими назвами стоять українські корінні імена особові Войніг, Доманіг, Людніг, Чорніг, Переніг. Прикметно, у рукописах Русі-України саме й фігурують подібні імена особові з другою основою *ніг*: Добороніга, Милоніг, Мироніг, Переніжко і т.п.

Патроніми стоять за рядом праукраїнських назв поселень із компонентою *–виж*, яка є трансформацією другої основи *–вид* імен особових. Так, назва поселення Біловиж походить від імені особового Біловид, а назва Літовиж від імені Літовид,

Любовиж — Любовид, Хотивиж — Хотивид і ін. А в аналізованих Купчинським назвах населених пунктів із другими основами *–бож/буж* саме в цих основах треба чути українське слово Бог/Буг. Назва поселення Милобуж, таким чином, виникла від імені особового Милобог, а поселення Мислобож від імені Мислобог, Стрибож — Стрибог, Стрибуж — Стрибуг та ін. Знову тут бачимо все рідні українські слова у основах. А ці ж, оприлюднені О. Купчинським назви поселень, витворені, як він стверджує, ще за арійськими взірцями — чимало їх має мовні корені Трипільської доби, адже ті корені знаходимо і в санскриті. То корені *бал, вар, рад* у таких, зокрема, топонімах: Балажир, Балигород, Варобиль, Будораж, Домараж, Нераж, Тараж, Сураж та ін. Суфікс –ж у основах *раж* указує на походження назв від імен особових, у других основах яких було слово *рад*. Отже, за названими щойно топонімами треба розпізнавати корінні праукраїнські імена особові Будорад, Доморад, Нерад, Тарад, Сурад. В останньому імені перша основа виражена префіксом *су-*, який за звучанням, за функцією і значенням має відповідника у санскриті.

Дослідниця назв українських поселень А. Коваль, як і О. Купчинський, переконана, що багато тих назв виникло, як вона пише, із «дохристиянських імен», себто із корінних українських імен сонцепоклонницького походження. А. Коваль, зокрема, привертає увагу до твірних суфіксів *–л(ь), -ин-, -ів-*, що були продуктивними на українських землях ще до насадження християнства. Дослідниця вірить, що такі ось назви українських поселень, як Любомль, Радомишль, Ковель, Путивль, постали від корінних українських імен особових Люб, Радомисл та прізвиська Ков. До цих відпатронімних географічних назв варто додати й літописні назви поселень Русі-України Богуславль, Перемишль, Переяславль та назви тодішніх київських дворів Воротиславль, Брячиславль, Бориславль, Судиславль тощо. Тут чітко видно, що за цими назвами стоять відповідно праукраїнські імена особові Богуслав, Перемисл, Переяслав, Воротислав, Брячислав, Борислав, Судислав. Як Божий день тут ясні й лексеми, які використали наші предки як твірні для цих імен: Бог, мислити, переяти (ятивзяти), слава, боротися тощо. До відпатронімних назв із суфіксом –л(ь) О. Купчинський зачисляє віднайдені ним у документах XIV–XVIII ст. топоніми: Браславль, Будимисль, Володиславль, Добромиль, Добромишль, Зломишль, Милославль,

Перемиль, Понебиль, Радьславль, Сестробиль, Чамишль, Хотмисль, Ізяславль. Багато із цих назв давно зникли. Але он скільки праукраїнських імен особових, он скільки наших рідних слів донесли вони із праукраїнської минувшини. Тут простежуються українські лексеми: брати, будити, мислити й володіти, добро, зло й милість, слава, биль, рада і сестра, хотіти, із'яти і ін.

Чимало українських корінних імен особових можна виділити із українських назв поселень відпатронімного характеру, що витворені за допомогою суфіксу *–ин*. Серед таких назв А. Коваль відзначає, за її висловом, «дохристиянські» назви: Ділятин, Добрятин, Мислятин, Козятин, Чернятин. Дослідниця переконана, що «усі вони утворені додаванням суфіксу *–ин* до основи, схожої на власне ім'я: Ділята, Добрята, Мислята, Чернята». Так само А. Коваль бачить за назвами населених пунктів Конятин — ім'я Конята, Малин — Мал, Пирятин — Пирята, Рогатин — Рогата, Снятин — Снята, Хотин — Хотимир. Відпатронімними є й згадувані в літописах Русі-України назви дворів: Гордятин, Путятин, Чудин, Ратьшин. Сюди ж треба зарахувати й назви «городів», згадуваних у тих же літописах: Биковин, Верещин, Губин, Горошин, Кудин, Малотин, Неятин. А до цих назв, звісно, мали пряме відношення особи з іменами чи прізвиськами Бик, Чуд, Гордята, Путята, Ратьша, Вереща (Верес), Горох, Губа, Куд/Кудко, Малота, Неята. Серед наявних нині українських назв поселень цікавими є Миротин, Марутин, Негринці, у яких, певно, заховались праукраїнські корінні імена особові Мирота, Марута, Негрина. Ім'я Марута має ще трипільське походження — у Ведах фігурують Божества *Марути*. До слова, в Україні нині побутують прізвища Марута, Марут, Марутан.

Як і суфікс *–ин*, про патронімне походження наших назв поселень свідчить і суфікс *–ів*. Згадувана А. Коваль аналізує ряд, як вона їх називає «дохристиянських» українських топонімів, посталих з допомогою суфіксу *–ів* від прадавніх українських корінних імен особових. Серед них Болехів, Бишків, Жашків, Зборів, Київ, Мирків, Радехів, Рожнятів, Судилів, Фастів. За першою назвою, припускає Коваль, стоїть ім'я Болеслав у короткій формі Болех. Стосовно другого імені, то дослідниця гадає, що в його основі лежить реальне українське прізвище Бих, а можливо, й коротка форма імені Збислав. Хоч, думається, там могло бути й використане ім'я Бишко —

забіяка. Щодо назви Жашків, то в часи Русі-України було ім'я особове Жашко, яке викарбуване у одному з київських ґрафіті. Найвірогідніше вважає Коваль, назва Зборів постала від імені особового Збір. Хоч тут, думається, можна заявляти про інше походження — від праукраїнського терміну Святий Збір, себто збирання громади на сонцепоклонницькі свята. Про це є розвідки у К. Сосенка. А за назвами Мирків, Радехів, Рожнятів, Судилів треба, поза сумнівом, бачити українські корінні імена Мирко, Рад, Рожнята, Судило, варіанти яких знаходимо у рукописах Русі-України. Щодо назви Фастів, то А. Коваль переконана, що тій назві дало життя українське ім'я або й прізвище Хваст. Ім'я таке фігурує у «Повістях врем'яних літ» під роком 945 —серед послів князя Ігоря до Візантії записані особи Фастов і Вуєфаст. У написанні цих антропонімів маємо ту ж саму передачу українського -хв- через церковнослов'янське -ф-, що і в назві нашого міста Фастів. Тож, ім'я Вуєхваст можна розкласти на дві основи, перша з яких виражена українським говірковим вуй (дядько), а друга коренем слова хвастатися. Отже, і в основі нашого міста Хвастів закладене слово хвастатися, що й стверджує А. Коваль.

Написання географічних назв Русі-України церковнослов'янським письмом у багатьох випадках вплинуло на передачу їхніх закінчень, суфіксів тощо. Маємо в рукописах XI–XIII ст., писаних отим чужим письмом, чимало назв географічних об'єктів, які в реальності у мовленні русів-українців зберігали суфікси *-ів*, але у рукописах ці суфікси передані через -ев, -єв, -ов. Важливо, у деяких випадках при назвах є вказівка, що то городець, сельце, а чи й двір такої-то особи, себто такі назви є відпатронімними і відкривають нам наші корінні імена особові. Ось ті назви, подані тут зі збереженням церковнослов'янського написання: Володарев, Гуричев, Грубешев, Носов, Рогачов, Сохачев, Туров, Товаров, Чурнаєв, Щекотов (усі — поселення), Радилов Городець, Куднове Сельце, Мажеве Сельце, Боричев двір, Вакаєв двір. Тут маємо промовисті давньоукраїнські корінні імена особові, а в деяких випадках, можливо, й прізвиська: Володар, Гура, Грубеш, Ніс, Рогач, Сохач, Тур, Товар, Чурнай, Щекота, Радило, Кудко/Кудин, Мажа, Борко, Вака. Всі ці імена легко виводяться із лексем української мови. Певне утруднення може являти для декого ім'я Грубеш, але у мовленні галичан є вислів грубась стосовно повної (грубої) людини. Ім'я Кудко/Кудин могло постати зі слова кудес-

ник, як і ім'я Чурнай — від імені сонцепоклонницького Божества Чур. Ім'я Вака має паралелі у санскриті, де лексеми *вака, вача* є полісемантичними.

Сотні корінних наших імен сонцепоклонницького походження колись давно перетворилися на українські сучасні прізвища та й вуличні прізвиська, про що пишуть деякі дослідники. Перехід прадавніх українських імен особових у прізвища засвідчують козацькі реєстри XVI–XVII ст., у яких знаходимо чимало імен, які в сучасних українців уже є прізвищами: Орел, Ждан, Ярош, Лукаш, Толочко, Собко, Бажан, Білан та ін. Там же в козацьких реєстрах зафіксовані й прізвища, у яких можна легко розпізнати прадавні українські імена особові ще сонцепоклонницького походження. І серед сучасних українських прізвищ є велика кількість таких, що один до одного збігаються не тільки із нашими корінними іменами особовими, згадуваними у рукописах Русі-України, але й із іменами антських, сколотських часів, а й навіть із іменами українських сонцепоклонницьких Богів та ведійських персонажів і Богів. Наприклад, у Чернівецькій області зареєстровані людські прізвища, які є тотожними іменам українських Богів сонцепоклонницької віри: Перун (прізвище) — Перун (Бог), Лада (прізвище) — Лада (Богиня), Ярило (прізвище) — Ярило (Бог), Дідух (прізвище) — Дідух (Божество) та ін. Витоки цих прізвищ, як і витоки мовних коренів, що були використані при творенні імен згаданих Богів, треба шукати у віддалених від нас тисячоліттями сонцепоклонницьких часах. І корені багатьох сколотських імен особових повторюються в українських прізвищах. Так, скажімо, українські прізвища Арій, Арійчук, Арич, Арічук, Аркуша мають той самий мовний корінь *ар*, що згадувані Геродотом імена сколотських царів Аріант, Аріапів, Арсак. Прикметно, друга основа сколотського імені Аріант (ант), що є, без сумніву, назвою етнічної групи, має тотожності у коренях українських людських прізвищ Антків, Антай, Антус, Антащук, Антол, Антош, Анточук. А перша основа сколотського імені Ліпоксай виражена словом ліп (ліпий), що й сучасні українські прізвища Неліп, Нелепа.

У сучасних українців є прізвища Колодій, Колодійчук, Коланчук, Колдар, Коленчук, які мають той же корінь *кола/кол*, що й ім'я сколотського царя Колаксай. Із цього кореня, гадають, постала одна із наших прадавніх назв Сонця — Коло.

Серед прізвищ Чернівецької та Житомирської областей трапляються Саврій, Савро, які співзвучні першій основі імені сколотського царя Савромат. Ще одне ім'я царя сколотів Палак постало із того ж трипільського кореня *пал*, що й українські прізвища Палига, Паличук, Палигун, Палій та ін. Цілком можливо, що й українські прізвища Сколько, Скольський є однокорінними з іменами сколотських царів Сколот, Сколопіт. Серед імен особових антських вождів середини I тис. н. е. виділяються імена Доброгость, Калигость, Межамир, Ордогость. Основу *мир* імені Межамир доволі часто надибуємо у праукраїнських корінних іменах сонцепоклонницького походження Літомир, Любмир, Немир, Осьмир, Ратьмир, Хотимир, Мирослав. Це ж мир маємо і в сучасних українських прізвищах Миринюк, Мировський тощо. А друга основа *гость* перерахованих вище антських імен трапляється в наших праіменах сонцепоклонницького походження Білогость, Видогость, Воєгость, Мирогость, Щедрогость і ін. Та і в сучасних українців є прізвища із основою гость: Гостюк, Гощенко. Прикметно, ім'я вождя антів Доброгость повторюється на початку XIII ст. в імені боярa Волинської землі. Отже, маємо спадковість імен особових, а може, й спадковість по крові.

Чимало збігів імен особових часів Русі-України та сучасних українських прізвищ підказують, що велика кількість наших імен сонцепоклонницької доби таки перейшла в українські прізвища. Скажімо, сучасне наше прізвище Байдюк, що побутує на Житомирщині, тотожне імені отрока — Байдюк, який згадується в «Літописі руському» у 1036 році. Ім'я особове Бик, яке реконструюється із назви міста Русі-України Биковен, знаходимо у прізвищі Бик, зареєстрованому в сучасній Чернівеччині. А прізвище відомого сучасного тенора Борко повторює ім'я боярa Волинської землі, згадуваного у «Літописі руському» 1285 року. Там же, у Волинській землі, але роком пізніше, діяв боярин із іменем Вакій. Фігурує в рукописах Русі-України і особа із іменем Вакай, а серед сучасних чернівчан є люди з прізвищами Вака, Вакалюк, Вакарчук, Вакаренко. У XI ст. жив київський воєвода на ім'я Вовчий Хвіст, а в XII ст. жив боярин із ім'ям Волк. Ці імена такі ж тотемні за походженням, як і нинішні українські прізвища Вовк, Вовкун, Вовчук, Вовченко та й прізвища козака Вовк, зафіксоване ще 1649 року. Перегукуються між собою згадувані в рукописах Русі-України імена боярів та отроків Воїк,

Воїбор, Воїст, Войкіна та сучасні прізвища чернівчан Войка, Войняк, Войцик, Войчук, які є похідними від праукраїнського слова вой/воїн.

Літописна назва поселення Горошин підказує, що в часи Русі-України побутувало ім'я особове Горох. З цим іменем один до одного збігається сучасне прізвище Горох із Чернівеччини. А ім'я Горошко знаходимо в козацькому реєстрі 1582 року. Доречно тут згадати й ім'я казкового героя Котигорошко з горох-коренем. Один із послів князя Ігоря до Візантії у 945 році мав ім'я Грім, а прізвище Грім побутує нині у Чернівецькій області. Із літописної назви міста Губин реконструюється ім'я особове Губа, таке ж прізвище Губа, як і прізвища Губан, Губко, Губаль, зафіксовані серед сучасних чернівчан. Ім'я Позвізд — десятого сина князя Володимира, звичайно ж, походить від праукраїнського слова Звізда, як і сучасні чернівецькі прізвища Звізда, Звіздюк, Звізденко. А сучасне чернівецьке прізвище Доман є тотожним імені русина Доман, що фігурує у «Літописі руському» під роком 1246 у зв'язку з убивством останнього київського князя Михайла. У часи Русі-України побутували імена Домамир, Домажир, Домило, а з ними є однокорінними прізвища сучасних жителів Чернівеччини Дом, Домашук, Дамашенко та ін.

Збіги українських імен сонцепоклонницької доби та сучасних прізвищ українців незаперечно свідчать про давність і тяглість присутності українства на наших подніпровських землях, як і про прадавність української мови. А цей сухий перелік таких збігів ще можна продовжувати. Так, у одному з київських ґрафіті XI–XIII ст. викарбувано: «Жадко псал хрест». Оце ім'я Жадко повторюється у прізвищі відомої сучасної київської гітаристки й диригента — Жадько. Там же, у київських ґрафіті XI–XIII ст., подибуємо ім'я особове Ждан і це ж ім'я Ждан знаходимо в козацькому реєстрі 1581 року. У згаданих київських ґрафіті фігурує ім'я Орішко, а десь у ті ж княжі часи у Волинській землі, за літописами, жив боярин Орішок. Нині ж у Чернівецькій області побутують прізвища Орішко та Орешко. У тій же Чернівецькій області зареєстровані прізвища Тукало і Тукаленко, а прізвисько Тукало було в когось із киян XI–XIII ст., бо у ґрафіті тої пори читаємо: «Тут лежить Іван Тукало». У київських ґрафіті знаходимо напис про особу з прізвиськом чи величанням по батькові Копилович. Отже, у ту пору, правдоподібно, було ім'я Копил. Нині у

Київській області є село Копилів, суфікс –ів назви якого говорить, що назва села — то патронім від імені Копил. На стіні однієї із церков Галича віднайдено напис-ґрафіті XIII ст., у якому викарбувано ім'я особове Богдан. Це ім'я й нині дуже популярне в Україні. Окрім того, у нас побутує прізвище Богдан. Ім'я із тою ж основою Бог — Богунка зафіксоване у написі на корчазі часів Русі-України: «Нове вино Добрило послал князю Богунка». Тут ім'я Богунка — то, правдоподібно, пестлива форма імені Богун. Знову ж таки ще раз пересвідчуємось, як ім'я особове перейшло у прізвище. Згадаймо при цьому славетного козацького ватажка Івана Богуна, прізвище якого було надзвичайно поширене в його часи — у козацькому реєстрі 1649 року зафіксовано 20 імен та прізвищ — Богун.

Цікаве ім'я особове Боян знаходимо і в «Слові о полку і гореві Ігоря», і в київських ґрафіті. Очевидно, саме це ім'я стало основою для витворення українських прізвищ Боянчак, Боянжій, Боянівський, які зареєстровані на Чернівеччині. У «Літописі руському» згадується холмський боярин Рябець, який жив у XIII ст. І нині серед українських прізвищ є прізвище Рябець. У посольстві князя Ігоря до Візантії 945 року перечислені особи з іменами Синько, Тур, Утин. Про існування в русів-українців імені Тур підказує літописна назва міста Туров. А всі три згадані імена стали з плином часу прізвищами: у Чернівецькій області побутують прізвища Синько, Тур, Утин. І в козацькому реєстрі 1649 року зафіксоване ім'я Тур. А в реєстрі 1581 року знаходимо ім'я козака Курило. Таке ж ім'я Курило мав канцлер Великого князя київського Данила Романовича. Серед літописних назв Русі-України згадується місто Чучин. Суфікс *-ин* у назві підказує про патронімне походження тієї назви, отже і про існування у княжі часи імені Чуча. А нині в Україні побутують прізвища Чуча і Чучко. У XII столітті один із наших боярів величався Ярун Васильович. Як бачимо, уже охрещений батько (Василь) дав синові все-таки корінне ім'я сонцепоклонницького походження. Цікаво, у Києві і нині існує прізвище Ярун.

Упорядники славнозвісної писемної пам'ятки доби Русі-України «Повісті врем'яних літ» мали серед своїх інформаторів особу Гуряту Роговича. Прикметно, друге ім'я повторюється у сучасних прізвищах чернівчан Рога, Рогава. Один із київських боярів, як видно із «Літопису руського», мав ім'я Род, яке є тотожним імені українського Бога сонцепоклонницької

віри. Із цим же коренем *род* у Чернівецькій області побутують прізвища Родик, Родуж, Родин. Двоє жіночих імен особових викарбувано на пряслиці X–XI ст., віднайденому в Києві: «Янка вдала праслен Жирці». Ім'я Жирка є, поза сумнівом, наше, корінне. А закладене в цьому імені слово *жир* дало життя ще й українським прізвищам Жир, Жирко, Жиркевич тощо.

Промовисте праукраїнське корінне ім'я Доброніга дав своїй доньці князь Володимир. Співзвучне ім'я мав київський будівничий княжої доби — Милоніг. А взагалі на українських землях було багато імен із основою *ніг*: Доманіг, Людніг, Мироніг. Це ніг потрапило до українських прізвищ: Ніга, Нігайчук, які є на Чернівеччині. Такі промовисті паралелі, а точніше, спадковості між прадавніми українськими іменами та сучасними нашими прізвищами можна наводити й наводити. Але уже те, що наведене вище, дає підстави не сумніватися, що на нашій українській землі споконвіку живе один і той же народ і функціонує одна й та ж мова — українська, яка простежується ще в добі Трипільської цивілізації і має тяглість у сколотських, антських та києво-руських часах.

Чимало важливого про мову наших предків-сонцепоклонників може відкритися нам при розгляді тих функцій імен особових, які вони мали виконувати щодо їхніх носіїв, звісно, у світлі уяви наших предків. Адже, як ми переконалися вище на прикладі імен різних народів, як і українських, ім'я людини в давнину було не просто абстрактним звуком чи поміткою для розрізнення людини від людини, а мало символічне навантаження. Власне, якщо вдуматися в українські імена особові сонцепоклонницького походження, то всі вони відіграють глибшу функціональну роль, аніж тільки розрізнення людей. Головне призначення тих наших праімен — це ритуально-харизматична функція, що випливала із віри первісної людини у надприродну силу слова, віри, що символ-слово здатне творити те, що ним означене і навіть захищати від недобрих сил. Глибока віра у магічну силу слова, як уже зазначалось, спонукала звертатися до свого рідного символу-слова, рідного родового тотема-захисника, тотема-опікуна. Адже в часи розвою тотемізму наші предки уявляли, що все у Світі має спільне походження, а певні види тварин і рослин є навіть пращурами певних родів. Недаремно частина української середньовічної шляхти мала на своїх родинних гербах зображення тура-бика, ведмедя, вепра, кози, вовка, яструба, воро-

ни, дуба тощо. Більше того, прізвища родин української середньовічної шляхти іноді збігаються із назвами їхніх родових тотемів, зображених на їхніх родових гербах. Це, наприклад, стосується шляхетських родин Козиків, Полукозиць, Козловських, Кур, Куриленків, Чижевських, у гербах яких відповідно зображені козел, півень, якісь дрібні пташки. Можна сміливо говорити, що такі шляхетські прізвища походять від родових імен, які, у свою чергу, постали із назв родових тотемів. Саме більшість родових імен, як стверджують деякі дослідники, має тотемний характер. Вони є спадкоємними і не змінюються.

Деякі з родових імен особових відтотемного походження, правдоподібно, перейшли згодом у вуличні прізвиська. Про це можемо здогадуватися з того, що іноді кілька сімей, які родичаються, мають однакові вуличні прізвиська. Так, наприклад, на Малій Батьківщині І. Огієнка Брусилівщині (Житомирська область) є село Осівці, в якому одна з вулиць зроду-віку називається Козлянівка. На тій вулиці здавна проживає кілька сімей, що мають вуличну кличку — Козел. Саме тому, як переказували старі люди, так і названа ота вулиця. Там же, в Осівцях є по кілька сімей із вуличними кличками Баран, Горобець, Куниця, Сокіл, Коров'як. Що за тими кличками стоїть? Думається — відлуння родових тотемів. Окрім того, в тому селі були ще й вуличні прізвиська (клички) Борсук, Зозуль, Коршак, Заєць, Тхір, Свинка, Перепелиця, Деркач. Окремі з них прилипли до людини, очевидно, в дитинстві, а якісь, можливо, є тим же відлунням назв родових тотемів.

Усі дослідники сходяться на думці, що найдавнішими тотемами наших подніпровських предків були дерево, тур-бик, змія. У наших обрядових піснях сонцепоклонницького походження із мотивом початку Світу найчастіше як дерева-тотеми, як райські дерева оспівуються явір і дуб. Прикметно, дуб як родовий тотем зображений у гербі української шляхти Русових. Що назва тотема-дуба стала колись іменем особовим, підказують нам ім'я волинської княжни XIII ст. Дубровка та ім'я Дуб, закладене у патронімну назву міста Русі-України XII ст. Дубен. Саме таке прізвище Дубен зафіксоване у наш час у Чернівецькій області. Взагалі ж в Україні нині побутують прізвища Дуб, Дубок, Дубань, Дубина та ін., які, без сумніву, є колишніми корінними іменами особовими. Тут доречно згадати імена казкових персонажів Вернидуб, Щавидуб,

Вирвидуб. У своєму «Іменослові» Г. Лозко наводить добрий десяток імен сонцепоклонницького походження, що мають у основі слово *дуб:* Дубика, Дубаня, Дубко, Дубиця...

Назви сучасних українських населених пунктів Яворів (їх чотири) та Яворівці підказують своїми суфіксами, що вони були витворені від патронімів, себто імен особових із основою явір. У середньовіччі була відома родина української шляхти Яворських, а серед сучасних українських прізвищ маємо — Яворенко, Яворчук, Яворівський та ін. Прізвища Яворенко, Яворчук, безперечно, постали від імені особового сонцепоклонницького походження Явір, а Яворський та Яворівський — від назв поселень, хоч останні виникли від назви тотема-явора. Назву іншого тотема-дерева — іва перенесли наші предки на ім'я особове, яке ввійшо в український фольклор: «Он де наша діва, он де наша Іва». Це пісенька із нашої казки. У рукописах Русі-України згадується кілька осіб, імена яких, очевидно, витворені від назви іви-тотема: Івор — боярин київський, Івар — боярин галицький, Івач — батько боярина галицького. А серед сучасних українських прізвищ поширене прізвище Івченко, зрозуміло, похідне від назви тотема-дерева — іва.

Назва іншого рай-дерева берези також перенесена на ім'я особове. Таке ім'я реконструюється від назви поселення XIII ст. Березовичі. Суфікс –ичі підказує, що йдеться про родину, родоначальником якої була особа-носій імені, похідного із назви тотема-берези. То могло бути ім'я Береза, а чи Березовик. Бо серед сучасних українців такі імена уже виступають як прізвища. Взагалі ж серед нинішніх українських прізвищ нараховується десятки похідних від назви тотема-берези: Береза, Березай, Березак, Березан, Березюк, Березка тощо. Чи не всі вони були в минулому іменами особовими. Поширеними були в нас колись імена від назви тотема-рослини рути, що засвідчують сучасні українські прізвища Рута, Рутецький (Житомирщина), Рута, Руткевич (Волинь), Рутька, Рутько, Рутковський (Чернівеччина), Рутенко (Київщина) та ін.

Серед пластичних зображень тварин творців Трипільської цивілізації найчастіше трапляються фігурки тура-бика — близько 50% від усіх відомих нам пластичних зображень трипільців. І назва тотема-тура простежується у трипільських часах — її винесли до витоків Інду, на Перське Нагір'я та в Південно-Західну Європу наші подніпровські предки задовго до нашої доби. Можливо, що й серед носіїв Трипільської куль-

тури побутувало ім'я Тур. А в добу Русі-України імена з основою тур були надзвичайно популярні. Так, у «Повістях врем'яних літ» під роком 945 згадуються посли до Візантії Тур і Турбрід. Ім'я Тур мав князь одного із міст Русі-України, яке називалося Туров. Таке ж відтотемне ім'я Туряк мав володимир-волинський боярин, із яким тотожне сучасне українське прізвище Туряк. Ім'я Турнило носив воєвода, котрий був серед тих, хто, за автором «Історії русів», визволяв наші землі від монголів у 1320 році. Особи з іменами Тур і Туровець були серед козаків, згадуваних у реєстрах 1581 і 1649 років. У давнину, на думку О. Купчинського, побутувало корінне ім'я Турохот, від якого постала однойменна назва уже зниклого поселення. А родина Туровських була серед української шляхти. Із сучасних відомих українців мають прізвища, похідні від назви тотема-тура, співак Турець, поетеса Турелик, футболіст Турянчик.

Відтотемні імена, прізвища й назви поселень перебувають у такій ось залежності: імені дала життя назва тотема, а ім'я згодом перетворилось на прізвище, а обоє — ім'я та прізвище, дали життя назві поселення. Правда, є в нас і багато географічних назв, що постали безпосередньо від назви тотема. Бувало в нас і таке, коли відтотемна назва об'єкту довкілля спричинялася до появи прізвища — Туровський, Сокальський тощо. Останнє відбувалося досить-таки пізно у нашій історії — тоді, коли Русько-Литовська держава у XV-XVI ст. перерозподіляла маєтності, а українська шляхта брала собі прізвища від назв своїх населених пунктів. Але завжди первісною у таких випадках була назва тотема, адже її корінь був задіяний при витворенні імені особового, прізвища і назви поселення. Така схема простежується на наведених раніше прикладах. Вона ж простежується і на тих іменах, прізвищах та назвах поселень, в основу яких закладені назви не згаданих раніше тотемів-тварин: бика, кози, куниці, сокола, вовка та ін.

Очевидно, ніхто не стане заперечувати, що існування в добу Русі-України географічних назв Бикова Гора та Биковин (місто) вказує на побутування в тій добі й імені особового Бик. Так само згадувана в літописах XI–XIII ст. назва міста Козлій говорить про існування тоді імені з основою назви тварини-тотема — коза/козел. Таку ж відпатронімну природу мали й географічні назви Русі-України Куниль, Воробіїн, Сокольє (міста), які постали, найвірогідніше, із відтотемних імен осо-

бових типу Куна, Кунко, Воробей, Сокіл. Тим паче, що, наприклад, у козацьких реєстрах 1581 і 1649 років знаходимо імена Кунаш і Сокіл, а також прізвища Коза, Козел, Козуля, Кунаш, Кунцевич. Та й серед сучасних українських прізвищ є чимало таких, що виводяться від імен особових, які, у свою чергу, походять від назв тварин-тотемів: Бик, Бичко, Козел, Козлій, Кун, Куниця, Воробей, Сокіл, Соколик та ін.

Відтотемні імена особові X–XIII ст. Волк, Вовчий Хвіст, Селезень, Свинь знаходимо у рукописах Русі-України, за якими стоять бояри і посол до Візантії (Свинь). Імена Вовчий Хвіст і Волк можна ув'язати із цікавою оповідкою Геродота, який ще у V ст. до н. е. записав вірування наших подніпровських предків про можливе перевтілення людини у вовка. До того ж, у нас є чимало назв поселень із основою вовк: Вовчків, Вовківчики, Вовкове, Вовчатичі, Вовчий, Вовківка та ін. Суфікси цих назв підказують, що це патронімні назви, а суфікси перших двох назв надають їм колориту пестливості. Чому б то людей називали Вовчок, Вовчик, Вовківчик? А чи не відбилося тут шанобливе ставлення до вовка-тотема? До слова, вовк, за уявленнями наших предків, знищував чортів. Нині у Чернівецькій області є прізвище Вовчок, яке, звісно, завдячує своїм походженням імені особовому Вовчок. Зареєстровані у тій же області й прізвища Вовк, Вовкун, Вовчук, Вовкович тощо. Та й серед козаків 1649 року була особа із прізвищем Вовк, що зареєстровано у тодішньому козацькому реєстрі. Відтотемне ім'я Свинь, згадуване вище, правдоподібно, має витоки ще в добі Трипільської цивілізації — серед пластики трипільців можна частенько натрапити на фігурки вепра. Зображення вепра знаходимо і в родинному гербі української шляхти Крижановських. Отже, свиня/вепр належала у прадавнину до тотемів наших предків. Не дивно, що й назва того тотема прислужилася виникненню імені типу Свинь.

Назва птаха каня (вид яструба) чи й ім'я особове Каня, як гадає А. Коваль, спричинилися до назви нашого знаменитого міста Канів, відомого ще у XII ст. У ті ж часи фігурує в літописах і урочище Канин. А серед українських прадавніх назв поселень, досліджуваних О. Купчинським, є й назва Каніж. Суфікси обох останніх назв -ин, -іж говорять про їхнє відпатронімне походження. У родових гербах середньовічної української шляхти частенько надибуємо зображення яструба — той герб так і називався Яструбець. Усе свідчить, що птиця

каня була у наших предків-сонцепоклонників тотемом і саме на честь її давалися імена новонародженим. Для чого давалися? Бо вірили в магічну силу слова-імені, бо вірили, що новонароджена людина успадкує найкращі риси тотема-птаха, назва якого закладена в ім'я. В українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження як світотворчі сили оспівуються голуби, соколи, іноді орли, соя-крук. Знаменно, зображення саме цих птахів найчастіше представлені у гербах української шляхти. Це ще раз свідчить, що ті птахи таки були для наших далеких предків тотемами. Без жодних сумнівів можна стверджувати, що прізвище нашого славетного Пилипа Орлика у сонцепоклонницьку добу було родовим ім'ям особовим. Ім'я Орел носив якийсь козак, зареєстрований у козацькому реєстрі 1581 року. Таку ж природу, сєбто походження від сонцепоклонницьких імен особових, мають і сучасні українські прізвища Орел, Орленко, Орлюк та інші.

Орієнтація на назву тварини-тотема була й при називанні маляти, наприклад, ім'ям Боброк. Це ім'я реальної історичної особи — воєводи XIII ст. А серед української шляхти були родини з прізвищами Бобровичі, Бобриковичі. Суфікси цих прізвищ підказують, що родоначальниками родин були особи із відтотемними іменами Бобер та Бобрик. Чому раптом назва зовсім непомітної тваринки була облюбована як ім'я людини? У наших прадавніх обрядових піснях сонцепоклонницького походження бобри оспівуються разом із рай-деревом як «користоньки» для людини: «бобри на шуби добри». Ці ж бобри у названих піснях навіть здатні на самопожертву заради людини, змовляючись піти на шубу весільному старості. Отже, маємо тварину-тотема, помічника, опікуна людини, назва якого й потрапила до іменослова наших предків-сонцепоклонників. Є серед сучасних українських прізвищ прізвища Бобер, Бобрик, які були колись, звичайно ж, іменами особовими відтотемного походження.

Не тільки назви тотемів-тварин, а й назви тотемів-рослин використали наші предки-сонцепоклонники для витворення імен особових. До таких наших корінних імен «рослинного» походження варто зачислити імена з основами липа, верба, рожа. Ці рослини постійно оспівуються в українських сонцепоклонницьких колядках, щедрівках, купальських, весільних піснях як райські дерева-тотеми, які відіграють помітну опікунську роль у житті людини. І саме тому їхні назви лягли

в основи українських корінних імен особових. Ось у одній із обрядових пісень сонцепоклонницького походження називається дівоче ім'я Рожа: «Усі дівки в таночку — тільки Рожі немає. Мати Рожу чесала, А чешучи навчала». На існування в давнину у наших предків імен Рожа, Ружа, Рожнята вказують українські назви поселень Рожів, Ружин, Рожнятів. А серед сучасних прізвищ знаходимо прізвища Рожка, Ружик, Рожняк, які, без сумніву, були колись іменами особовими.

Верба як райське дерево причетна до праукраїнського сонцепоклонницького свята із назвою Вербич або Вербні Дні. Вважається, що верба у наших предків була символом Сонця, символом зв'язку між Землею і Небом. Отже, верба — прадавній наш тотем і, як чимало тотемів, спричинилася своєю назвою до появи наших корінних імен особових. Цю думку підтверджує чимало патронімних назв наших населених пунктів. Так, у назві Вербичі суфікс -ичі саме й засвідчує, що назва постала від імені патріарха якогось роду на ім'я Верба. А нині у нас є прізвище Вербич, що також служить підтвердженням вищезазначеного. Та й сучасні українські прізвища Верб'юк, Вербняк є похідними від імен особових сонцепоклонницького походження, в основі яких закладена назва тотема-верби. А сучасні прізвища Липа, Липка, Липко, Липець, Липчак, Липовий та ін. говорять про існування в нас у прадавнину імен, похідних від дерева-тотема — липи. Дерево-тотем у наших обрядових піснях ще й називається іноді самбір-дерево. Ця прадавня назва є, звичайно, нашою корінною, про що свідчать українські прізвища Самборик, Самборович, Самборовський та ін. Найчастіше самбір-деревом, рай-деревом у наших обрядових піснях чомусь виступає дерево явір. Назва цього дерева у сонцепоклонницькі часи спричинилася до виникнення імені людського. На це указують сучасні прізвища Яворчук, Яворенко та ін.

Думається, що саме відтотемні праукраїнські імена особові — то найдавніший пласт нашого українського іменослова та й української мови певною мірою. Адже тотемізм на українських землях розвинувся, за М. Чмиховим, ще в мезоліті, десять тисяч років тому або й давніше.

Із наших обрядових пісень сонцепоклонницького походження видно, що наші предки просили у тотемів захисту, сили: «Гей Дубе! Дубе! Наш діду любий... На наших мужів дай свої сили, Щоб злії духи їх не косили». Саме на захисну функ-

цію назви тотема, втіленої в ім'я людини, і покладалися великі надії. Проте захисна роль очікувалася не лише від тотемних імен особових, а й від так званих непривабливих імен. Ота непривабливість імені, уявлялось, мала викликати у злих сил відразу до носія імені. Приклади таких імен особових із іменословів інших народів наводилися на початку розвідки. І наші предки при ім'янареченні використовували таку ж модель. Згадувана А. Коваль пише: «Як вважають дослідники, ці імена (дохристиянські) давалися не лише для того, щоб позначити людину і виділити її серед інших, а й для того, щоб захистити дитину від злих, ворожих сил... ім'я обирали серед слів: Підкид, Найден, Ненаш». Навіть у сучасному українському фонді антропонімів є чимало прізвищ, які у нашій сонцепоклонницькій минувшині були іменами особовими, що відігравали роль мовних оберегів. Так, наприклад, у Чернівецькій області нині побутують прізвища Невдах, Невеличко, Недбайло, Недуга, Неліп, Недужий, Незнайко, Некраш, Несмачний, Нетреба, Нечіпай, Неока, Ниця та ін. А на Житомирщині зустрічаються прізвища Нерода, Халепа. Всі вони були у минулому іменами особовими із захисною функцією. Колись у сонцепоклонницькій прадавнині наші предки свідомо завантажили такі імена найнегативнішими якостями — хай спробує (та й чи захоче) яка-небудь нечиста сила підступитися до дитини, код імені якої розшифровується, що її не треба чіпати (Нечіпай, Нетреба), бо вона несмачна (Несмачний), бо вона недужа (Недужий, Недуга), бо вона без ока та ще й ниця (Неока, Ниця) і взагалі щось нещодобре (Некраш, Невдах, Недбайло, Незнайко) і т. п.

Чимало непривабливих імен особових зафіксовані писемно ще в рукописах Русі-України. Так, один із князівських отроків мав ім'я Байдюк, що є похідним від нашого слова байдагуляка та вислову байди бити — нічого не робити. Інший представник воїнського стану XI ст. звався Нерядець, себто ледачий, а ще один воїн мав ім'я Чухома (чухатися). Два галицькі бояри також були наділені так званими непривабливими іменами-оберегами Недан і Нездило. Ще один представник боярського стану, він же й воєвода у князя Святослава, звався Хилич. А один із князівських попів мав ім'я Лихач, себто лихий. І в київських ґрафіті XI–XIII ст. фігурують непривабливі для злих сил імена Сліпко, Жаско, а в написі на прясли-ці тих часів знаходимо ім'я Потвора. До таких же наших

корінних праукраїнських імен особових із захисною функцією, як видно з «Іменослова» Г. Лозко, належать імена сонцепоклонницьких часів Галайко (крикун), Глушата, Гнівач, Горлач, Зайда, Кудлай, Кучма (патлатий), Лиховид, Найда, Недан, Незамисл, Нездан, Некрас, Нелюб, Ненаш, Несміян, Незвана, Немира, Плакса, Продан, Слинько, Сухан, Тупочол, Халява, Хвороща (хворобливий), Худан, Хов (схований), Цур та ін. Чимало із цих імен дійшли до наших днів, але вже як прізвища українців. Отака спадковість, отака прадавність української мови.

Як відзначалося на початку розвідки, однією з важливих функцій імен особових ще в давнину виокремлювалася функція, що визначала місце носія імені у суспільстві, у соціальній структурі суспільства. Такими, наприклад, були імена сколотських царів: Арпоксай — цар етнічної групи арпіїв, Колаксай — Сонце-цар. Таким був і епітет князя Володимира — Красне Сонечко. Себто державець часто співвідносився із Небесним Світилом, вивищувався серед підлеглих. Імена з такою соціальною функцією дехто називає соціальними. Ці імена особові, як і розглянуті вище імена з іншими функціями, виникли, що не раз підкреслювалося, із віри наших предків у магічну силу слова, у його здатність творити те, що ним було означене.

Для імені вибиралось не якесь абстрактне звукосполучення, а своє рідне слово-символ, яким, вірили, можна було запрограмувати долю новонародженого, а чи й вивищити його з-поміж інших людей. Згадані соціальні імена особові насамперед призначалися для так званих високонароджених індивідумів. Скажімо, в Русі-Україні були власні імена, які мали винятково особи князівського походження. Що ж найчастіше запрограмовувалося в іменах державців Русі-України? Зібравши княжі імена докупи, можна знайти відповідь на поставлене запитання — слава і влада. Близько двохсот князів та княжат, відомих із писемних пам'яток Русі-України, мали імена з основою *слав*, зокрема, тоді було 28 Мстиславів, 25 — Святославів, 25 — Ростиславів, 20 — Ізяславів тощо. А майже в 70 іменах осіб княжого походження було закладено основу *волод* (володар). Зокрема, це стосувалося 29 Володимирів, 22 — Всеволодів, 8 — Володиславів та ін. Про те, що такі імена особові вибирали для княжат не випадково, цікаво розмірковує російський учений А. Членов. Розглядаючи питання

про князівське ім'я Святослав, цей автор наголошує, що ім'я Святослава Ігоревича не придумане в X ст., а вибране як потрібне із кола уже давно наявних імен. А для чого потрібне? Аби показати усім підлеглим, що династія, яку Святослав продовжує, славна опікою Неба, рідних предковічних Богів (святість, слава) корінної людності. Таким чином, ім'я Великого князя Святослав, яке постало із рідних слів русів-українців, було своєрідною обіцянкою династії, що вона буде вести політику місцевого етносу, а не варязьку. Нарешті, ім'я Святослав мусило відіграти роль бойового прапора Ольги — недаремно ж зовсім ще мале княжа взяли у похід на Деревлянську землю. І саме дитині Святославу було надане право першим метнути списа у лави деревлян під схвальні вигуки княжої свити: «Князь уже почав!»

Якщо вникнути у значення усіх імен із основою *слав*, то неважко помітити, що їх об'єднує запрограмованість на те, аби їхній носій став славним у житті, а чи у якомусь виді людської діяльності: Ростислав — щоб виростав славним; Station — аби став славним; Славобор — аби боровся за славу; Богуслав — прославляв Богів; Борислав — був славним у боротьбі; Всеслав — був славним у всьому; Мирослав — був славним у миру-громаді; Радослав — був славним у раді; Судислав — щоб йому судилося бути славним, щоб його чекала судьба славна; Ярослав — був ярим, активним до слави; Володислав — щоб оволодів славою; Войслав — став славним воїном. Високі побажання були закладені і в імена, якими нарікали князівен: Верхуслава — аби була наверху слави; Гремислава — щоби гриміла славою; Звенислава — аби дзвеніла славою; Передслава — щоби слава йшла попереду особи; Переяслава — аби перейняла славу; Ростислава — щоб виростала славною і т. п. Ось таке розмаїття імен особових, запрограмованих на славу. Чи є ще у Світі народ, який би закодував так багато своїх імен особових на здобуття слави їхніми носіями? А така жадоба слави проклюнулася у наших предків, правдоподібно, ще із трипільських часів. Коли відбулися надзвичайний злет їхньої пасіонарності і слідом за цим колонізація далеких земель, в тім числі й витоків Інду. Як видно із «Ріґведи», найбільшим бажанням наших предків-колоністів витоків Інду була слава. А також — багатство і продовження роду у чоловічому поколінні. У багатьох славенях-гімнах «Ріґведи» є звернення до Богів із проханням посприяти саме здобуттю слави: «Нашу *славу* зроби вищою серед Богів, о

Сур'я»; «Створи нам, о Індро, *славу*»; «Небо і Земля хай дадуть нам велику *славу*, високу *владу*, з допомогою якої усі дні ми будемо *панувати* над народами».

Злет пасіонарності і жадоба слави керували й діями наших предків у часи Русі-України. Це дуже гарно простежується у нашій літературній пам'ятці тої доби «Слові о полку і гореві Ігоря»: «О Бояне соловію,.. аби ти сія плоки (полки) ущекотал... свивая *слави* обаполи сего времені»; «Комоні ржуть за Сулою звенить *слава* в Києві»; «Ярославе і всі внуці Всеславлі... уже бо вискочисте із дідней *слави*» і т. п. Як бачимо, були часи, коли наші давні предки прямо-таки марили славою, то недаремно те й відбилося у їхніх іменах особових. Іншим прагненням наших предків у ті самі, названі вище періоди, було прагнення влади. Покоряючи землі довкола витоків Інду, наші пращури, як видно із «Рігведи», просили у Богів дати їм владу над корінними насельниками: «Скинь на нас сяйво тих, хто збільшує велику *владу*, сильну, о Індро»; «О Агні... Хай *візьмем ми гору* над тими, хто бореться з нами»; «Як один над людьми, над багатствами... *царствує* Індра... Хай буде він тільки наш». Таке ж бажання володіти усім світом, всіма багатствами було притаманне нашим предкам у часи Русі-України, коли вони як завойовники толочили землі сучасних Росії, Білорусі, Болгарії, Греції. Ота жадоба оволодівання відобразилася і в іменах особових русів-українців, в іменослові яких знаходимо близько семи десятків імен, в основах яких задіяна форма слова володіти — *волод*: Володар — аби став володарем; Всеволод — аби володів усім; Володислав — щоб володів славою; Володимир — аби володів миром-громадою. Імена особові з основами *слав* і *волод* за роллю у суспільстві треба зачислити до соціальних, але за змістом, закладеним у них чи то кодом — це харизматичні, чи краще б, кармічні імена, ті, що визначали саме долю людини. Вони заміняють цілі речення-побажання батьків стосовно долі новонародженого.

У «Повістях врем'яних літ» під роком 945 розкривається причина Ігоревого походу на Деревлянську землю: «Ркоша дружина Ігореві отроці Свінелделжі ізоділися суть оружьєм і порти а ми назі і пойди княже с нами в дань да і ти добудеш і ми». Це так оточення князя спонукало його захопити землі деревлян задля збагачення. Отже, жадоба наживи, жадоба примноження багатства були не останнім мотивом завойовницьких походів київських князів. Це простежується в наших

предків ще у трипільські часи. У «Ріґведі» є чимало прикладів випрошування у Богів сприяння у здобутті багатств: «О Індро,.. наділи нас *набутками* інших народів»; «Хай прийдуть за нами *багатства*, ... хай же нам щедро дарують Мітра, Варуна, Адіті, Сіндгу, Земля і Небо»; «Агні сюди привези Богів,... Сюди привези *багатство*».

У гімнах-славенях «Ріґведи» часто оспівується жир із рослин, молока та м'яса тварин як паливний матеріал жертовної ватри, полум'я якої, уявлялося, доносило до Богів молитви про обдарування багатством індоаріїв. Та й сам жир був підношенням Богам, себто багатством. Отже, поняття жир у індоаріїв співвідносилось із поняттям багатство. І в нас, в Русі-Україні, як гадають деякі дослідники, жир асоціювався із багатством. Так, Г. Лозко пише, що основа *жир* у наших рідних іменах сонцепоклонницького походження саме й означала багатство. Тож даючи новонародженним дітям ім'я, похідне від слова жир, наші предки зичили дитині стати багатою у майбутньому. Недаремно, серед боярської знаті було поширене ім'я Жирослав (аби був славним багатством-жиром). Таке ім'я мали боярин Галицької, боярин Володимир-Волинської, боярин Київської, посадник Туровської земель. А ще були бояри Мутижир, Домажир, Домажирець, Нажир. Із карбу на пряслиці X–XI ст. відоме дівоче ім'я Жирка. Та й із давніх українських назв поселень відпатронімного походження, оприлюднених О. Купчинським, реконструюються імена особові Жир, Балажир, Болежир, Домажир, Інжир, Лютожир, Обжир, Тожир.

Велика кількість корінних імен особових, які зафіксовані в писемній та усній формах, дає змогу виокремити з-поміж них чимало груп за наявними у них мовними коренями, що багато разів повторюються у дещо відмінних іменах та й у різних краях українських земель. Це корені *ар*, *бог/бож*, *бор*, *вид*, *волод*, *гор*, *гость*, *добр*, *жир*, *люб*, *мил*, *мир*, *мисл*, *ніг*, *ор*, *пал/пол*, *рад*, *слав*, *ур*, *яр* тощо. Всі вони є українськими мовними коренями, а в іменах особових вони представляють саме наші лексеми, іноді надзвичайно давні. Останнє, зокрема, стосується імен особових із коренями *ар, ор, ур*, які, як було показано вище, побутували ще у сколотську добу, хоч самі корені простежуються у добі Трипільської цивілізації. Згадаймо, то сколотські та антські імена Арпоксай, Арсак, Аріант, Орик, Ордогость, Скілур, а ще й наші імена сонцепоклонницькі

Орися, Орест, Урита і ін. Чимало уже сказано й про імена із основами *волод* і *слав*, але треба наголосити, що ці основи представляють наші рідні українські лексеми. Перша до того ж має таку маркуючу щодо української мови ознаку, як повноголосся -оло-, що надає саме українського шарму нашим корінним іменам Володимир, Всеволод, Рогволод та ін. А основа слав у всіх наших корінних іменах, у тім числі й літописних героїв Славн, Слав'ята, виступає завжди у значенні — славний і ніякого стосунку до етноніму слов'яни не має. Тож і ті кілька українських географічних назв із основами слав (Славута — наприклад) є похідними від слова славний, а не від етноніму слов'яни. Власне, такого єдиного народу на українських землях та й у природі взагалі не існувало.

Надзвичайно цікавою для теми прадавності української мови є група імен особових із компонентою *бог*. Адже серед них віднаходимо кілька імен особових небожителів української сонцепоклонницької віри, що й указує на дуже давнє походження нашого прaслова Бог. Це стосується імен Дажбог, Білобог і Стрибог. Тотожні за функціями Дажбогу (Бог Сонця) Боги були у кельтів, пелазгів-філістимлян та індоаріїв, які мали, відповідно, імена Дагда, Дагон, Дакша. До того ж, санскрит знає слово *даг*, що означає горіти, палати, сяяти. Отже, перша основа *даж/даг* імені нашого Дажбога простежується на українських землях десь на пізньому, а чи й на середньому етапах Трипільської культури. Щодо другої основи імені Дажбог — бог, то у санскриті є терміни *бгога, бгойя/бгоджа*, що своїми значеннями — їжа, влада, вигода, насолода — близькі до первісного значення українського терміну Бог. Не забуваймо, що санскрит ще й знає слово *бгага* у значенні достаток, Бог. Отже, ще раз переконуємось у трипільському походженні нашого слова Бог та й імені Дажбог.

Ще у сколотські часи термін Бог писемно зафіксували на українських землях античні автори Пліній та Страбон. Перший називав країну сколотів *Богірес*, другий — *Богаданія*. Прикиньмо, як перегукується друга назва із українським корінним іменем особовим Богдан, згадуваним у ґрафіті початку XIII ст., віднайденому у місті Галичі. У середині I тис. н. е., за даними готського автора Йордана, керманичем подніпровських антів була особа на ім'я Бож. Основу бог знаходимо і в імені Богунка із напису на корчазі часів Русі-України. Тоді ж один із боярів мав ім'я Молибог. Наша прадавня традиція тво-

рення антропонімів із основою *бог* вплинула на виникнення великої кількості українських прізвищ. Такі з них, як Божок, Божко, Богодух, Боженко, Боголюб, Богомолець, Богодяка та ін., зафіксував на житомирському Поліссі краєзнавець М. Брицун-Ходак. А в Чернівецькій області побутують прізвища Богун, Богуш, Богуляк, Богза, Богоніс, Богораз, Богославець, Богородченко та ін. А ще із прадавніх українських географічних назв реконструюються імена особові Богуслав, Богумил, Божидар, Боголюб, Милобог, Мислобог та ін., із яких видно, що в далекі сонцепоклонницькі часи у мові наших подніпровських предків, окрім слова Бог вживалися уже й слова давати, слава, милий, дар, любити, мислити.

Корінь слова боротися став однією з основ доброго десятка українських автохтонних імен особових. Зокрема, в добу Русі-України боярами були особи з іменами Борислав, Борко, Перебор. А з прадавніх назв українських поселень можна реконструювати імена Анабор, Мислобор, Ратибор, Славобор, Скоробор, Троєбор та ін. Знову ж таки, у цих іменах, окрім лексеми боротися, заховалися наші слова мислити, слава, рата/рать, скорий, троє. Щодо основи *ана* у першому імені, то, можливо, це ще раритет мови носіїв Трипільської культури — саме етнічна група *ана/анунаки*, як видно із протошумерських написів та ведійської літератури, проживала на українських землях десь у IV—III тис. до н. е.

Із прадавніх українських топонімів реконструюються такі власні імена, як Літовид, Любовид, Старовид, Хотивид, Тиховид і ін. А за розглядуваними О. Купчинським назвами поселень Видибор і Сувид стоять корінні імена, співзвучні тим назвам — Видибор, Сувид. Що такі імена з основами *вид* побутували у наших предків-сонцепоклонників, підказують нам згадувані в рукописах Русі-України подібні імена: Завид — ім'я посадника, Сновид — ім'я конюха. Згадаймо ще й ім'я українського Бога — Світовид. Важливо, у всіх перерахованих щойно іменах легко розгледіти корені чималої кількості звичайнісіньких українських слів, що були у словнику наших давніх предків: літо, любити, старий, хотіти, боротися, сон, Світ і ін.

У іменослові наших предків було десь не менше півтора десятка імен із основою *гость*. О. Купчинський, аналізуючи прадавні назви українських населених пунктів із цією основою, вважає, що слово *гость* у них виступає у значенні купець, чужинець. Із цим погоджується й Г. Лозко. Хоч, можливо,

компонента *гость* у таких іменах могла означати й поняття, яке ми, нинішні, у те слово вкладаємо — той, хто прийшов провідати, гість. Власне, й гость-чужинець і гість-відвідувач мають спільну семантику — прибулець. Імена із основою гость не дають чіткої ясності, який із названих варіантів значення тої компоненти брати до уваги. Ім'я, наприклад, Білогость можна розуміти і як білий чужинець, і як білий гість-візитер, ім'я Гостислав і як славний чужинець, але і як славний візитер, ім'я Воєгость і як войовничий чужинець, і як візитер-воїн. Така ж картина постає і при намаганні розшифрувати й наші корінні імена особові Мирогость, Літогость, Перегость, Семигость, Угость, Щедрогость і ін. Найдавніше писемно зафіксовані імена з основами *гость* — це антське ім'я середини І тис. н. е. Доброгость, а також ім'я боярина Русі-України Оргость. Для нашої теми прадавності української мови важливо, що в розглянутих корінних іменах із основою гость заховалися наші прадавні українські лексеми: білий, славний, вой/воїн, мир, літо, щедрий, добрий, а ще слово ор як раритет мови наших предків-трипільців.

Праукраїнські лексеми із позитивним значенням добрий, милий, любий приберегли нам наші корінні імена особові із основами *добр, мил, люб.* У добу Русі-України на наших землях побутували імена Добриня (боярин), Добродія (княжна), Доброніга (княжна), Доброслав (боярин). До цих імен треба зачислити й імена Добрило і Добриня, викарбувані у ґрафіті XI–XIII ст. А із прадавніх назв українських поселень реконструюється ім'я особове Добрята. Щодо ім'ятворчої основи *люб*, то один із боярів Русі-України звався Люб, а ще була тоді княжна з іменем Любава. За відпатронімними українськими назвами поселень із основами люб стоять імена особові Любовид, Любостан, Любаш, Боголюб, Миролюб, Перелюб, Хотилюб. Хронологічну глибину кореня люб (любити) засвідчує санскрит своїм терміном *лубг'яті* — любити. Із відпатронімних назв українських топонімів можна реконструювати наші корінні імена із основою мил: Богомил, Добромил, Любомил, Перемил. У часи Русі-України були боярин із іменем Милій та будівничий Милоніг.

У середині І тис. н. е. іноземні автори згадують ім'я вождя антів-українців Межамир. Друга основа цього імені *мир* доволі часто трапляється у наших предків при ім'ятворенні, про що свідчить десь півтора десятка відомих імен особових. Ще в

середині I тис. н. е. на українських землях було відоме ім'я державця Валамер/Баламер. А із прадавніх назв поселень патронімного походження можна вивести імена особові Буймир, Коземир, Ластомир, Літомир, Любомир, Немир, Оcьмир, Ратьмир, Семир, Хотимир та ін. О. Купчинський ввважає, що основа *мир* у подібних іменах має означати перемир'я, спокій. Проте підкреслювання у літописах XI–XIII ст., що наші імена соцепоклонницького походження є «мирськими» іменами, дає підстави стверджувати, що слово мир у наших предків було полісемантичним і, окрім передачі поняття перемир'я, спокій, ще й передавало значення Світ людей, громада, суспільство. Цю думку підтверджує український говірковий вислів — стидомирник. Про слово мир як громаду, суспільство говорить і така ось українська обрядова пісня: «Поїдемо у Мир-город, у Мир-землю, висватаєм да миряночку... королівночку». Але для нашої теми важливе ще й те, що за усіма названими іменами особовими ми бачимо прадавність українських слів літо, любити, хотіти, коза тощо.

У фонді українських корінних імен особових нараховується кілька десятків імен, якими програмувалося, щоб дитина виростала мислячою особою (імена з компонентою *мисл*), щоб дитина стала такою-то (імена з компонентою *стань*), щоб дитина радувала всіх довкола (імена з компонентою *рад*). Наприклад, у сонцепоклонницькі часи у наших предків побутували імена Путимисл — себто, путньо, добре мислити; Радомисл — радо мислити і ін. А мотивом для надання новонародженому імені Любостань, зрозуміло, була віра, що носій імені стане любий для всіх. Те саме стосується й імен Станіслав — стань славним, Станимир — аби постійно був мирним тощо. Мовознавець О. Купчинський вважає, що компонента *рад* в наших корінних іменах особових несла значення жвавий, діяльний, готовий. Хоч дослідниця українського сонцепоклонництва Г. Лозко вкладає у слово рад значення радий. Обидва витлумачення слова рад підкріплюються санскритом, де лексеми із коренем *рад* означають бути задоволеним, рости, процвітати, блистіти, очолювати раду. Спираючись на пояснення слова рад О. Купчинським, такі наші корінні імена, як Будорад можна розшифрувати як будь жвавий, діяльний; а Домарад — жвавий, діяльний дома; ім'я Сурад — надзвичайно жвавий, діяльний; ім'я Радороб — дає раду в роботі, жвавий у роботі; а Нерад — бездіяльний. Останнє ім'я, виходить, мало

захисний характер, охороняло від зазіхань нечистих сил. Названі щойно імена особові реконструйовані із прадавніх назв українських поселень, досліджуваних тим же Купчинським. А письмово зафіксовані імена із коренем *рад* на українських землях ще в добу Русі-України: Радило, Радко. Проте мовний корінь рад простежується на українських землях ще в добу Трипільської цивілізації, що засвідчує, як сказано вище, санскрит.

Десь у тих же трипільських часах мають свій початок і наші рідні імена сонцепоклонницького походження із основою яр. Адже тезку нашого Бога Ярила ми знаходимо у гетитів — *Ярі*. Окрім імені бога Ярило в іменослові українців ще є прадавні імена Ярослав (кілька князів Русі-України), Ярбуз та Ярун (бояри Русі-України). А з прадавніх назв українських топонімів реконструюються імена Яродуб, Яромир. Цікаво, у XIV ст. на українських землях була писемно зафіксована вілла із назвою Ярило, що, цілком можливо, виникла від імені власника чи засновника. Та й нині у Чернівецькій області зареєстроване прізвище Ярило, яке, звичайно ж, походить від імені особового. Тут варто згадати й сучасні українські прізвища Ярош, Ярун, які точно були не так і давно іменами особовими, але корінь у них належить до словника трипільської мови. Прадавність українського мовного кореня яр підтверджується санскритом, де є слово *суяра*, що означає гарна людина. Прикметно, в українців є прізвище Суярко із тим же прадавнім коренем яр. Слово яр/ярий у нас завжди означало активний, діяльний, запальний/гарячий.

Вище розглянуто далеко не всі праукраїнські сонцепоклонницькі імена особові, що витворені на найбільш уживаних основах *бог, бор, вид, волод, добр, люб, мил, мисл, мир, слав, стань, рад, яр* та ін., як і пов'язані із цими іменами українські слова, що побутували у далекі сонцепоклонницькі часи нашої минувшини. А щоб розглянути усі лексеми-архаїзми, донесені до нас нашими прадавніми корінними іменами особовими, треба писати цілу книгу. Ось, наприклад, в українських літописах XI–XIII ст. згадуються імена В'ячеслав (його носили кілька князів і боярів), В'ячко, Вакай та Вакій (усі бояри). При пильній увазі мовні корені цих імен можна зачислити до одного корінного гнізда *вач/вак*. Можливо, що й українське ім'я Вакула походить із того ж кореня. Вірогідно, початки кореня *вач/вак* губляться десь у добі Трипільської цивілізації.

У пантеоні ведійських Богів ім'я *Вак* мала Богиня мови, а саме слово *вак* у санскриті означає сповіщати, мова. А ще у санскриті знаходимо термін *вача*, що перекладається українською мовою як воля, бажання, влада, вплив. Хоч санскритське слово *самвач* означає говорити, повідомляти. Тож, виходить, що кожне з імен князів та бояр В'ячеслав, Вакай, Вакій можна витлумачувати і як владоможець, і як славний мовою чи й просто «мовненький». Про «мовненьких» старостів іноді співається у наших обрядових весільних піснях. Щоправда, в українській мові є ще архаїчне слово вакар, себто пастух корів, то може бути, що імена Вакай та Вакій пов'язані саме із тим нашим вакар/пастух. Тим паче, що санскрит знає лексему *вача* — корова, самка. Про прадавнє поширення на українських землях мовного кореня вач-вак свідчать наші назви поселень: Вачів на Хмельниччині, Вакалівщина на Сумщині, Вакарське на Одещині.

У далеку праукраїнську минувшину переносить нас ім'я особове, що звучало на українських землях — Калигость. І не тільки тому, що то ім'я вождя антів, але й тому, що перша основа імені *кали* надійно в'яжеться із іменем індоарійської Богині часу *Калі* та й терміном санскриту *кала* — час, ніжний та ін. Відлуння доісторичної праукраїнської минувшини звучить і в таких іменах особових із нашого іменослова: Утин — боярин князя Ігоря, Гунар — боярин Русі-України, Гунасір — купець у посольстві князя Ігоря, Рустицій/Рустикий — державець часів Аттіли, Русудан — дружина князя Ізяслава. Ці імена особові прикметні тим, що вони витворені із назв етнічних груп, які населяли українські землі у доісторичні часи. *Ути/утуги* згадуються ще в протошумерських написах як сусіди протошумерів у Подніпров'ї, а етнічна група *уткала* фігурує у ведійській літературі. Там же, у Ведах, виступає етнічна група *гуна*, назва якої перегукується зі згаданими іменами Гунар, Гунасір. А в українській мові є терміни на означення домотканого одягу з овечої вовни — гуни, гунина, гунька. Корінь *рус* у згаданих іменах Рустицій/Рустикий та Русудан має відповідника-слово у санскриті *рус*.

Пам'ятаючи, що ім'я особове — то рідне слово, ми можемо дізнатися із наведених імен, які наші рідні слова звучали з вуст наших подніпровських предків у доісторичні часи та в часи Русі-України. Так, наприклад, із II–I тис. до н. е. долинули до нас нинішніх у сколотських іменах слова коло (Колак-

сай), ліпий (Ліпоксай), Ор-Сонце (Орик). Із І тис. до н. е. — І тис. н. е. дійшло до нас буденне слово кий-палиця у корінному українському імені Кий, яке мали кілька керманичів наших предків саме в названі часи. А з епітетів державців Русі-України — Всеволод Рудий, Мстислав Безокий, Роман Красний, Олег Красний, Ярослав Красний, Мстислав Красний, Семен Дядькович, Володимир Мачушич, боярин Облудний до нас промовляють українські типові чи й виняткові слова: рудий, око, красний/гарний, дядько, мачуха, облуда. Так само в імені боярина Русі-України Рябець маємо винятково українське слово рябий, а в імені отрока тих же часів Байдюк — винятково українські слова байдикувати, байда. Винятково українське слово дія знаходимо в імені княжни Русі-України Добродія. Це слово дія в українській мові надзвичайно давнє, бо у санскиті є тотожне слово і за звучанням, і за значенням. В українських літописних іменах особових XI–XIII ст. Путята, Путько, Путьша, Забава, Пестило, Жадко, Жаско, Кукша наші предки задіяли винятково українські лексеми путній, бавитися, пестити, жадати, жахатися, кукша. Українське слово ємець, що походить від нашого пракореня йняти, послужило у княжі часи IX–XIII ст. для витворення назви збирача податків — ємець, а останнє перейшло в українські імена та прізвища. Прикметно, у козацькому реєстрі 1649 року аж 39 козаків мали імена та прізвища — Ємець. Ось така живучість винятково українських слів. Ось такі наші сонцепоклонницькі корінні імена особові, витворені нашими предками у прадавніх традиціях віри у магічну силу слова, пошануванні саме свого рідного слова.

Розглядаючи лексичну основу предковічнокорінних українських імен особових, можна легко збагнути що вони й звучать дуже по-українському, себто вирізняються своїми саме українськими звуковими та словотвірними особливостями. Зокрема, про корінне українське підложжя наших прадавніх рідних імен промовляють такі фонетичні риси, як пом'якшення прикінцевого -ц-, перехід звуку -і- в -о- при відмінюванні, поплутування звуків -е- та -и-, поплутування звукосполучень -ра- та -ря-, -ру- та -рю-, вживання звуку -и- після звуків -г-, -к-, -х- та ін.

Академік-мовознавець А. Кримський стверджує, що перехід -і- в -о- при відмінюванні вирізняє українську мову серед інших слов'янських мов. Це простежується при відмінюванні,

наприклад, наших слів: віл-вола-воли, кінь-коня-коні тощо. До речі, слово кінь із фіксацією звуку -і- знаходимо ще у ведійських джерелах, де є терміни *кіньнара* — кінний народ; *кіньківі* — кінь скорений, запряжений; *кіньара* — кінний арій, землероб. На українських землях перехід –і- в –о- письмово зафіксував Геродот у V ст. до н. е., навівши ім'я царя сколотів (скіфів) Скіл та самоназву народу того царя сколоти. Тут маємо якраз однину і множину скіл-сколоти і перехід -і- в -о-. У часи Русі-України ця риса засвідчена «Літописом руським», де є такий ось запис: «В літо 6453 (945 рік)... посла Ігор мужі свої к Роману,.. *Грім*,.. *Шібрід*,.. *Турбрід*». Важливо, у літописі в цих іменах у позиціях, де за канонами церковнослов'янського письма мала стояти графема -о-, проставлена графема -і-, себто у них дивом збереглося (на письмі) українське звучання. Відмінювання цих імен дало б нам чергування -і- та -о-, що прекрасно видно на імені Турбрід. Друга основа цього імені повторюється у тому ж таки «Літописі руському» у згадуваних назві міста Броди (1084 рік) та назві мандрівних людей бродники (1146 рік). Отже, маємо однину брід і множину броди, а разом з тим і виняткову українську мовну рису — перехід -і- в -о- при відмінюванні іменників. Прикладом цієї нашої риси, очевидно, може служити і згадуване в «Повістях врем'яних літ» під роком 1087 ім'я Войкіна. Вірогідно, це ім'я розшифровується як вой (воїн) кінний і тоді в другій основі його маємо слово кінь із українським звучанням через -і- та передумову чергування -і- з -о-. Автор «Збірника Святослава» 1073 року кілька разів записав ім'я Григір саме з українським -і- в другому складі. Таке виголошення нашими предками тисячу років тому імені Григір у називному відмінку підказує, що при відмінюванні його (Григір-Григора) уже тоді відбувалося чергування -і- з -о-.

Як і в нас нинішніх, нормою мовлення наших предків у часи Русі-України було повноголосся *-оло-*, *-оро-*. Про це свідчить багато імен особових, згадуваних у рукописах та ґрафіті XI–XIII ст. Так, у написі на чарі Володимира Давидовича 1139 року ім'я князя саме й передане через повноголосся *-оло-*: «А се чара Володимирова». Власне, ім'я Володимир у рукописах княжої доби частіше записане із дотримуванням українського повноголосся. Те саме -оло- маємо у згадуваних в рукописах іменах: Всеволодко, Володар, Рогволод та ін. Українське мовне явище повноголосся відтворюють і зафіксо-

вані рукописами XI–XIII ст. імена, в яких знаходимо повноголосся *-оро-*: Воротислав, Дорожай, Хоробрит, Городислава (княжна) та ін. Важливо, це ж повноголосся *-оло-*, *-оро-* в іменах особових залишили нам і автори київських ґрафіті XI–XIII ст.: Всеволожа, Володимиряя, Городятинич, Білогородський та ін. Для церковнослов'янського письма, яким писані наші рукописи XI–XIII ст., не є характерною така риса, як повноголосся -оло-, -оро-, то ж у названих іменах особових збереглася саме мовна особливість української мови, якою спілкувалися в побуті літописці й писарі та й, зрозуміло, вся людність українських земель у княжу добу.

Українська фонетика прямо-таки підім'яла під себе ще в часи Русі-України чужомовні імена особові, насаджені християнством, зокрема імена із переднім А- та Є-. У мовленні русів-українців оті передні звуки, як висловлюються вокалісти, «округлилися». Так у чужоземних іменах на місці А- та Є- з'явилось О-переднє: Агапіт у нас зазвучав як Огапіт, Агафія — Огафія, Александр — Олександер, Алексій — Олексій/Олекса, Абрам — Обрам/Оврам, Аксинія — Оксинія, Андроник — Ондроник, Ануфрій — Онуфрій, Єлена — Олена тощо. Це все зразки українського звучання чужих імен із рукописів Русі-України, а їх там предостатньо. Перелік чужомовних імен літописних, які записані уже українізованими через О-переднє, можна доповнити іменами із залишених киянами написів на стінах церков (ґрафіті): Олісава, Огафія, Офонія, Онуфрій, Олександрос, Остапко. Носіями більшості із названих імен були по кілька осіб у різні роки доби Русі-України та й згадуються вони в такому українському написанні по кілька разів протягом XI–XIII ст. Тож О-переднє в подібних іменах особових не є випадковим, а закономірною, чи, як висловлюються мовознавці, маркуючою ознакою тодішнього усного народного мовлення русів-українців. Як, власне, і тепер.

Дуже переконливою для теми прадавності української мови є присутня в наших іменах особових така мовна риса, як пом'якшення прикінцевого *-ц*. В українських рукописах XI–XIII ст. знаходимо записаними із м'яким знаком чи літерою *–я* біля прикінцевого *–ц* такі ось імена бояр: Дідилець, Селезенець, Домажирець, Рябець. З пом'якшеним –ц іноді в рукописах Русі-України вживається і княже ім'я — Ярославець. А ще в літописах фігурують імена священика — Мику-

лиця, воїна — Нерядець саме із пом'якшенням по-українському –*ц* передкінцевого. Ця україномовна риса мала таку силу, що їй підпорядковувалися й чужоземні християнські імена. У наших рукописах XI–XIII ст. натрапляємо на уже зукраїнізовані чужомовні імена Степанець, Федорець, Янець. А київські простолюдини XI–XIII ст. у своїх написах-ґрафіті на стінах церков підтверджують факт існування пом'якшеного прикінцевого –ц у мові русів-українців у видряпаних християнських іменах, які зазнали впливу української фонетики: Архипцю, Валерця, Іванцю та ін. Отже, літописці й писарі Русі-України як представники свого народу, як україномовні особи тільки занесли у свої рукописи те, що було нормою в усному мовленні русів-українців.

Прикладом українського поплутування звуків -и- та -е- може бути написання в рукописах Русі-України імені княжни Гремислава, де в першій основі замість грими вжито греми. На цю ж рису показовим є написання імені Володимир. Тільки в одному рукописі XI ст. «Пам'ять і похвала мниха Іакова» сорок разів записано Володимер замість Володимир: «...о благовірнем князе Володимере»; «князю рускому Володимеру»; «То все слишав князь Володимер» і т. п. Однією із помітних рис українських середньонаддніпрянських говірок є поплутування складів –*ра*- та -*ря*-, -*ру*- та -*рю*-. І саме з цією рисою занотовано в наших рукописах чимало імен особових. Скажімо, в «Літописі руському» літописець не раз збивався на свою рідномовну рису, як ось у таких фразах, де згадується ім'я Володимир: «Полата Володимиря воскраї церкви стоїть»; «Мстислав іде Володимерю». Часто трапляється поплутування названих звукосполучень і в рукописі «Пам'ять і похвала»: «Рече Добриня просіте Володимиря»; «Не даша єму Володимеря»; «Кияні слются к Володимирю». Так само автори рукописів Русі-України по-своєму, по-українському поплутували -ра- та -ря-, -ру- та -рю-, записуючи і чужоземні імена: Навуходоносорю, замість Навуходоносору; Лазаря, замість Лазара та ін.

Хто бував у наших селах, що лежать на захід від Києва, а чи хто й виріс у них, пригадає, що там люди завжди говорять *кісто*, замість тісто; *кісний*, замість тісний тощо. Оце характерне для українських середньонаддніпрянських говірок змішування звуків -т- і -к- бачимо ще в пам'ятках київської писемної школи XI–XIII ст.: Мартіян і Маркіян, Овдотья і

Овдокья. Досить вагомо заявив про себе в українських прадавніх іменах, які зафіксовані рукописами, звук *-и-* після звуків *-г-*, *-к-*, *-х-*. Скажімо, у тих писемних джерелах доволі часто княже ім'я Кий пишеться через церковнослов'янську графему *-ы-*. Таке ж ствердіння приголосної, але уже –х-, знаходимо у написанні імені чернігівського боярина — Хилыч. Отже, як пересвідчуємося, у багатьох іменах особових, які звучали на українських землях десь у IX–XIII ст., чітко фіксуються фонетичні особливості української мови.

Усне живе мовлення наших далеких предків залишило в прадавніх іменах особових велику кількість суфіксів і префіксів, що були мовною нормою не лише в часи Русі-України, але й задовго до них. Морфологія будь-якої мови, за визнанням мовознавців, найбільш цупко тримається за свої рідні форми. Деякі українські суфікси, такі, як, наприклад, -ан-, -ян-, -ин-, -ар, -ик-, -як-, -ун-, -ша, простежуються ще в добі Трипільської цивілізації. Не дивно, що за довгі роки існування на українських землях названі суфікси стали надзвичайно продуктивними в нашій мові і так густо представлені в українських іменах особових, причім, іменах ще сонцепоклонницького походження. Із суфіксами *-ан-*, *-ян-*, скажімо, у нас є десятки імен, причому занотованих писемно. У рукописах Русі-України то, зокрема, імена сонцепоклонницького походження: Вітан, Доман, Боян, Недан, Троян та ін. Тоді ж, у княжі часи, імена із суфіксом -ан- мали кияни Ждан, Піщан, що засвідчили ґрафіті київські.

Із давніх-давен були у мові наших подніпровських предків суфікси *-ин-*, *-ун-*, за допомогою яких витворено, зокрема, й цілий ряд корінних українських імен особових. Такі імена згадуються у рукописах XI–XIII ст.: Горин, Добриня, Нискиня, Плоскина, Чюдин, Ярина, Перун, Ярун та ін. Ці імена, як і розглянуті імена із суфіксами *-ан-*, *-ян-*, витворені ще за взірцями Трипільської доби, себто за тими, за якими творилися імена, зафіксовані у ведійських джерелах: *Раван*, *Індрані*, *Деваяні*, *Арджун*, *Ямуна* та ін. Цю ж трипільських часів модель словотвору, використали наші предки при витворенні імен із суфіксами *-ар-*, *-ак-*, *-як-*, *-ик-*, *-ша*. Ще античні автори знали на українських землях людей з іменами, в яких присутні названі суфікси: Палак, Савмак, Арсак, Орик. У X ст. арабські автори згадували на українських землях народ валінана, керманич якого мав ім'я Маджак. Тут у згаданому етнонімі

бачимо суфікс -ан-, а в імені — суфікс -ак-. Так само, за опанованою у Подніпров'ї ще в трипільські часи моделлю, було витворене ім'я Володар через додавання до основи суфіксу -ар-. У Ведах є чимало імен, що постали за тою ж моделлю.

Певний суфікс — то не якась випадкова забаганка мовців, а засіб із чітко визначеною функцією, точніше, засіб для надання словам, а в нашому випадку — іменам, певного емоційного забарвлення. В українських іменах особових представлені суфікси, що відображають увесь спектр характеру українців. Наприклад, суфікси -ло-, -ище- надають іменам відтінку згрубілості (Домило, Микулище), а суфікси -ша-, -ат-, -ят-, -к(о), навпаки, колориту здрібнілості, пестливості, фамільярності (Малуша, Путята). Українські імена особові здатні приєднувати суфікси із фамільярно-інтимною функцією та суфікси суб'єктивності, від чого офіційне ім'я стає таким, що вживається в колі близьких осіб (Володша), або емоційно забарвленим (Судило). Очевидно, ще кілька тисяч років тому наші подніпровські предки уже мали в своєму словотвірному арсеналі суфікс –ша. Адже він трапляється доволі часто ще в іменах особових ведійських героїв та Богів: *Дакша*, *Урваша*, *Кулеша*, *Вріша*, *Пуруша* та ін. А руси-українці в XI–XIII ст., використовуючи суфікс -ша, надавали інтимності, пестливості своїм іменам: Святослав — Святоша, Мстислав — Мстиша, Володимир — Володша та ін. Усі ці імена із формантою -ша у ті чи інші роки згадуються у рукописах Русі-України. Дивним виглядає той факт, що деякі російські учені (Соболевський) приписували імена із суфіксом -ша нікому іншому, як росіянам. Проте, зафіксовані рукописами XI–XIII ст., такі імена мали особи, які жили тільки на українських землях і були українцями. То дівчина Малуша із Деревлянської землі (тепер житомирське Полісся), то київські бояри Мстиша і Ратша, луцький князь Святоша, вишгородський боярин Путша, князь Київської землі Володша та ін.

Фамільярно-інтимне, навіть пестливе, звернення до осіб помітне в літописних іменах особових, які витворені за допомогою суфіксів *–ат-*, *-ят-*. Це герої українських писемних пам'яток XI–XIII ст. Гордята, Вишата, Коснятко, Милята, Путята, Слав'ята, Твердята. Фамільярно-інтимну функцію суфіксу *-к-* (імена із кінцевим складом -ко) легко збагнути на таких іменах особових українців XI–XIII ст., як Борко, Вишко, Володимирко. Чомусь отак ніжно називали у часи Русі-

України багатьох державців, наприклад, ім'я Василько стосувалося аж 15 високонароджених осіб, ім'я Володимирко носили два князі, ім'я Всеволодко — князь городенський. І до поважних бояр, як засвідчено в рукописах княжої доби XI–XIII ст., часто зверталися — Вишко, Малко, Коснятко, Коснячко, Ляшко, Тудко, Кучко, Ставко, Єйко, Синько, Потко. І навіть грізні відважні воїни, згадки про яких потрапили до літописів, мали ніжні імена: Зерньо, Переніжко, Радко. Що такі пестливості щодо літописних героїв — то не забаганка літописців, а норма усного мовлення українців княжої доби XI–XIII ст., підказують нам імена особові, викарбувані у написах-ґрафіті на стінах київських храмів, що залишили нам кияни княжої доби. Там є кілька імен на -ко, зокрема: Жадко, Жаско, Орішко, Путько, Сліпко, Усько. Ця модель ім'ятворення за допомогою форманти -ко глибоко вкорінилася в мові українців, пройшла козацьку добу і функціонує у сучасній українській мові. У козацьких реєстрах 1581–1649 років знаходимо імена особові прямо-таки ідентичні іменам русів-українців XI–XIII ст: Горошко, Синько, Собко, Манько, Станко, Лучко, Райтко, Харко, Грабко. Та й у наші дні ми звідусіль чуємо: Славко, Богданко тощо. Форманта -ко стала продуктивною і при творенні українських прізвищ Данько, Чуйко, Лучко та ін. Власне, ці прізвища — то відлуння ще сонцепоклонницьких часів, то імена особові тих часів.

Протилежного колориту, аніж суфікс -ко, а саме згрубілості, надають іменам особовим суфікси *-ло-*, *-ищ-*. Перший суфікс, як видно із ряду українських корінних імен, був поширений ще в сонцепоклонницьку добу. Із таких імен до рукописів Русі-України потрапили імена Добрило, Пестило, Судило, Радило, Нездило, Станило, Рагуйло. Цей перелік доповнюють подібні імена русів-українців із ґрафіті XI–XIII ст.: Домило, Судило, Тукало. Суфікс -ло наші предки приточили і до чужомовних імен (християнських). У рукописах та ґрафіті XI–XIII ст. — то імена Петрило, Данило, Ієремило. Показово, із суфіксом -ищ- у літописах та ґрафіті зафіксовані лише імена простолюдинів: Іполище, Кузьмище, Микулище, Петрище, Томище. Не так уже й багато знаходимо у давніх писемних пам'ятках українських імен особових із суфіксами *-юк, -ай, -ій, -ач*, але те, що трапляється, зрозуміло, свідчить про існування цих суфіксів у мові наших предків. У літописах Русі-України згадуються володимир-волинський боярин Мончюк та кня-

жий отрок на ім'я Байдюк, у іменах яких і маємо суфікс –юк. У ті ж княжі часи у літописах фігурують особи з іменами, які витворені за допомогою суфіксів *-ай-*, *-ій*, *-ач*: Дорожай, Дунай, Вакій, Лихач та ін.

Із наших найдавніших писемних пам'яток видно, що наші предки відмінювали імена особові так, як і ми нині. Зокрема, в рукописах XI–XIII ст. імена, які зафіксовані у кличному відмінку, майже завжди закінчуються на притаманні цій формі кінцеві *–е*, *-є*, *-о*, *-ю*, *-у*, що є і сучасною нормою української мови. У таких випадках написання імен відрізняється від їхнього ж написання церковнослов'янським письмом, де кличний відмінок незмінний у порівнянні з називним відмінком (як і в російській мові), себто є тотожним йому. На кожній сторінці писемних пам'яток Русі-України, де є звертання одних героїв оповідей до інших, натрапляємо на форму кличного відмінка саме в українському звучанні: Всеволоде, Святополче, Ігорю і т.п. Яскраві приклади на цю форму знаходимо у «Слові о полку і гореві Ігоря»: «Бояне Велесов внуче»; «Яр-Туре Всеволоде»; «Ти Буй-Рюриче і Давиде»; «А ти Буй-Романе і Мстиславе»; «О моя синовчя Ігорю і Всеволоде» та ін. Достатньо таких прикладів і в інших рукописах Русі-України: «То йди ти Святополче на Давида»; «Се Василю шлю тя іди к Василкові» («Повісті врем'яних літ»); «О... преблаженний княже Володимере благовірне і христолюбиве і страннолюбче»; «ізволися і мні писати тебі державний Феоділе» (Пам'ять і похвала»). Тут імена особові Святополче, Василю, Володимере, Феоділе адаптовані до норм українського відмінювання. Прекрасно свідчить про україномовність киян часів Русі-України передача кличного відмінка багатьох імен особових, викарбуваних авторами київських ґрафіті XI–XIII ст. Ось, наприклад, яке чисто українське звернення «Андрониче» маємо в одному із ґрафіті: «О горе тобі Андрониче ох тобі небоже». Власне, майже всі імена особові, що стоять у формі кличного відмінка, автори ґрафіті подають через українські закінчення -е, -є, -о: Пантелеймоне, Стефане, Онуфріє, Фоко...

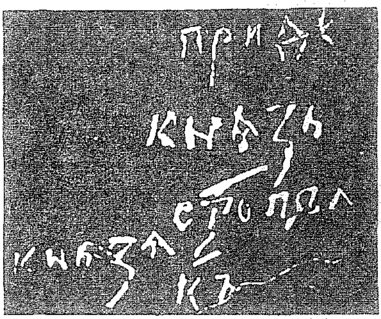
На свої рідні типово українські закінчення постійно збивалися у своїх рукописах літописці й писарі XI–XIII ст. при написанні імен особових у давальному відмінку, вживаючи закінчення *-еві*, *-єві*, *-ові*. У «Повістях врем'яних літ» знаходимо, наприклад, такі імена у давальному відмінку: «рече Олга к *Асколдові* і *Дирові*»; «Послані от Олга к *Львові*»; «Присла

посли к *Ігореві*»; «І даша Переяслав *Адрієві*»; «І рекоша мні поїде ви в пещеру к *Феодосьєві*» і т. п. Дуже важливо, що не тільки писарі й літописці, але й носії усного живого мовлення XI–XIII ст. засвідчили існування у їхній час української форми давального відмінка, зафіксувавши її у своїх написах-ґрафіті: «Господи помози мирянам і мені *Путькові* а християне *Євстратієві*»; «Господи помози рабу своєму *Семеонові*». Власне, майже усі імена, що вимагали у текстах давального відмінка, автори ґрафіті закарбували у формі саме українського давального відмінка, хоч імена ті — християнські, чужі: Андреєві, Борисові, Васильєві, Георгієві, Григорові, Лазареві, Петрові, Сидорові, Федорові та ін.

Ще в доісторичній добі простежується таке цікаве явище української мови, як лексично-синтаксичний спосіб творення імен особових чи то складання імен із двох основ. Українське академічне мовознавство не заперечує прадавності таких моделей творення слів узагалі — воно їх зачисляє до так званих офіційною наукою праслов'янського та індоєвропейського періодів. Таких періодів, поза сумнівом, у природі не існувало, але датування правдоподібне, що буде видно далі на конкретних прикладах. При утворенні складних двоосновних імен наші доісторичні предки вживали, як і ми нинішні, при поєднанні двох самостійно значимих слів-основ середнє *єднальне -о-*. Це робилося за рахунок заміни останнього звуку першої основи звуком -о-. Ще Геродот у V ст. до н. е. зафіксував писемно у нашому Подніпров'ї оцю українську модель творення імен особових у іменах царя сколотів Ліпоксай (ліпий+ксай), царя сарматів Медосак, як і Богині таврів-русів Таврополa.

Згідно з даними Геродота, цар Ліпоксай правив на українських землях ще за тисячу років до Геродота. Виходить, що звучанню отій нашій словотвірній моделі із -о- середнім єднальним на українських землях десь уже три з половиною тисячі років. Проте це ще не все. Модель словотвору з допомогою -о- середнього єднального наші прапредки ще десь у IV–II тис. до н. е. занесли до Індії — у санскриті знаходимо чимало двоосновних слів саме із нашим -о- середнім єднальним: *варшопала* (варша+упала) — град; *магодайя* (мага+удайя) — лавина води, море та ін. А у середині І тис. н. е. античні автори фіксують на українських землях ім'я державця Пирогость (пир+гость). За тисячі років функціонування на нашій землі ця модель так укорінилася в мові наших предків,

що вже в часи Русі-України було десятки імен особових, витворених за допомогою саме -о- єднального. Скажімо, кілька князів Русі-України мали ім'я Ярослав (ярий+слава), кілька — Святослав (святість+слава), кілька — Святополк (святість+пол-захист). Серед княжих дочок також були особи з корінними іменами, витвореними за допомогою -о- єднального: Добродія (добро+дія-діяти), Доброніга та ін. І серед боярського стану XI–XIII ст. були поширені імена, витворені за цією моделлю: Жирослав, Доброгость, Сірослав, Доброслав, Мирослав, Орогость і ін. В українських рукописах XI–XIII ст. згадується будівничий Милоніг, дружинник князя Ігоря Біловод, конюх Сновид. Як і ці імена з допомогою -о- єднального витворені й ім'я Жизнобуд, яке згадується в одному з київських ґрафіті XI–XIII ст., і ім'я Білосніга із пряслиця доби Русі-України.

Згадка княжого імені Святополк у київському графіті XI ст.

У мерехтінні тисячоліть губляться й початки такої української моделі словотвору, в якій перша основа двоосновних імен виражена дієсловом наказового способу, а друга — іменником у називному відмінку. В українських народних казках, що мають давні, як Світ, казкові сюжети, знаходимо імена Котигорошко, Вернидуб, Крутивус, у яких і використана згадана модель ім'ятворення (коти+горох і т. д.). Задовго до літописних часів візантійський дипломат Пріск Панійський зафіксував на українських землях ім'я особове Куридах (куріти+дах), яке й вибудуване за названою моделлю словотвору. Уже в княжі часи ця модель була однією з найуживаніших при ім'ятворенні. Так, кілька наших князів мали імена Володимир (володій+мир), кілька — Володислав (володій+слава), кілька — Ростислав (рости+слава), кілька — Мстислав (мсти+слава), кілька — Станіслав (стань+слава). Імена особові, складені за допомогою розглядуваної моделі, мали й княжни Русі-України: Гремислава, Звенислава, Городислава, Прибислава, Ростислава. Легко помітити, що перші основи імен князів і князівен виражені дієсловами наказового способу, а другі основи — іменниками. Такі ж двоосновні

корінні українські імена, вибудувані за розглядуваною схемою, мали й бояри Русі-України: Борислав, Воротислав, Положишило, Судислав, Радислав, Ратибор та ін. Ця українська модель ім'ятворення по спадковості перейшла на творення українських прізвищ — згадаймо наші колоритні прізвища Паливода, Тягнибок, Непийпиво, Незовибатько, Убийвовк та ін.

Уважно придивившись до княжих та боярських імен особових, ловиш себе на думці — а ті охрещені державці таки неохоче дотримувалися християнських догм про відмову від усього сонцепоклонницького, зокрема й імен, витворених задовго до насадження християнства на наших землях. Князі та бояри продовжували давати своїм дітям імена сонцепоклонницького походження. Але чому та наша високонароджена еліта робила це? Безсумнівно, тут спрацьовувала не тільки рідна традиція, а й те, що предковічні корінні імена були програмними — в них новонародженій дитині закладався код на все життя: володій славою — Володислав, усім володій — Всеволод, рости славною — Ростислава, грими славою — Гремислава і т. п. А до того ж, прарідні імена сонцепоклонницького походження ввібрали в себе рідне зрозуміле слово-символ, яке вірилось, підключало через ім'я благодатний вплив магії слова на долю людини. Це вам не чужі незрозумілі, нав'язані християнством Пєтька, Ванька, Манька. Бо що ці чужомовні імена для нас? Пустопорожні незрозумілі звуки, абстрактні знаки, клеймо, як нинішні наші ідентифікаційні коди.

Але повернімося до способів творення імен особових, які були поширені в українців ще в часи Русі-України. З погляду словотвору, а в нашому випадку — ім'ятворення, заслуговує уваги таке українське мовне явище, як рідні корінні імена, що являють собою фактично короткі форми прикметників. Так, шляхом скорочення нашого буденного слова малий постало ім'я деревлянського князя X ст. — Мал. А одному з боярів Русі-України було присвоєне ім'я Славн, звичайно, через скорочення прикметника славний. Ще один боярин (володарволинський) мав ім'я Люб, що було звичайно ж, похідною короткою формою слова любий. Така ж природа й особових імен воєвод і боярів Русі України: Блуд (блудний), Завид (завидющий, чи завидний), Лют (лютий). А в київському ґрафіті XI–XIII ст. викарбуване ім'я Ждан (жданий). Та й ім'я нашого доісторичного культурного героя, за легендою, прапредка русів-українців, Рус є не чим іншим, як короткою формою

слова-етноніму русин, яке, в свою чергу, постало з нашого прикметника русий/русявий. Такі імена особові мають давнє походження, адже всі короткі форми наших слів належать до архаїчних, прадавніх.

Отже, підсумовуючи все, виявлене у розглянутих іменах особових, можна стверджувати, що на лексичному, морфологічному та фонетичному рівнях наші українські предковічні імена сонцепоклонницького походження мали своїм підґрунтям, живильною основою ще давніші за них пласти рідної їм праукраїнської мовної стихії. Особливості корінного українського ім'ятворення за тисячі літ настільки вкорінилися на українських землях, вистоялися в українській мові, що є визначальними і понині у поширених іменах українців, підім'явши під себе навіть насаджені християнством чужомовні імена. Так ще тисячу років тому самопливом розпочалася українізація занесених християнством єврейських та грецьких імен під тиском стихії тодішньої української мови. Про вплив мови русів-українців на чужі, привнесені християнством імена, заявляв І. Огієнко, аналізуючи, зокрема, «Остромирове євангеліє», писане 1056 року: «Багато імен тут уже українізовані, цебто змінили свою грецьку форму під впливом нашої мови, наприклад, в родовому чи давальному відмінку: Василю, Дмитра, Дмитру... Григора, Герваса, Протаса». У цій думці І. Огієнка закарбовується, як він сміливо, без вагань вживає термін «українізовані», отже не сумнівався, що в добу Русі-України наші предки спілкувалися такою ж мовою, як і ми нинішні, — українською.

Сучасний український учений-філолог Я. Дзира також наголошує на впливі української мови ще в XI–XIII ст. на чужомовні імена особові: «У видатній пам'ятці давньоукраїнського літописання «Повісті врем'яних літ»... в українській фонетично-морфологічній одежі зустрічається — Василько (послідовно), Володимерко, Володар, Володислав, Гаврило, Гаврилко, Данило, Дмитро, Ігнат, Іванко, Євтух, Єремія, Костянтин, Кирило, Клим, Корнило, Микита, Микола, Микула, Михайло, Михаль, Малько, Марко, Олександер, Олекса, Ондрій, Офанасій, Остафій, Павло, Петро, Романко, Радько, Степан (Стефан), Сенько, Федось, Федорець, Хома (Тома), а також окремі жіночі імена — Катерина, Ксеня, Олена, Ївга, Настенька, Огафія тощо». Знаменно, як і Огієнко, сучасний учений знову ж таки робить важливий висновок про «українську фонетич-

но-морфологічну одежу» вибраних ним імен із документу Русі-України. Себто і цей дослідник стверджує, що українська мова звучала ще до насадження християнства на українських землях. Свою думку про «українську фонетично-морфологічну одежу» імен, запозичених із чужих мов, Я. Дзира підтверджує ще й такими своїми знахідками: «У найдавнішій пам'ятці писемності Київської Русі «Ізборнику Святослава» (1073 року) ... на 241-му одному тільки аркуші у прямій мові «Вопроси і отвіти Григора Богослова і Василія» вжито 14 разів форму Григор (чи Григір) і 10 разів Василь. Отже, тільки один раз Василій у заголовку і жодного разу Григорій».

У вибраних Я. Дзирою іменах пересвідчуємося, як підганялися чужомовні імена під українське милозвуччя. З-поміж них — ім'я Костянтин, де в другому складі чужомовного Константін випав звук -н-, від якого заплітався б язик українця. Саме так, по-українському, записане це ім'я у «Повістях врем'яних літ»: «цариця мати великого Костянтина»; «Костянтину великим у Бозі самодержцем». Так само зазнало змін під тиском україномовної стихії чужомовне ім'я Іосиф. Тут українці доби Русі-України зробили легшим для своєї вимови перший склад, а також замінили кінцевий звук –ф, якого немає в українській фонетиці, на звук –п і вийшло — Йосип. А в чужому імені Александр немилозвучне сполучення трьох прикінцевих приголосних було облагороджене русами-українцями вставкою між тим звукосполученням звуку -е-. А ще в тому імені був замінений перший звук А- на округліший і зручніший для атаки український звук О- і вийшло — Олександер.

До висновків І. Огієнка та Я. Дзири необхідно додати й те, що чужомовні християнські імена ще в добу Русі-України і відмінювалися за формами відмінків української мови. Особливо це помітно при виголошенні тих чужих імен у давальному та кличному відмінках, що зазначалось вище. Тож такі мовні норми побутували на українських землях ще до занесення сюди християнством багатьох чужомовних імен. Ломка чужих імен особових на український кшталт у часи Русі-України була можлива тільки за однієї умови — функціонування тоді української мови. Лише цим можна пояснити, що чужомовні власні імена зазнали у мовленні русів-українців такої швидкої і масової трансформації за нормами української мови. Важливо, в інших слов'янських мовах, зокрема біло-

руській та російській, насаджені християнством чужі імена зазнали відмінних змін, аніж у мові українців. Виходить, що перед насадженням християнства усі слов'янські мови уже були окремими самодостатніми системами. І ні про яку так звану спільнослов'янську, як і спільнодавньоруську мови говорити не доводиться. То все вигадки московських, зациклених на російській великодержавній політиці, академіків.

Вірнопіддане московській науковій школі українське академічне мовознавство не воліє помічати україномовні риси корінних українських імен особових та й визнавати ті імена українськими. З його «ласки» такі наші імена не вважаються пам'ятками української мови, що засвідчує видана АН України у 2000 році Енциклопедія «Українська мова». Сучасне офіційне мовознавство відбирає в українства його ж предковічні сонцепоклонницького походження імена особові, віддаючи їх якійсь висмоктаній із пальця слов'янській спільноті. Це видно із названої енциклопедії: «Українські і.о. за своїм походженням поділяються на слов'янські (імена язичницькі) та запозичені (імена християнські)». У тексті енциклопедії «і.о.» — то імена особові. Та й початки усіх українських антропонімів (імен, прізвищ) українське академічне мовознавство бачить у тій же ефемерній спільнослов'янській мові: «У створенні антропонімічної системи важливу роль відігравали міфологія і світогляд давніх слов'ян». Ось так, за заблудженнями, українського офіційного мовознавства, у нас нема своїх українських імен, а є спільнослов'янські і християнські. Такі ми, буцімто, недоріки без роду-племені, нездатні навіть витворити собі імена. Ось така залізобетонна послідовність українського академічного мовознавства: «немає» українських імен особових, то й немає пам'яток, то й не потрібні дослідження корінних українських імен. І в нас праць із досліджень предковічних імен особових — кіт наплакав. Та й словників практично немає. Можна лише назвати «Іменослов» Г. Лозко.

Проте, як ми переконалися, розглядаючи багато українських імен особових ще сонцепоклонницького походження, були в нас і є прекрасні милозвучні змістовні імена, у яких і фонетика, і морфологія, і словотвір — наші рідні, самобутні, українські. І за тими іменами стоять наші виняткові у багатьох випадках прадавні слова, корені яких простежуються, як мінімум — у добі Трипільської цивілізації.

Українські географічні назви — мовна пам'ять тисячоліть

Витворені в усному мовленні людей назви об'єктів довкілля є одними з надійних і ємних джерел для з'ясування шляхів розвитку певної мови. Сучасна мовознавча галузь ономастики, що займається питанням походження власних назв, а такими вважають і географічні назви, особливу увагу приділяє топонімічним дослідженням, себто — географічних назв. Мовознавці відзначають, що в мовах на одну загальну назву припадає по кілька сотень назв власних. Лише отаких власних назв географічних об'єктів в Україні, за даними мовознавців, нараховується кілька мільйонів. І що важливо для нашої теми, усі вони, за незначним винятком, приховують наші рідні слова. Одних тільки назв населених пунктів згідно з виданим у 2005 р. довідником «Адміністративно-територіальний устрій України» у нас функціонує 29930 одиниць. Хоч укладачі «Словника географічних назв України (2001 р.) заявляють, що в нас нараховується 30252 населені пункти. Що стосується гідронімів, то, за даними Інституту географії, в Україні одних річок і потоків протікає понад 70 тисяч.

Ось таке розмаїття українських географічних назв, які з мовного погляду несуть у собі неоцінимий скарб: за ними стоять тисячі українських слів і словесних форм, витворених нашими дотепними, духовно багатими предками протягом багатьох тисячоліть у світлі своїх уявлень, святощів, імен, явищ та й технологій. Адже з прадавніх часів географічні назви витворював сам народ зі своєї усної мовної стихії, а не видумував хтось у комуністичних райкомівських кабінетах, як це було донедавна при сумнозвісному російсько-більшовицькому режимі. Виходить, що українські географічні назви — то мовна пам'ять нашого народу про найдавніший спосіб мислення, словотвір, висловлювання тощо, отже й етапи розвитку нашої української мови. Власне, це стосується будь-якого народу і його мови. Відомий сучасний англійський історик Н. Дейвіс пише, що європейські географічні назви є продуктом тисячолітнього розвитку, глибоким джерелом для розуміння минулого, реліктами колишніх епох.

Вважається, що найстабільнішими з усіх географічних назв є гідроніми, себто назви морів, річок, озер, потоків, боліт,

яким властива значна інформативність про час виникнення тих назв, мовлення та діяльність людини. Українські дослідники О. Стрижак, М. Янко, В. Нерознак, А. Коваль, Ю. Мосенкіс та ін. у своїх працях підкреслюють, що назви українських річок — то найдавніший пласт української топонімії, навіть, як вони висловлюються, доіндоєвропейського походження, а точнішою і зрозумілішою мовою — дотрипільських часів на українських землях. Прадавність походження назв багатьох українських річок підтверджується писемною фіксацією їх у наших українських рукописах XI–XIII століть. Що важливо, майже усі ті назви і нині звучать, як вони звучали у літописну добу: Альта, Бобрка, Бог/Буг, Білка, Здвижень, Вілія, Горина, Десна, Золотьчя, Зубря, Лиҫа, Локня, Либідь, Ольшаниця, Прип'ять, Прут, Псел, Рудиця, Рутець, Самара, Свинь, Серет, Стрижень, Стир, Сула, Супой, Случ, Тетерів, Трубіж, Ушиця, Хорол, Чортория, Щирець та ін. За цими назвами річок стоять давні, як Світ, українські слова та їхні форми.

У літописах Русі-України зафіксовано трохи більше девяти десятків назв річок на українських землях, проте врахуймо ще й ті назви, які не потрапили в літописи XI–XIII століть. Адже ті річки, що несуть свої води нині українськими землями, були, звісно, і в часи Русі-України і жодна з них, як видно із літописів, не була безіменною. У сучасній Україні, як зазначалося вище, протікає понад 70 тисяч великих і малих річок, потоків і потічків. Це тільки ті, які не встигла приорати, замеліорувати, а чи замурувати у колектори російсько-більшовицька система. Тож у літописні часи річок, потоків і, зрозуміло, їхніх назв у нас було ще більше, аніж тепер. На жаль, до літописів потрапило тільки трохи більше дев'яти десятків назв річок Русі-України. Але, що важливо, тільки менше десяти із них втратили у пізніші часи свої літописні назви. Виходить, що у процентному обрахуванні відсотків 85-90 сучасних річок України мають ті самі назви, що і в далекі літописні часи доби Русі-України. А то десятки тисяч українських слів і велика кількість їхніх форм та словотвірних моделей. Про українські мовні корені назв річок України видатний український мовознавець-санскритолог В. Шаян писав: «Каталог назв українських рік дозволяє з легкістю ствердити, що їх етимологію, з незначними виїмками, дається повністю виявнити на ґрунті української мови чи теж її старших видів». Аналіз мовних коренів підтверджує, що велика кількість наших річок отри-

мали свої назви від коренів, які простежуються навіть у добі тотемізму і дуже багато у часах Трипільської цивілізації. Так, за Ю. Мосенкісом, у трипільських часах мають витоки назви наших річок: Буг, Ворскла, Дунай, Ібр, Інгул, Ірпінь, Лета, Оскіл, Псел, Роставиця, Суба, Хорол, Убідь та ін.

Трипільські поселення, як підтверджують археологічні дослідження, локалізувались чи не біля кожного міста чи села Правобережної України. Так, на Черкащині, у невеличкому трикутнику Умань-Жашків-Городище, археологи відкрили майже 125 трипільських поселень. Отже можна сміливо стверджувати, що історія українських міст і сіл починається у Трипільській добі. Та й початки назв багатьох українських поселень, як показує аналіз, губляться у часах тої доби, себто у VI–III тис. до н. е. Сучасний український індолог-сходознавець С. Наливайко називає низку теперішніх українських топонімів, які мають своїх однокореневих двійників у індоарійських священних книгах «Ріґведі» та «Магабгараті». Це наші Богуслав, Вишнопіль, Краснопіль, Панікарча, Райгородок, Родень, Таращa, Трипілля, Халеп'я, Шандра, Ямпіль та ін. А чи не побутували на українських землях мовні корені, а й чи слова, з яких постали ці назви, ще в VI–III тис. до н. е.? С. Наливайко саме те і стверджує: «Це можна пояснити одним — подібні імена ведійські арії принесли до Індії з місць свого попереднього проживання, зі своєї Прабатьківщини, тобто із території сучасної України».

Інший український мовознавець О. Купчинський теж подає кілька десятків географічних назв, віднайдених ним у документах XIV–XVII століть, переконуючи, що ті назви були витворені задовго до появи їх у згаданих документах. Зокрема, він вважає, що такі досліджувані ним топоніми, як Бездіж, Велдіж, Войніж, Людніж, Небіж, Незнаніж, Переніж, Чорніж, Куновиж, Літовиж, Хотивиж, витворені, як він висловлюється, за праарійськими зразками. А назви Гостобуж, Стрибуж, Добробич, Жизномир, Ладомир, Небрат, Будимишль, Добромишль, Білогощ, Воєгощ, Всеслав, Тихослав та ін., за О. Купчинським, постали «за праслов'янськими зразками». Ще один український мовознавець О. Стрижак виділяє десятки українських географічних назв, які мають дотичність, за його словами, до так званих скіфських, кельтських і сарматських часів, а то середина I тис. до н. е. — перші століття нашої ери. Ось деякі із тих назв: Белз, Боєвичі, Будаївка, Воронине,

Галатівка, Гунча, Жмеринка, Козари, Усть-Сармата, Наварія, Ореанда, Оскол, Роксолани, Саки, Самара, Сколе, Сколот, Сколодинка, Чемер тощо.

При опрацюванні словників українських географічних назв вражає величезна кількість назв, із яких промовляють першослова предковічної сонцепоклонницької віри і навіть назви тотемів релігії тотемізму. За М. Чмиховим, розквіт тотемізму на українських землях відноситься до часів мезоліту (IX–IV тис. до н. е.). Саме тоді до культу води й вогню наші предки прилучили ще й культи дерев, тура-бика та ін. А вже у творців Трипільскої цивілізації бачимо постійне використання в оздобленні посуду і пластиці символів дерева, тура-бика, змії, кози тощо. Наскільки потужною, вкоріненою була релігія тотемізму на українських землях свідчать українські замовляння, обрядові пісні сонцепоклонницького походження і герби української шляхти, де постійно фігурують основні тотеми наших предків.

Поза сумнівом, пошанування родових тотемів-дерев, тотемів-звірів переносилось і на назви географічних обєктів: лісів, гаїв, водоймищ, урочищ, у яких та біля яких відбувалися культові сонцепоклонницькі ритуали, а згодом і на назви поселень, заснованих неподалік тих об'єктів. А ще ті назви тотемів лягали в основи людських імен, а вже з тих імен часто поставали і назви поселень як патронімічні. Тому в нас є так багато річок, урочищ, населених пунктів, для назв яких були першословами назви рослин і тварин. І тут пояснення багатьох дослідників, що назви, наприклад, Березівка чи Ведмедиця виникли тому, що в тій місцевості росли берези і водилися ведмеді, виглядає спрощенним, наївнішим, аніж так звана народна етимологія. Хоч, правдоподібно, у пізніші часи, особливо, коли сонцепоклонництво втрачало силу під натиском християнства і в народі забувалася справжня мотивація називання географічних об'єктів від назв тотемів, все ж таки ще спрацьовувала інерція і механічно збільшувалась номенклатура географічних назв від назв представників флори і фауни, які, може, й не були тотемами.

Вважається, що культ води й вогню існував у наших предків ще в кам'яному віці. Із українських обрядових пісень доісторичного сонцепоклонницького походження випливає, що вода та й рай-дерево і райські птахи спредковіку пошановувалися на українських землях як світотворчі сили. Є записані,

наприклад, етнографами перекази, що люди ходили до води на сповідь. Розмови людини з водою та води з людиною знаходимо і в українських обрядових піснях: «Три річеньки текло мимо моє окно... Вийшла N з хати, стала той воді дивовати. Не дивуй ти мені, бистренькій воді. Буде тобі дивнійшеє — хмаронька чорнійшая як на твій двір наступит і з батеньком розлучит». Це добра вода так промовляє до дівчини, віщуючи їй скорий шлюб. Важливо, у санскриті є терміни: *вада* — розмова, спів, звучання; *вад* — говорити, розповідати; *вадана* — мова, рот; *вадай* — повідомлення. До того ж, у Ведах наголошується, що Бог-Прабатько створив води в образі мови. А у «Ріґведі» звуки води прирівнюються до розмов балакучих жінок.

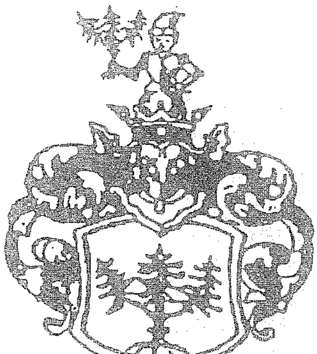
Оця уява про здатність води говорити, ректи, можливо, як аналогія до хлюпання, дзюрчання води, що нагадує людську річ-мову, дала мотивацію нашим предкам назвати потоки води — річка (та, що рече). Підтвердженням такого ходу думок слугує говіркова назва води — реч на Овруччині у Житомирській області. Там же на Овруччині є ручай із назвою Ректа. А в Чернівецькій області для назви річки — Річ, звісно ж, використаний синонім слова мова — річ. Слово річ/мова досить вживане у мовленні українців. Є в нас приказка: «Про вовка річ, а вовк навстріч». Згадаймо й «Лісову пісню» Лесі Українки: «як ти обірвала річ мою сердито!». Від цього слова ректи/говорити, звичайно, походить назва притоки Псла — Річиця. Пов'язане із мовленням людини наше слово гукати лягло в основу ряду назв українських потоків: Гук (їх чотири) у басейнах Тиси, Серету, Черемошу; Гуків (їх два) у басейнах Пруту і Дністра; Гукливий, Гучанка у басейні Тиси; Гукливчик, Гучала, Гучало у Закарпатті; Гучка у басейні Бистриці.

Таку ж природу, пов'язану із наділенням води здатністю говорити, мають і назви річок Питай на Вінниччині, Крикливка у басейні Південного Бугу, Крикуха у басейні Прип'яті, Кричалка на Чернігівщині. Правдоподібно, у назви річок з основою бал/бала також закладене уявлення наших предків, що вода говорить, балакає. Адже у санскриті корінь *бал* є у слові *балака*, що означає дитина, а також — говірка, балакуча жінка-коханка. І в українській мові законсервувалося оте бала у значенні балакати/говорити: балаклія — балакун, балабошити — говорити. Виходить, назви українських річок Балай, Балаклія, Бала, Бали приберегли оте первісне уявлення наших предків про потоки води, що, як і людина, балакають. Із уявленням про

річку, що промовляє слова, пов'язана й назва річки Словечна (інший варіант — Словешна) у басейні Прип'яті.

Пошанування води як тотема, який обдаровує, опікує, поза сумнівом, відбилося і в назвах українських річок Добра Вода, Добрижа у басейні Десни, Добринька у басейні Орелі, Добривідка (їх дві) у басейні Дністра і в басейні Пруту, Добриня у басейні Прип'яті. Те саме маємо і в назвах потоків Добрик у басейні Тиси, Добрин у басейні Черемошу, Добронь у басейні Ужа. Така ж, думається, природа і назв кількох українських населених пунктів: Водославка на Херсонщині, Водичка на Закарпатті, Водички на Хмельниччині, Водотиї на Житомирщині та ін. Можна стверджувати, що тисячі років тому наші подніпровські предки-сонцепоклонники мали у своєму активному словнику корені лексем балакати, ректи, гукати, кричати, слово, вода.

Вважається, що найдавнішими архетипами на українських землях були: дерево, тур-бик, змія, а ще образ жінки як символ культу роду. У носіїв Трипільської культури, наприклад, знаки дерева в окремих групах поселень становили, за Т. Ткачуком і Я. Мельником, до 16% від усіх відомих нам трипільських знаків. У праукраїнських міфах про початок Світу дерево виступає як світотворча сила разом із первовічними водами і райськими птахами. Традиційне в українців дерево як світотворча сила, як символ початку нового життя, достатку і прихистку пошановується почасти й донині у вигляді весільного гільця, віхи на зведеному каркасі нової оселі, прибирання гілками помешкання на Зелені свята, в обряді «водіння Куста» і ін.

Знак дерева-тотема у гербі Годзембів

У наших обрядових піснях сонцепоклонницького походження світотворча сила дерево називається рай-дерево, іноді — самбір-дерево, всесвяте дерево. Звісно, у мовленні наших предків так той архетип і називався, причім, думається, ще в добі Трипільської цивілізації. Адже слово *рай* від нас потрапило до санскриту, де воно означає те, що і в нас — багатство. Є в санскриті і відповідник нашому слову дерево — *дарава*. Найчастіше символом рай-дерева

в українських обрядових піснях виступають явір, дуб, липа, верба, береза, сосна, взагалі дерево, часто виноград, рожа та ін. Зрозуміло, якраз ті види дерев, що уявлялись рай-деревом, спредковіку використовувались на українських землях у сонцепоклонницьких обрядах і найбільше пошановувались, а їхні назви найчастіше потрапляли у назви гаїв, урочищ, гідронімів, у яких, а чи побіля яких відбувалися сонцепоклонницькі обряди. Саме цим, здається, можна якнайправдивіше пояснити оту величезну частоту поширення географічних назв, у основах яких закладені назви перерахованих вище дерев.

Скажімо, в Україні локалізується кілька десятків назв географічних об'єктів із відтотемним «березовим» походженням. Це, зокрема, річки й потоки: Береза (їх дві) у басейні Десни, Березка у басейні Міусу, Березанка (їх дві) у басейні Росі і Трубежу, Березна у басейні Десни, Березів, Березинець, Березник, Березний тощо. Одних тільки населених пунктів із основою береза в Україні нараховується більше чотирьох десятків і є вони в кожній нашій області: Березів у Луганській, Береза у Сумській, Березівка у Чернігівській, Березань у Київській, Березина у Рівненській, Березичі у Волинській, Березець у Львівській, Березинка у Закарпатській, Берізки у Миколаївській, Березняк у Дніпропетровській, Березівка в Одеській та ін. Про давність походження географічних назв із основою береза свідчать літописні назви населених пунктів Березий (згадується 1152 року), а також Березовичі (згадується 1287 року).

У часи Русі-України трапляються на українських землях і географічні назви із основою-назвою рай-дерева —липа. Це річка й урочище у Волинській землі, що так і називалися — Липа (згадуються 1283 року). Наявність відтотемних географічних назв у добу Русі-України говорить про прадавнє формування назв об'єктів довкілля від назви пошановуваного сонцепоклонниками-праукраїнцями дерева, як і про прадавнє існування у їхній мові мовного кореня, з якого постали назви дерев. Про це ж свідчить і надзвичайна поширеність на українських землях географічних назв із основою липа. А то десятки річок і потоків: Золота Липа у басейні Дністра, Липа (їх дві) у басейнах Прип'яті і Дністра, Липча у басейні Тиси, Липець та Липчак у басейні Сіверського Дінця, Липниця у басейні Тетерева, Лип'янка (їх чотири) у басейнах Південного Бугу, Орелі та на Харківщині і Житомирщині тощо. Маємо й понад три

десятки назв населених пунктів із основою липа, зокрема: Липці на Харківщині, Лип'янка (їх два) на Полтавщині та Черкащині, Липецьке на Одещині, Липівка (їх п'ять) на Кіровоградщині, Київщині, Івано-Франківщині, Липки (їх два) на Рівненщині та Житомирщині, Липняки на Волині, Липовець (їх два) на Вінниччині та у Закарпатті тощо.

Пошанування дуба як рай-дерева засвідчене українськими географічними назвами ще в княжі часи. Про обрядового дуба на дніпровському острові писав у X ст. Костянтин Багрянородний. А в літописах Русі-України під роком 1100 фігурує назва міста Дубен, під роком 1155 — назва річки (чи урочища) Дубенець, а під роком 1183 назва міста Дубровиця. У XIV ст. під Києвом знали урочище Добрий Дуб, що за М. Максимовичем, було зафіксовано в документах того часу. Нині географічні назви із основою дуб є чи не найпоширенішими в Україні. Серед річок і потоків — то Дуба у басейні Дністра, Дубачівка і Дубнича у басейні Прип'яті, Дублянка, Дубовий у басейні Тиси, Дубовиці на Тернопільщині. Від назви рай-дерева дуба походять і назви українських населених пунктів Дуби (їх два) на Житомирщині та в Закарпатті, Дубище (їх чотири) на Волині, Житомирщині, Хмельниччині, Дубшари на Івано-Франківщині, Дубовиця (їх два) на Львівщині та Івано-Франківщині, Дубно на Рівненщині та ін. Про надзвичайно шанобливе ставлення наших предків-сонцепоклонників до тотема-дуба свідчать географічні назви, при витворенні яких використані суфікси із функцією пестливості *–ець, -иця, -к, -івк, -ок*. Як у цих ось назвах річок: Дубець у басейні Горині, Дубиця у басейні Дністра, Дубки у басейні Уборті, Дубок (їх дві) та ін. А серед назв населених пунктів зі згаданими суфіксами пестливості виділяються Дубки (їх чотири), Дубовець (їх три) тощо.

Як райське дерево, як світотворча сила в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження чомусь найчастіше оспівується явір. Доволі часто його назва використана і в наших географічних назвах. В Україні, наприклад, протікають річки й потоки: Явір у басейні Тиси, Явірник (їх два) у басейнах Пруту і Дністра, Яворівка у басейні Дністра, Явори у басейні Пруту, Яворовець (їх два) у басейні Тиси. Маємо і кілька десятків назв населених пунктів із основою явір: чотири Яворівці в Івано-Франківській та Львівській областях, чотири Яворівки у Житомирській, Івано-Франківській, Черкаській та Вінницькій областях, Яворці на Чернігівщині, Явори на

Львівщині та ін. У ряді назв із основою верба знову знаходимо суфікси пестливості -ець, -к, -ик, -очк. Скажімо, на Хмельниччині є населений пункт Вербівочка, на Вінниччині — Вербка і аж чотири назви Вербовець загалом на українських землях. А серед назв річок і потоків маємо Вербівчик у басейні Південного Бугу, Вербка (їх дві) у басейні Десни та басейні Прип'яті, Вербівець у басейнах Пруту і Черемошу. Взагалі ж в Україні нараховується понад півсотні географічних назв із основою верба. До культових рослин чи то райських дерев українців належить рожа/ружа. У веснянках, купальських та весільних обрядових піснях іноді співається, як дівчата пускають за течією річки квіти й вінки із рожі, що можливо, й послужило для назви однієї з річок — Ружиноса у басейні Пруту. Широко представлена назва рожі/ружі і у назвах річок та потоків: Рожина у басейні Тетерева, Рожище у басейні Десни, Ружичка на Вінниччині, Ружа у Закарпатті, Великий Рожин у басейні Пруту і ін. З-поміж назв населених пунктів привертають увагу Ружки у Житомирській області, Рожів та Рожівка у Київській області, Ружична (їх два) у Вінницькій та Хмельницькій областях, Ружа на Хмельниччині, Ружин (їх два) у Волинській та Житомирській областях, Ружиськ у Тернопільській області тощо. Певно, слово рожа лежить в основі літописної географічної назви Рожне Поле у Галицькій землі, що згадується в рукописах Русі-України у 1097, 1099, 1144 роках. Зрозуміло, це підтверджує давнє пошанування у нас рожі як рай-дерева та й свідчить про існування ще в сонцепоклонницькі часи слова рожа в мові наших предків.

В українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження культове дерево, чи то за народною назвою райдерево, ще й називається самбір-дерево. Цю прадавню назву культового дерева ввібрали в себе кілька українських географічних назв. За даними О. Купчинського, у XV ст. в Україні були поселення Самбір, Самбір Старий, болото Самбор та річка Самбор. Нині в нас є населені пункти Самбір на Львівщині, Самборівка на Харківщині, Самборики у межах Києва, Великий Самбір і Малий Самбір на Сумщині. Там же, на Сумщині, протікає ручай Самбір. Жителі сумських Самборів виводять назви своїх поселень саме від дерева, яке буцімто виросло само собою і являє цілий ліс. Отже в людській пам'яті ще зберігається уявлення, що самбір-дерево — то якесь незвичайне дерево, особливе в житті і віруваннях предків. Ось так крізь гул

століть, крізь шум віків долинув до нас відголосок праукраїнського міфу про сотворення Світу, фігурантом якого є рай-дерево, самбір-дерево, яке принесли первовічні води, чи яке виросло саме собою. Із доби тотемізму дійшов до нас не лише культ дерева, а й навіть назви окремих обрядових дерев таких, як верба, липа, береза, ясен, дуб, рожа та ін. Тож і географічні назви із основами цих дерев мають доісторичні початки.

Щодо тварин-тотемів то, на думку дослідників, ще люди кам'яного віку малювали не просто абстрактних тварин, а тварин-тотемів. Значна кількість тварин була тотемами у наших предків-трипільців, про що свідчить широке коло зображуваних тварин у оздобленні посуду і пластиці трипільців. Ті трипільські зображення тварин-тотемів успадковані гербами української середньовічної шляхти. До найдавніших архетипів українців відносять архетип тура-бика. Трипільська пластика підказує, що тур був найпошанованішою твариною у трипільців. Культ бика простежується в українців аж до наших днів. Зрозуміло, що така увага до тура-бика як тотема мусила відбитися в українській мові, у наших назвах об'єктів довкілля, зокрема. Серед сучасних українських географічних назв є десятки відтотемних назв, основи яких виражені словами тур, бик. Це річки Тур, Туричка у басейні Тиси, Тура, Турійка у басейні Прип'яті, Турія (їх дві) у басейнах Південного Бугу та Прип'яті, Туринка у басейні Західного Бугу, Тур'я (їх дві) у басейнах Десни і Тиси тощо. Маємо і близько півсотні назв українських населених пунктів, які постали від назви тотема-тура, а чи від людського імені, яке, проте, виникло від назви тотема-тура. То, зокрема, два поселення Тури у Полтавській і Тернопільській областях, Тур'є, Турича і Туринка у Львівській області, Тур у Волинській області, Туриця у Закарпатті, Туровець у Житомирській області, Турятка у Черкаській області, Турія (їх два) у Волинській та Кіровоградській областях та ін. Є в Україні аж сім поселень із назвою Тур'я, а ще й шість із назвою Турівка тощо. Таку велику кількість географічних назв із основою тур, очевидно, ще й можна пояснити тим, що наші предки-сонцепоклонники називали своє свято Бога Велеса — Туриця.

У санскриті українське поняття тур передане словом *тор*. Тому українські географічні назви із основою тор не обов'язково, думається, треба виводити від етноніму торки, як робить це дехто. У тих назвах об'єктів довкілля міг бути ще трипіль-

ський мовний корінь тор (тур). Серед таких географічних назв треба виділити річки: Торунка у басейні Тиси, Тор'я Долина у басейні Тясмину, Торч (їх дві) у басейнах Росі та Південного Бугу, а також потік Торунчик у басейні Тиси тощо. Сюди ж варто зарахувати й назви населених пунктів Торунь у Закарпатті, Торчиця на Київщині, Торків на Вінниччині, Тор — колишня назва міста Слов'янська та ін. Про дуже давнє використання назви тотема тура для найменування об'єктів довкілля свідчить кілька писемно зафіксованих назв міст Русі-України. Так, у 1097 році згадується в наших рукописах місто Турійськ у Волинській землі. У 1146 році в межах Києва існувала назва Турова Божниця, а в 1283 році у Чернігівській землі зафіксована назва міста Туров. А ще у 545 році, за С. Наливайком, анти-українці називали одне зі своїх міст Тур (тепер це Білгород-Дністровський).

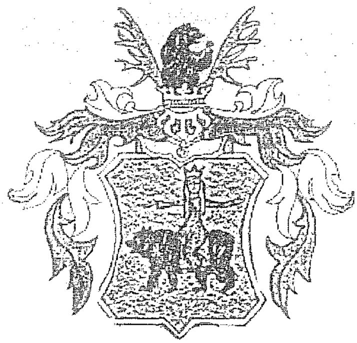
Як довідуємось із літописів Русі-України, ще в 1164 році у Галицькій землі було болото із назвою Бикове, а в 1211 році там же, у Галицькій землі, літописи зафіксували місто із назвою Биковин. То — звичайно ж відлуння доби тотемізму, коли пошановувалась як тотем тварина-бик. Це стосується й сучасних українських географічних назв із основою бик: дві річки Бик у басейнах Сіверського Дінця та Дніпра, річка Бики у басейні Південного Бугу, аж чотири річки Бичок у басейнах Сіверського Дінця, Десни, Сожу. Там же, у басейні Десни, протікають річки Бичиха та Бичалка. А ось і кілька назв населених пунктів на підтвердження особливого пошанування колись в Україні бика-тотема: Биків на Львівщині, Биківка на Житомирщині, Бичків на Теропільщині, Бикове на Дніпропетровщині, Бички, Биківня на Київщині.

До найдавніших тотемів наших предків належить і змія. Як видно із досліджень М. Чмихова, Ю. Шилова, Т. Мовші, Л. Макаревич, уявлення про змію та вужа як тотемів побутує на українських землях щонайменше із часів Трипільської культури. Саме тому, думається, у нас нараховується чимало географічних назв із основою змій/змія. Ще на зламі старої і нової ер наші предки називали зведені ними оборонні вали Змійовими. І не обов'язково ця назва мусить пояснюватися легендою про злого змія, запряженого у плуг. Можливо, при наданні назви тим валам спрацювало уявлення про доброго змія-охоронця. Адже вали будувалися як захисні, оборонні. За А. Коваль, з часів Русі-України на землях сучасної Харківщи-

ни відоме місто Зміїв. Очевидно, пам'ять про змія-тотема збереглася і в назвах сучасних українських річок і потоків: Зміївка на Чернігівщині та на Житомирщині, Змійка у басейні Дністра, Змiянка, Зміїнчик, Зміїнковий на Івано-Франківщині та Зміїнський у басейні Черемошу. А в басейні Сіверського Дінця лежить балка Змієва та яри Зміїв і Зміївський. Балка Зміїна є і в басейні Самари-річки. О. Стрижак ще називає в Україні річки Змiюха і Зміїнець на Волині, а також села Зміївка (їх три) у Закарпатській, Луганській, Херсонській областях та Змієве городище. Населений пункт із назвою Змійове лежить на Кіровоградщині.

Ще із кам'яного віку прослідковується пам'ять про козу-тотема — у наскельних малюнках тієї доби знаходять зображення кози. А в часи Трипільської культури знак кози постійно трапляється в оздобленні трипільського посуду. Як тотем коза оспівується в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження. «Козу» водять і українські колядники. Все це, зрозуміло, відлуння епохи тотемізму. Пам'ять про козу-тотема приберегли й десятки українських географічних назв із основою коз/кіз. Серед річок з такою основою в назвах — то Кізка у басейні Ірпеня, Кізя (їх п'ять) у басейнах Дніпра, Пруту, Бистриці, Коза у басейні Росі, Кози у Криму, Козичанка у басейні Дніпра, Козулиха на Херсонщині, Козел (їх дві) у басейнах Трубежу й Десни, Козишня у басейні Самари та ін. Є в Україні і близько півсотні населених пунктів із назвою кози-тотема в основах, з-поміж яких — Козелець, Козилівка на Чернігівщині, Козулька й Козеве на Львівщині, Козельщина на Полтавщині, Козівка на Тернопільщині та ін. Українська назва дикої кози — сарна у доісторичні часи здолала шлях від Дніпра до Інду і в такій точно формі із тим же значенням законсервувалася у санскриті. Виходить, українські топоніми Сарни (їх три), Сарники, Сарнів, Сарнівка та ін. мають доісторичні початки.

У попередніх розділах відзначалася прадавність назви тотема-ведмедя і зв'язок її із санскритськими термінами *веда* — знання; *мід/мадга* — мед. Виходить, що ті, десь два десятки українських географічних назв, що приховали в собі праслово ведмідь, мають доісторичні початки. То, зокрема, три населені пункти Ведмедівка на Київщині, Рівненщині, Чернігівщині, два населені пункти Ведмеже на Сумщині та Донеччині, а також дві річки Ведмедівка у басейні Горині та Дніпра, річка

Зображення Великої матері роду і ведмедя-тотема у гербі Косинських

Ведмежанка, Ведмежі Води, відповідно, у басейні Дністра і в Приазов'ї. Є в нас і десяток балок із назвою Ведмежа, три яри Ведмежий у басейні Сіверського Дінця та ін.

Припускають, що найпершим, 15–20 тисяч років тому, люди приручили пса. Зображення цієї тварини ввійшло до знаків-символів носіїв Трипільської культури. Вірогідно, уже у трипільські часи, себто у VI–III тис. до н. е., наші предки вважали пса, як вважаємо й ми тепер, символом вірності. Бо трипільці зображали пса у дружній позі, таким, що лащиться до людини, припадаючи на передні лапи. Те, що пес у наших предків таки був твариною-тотемом, засвідчують герби української шляхти — зображення пса є у гербах Сагайдачних, Орликів, Шульців, Ставських та ін. Географічних назв, що походять від назви тотема-пса, в Україні небагато, але вони, як видно із їхніх словотвірних суфіксів *-л(ь)*, дуже давні. Адже суфікс *-л(ь)* ще в II тис. до н. е. зустрічається у іменах етрусків. Цей суфікс був у нас продуктивним у часи Русі-України. Серед українських річок є річки Псел, Псоля у басейні Дніпра та річки Пселець, Псельчик у басейні Черемошу, у назвах яких і зустрічаємо отой прадавній суфікс *–л(ь)*. А ще в нас є потоки Псарик і Псарівка у басейні Черемошу. У часи Русі-України була писемно зафіксована назва Песів Острів. Є різне тлумачення, зокрема назви Псел, але на те, що вона та й назва Псоля походять від слова пес, указують назви річок Песся Ріка у Закарпатті і Пессі Води на Донеччині. Потім, суфікс *–л(ь)* має привласницьку функцію і в наших назвах підтверджує: чий то потік, чия річка — пса-тотема. Наявність у санскриті слова *пса* — пес засвідчує доісторичне походження назви цього тотему та й похідних від неї згаданих українських географічних назв. І наша назва пса — хорт відбилася в українських географчіних назвах: у рукописах XI–XIII століть згадуються річка Хортиця і Хортичів острів. З-поміж сучасних українських назв довкілля є річки Верхня Хортиця, Середня Хортиця і Нижня Хортиця у басейні Дніпра.

Ще дві з половиною тисячі років тому на українських землях побутувало, як переказує Геродот, досить цікаве повір'я про перевтілення людини у вовка. Можна, отже, припускати, що у давнину для родин так званих вовкулаків вовк був родовим тотемом. Зрозуміло, що й ні з того, ні з сього родина шляхти Пашинських із житомирського Полісся не взяла зображення вовка у свій родовий герб. Очевидно, у давнину взяти вовка за тотема могли не тільки на Поліссі, а і в деяких інших українських краях, бо в межах усієї України є близько півсотні географічних назв із основою вовк. Так, у басейнах Південного Бугу та Дністра протікають дві річки із назвою Вовк, а в басейні Тясмину тече річка Вовківка. Про якесь особливе ставлення до тотема-вовка свідчить ряд назв річок, витворених через суфікси пестливості: Вовчайка у басейні Псла, Вовчець у басейні Дніпра, Вовчки на Запоріжжі, Вовчок (їх чотири) у басейнах Десни, Південного Бугу, Ворскли та Дніпра. Чимала номенклатура в нас і поселень із основою вовк: Вовки у Полтавській області, три Вовківки у Сумській, Хмельницькій і Тернопільській областях, Вовчанськ у Харківській області, Вовче у Львівській області, Вовчий у Закарпатті і ін. Цікавими з погляду тотемізму є топоніми із суфіксами пестливості: Вовчок (їх три) на Київщині, Вінничині, Чернівеччині, Вовчинець (їх три) на Вінниччині, Івано-Франківщині, Чернівеччині, Вовківчики на Хмельниччині, Вовчик на Сумщині. Додаймо сюди ще й згадані вище назви річок із суфіксом пестливості. Але чому не спрацьовував страх перед хижаком-вовком, а було якесь замилування тим звіром? Це можна пояснити лише впливом тотемізму. Недаремно у Луганській області є населений пункт із назвою Вовкодаєве, себто вовком дане.

В українських обрядових піснях оспівуються як «користоньки» від рай-дерева, як його дари пушні звірі — куни і бобри. Те, як ці пісенні звірята іноді «змовляються» між собою догодити людині-герою пісні, підказує, що куни й бобри були колись тваринами-тотемами у наших предків. На це, власне, й указує чимала кількість українських географічних назв, в основах яких лежать слова куни, бобри. Ще в 1150 році в українських літописах згадується місто Куниль у Волинській землі. А в 1583 році, за О. Купчинським, в Україні був населений пункт Кунценіничі і тоді ж, а точніше, у 1564 році, була й особа із прізвищем Кунченя. І нині в наших областях є чимало назв населених пунктів, похідних від назви тотема-куни:

Кунів та Кунча у Хмельницькій, Куничі у Івано-Франківській, Куна і Куниче у Вінницькій, Кунин у Львівській, Кунаші у Чернігівській, Кунье у Харківській та ін. Річка Кунка протікає у басейні Південного Бугу, річка Куннє у басейні Сіверського Дінця, а балка Куницька лежить на Черкащині. Прадавнє походження слова куна, як і похідних від нього українських топонімів, засвідчує санскрит, який знає чимало термінів із багатозначним коренем *кун*, зокрема *кунтала* — волосяний покрив; кун-джа — частина лісу, гай, кущі.

Десятки українських назв об'єктів довкілля походять від назви бобра-тотема. Про давнє витворення назв із основою бобер свідчить назва річки Бобрка, що згадується у XIII ст. в рукописах Русі-України. Ця назва річки збереглася до наших днів — Бібрка у Львівській області. Крім того, є в нас зі згаданою основою і назви річок: Бобер (їх три) у басейнах Росі, Прип'яті, Ужа, Бобриця (їх три) у басейнах Дніпра й Ірпеня, Бобринка в басейні Південного Бугу, чотири річки із назвою Боброва у басейнах різних рік та ін. У багатьох областях України функціонують назви населених пунктів із основою бобри/бобер: Бобровиця, Бобруйки у Чернігівській, Бобриця у Житомирській, Бобрівка у Харківській, Боброве у Луганській, Бобрик у Київській, Боберка, Бібрка у Львівській та ін.

Ще сім тисяч років тому, як пише С. Плачинда, у наших предків був міф про Першобога-птицю Сокола-Рода. Недаремно сокіл оспівується як світотворча сила в українських обрядових піснях. На дуже давнє поширення на українських землях географічних назв із основою сокіл указує згадка назви Сокольє «Києво-Печерським патериком» у XII ст. Про надзвичайну увагу до сокола-тотема говорить близько півсотні назв сучасних українських поселень та майже тридцять назв річок. Так, в Україні є вісім поселень із назвою Сокіл, що локалізуються на всіх наших обширах, а ще є шістнадцять Соколівок, розкиданих по всій Україні. Крім того, населений пункт Соколи маємо в Криму, Сокілля — на Тернопільщині, Соколище — на Волині, Соколій — на Чернівеччині, Сокаль — на Львівщині та ін. Про виняткову любов до сокола-тотема свідчать назви населених пунктів, у яких використані суфікси пестливості: Сокілець (їх три) у Вінницькій, Хмельницькій та Кіровоградській областях, Сокільча у Житомирській області, Соколя у Львівській області. Те саме повторюється і в назвах гідронімів, зокрема потоків Соколець на Чернівеччині, Соко-

ловець — їх чотири у різних краях. Назва сокіл є звуконаслідувальною (сокотіти). Отже, вона та й похідні від неї наші топоніми мають початки у добі первісного мовотворення.

Значна поширеність у нас географічних назв із основою голуб також завдячує прадавньому пошануванню нашими предками голуба як світотворчої сили. Саме три голуби в українських обрядових піснях про сотворення Світу пірнають у первовічні води, дістають золоті камінці і основують із них Землю, Небо й Небесні Світила. Отже, голуб з давніх-давен був у нас птахом-тотемом. Наш народ назвав близько тридцяти населених пунктів на честь голуба-тотема: Голуби (їх чотири) на Миколаївщині, Полтавщині, Рівненщині, Сумщині, Голубинівка на Дніпропетровщині, Голубиця на Львівщині, Голубинь у Криму, Голубівка (їх сім). Чимало нараховується в Україні і гідронімів, похідних від назви голуба-тотема: Голубка-річка в басейні Тетерева, Голубиця в басейні Прип'яті, болота Голубець та Голубиці на Волині. А балка Голубівка лежить у басейні річки Самари. Дослідники припускають, що від назви птиці-тотема каня (вид яструба) наші предки витворили назву міста Канів. Це місто, як і річку Канина (басейн Десни) та урочище Канин зафіксували рукописи Русі-України у XII столітті. Це, а ще більше, наявність мовного кореня *кан* у санскритській назві чаплі — *канка*, засвідчують доісторичні початки назв і тотему, і згаданих похідних топонімів. Щодо тотема-яструба, то він присутній у гербах української шляхти, зокрема родини Ястрембських. Назва яструба лягла в основи топонімів на Житомирщині — Яструбенька та Яструбня. А в XVI та XVII століттях у нас були, за О. Купчинським, села Ястрабучі та Яструбичі.

Українські народні казки, обрядові пісні та герби шляхти підказують, що крім розглянутих вище тварин-тотемів родовими тотемами у наших предків ще й були вепр, баран, лис, лебідь, ворона тощо. І навіть жаба, як, скажімо, у шляхетській родині Батурських. Можна бути впевненим, що в основах багатьох не згаданих українських географічних назв лежать назви тотемів-тварин. Це, наприклад, річки й поселення Веприк, Кабан, Баранівка, Лебедин, Журавка тощо.

Як і відтотемні географічні назви, прадавні початки мають відпатронімні українські географічні назви, в основах яких закладені імена Богів українського сонцепоклонницького пантеону. Адже корені імен українських сонячних Богів просте-

жуються ще в добі Трипільської цивілізації. Деякі дослідники, зокрема В. Шаян, Л. Силенко, Ю. Шилов, С. Васильченко, сходяться на тому, що ведійська релігія постала із сонцепоклонництва наших подніпровських предків, які колонізували землі довкола витоку Інду у доісторичні часи. У ведійській релігії законсервувалася й наша первісна назва поняття Бог — *Бгага*. Важливо, на українських землях це наше першослово теж збереглося, але тільки у географічних назвах та деяких словах-архаїзмах, про що йтиметься далі. Молодше, але теж прадавнє українське слово Бог надзвичайно широко представлене в наших географічних назвах. Ще античні автори згадують тогочасні українські землі (Сколотію/Скіфію) як *Богірес* (Пліній) та *Богаданія* (Страбон), зафіксувавши таким чином слово Бог у мові наших предків-сколотів. Пізніше в рукописах Русі-України фігурує ряд назв населених пунктів та річок із основою Бог: місто Богуславль під роками 1195, 1196, місто Божеськ під роком 1097, місто Межибож'є під роком 1146, річка Бог під роками 1171 і 1173. Мовознавець О. Купчинський відшукав у середньовічних документах ряд назв ще раніше зниклих українських населених пунктів із основами Бог: Мислобож, Богутичі, Милобож, Стрибіж, Святобуж, Гостобуж, Божидар.

Термін на означення загального поняття Бог ліг в основу сучасних назв українських річок і потоків: Богівка у басейні Сули, Богівщина у басейні Десни, Божка та Богодушна у басейні Південного Бугу, Богушівка у басейні Прип'яті, Богуш та Богушник у басейні Дніпра, Боговець на Івано-Франківщині, Боженик у басейні Тиси, Бозятин у Закарпатті і кілька Божків у басейні Західного Бугу. А на Київщині є озеро Богомилове. Нараховується в Україні й десятки топонімів із основами Бог, зокрема, Божиків та Білобожниця на Тернопільщині, Богодарове, Богодухів та Богуславка на Харківщині, Богославець на Черкащині, Богодарівка та Божедарівка на Дніпропетровщині, Богуші на Рівненщині, Хвалибоги на Житомирщині та ін. Цікавою для нас є назва Білобожниця, в якій збереглося ім'я Божества Білобог. Промовистими є й назви Божки і Хвалибоги, адже в них чітко відбилося українське сонцепоклонницьке багатобожжя — у других основах назв маємо слово Бог у множині. З цього ж погляду заслуговує уваги і назва урочища Боги на Житомирщині. Важливими для осягнення українського сонцепоклонництва є назви Богуслав,

Богуславка, Богославець, Богомилове — вони показують, що побіля тих географічних об'єктів чи ще на їхніх місцях наші предки-сонцепоклонники славили, умилостивлювали своїх сонячних Богів.

В українських географічних назвах заховалися імена чи не всіх Богів та Божеств нашої предковічної сонцепоклонницької віри: Сварога, Перуна, Велеса, Дани, Лади, Рода, Мокоші, Дива, Лелі, Нави, Яви, Шума, Чура та ін. Поза сумнівом, усі українські відпатронімні топоніми, що виникли від імен Богів і Божеств українського сонцепоклонництва, створені в часи, які передували часам насадження християнства на українських землях. Адже ще в 325 році Нікейський собор християнських мудрагелів заборонив пошановувати і навіть згадувати імена Богів сонцепоклонницької віри. Ця заборона, зрозуміло, поширилася і на українські землі після сумнозвісного 988 року. Тож українські географічні назви, що постали від імен Богів і Божеств предківського сонцепоклонництва, засвідчують прадавність української мови.

Показовими щодо цього є наші топоніми: на Івано-Франківщині — Сваричів, на Чернігівщині — Сваричівка, на Київщині — Сваром'я, а на Рівненщині — Свариж, Сварині. За цими назвами, звісно, стоїть ім'я праукраїнського Бога — Сварог, а чи корінь свар, від якого й походить ім'я того Бога. Цікаво, у Чернівецькій області побутують прізвища Сварин та Сваринюк. Прадавність українського пракореня свар підтверджує санскрит — там є слово *свар*, що означає: Сонце, сонячне світло, Небо. Чимало українських географічних назв нагадують нам про Бога Перуна. Це, наприклад, село Перун у Запорізькій області, село Перунове (їх двоє) у Волинській та Кіровоградській областях. У басейні Пруту протікає річка Перуля, а на Кіровоградщині є озеро Перуна Криниця. На Волині маємо болото Перуни, а на Житомирщині — урочище Плечі Перуна. У Черкаській області лежить балка Перуни. Про давнє виникнення назв від імені Бога Перуна свідчить згадуване в літописах Русі-України під роком 988 урочище Перуня Рінь.

Наші відомі вчені М. Максимович, М. Костомаров, О. Потебня зачисляли до найпошанованіших українцями сонячних Богів Бога Велеса, який найбільш відомий як Бог пасовиськ і худоби. Увага наших предків до Велеса знайшла відображення в українських географічних назвах. Так, у басейні Дністра протікає річка Велесниця, а на Івано-Франківщині — річка

Велеснівка. Там же на Івано-Франківщині маємо села Лісна Велесниця, Нижня Велесниця та Велесниця Горішня, а на Тернопільщині — Велеснів. Г. Лозко та О. Потапенко ототожнюють імена Велес і Волос. Тож географічні назви із основою Волос треба вважати похідними від імені все того ж Бога Велеса. До таких назв в Україні належать назви річок та потоків Волосинець в басейні Пруту, Волосків у басейні Південного Бугу, Волосів на Івано-Франківщині та ін. Урочище Волосовка, Волосів Яр та село Волосів лежать на Житомирщині. Село Волосів є й на Івано-Франківщині, а села Волосківці — на Рівненщині та Чернігівщині.

Ще в доісторичні часи античні автори виводили назву нашої головної ріки від імені Богині Дани — *Данапріс* (Дніпро). І недаремно. Адже в українській сонцепоклонницькій вірі Богиня Дана — то Богиня рік. Дехто з дослідників вважає, що назви рік Дон, Донець, Дністер, Дунай походять від того самого кореня, що й ім'я Богині Дани — *дан*. Цей же корінь *дан* дав життя українським назвам річок та потоків: Данькова у басейні Прип'яті, Данкова і Данцерик на Івано-Франківщині. Серед українських населених пунктів варті уваги Данине, Данівка та Даничі на Чернігівщині, Даничів і Данчиміст на Рівненщині, Данківці на Чернівеччині. Важливо, корінь *дан* — доісторичний, бо ім'я Богині Дани зустрічається у Ведах, там воно звучить — *Дану*.

За М. Костомаровим, Богиня Лада у наших предків-сонцепоклонників символізувала природу, життєву основу, була матір'ю Сонця, а також Богинею кохання, добробуту, благополуччя. Деякі українські географічні назви і витворені нашими предками на знак пошанування Богині Лади: річки Ладинка (їх дві) у басейнах Десни й Сули, Ладиця у басейні Прип'яті, Ладижинка у басейні Ворскли, а також потоки Ладівка на Івано-Франківщині, Ладомир у басейні Тиси. А в басейні сіверського Дінця, лежить балка Ладинець. Знаковою для вияснення зв'язку імен Богів із географічними назвами є згадана щойно назва Ладомир. Слово мир у давнину у нашій мові — то громада, люди, суспільство, виходить, у назві Ладомир закладений зміст — громада, люди Лади-Богині. Згідно з даними О. Купчинського, у середньовіччі в Україні був населений пункт Ладчичі. Є в нас і нині кілька поселень із основою *лад* у назвах: Ладинь на Волині, Ладинка на Чернігівщині, Ладиги на Хмельниччині, Ладижин на Вінниччині, Ладижинка на

Черкащині. А Ладове торфовище лежить на Київщині. Слово *лада* трапляється ще у ведійській літературі — там воно стосується прекрасної Небесної жінки. Тож в українських географічних назвах із основою *лад/лада* закладений мовний корінь ще трипільського походження.

У літописах Русі-України під роком 980 зафіксована назва міста Родень у Київській землі, а під роком 1151 згадується урочище поблизу Києва із назвою Родень. Правдоподібно, ці прадавні географічні назви мають зв'язок із культом Бога Рода на українських землях. Тим паче, що і в сучасній Україні є чималенько подібних назв об'єктів довкілля, як, скажімо, назви річок та потоків Родвина та Родунька на Київщині, Родишка у басейні Тетерева. Окрім того, є й болота Родівське у Полтавській області і Родовичів Круг у Київській області. А Родкова Балка лежить у Запорізькій області. Враховуючи те, що в деяких краях України у слові род звук *-о-* підміняють звуком *-у-*, то й деякі наші географічні назви із коренем *руд*, очевидно, мають те саме походження, що й назви із коренем род. Показово, саме зі звуком *-у-* в корені слова мав ім'я ведійський Бог *Рудра* — тезко нашого Бога Рода. Отже, цілком можливо, що українські географічні назви із коренем *руд* увіковічили ім'я нашого Бога Рода/Руда. Це річки Рудя (чия?) на Дніпропетровщині, Рудявина на Рівненщині, Рудівка у басейні Сули, балка Рудева (чия?) на Дніпропетровщині, яр Рудів (чий?) на Луганщині та ін.

Із культом Бога Рода пов'язують і культ Рожаниці. Г. Лозко навіть припускає, що культ Рожаниці виник раніше культу Рода. Ім'я Рожаниці дійшло до нас із сонцепоклонницьких часів у назві гори Рожаниця на житомирському Поліссі. Варто зазначити, що деякі географічні назви з основами-іменами Богів постали не прямо від імені якогось Бога, а від імені людського, яке виникло від його імені або з того ж кореня, що й ім'я Бога. Це, вірогідно, назви поселень Перуни, Даньківці, Данюки, Волосківці, Ладинці, Ладиги, Родатичі, Родакове.

Нині у Волинській області лежить село Мокошин, а в Чернігівській — село Макошине. Річка Макошинська Простка протікає в басейні Десни. Немає жодного сумніву, що в цих трьох назвах чітко простежується ім'я добре відомої за писемними джерелами Богині Мокоші. Певно, що й такі українські географічні назви, як Макошин — село на Чернігівщині, Мукошин — населений пункт на Волині, Макшиболото —

річка у Басейні Південного Бугу мають зв'язок із іменем Богині Мокоші. Ім'я ще однієї Богині з українського пантеону сонячних Богів Нави заховалося у кількох українських географічних назвах. Так, у басейні Дніпра протікає кілька річечок із промовистими назвами — Навля. Чия річка? Нави! Бо суфікс –л(ь) відігравав у давнину в українській мові функцію привласнення. Крім згаданих річечок, маємо в басейні Ірпеня річку — Унава. Правдоподібно, тим, хто дав таку назву річці, уявлялося, що річка тече у якийсь, потаємний Світ — глухі темні ліси, Світ Нави (у Наву), адже ця Богиня постала в уяві наших предків-сонцепоклонників як Богиня потойбічного Світу. Думку про те, що нашим предкам уявлялося, що річка тече у Нави Світ, підтверджує у-переднє у назвах потоку Унява та річки Унячка у басейні Дністра, як і річки Уборть (тече у борті — медоносні ліси), а також річок із назвами Уборки (тече в борки/бори), Убереж (тече у береги) та ін. Певно і в назві річки Конава натрапляємо на використання прадавнього українського прийменника ко+Нава. Куди тече річка? Ко Наві! Себто у Світ Нави. Використання імені Богині у називному відмінку замість місцевого — то ознака прадавнього витвору назви, бо тут відбилися ті часи, коли наші предки ще не виробили мовного закону підрядного підпорядкування. Можливо, що й мотивацією називання згаданих географічних назв була та, що побіля них відбувалися обряди, присвячені саме Богині Наві. Треба ще й назвати річку Навина та ліс довкола тієї річки — Навин, що у Львівській області. Тут уже прямо нам предки сказали, що вони мали на увазі саме Наву-Богиню. Чия річка? Чий ліс? Навина! Навин!

Богиня Нава зараховувалась до трійці Богинь, ще дві з яких мали імена Ява і Права. Залишилась у нас і пам'ять про першу Богиню: на Івано-Франківщині є населений пункт Явче (чиє?), на Житомирщині — поселення Явне, а на Миколаївщині — Явкина. Річка Явенька протікає у басейні Прип'яті, а балка Явецька лежить у басейні Самари. Український краєзнавець XIX ст. Л. Похилевич, розповідаючи про село Дивин, що на Житомирщині, виводив його назву від українського Бога ясного Неба і Сонячного світла Дива. Окрім згаданого Дивина, в Україні є ще кілька назв об'єктів довкілля, в яких збереглася пам'ять про нашого предковічного Бога Дива. Це, зокрема, населені пункти Великий Дивлин, Малий Дивлин і Дивошин у Житомирській області, Дивень у Рівненській області. Серед

українських гідронімів із основою див у назвах варто назвати річку Дивлинку у басейні Прип'яті і потік Дивчий у басейні Дністра. Наш корінь *див* — то карб Трипільської доби — у санскриті слово *діва* означає Небо, *дів'я* — дивний, *Дева* — Бог.

Не буде натяжкою стверджувати, що у назві села Лелів, що у Чернігівській області, заховалося ім'я романтичної Богині Лелі, яку оспівано у багатьох українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження. А ще є в нас два населені пункти із назвами Леляки у Вінницькій та Чернігівській областях. Окрім того, у басейні Черемошу протікає потік Леньків, а в Закарпатті — потік Лелинський. Побіля берегів Дніпра лежить балка Леликова, а неподалік річки Кальміус — балка Леля-Тарама. На прадавнє походження назв із основою *лель/леля* указує назва поселення Лелес, що згадується у літописах Русі-України на Закарпатті (тепер у складі Словаччини). На українських землях із доби Трипільської цивілізації є незмінною назва Зірки, яка «водить» Місяця-молодика — Леліва. Блок символів Зірки Леліви та серпанка Місяця-молодика знаходимо на гербах багатьох українських шляхетських родин, а герб той так і називався — Леліва. Ось вам і багатотисячолітня тяглість імені Богині, назви Зірки та назв об'єктів довкілля. Тяглість української мови.

Деякі українські географічні назви приберегли пам'ять про менш відомих Богів та Божеств української сонцепоклонницької віри. Так, у басейні Дністра протікає річка Купала, за назвою якої легко впізнаємо ім'я літнього Божества Купала. Прикметно, в козацькому реєстрі 1649 року є прізвище Купало. На Житомирщині лежить село Стрибіж, а в західному Поліссі є озеро Стрибіж, назви яких витворені від імені Бога українського пантеону Стрибога. Чималенько є в нас і географічних назв, які, певно, увіковічили Бога триєдності Трояна: Троян — потік у басейні Дністра, Троянка — річка у басейні Південного Бугу, Троянівка — річка у басейні Тетерева. Окрім того, є в нас і населені пункти Троян на Рівненщині, Троянів на Житомирщині, Троянівка (їх три) на Волині, Хмельниччині і Полтавщині, Троянка (їх теж три) на Миколаївщині та Кіровоградщині.

Весняне Божество Шум, очевидно, спричинилося до назв українських річок Шумина (чия?) на Львівщині, Шумська в Криму, Шумівська у басейні Дністра, Шумейка на Полтавщині. Є в нас і поселення Шумина і Шум'яч на Львівщині,

Шумськ на Житомирщині, Шуми (їх два на Донеччині та Вінниччині). Про давність використання нашими предками імені Божества Шума при називанні об'єктів довкілля говорить згадувана у наших літописах XII ст. назва міста Русі-України Шумеськ/Шумськ (нині — Шумське). Можливо, що й ім'я Божества домашнього вогнища Чура зафіксоване у назвах потоків Чурій у басейні Пруту, Чурків та Чурминець у басейні Тиси. А в Приазов'ї лежить балка Чурів Яр. Основа чур була і в назвах села Гайчур та хутору Ново-Гайчур, які замінені на інші після 1946 року. Божества Жаля і Карна згадуються у «Слові о полку і гореві Ігоря». Можливо, що назви наших населених пунктів Жалин і Жалянка на Рівненщині, а Карнагорівка на Одещині мають якусь причетність до імен тих Божеств.

Що ж, є всі підстави стверджувати, що імена українських Богів сонцепоклонницької віри дали імпульс для виникнення багатьох українських географічних назв. Але, безперечно, ще раніше до виникнення імен Богів були в мові наших предків слова, які й стали коренями, основами отих імен.

Майже у всіх зафіксованих і описаних М. Максимовичем українських святах простежуються прадавні сонцепоклонницькі культи: Небесних Світил, води, вогню, рослин, а також предків. А з тими святами, що виникли у доісторичні часи, пов'язаний і цілий ряд праукраїнських слів-міфологем, які лягли в основу назв об'єктів довкілля. Скажімо, на сиву сонцепоколонницьку прадавнину вказують згадані в літописах Русі-України географічні назви Капич (згадка 980 року), Клечеськ та Рай (згадка у XII ст.). Цікаво, ще і в серднеьовіччі, за О. Купчинським, в Україні були населені пункти із назвами Старі Капичі та Капичі-Липники. А нині на українських землях є поселення Зарай (Тернопільщина), Зарайське (Львівщина). Райковий Рукав маємо у басейні Дніпра, потік Зарайський — у басейні Золотчі, а на Кіровоградщині лежить балка Раєва. За щойно перерахованими назвами впізнаються наші архаїчні слова: капище — місце, де стояли скульптурні зображення сонячних Богів; клечання — ритуали, пов'язані із Зеленими святами; рай — місце перебування душ предків та ритуальний сніп жита (Дідух). Слова капище та рай належать до трипільського прасловника української мови — у санскриті слово *кап* означає те, що й наше капище, а санскритське *рай* — то багатство. Власне, і в нас у слово рай вкладений

зміст — багатство: згадаймо міфологему яйце-райце, що приносить багатство, і вислів райське (багате) життя.

Наші предки-сонцепоклонники пов'язували із колообігом Сонця свято Коляди. К. Сосенко доводить, що це наше свято відзначалося у нас задовго до нашої ери і жодного стосунку до християнства не має. Із назвою свята Коляди в'яжеться кілька назв населених пунктів — Колядівка у Луганській області, Колядинець та Колядиха у Сумській області. Ще одне наше сонцепоклонницьке свято Красна Гірка — воно ж, за П. Чубинським, Ляля — знайшло відображення у наших географічних назвах: у басейні Ужа протікає річка із назвою Красногірка, два поселення Красногірка є на Житомирщині, а Красногорівка — на Донеччині. Із колообігом Сонця пов'язане й українське свято Колодій, назва якого лягла в основи кількох українських поселень: Колодіївка (їх три) на Житомирщині, Рівненщині та Івано-Франківщині, Колодії на Волині, Колодіїв на Івано-Франківщині. Донині у північних краях України зберігається відзначення літнього свята Куста з обрядом водіння по селу Куста, себто прикрашеної гілками клена дівчини. Правдоподібно, з цими віруваннями у чудодійну силу дерева-куста якось пов'язані назви українських населених пунктів у деяких областях: Кустин (їх три) у Житомирській, Рівненській, Львівській, Кустине у Сумській, Кустичі у Волинській, Кустівці (їх два) у Рівненській і Тернопільській.

Десь у далекі сонцепоклонницькі часи виникли у наших предків замовляння, чаклування, ворожіння, які виконували жерці, чаклуни-кудесники, ворожбити. Все те певною мірою відлунилося і в українських географічних назвах. Ще в рукописах Русі-України під роком 1148 згадується у Переяславській землі Кудинове Сельце, а під роком 1241 зафіксоване у Болоховській землі (нині Хмельницька область) місто Кудин. У басейні Південного Бугу протікає річка Кудинка, а в басейні Сіверського Дінця лежить балка Кудмина. У басейні Дніпра є рукав Анкундинів, із коренем кунд. Оце наше *кунд/куд* є ще трипільського походження — у ведійській мові був термін *кунда*, що означав — кудесник-чарівник. Знаменно, у Чернівецькій області у наш час зареєстроване прізвище Кунда, а також прізвища Кудин, Кудинко.

І. Нечуй-Левицький у своїй праці «Світогляд українського народу» пише, що українці обожнювали Зорі і мали у пантеоні Богів ще й Богиню Зорю. Думається, що ніщо інше, як культ

Зірок і пошанування Богині Зорі, було у наших предків мотивацією для називання деяких населених пунктів, таких, як Білозірка на Тернопільщині, Білозір'я на Черкащині, Яснозір'я (їх два) на Хмельниччині та Черкащині, Зорянка на Житомирщині (там же й річка Бог Звездаль), Звіздже на Рівенщині. Останнє село було перейменоване у довоєнний час. Запорукою прадавності згаданих українських назв, як і слова Зоря, слугує санскритська лексема Джар'я — Зоря. М. Максимович називає серед багатьох українських сонцепоклонницьких свят і свято Громовиці. Власне, поклоніння громам і дощам спричинилося й до витворення фантазією наших предків Бога Перуна. Про культ грому, грози, дощу на українських землях свідчать наші географічні назви. Так, у басейні Прип'яті тече річка Гроздавець, у басейні Південного Бугу — Громоклія, а потік Грозова протікає у басейні Тиси. Балка Громова лежить у Приазов'ї і з такою ж назвою — балка у басейні Самари-річки, а балка Громівщина — у Київській області. З-поміж назв українських населених пунктів знаходимо назви Громи на Черкащині, Громівка (їх два) на Херсонщині та Хмельниччині, Громуха і Громоклій на Кіровоградщині, Грозове (їх два) на Запоріжжі та Херсонщині, Грозова на Львівщині.

Вірування наших далеких предків у добрих і злих духів, очевидно, знайшло відображення і в наших географічних назвах. Скажімо, у Тернопільській області маємо топонім Духів, у Полтавській — Духове, у Волинській — Духче, у Сумській — Духанівка, а в Кіровоградській — Душне. Про прадавнє походження слова дух у нашій мові свідчить те, що воно є і в санскриті. Поняття духів, як пишуть упорядники «Релігієзнавчого словника», було пов'язане у наших пращурів із культом предків, центральним елементом якого було уявлення, що духи померлих предків залишаються членами роду. Про обряди культу предків в українському Подніпров'ї, а точніше тризни на могилах відійшлих членів роду, писав у 448 році візантійський дипломат Пріск Панійський. Символом відійшлих предків у нас є Дідух — дідів дух, за Г. Лозко.

Традиційно сонцепоклонницький культ предків у нас реалізується, зокрема, і через обряди Проводів і Дідів поминальних. У різних краях України кількість Дідів поминальних різна, а на житомирському Поліссі, за Брицуном-Ходаком, вона різна чи не в кожнім селі. Поза сумнівом, саме з культом

предків-дідів пов'язані на українських землях топоніми Дідковичі, Дідовщина на Житомирщині, Дідове (їх два) у Дніпропетровській та Закарпатській областях та ін.

Із культом предків нерозлучні і численні українські географічні назви, у основи яких закладене слово баба. Дослідниця походження назв поселень України А. Коваль, зупиняючись на назвах Бабинці, Бабче, Бабшин, пише: «...деякі дослідники вважають, що такі назви беруть свій початок у дохристиянських віруваннях, пов'язаних з жіночим Божеством на ім'я Баба. Це тітка Бога Святовита». Ще одну назву з основою баба, а саме села Бабинці у Прикарпатті, за А. Коваль, виводять від Божества Золота Баба, яка була доброю опікункою і покровителькою малих дітей. А люди, які поклонялись цій Богині, звалися бабинці, звідки й назва поселення. Одних назв населених пунктів із основою *баба* в Україні є близько чотирьох десятків: Бабулка, Бабурка на Запоріжжі, Бабки на Полтавщині, Бабаці на Волині, Бабаче на Харківщині, Бабин, Бабухів, Бабинопілля на Івано-Франківщині, Баболоки та Бабка на Рівненщині, Бабодинка на Луганщині, Бабівка на Сумщині та ін. Компоненту *баба* мають і десятки назв українських річок: Бабача (їх три) у басейні Сіверського Дінця та в Приазов'ї, Баба (їх чотири) у басейнах Десни, Тетерева, Сіверського Дінця, Південного Бугу, Бабачка у басейні Орелі, Бабанка у басейні Південного Бугу, Бабина — по дві у басейнах Дніпра та Сіверського Дінця і по одній у басейнах Дністра та Росі, Баб'янка (їх дві) у басейні Дністра, Бабрівка у басейні Тетерева, Бабуся у басейні Удаю тощо.

Дехто із дослідників переконаний, що у трипільців був культ матері. Б. Рибаков називає його культом Великої Матері роду. Можливо, саме цей культ дав мотивацію нашим предкам для витвореня ряду географічних назв, зокрема річок і потоків: Матірка на Хмельниччині, Матка у басейні Пруту і на Закарпатті, Матолів на Івано-Франківщині, Матула у басейні Тиси. Слово мати/матір дуже давнє в українській мові — ще у санскриті знаходимо його відповідник *матар*. Власне, такими ж прадавніми є й наші лексеми дід, баба та інші, які лягли в основи розглянутих вище українських географічних назв. Але чим можна пояснити таке довготривале життя мовних коренів, які закладені у наші географічні назви? Без сумніву, нічим іншим, як приналежністю їх до сакральної сфери праукраїнських тотемів, святощів, свят і Богів. Все те витворюва-

лося, розвивалося, культивувалося, передавалося тисячами літ від покоління до покоління під пильною опікою служителів сонцепоклонницьких культів, обрядів. Знаменно, тисячі тих наших прадавніх мовних коренів були задовго до нашої ери винесені нашими подніпровськими предками на землі Південно-Західної Європи, до витоків Інду, та на Перське Нагір'я, де вони законсервувалися і дали життя новим мовним одиницям.

І напоїли санскрит праукраїнські джерела

Коли відбуваються міграційні процеси і колонізація певним народом чужих земель, то перенесення географічних назв на колонізовані землі є невідворотним явищем. Таких прикладів навіть із життя наших предків набереться досить багато. Дослідниця українських назв сіл та міст А. Коваль, скажімо, з'ясувала, що ще в XI–XIII століттях із Русі-України були перенесені на теперішні російські землі назви Переяслав (там вона набула форму Переяслав-Залєський), Галич, Звенигород, Трубіж та багато інших. У XII ст. виник на сучасних російських територіях Володимир-на-Клязьмі як пам'ять про наш Володимир-Волинський, а на півночі Росії є навіть Україна-Залєская. Руси-українці занесли на Північ Росії чимало мовних пракоренів, які є і в санскриті. А витворені з тих пракоренів топоніми на російській Півночі деякі сучасні дослідники помилково розглядають як свідчення того, що арії-колоністи Індії жили на Півночі Росії.

Вище наводились дані С. Наливайка про перенесення до Індії із українського Подніпров'я мовних коренів чималої кількості назв об'єктів довкілля. Те почалося із виходом ще першої хвилі наших предків-колоністів індських витоків десь у IV тис. до н. е. Зіставлення ведійських та сучасних індійських географічних назв із українськими дає змогу значно розширити номенклатуру названих С. Наливайком коренів топонімів, занесених нашими предками на давньоіндійські терени. Скажімо, у Ведах фігурують назви річок *Вітаста* і *Раса*. Веди ж називають п'ятиріччям індійський Панджаб, куди вторглася перша хвиля вихідців із наших земель. Ті ведійські п'ять річок називаються *Багa*, *Чандра*, *Іраваті*, *Віпаша*, *Джелам*. Усі перераховані назви, за винятком останньої, мають собі двійників, чи хоча б однокореневі слова у

сучасній Україні. За назвою *Раса* чимало хто готовий бачити нашу Рось, а назва *Вітаста* говорить сама за себе. Відповідниками ведійської річки *Бгага* є назви українських річок і потоків Баги на Одещині, Баговиця у басейні Дністра, Верхня Бага і Нижня Бага у Криму, дві Багви у басейнах Південного Бугу та Синюхи, Багінка, Багінська і Багінська Розтока у басейні Дністра, Багин у басейні Тиси, Верхній Багінчик і Нижній Багінчик на Івано-Франківщині тощо. Маємо в Україні й поселення: Баговиця на Хмельниччині, Багва на Черкащині. Слово *бгага* у санскриті означає достаток, багатство, Бог. І в лексиконі аріїв Перського Нагір'я на означення поняття багатство був термін *бага*. В українській мові із коренем баг/бага функціонують слова багато (бага+то), бажати, багатство, багаття, збагнути, забаганка, бгати і ін. Сюди ж треба віднести й термін багно/грязь, що українці здавна співвідносять із багатством: «Сій ячмінь у грязь — будеш князь!»

У назві згаданої ведійської річки Чандра закладене слово, що означає Місяць. Індолог С. Наливайко переконаний, що корені наших українських географічних назв із основою *шандра* є відповідниками санскритського *Чандра*. До таких українських назв Наливайко зачисляє назви річок Шандра, Шандрова, Шандровець та назву села Шандра, а також українські прізвища Шандра, Шандрук, Шандровський тощо. Назва ведійської річки *Іраваті* має потужні витоки в українській землі та й українській мові: десь півтора десятка українських географічних назв приховали в собі прадавню компоненту *ір/іра*. Це річки Ірша у басейні Тетерева, Ірпінь та Ірклій у басейні Дніпра, Іршава у басейні Тиси, Ірпа у басейні Десни, а також болото Ірдинь на Черкащині. Ту ж основу *ір* мають назви українських населених пунктів: Ірша та Іршанськ на Житомирщині, Ірпінь на Київщині, Ірлява та Іршава на Закарпатті, Іршики на Хмельниччині, Ірдинь та Ірдинівка на Черкащині.

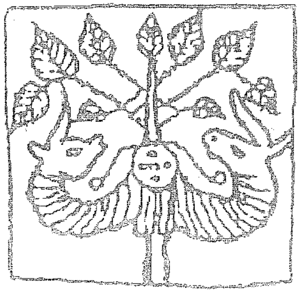
Якнайкраще можна побачити зв'язок праукраїнського кореня *ір* з водою (та й гідронімами) у наших назвах водяної істоти — іриця та рослини — ірний корінь. А ще — іриця називали українці і птаху, яка прилітає із ірію/вирію. Окрім того, на українських землях протікають річки із двоосновними назвами, друга основа яких звучить *–їр*, очевидно, це те саме, що й –ір. То в нас річки Каїр, Каїрчик і десь півтора десятка Каїрок (Суха, Довга, Крута і т. п.). У санскриті законсервувався отой

наш праукраїнський корінь *ір/іра* — ним передані поняття вода, вітер, швидкість, рухатися, підніматися.

Основою наведеної вище назви ведійської річки *Віпаша* є, очевидно, санскритське слово *паша*, що тотожне українському паша. А переднє *ві-* у назві — то префікс, який у санскриті відповідає нашому говірковому ві- (ви-). Надзвичайно цікавою для нас є згадувана частенько у гімнах «Ріґведи» річка Раса. За тою дуже далекою річкою вороги аріїв — злі демони із промовистими для українського вуха назвами *пишачі* та *рокшачі* переховували викрадених у Бога аріїв Індри корів. Індра, як виходить із сюжетів «Ріґведи», уособлював собою закони природи, що впливають на зміни пір року та ін. А корови у Ведах часто символізують дощові хмари, небесну вологу. Індра, врешті-решт, руйнує всі перешкоди і звільняє корів-хмар. Дослідники, починаючи із І. Нечуя-Левицького і аж до сучасних С. Наливайка та Ю. Шилова, вважають, що в сюжетах про переховування корів за річкою *Раса* містяться згадки про подніпровську прабатьківщину індоаріїв та нашу річку Рось. Себто ведійська *Раса* — то наша Рось. Власне, санскритське слово *раса* перекладається українською мовою як волога, роса, а український вислів рось — то така ж архаїчна форма, що і в словах паморозь, зелень, синь та ін.

У найдавнішій пам'ятці ведичної літератури «Ріґведі» фігурує назва міста *Гаріюпія* рядом із іншою його назвою *Гараппа*. Звідси й назва відомої так званої Гараппської культури, яку ще називають Давньоіндською. Розквіт її припадає на III тис. до н. е. Хвалені й перехвалені у нас арії саме й знищили оту культуру, зрівняли із землею її основні міста Гаріюпію та Могенджодаро, а ще, як зазначається у «Ріґведі», сотні інших міст. Але для нашої теми важливо ось що: з уважного прочитання «Ріґведи» випливає, що багато імен Богів, героїв та й звичайних слів носіїв Гараппської культури мають спільні корені з іменами та словами аріїв, а ще важливіше — ті мовні корені мають паралелі в українській мові. Кілька із цього погляду цікавих для нас імен героїв Гараппської культури, які протидіяли навалі аріїв, згадується, наприклад, у гімні «Ріґведи» 103 мандали (частини) І: «Коли, о Індро, ти вбив *Шушну*, *Піпру*, *Куяву*, *Врітру*, коли ти розрушив твердині *Шамбари*...». Кілька імен героїв Гараппської культури постають у гімні «Ріґведи» 12 манадили III: «Ти (Індро) розсік *Врітру*, *Дану*, *Аурнавабгу*... швирнув долу *Арбуду*». Окрім цих імен,

«Ріґведа» ще називає героїв Гараппи з іменами *Урана*, *Шара*, *Кулітара*, *Варчин*, *Шуміга*, *Маріча*, *Шука*, *Нішуміга*, *Нігода*, *Каланамі* та ін. Варті особливої уваги й назви етнічних груп творців Гараппської культури, які боролися проти завойовницьких посягань аріїв — то *панії*, *пали*, *пишачі*, *рокшаси* та ін. Вони у «Ріґведі» названі асурами, дасьями, але й дітьми Дани і внуками Дакші-Сонця. Нам би тут згадати русів-внуків Дажбога зі «Слова о полку і гореві Ігоря». Тим паче, що Дакша і наш Дажбог це тезки — Боги Сонця.

Трипільські тотеми бик та рай-дерево на пам'ятці Гараппської культури

Можна гадати, у перечислених щойно іменах особових та й назвах етнічних груп маємо найранішу писемну фіксацію мовних коренів імен та назв людності українського Подніпров'я IV тис. до н. е. Західний учений Партола припускає, що Гараппську культуру заснували доарійські колоністи Індії. Та й російський учений Л. Клейн стверджує, що перша хвиля колоністів Північно-Західної Індії викотилася із українського Причорномор'я ще в IV тис. до н. е. Інший російський індолог Н. Гусєва переконана, що першими колоністами витоків Інду були трипільці, що збігається і в датуванні, і визначенні людності із припущеннями Партоли і Клейна. Правдоподібно, арії громили на чужій землі своїх колишніх земляків, що підказує і подібність мов творців Гараппської культури та аріїв. Але для нас, українців, надзвичано важливо, що мова перших і других має промовисті паралелі в українській мові, а до того ж корені чималої кількості імен та назв носіїв Гараппської культури збереглися донині в українських географічних назвах. Тож почнімо зіставлення із рігведійської назви міста *Гаріюпія/Гараппа*. Основою цієї назви є *гарі/гара* із багатозначеннєвим змістом у санскриті: *гарі* — жовтий, блідий, бурий, нитка перлів; *гара* — той, хто бере, отримує, дістає, приносить, розрушає, одружується. Похідними від цих коренів маємо в санскриті й чимало слів: *гаріна/гаріт* —Сонце; *гаріна-ка* — Місяць; *гаріта* — золото; *гарді* — серце; *гаріман* — жовтуха. А одним із санскритських означень поняття Бог є слово *Гар*. І в нашій українській мові законсервувався отой пракорінь гар/гара/гарі у архаїчних лексемах: гарячий, гарбати/

забирати, гаразди, гарний (у санскриті *гарі-шрі* —прекрасний), гарячка, нагар, Розгари-свято і ін. У названих наших словах зберігся той же зміст, що і в однокореневих термінах санскриту *гара*, *гарі*.

Знаменно, в Україні є чимало географічних назв, у яких повторюються деякі зі згаданих вище санскритських лексем із коренем *гар/гара/гарі*. Так, наші назви потоків Гараповець, Гарапівський у басейні Тиси співзвучні назві ведійського міста Гараппа. З цим же ведійським топонімом однокореневі й сучасні українські прізвища: Гарап, Гарапко (Закарпаття), Гарап'юк (Тернопільщина). А назва потоку Гарі на Івано-Франківщині один до одного збігається зі словом санскриту *гарі* — жовтий, блідий, бурий, нитка перлів. Окрім того, в Україні ще є кілька географічних назв із санскритсько-українським коренем *гара/гар*: потоки Гараль та Гарівський у басейні Пруту, річки Гарачка у басейні Південного Бугу, Великогаранка у басейні Тиси, Гарна у басейні Десни, Гарасся у басейні Сейму, Гарячка на Київщині. Із цим же коренем *гара/гар* є в Україні назви поселень: Гаранів на Сумщині, Гармаки на Вінниччині, Гарнишівка на Хмельниччині, Гаруша на Волині, Гарапівка, Гардишівка на Житомирщині.

Мовні корені майже всіх названих вище Божеств і героїв першої хвилі колоністів індських витоків чи то творців Гараппської культури мають відповідники в коренях українських географічних назв. Так, ріґведійські ім'я *Куява* та назва етнічної групи *куява*, як то кажуть, один до одного збігаються із українською назвою річки Куява у басейні Пруту і назвою села Куява на Хмельниччині. Крім того, на Сумщині лежить село Куянівка, а в басейні Десни протікає річка Куянівка. В українському Закарпатті, за даними поета і етнографа С. Пушика, є кілька слів із коренем *куя*: куєва — місцина в безлюдному гірському лісі, куява — дерев'яна хата і ін. Арабські автори X ст. знали в українському Подніпров'ї країну із назвою Куява/Куявія, а ще раніше в доісторичні часи, античні автори виділяли з-поміж пелазгійського люду етнічну групу із самоназвою — *куява*. Населений пункт Куяви, а чи Куява існував в Україні у XVI ст., про що свідчить запис у козацькому реєстрі 1581 року: «Войцех із Куяв». Нині на Київщині побутує прізвище Куян. Що ж означають оті наші назви із коренем куява/куя? У санскриті знаходимо слово *куя* на означення однієї із назв поняття дерево. Виходить, знана арабами країна Куява/

Куявія у нашому Подніпров'ї — то країна дерев, лісів, чим і є, власне, середнє Подніпров'я.

З-поміж противників Бога ведійських аріїв Індри було Божество *Арбуда*, у першій основі імені якого, як не дивно, закладене слово *ар*. Окрім того, у Ведах фігурує ще й етнічна група *арбуда* і гора *Арбуда*. А ще санскрит знає слова *арка* — молитва, славень, співець; *арча* — зображення Бога, ідол; *арчака*, *арчана* — той, хто славить, молиться. Трипільського походження мовний корінь ар на українських землях зафіксований писемно Геродотом у V ст. до н. е. у назві річки Арар та сколотських іменах особових Аріант і Аріяпіф(в). А в XII ст. у Галицькій землі, як видно з літописів, було урочище Арбузовичі. І нині в Україні нараховується понад два десятки географічних назв із основами ар — це ріки й потоки: Аратук, Арманка, Арпат у Криму та Приазов'ї, Ардан і Ардзялуша в басейні Пруту, Арса на Одещині, Артиш у басейні Десни, Архар у басейні Дніпра, Артополот (їх кілька) на Сумщині та Полтавщині, Аранці у Криму, Арджів, Аржавець, Арсура у басейні Серету, Ардільський у басейні Тиси. Про вкоріненість в українських землях кореня ар свідчать наші архаїзми: ариш/араші — дишель; арчик — сідло; ар'ян — кисле козяче молоко; аркан — вид танцю та ін. Їхню хронологічну глибину та зміст можна збагнути завдяки санскритським термінам: *арітра* — кермо; арчана — повага, той, хто славить; ар'я — благородний та ін.

На українських землях локалізується чимало географічних назв із прадавнім мовним коренем *ур*. А в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження оспівується Божество, ім'я якого витворене із цього ж кореня — Урай/Уран. Функції його підказують, що то Божество весняного Сонця, чи й саме Сонце. Про прадавність кореня *ур* свідчить наявність його у ведійських лексемах: у «Ріґведі» фігурує герой першої хвилі колоністів Індії з ім'ям *Урана*, а також бик *Гаур*, що охороняв викрадених у Індри корів. Там же, у Ведах, є й — небесна танцівниця *Урваша*. Тож про назви українських географічних об'єктів із коренем ур можна говорити, що вони мають витоки у добі Трипільської цивілізації. Такими є назви річок і потоків Урля у басейні Прип'яті, Урич у басейні Дністра, Уркуста в Криму, Урсоя в басейні Серету, Урдянець у басейні Тиси, Урив у басейні Дністра. А в Карпатах є Уруцькі скелі. Серед наших назв із трипільським коренем ур є майже

десять назв населених пунктів: Урич та Уріж на Львівщині, Урмань, Урів та Урля на Тернопільщині, Уршулин на Рівненщині, та дві Урсолівки на Київщині і Миколаївщині. Про прадавнє поширення кореня *ур* на українських землях можна судити із наших слів ураган, уродай/урожай, уруна/вруно, уродник/красень, урда — начинка із сім'я конопель, урма — протоптана худобою стежка та ін.

Про зв'язок українських географічних назв із ведійськими та й протошумерськими часами свідчить корінь *шара/шар*, із якого постали наші назви.У «Ріґведі», а ще раніше у «протошумерських» написах на українській землі, фігурує ім'я особове *Шара*. Ріґведійський *Шара*, що важливо, належить якраз до першої хвилі колоністів витоків Інду. У «Ріґведі» згадується ще й ім'я героя, але уже арійського — *Шар'ята*, а також назва міста *Шараваті*. Ось такий він — прадавній корінь *шара*, із яким, є чимало українських назв об'єктів довкілля, зокрема, річки Шарай (їх дві) у басейні Дністра, Шаравка у басейні Уші, Шарапан на Вінниччині, Шаринка і Шараверівка у басейні Південного Бугу, Шарівка у басейні Ворскли та ін. У цих назвах річок, можливо, закладені значення, пов'язані із очеретом або й швидкістю, бо у санскриті слово *шара* означає і очерет, і стріла (швидкість?). Основа *шара/шар* є компонентою назв і кількох українських поселень: Шаргород на Вінниччині, Шарин та Шарнопіль на Черкащині, Шарівечка на Хмельниччині, Шарки (їх два) на Львівщині та Хмельниччині. А ще в нас є аж сім Шарівок-поселень у різних областях. В українській мові збереглися архаїзми із коренем *шар/шара*: шарварок — шум; шарабан — карета; шарітися — червоніти; шаркий — швидкий.

Надзвичайно цікавим щодо українсько-ведійських зв'язків є ім'я персонажа «Ріґведи» *Кулітара*. Цей герой належав до першої хвилі вихідців із Праукраїни. Одне із міст цієї першої хвилі колоністів Індії називалося Кулі, що повторює першу основу згаданого імені. Слово *кула* у санскриті означає рід, сім'я, стадо, рій, а слово *кулья* перекладається —належний до роду, струмок. А тепер подивімось, як ці ведійські (а точніше — праукраїнські) корені простежуються в українських назвах довкілля. У басейні Дніпра протікають річка Кульна і потік Кулявка, а в басейні Прип'яті — річка Кульчанка. Санскритське *кулья* — струмок дуже гарно ув'язується із цими нашими назвами. У басейні Сіверського Дінця лежить

балка Кульбань, у назві якої обидві основи мають санскритські паралелі. Про поширеність і прадавність кореня *кул/кула* на українських теренах свідчать наші слова куль (соломи), кулак, кульбаба-рослина та українські прізвища Кула, Кулаш, Кулида, Кулібаба тощо. З-поміж українських топонімів із коренем *кул* варто виділити Кулівці на Чернівеччині, Куль на Харківщині, Кульбіда на Тернопільщині, Кулібаба на Київщині, Кулява та Кульмагичі на Львівщині. А в 1190 році літописець згадує у Київській землі поселення Кульдерев.

С. Наливайко пов'язує назву українського містечка Тараща із санскритським багатозначним коренем *тар*. У нас є дві Таращі — на Київщині та Черкащині. Прикметно, один із царів перших колоністів витоків Інду (IV тис. до н. е.) мав ім'я *Тарака*, а його син — Таракакша. В Україні ще у XVII ст. із коренем *тар* були поселення Великі Тарнавичі та Малі Тарнавичі. Нині маємо більше десяти населених пунктів, назви яких ввібрали корінь тар: Тарава, Тартаків на Львівщині, Тарашана на Чернівеччині, Тарноруда (їх два) на Тернопільщині та у Закарпатті, Тарнава на Черкащині, Сантарка на Житомирщині, Тарутине на Одещині, Таратутине на Сумщині та ін. А ще в Україні нараховується близько двох десятків гідронімів, твірним для яких був корінь *тар*: річки Тараганка в басейні Прип'яті, Тарама на Донеччині, Тараклія на Одещині, Тарок у Закарпатті, Тарча в басейні Дністра. А болота Тараборика і Тарське лежать на Волині та Житомирщині, відповідно. У лексемах із коренем *тар* зберігається мовна пам'ять українства щонайменше із доби Трипільської цивілізації. За багато тисячоліть цей корінь набув у нас великого поширення, що засвідчує чимало наших архаїзмів: тарапата — клопоти; таратуря — вид їжі; тарпан — дикий кінь; таровисько, таркач, тартак — деревообробне підприємство; тарабанити, тараганити і ін., які нагадують за звучанням і за змістом санскритські терміни *тар* — Зірка, рятувати; *тару* — дерево; *тарані* — швидкий, проникаючий; *тарп* — задоволення; *тарпана* — їжа та ін. Українські прізвища Тарута, Таратута нагадують санскритське слово *таратутья* — корінь лотоса.

Для з'ясування початків ряду українських географічних назв можуть прислужитися імена *Ушінара* ти *Ушанас* — героїв-супротивників аріїв, себто представників людності, яка ще в IV тис. до н. е. виселилась із Праукраїни до Індії. Заслуговує уваги, що ті герої були представниками етнічної

групи, яка називалась *уша*. А серед ведійських Богів виділяється Богиня вранішньої Зорі Ушас. Світло тієї Зорі досі відсвідчується на українських землях у наших загадкових для багатьох дослідників назвах довкілля, зокрема річок: Ушиця в басейні Дністра, Ушва та Ушня в басейні Десни, Ушука в басейні Прип'яті. А згадувана в літописах Русі-України річка Уша повністю повторює найменння ведійської етнічної групи — *уша*. Промовистою є й назва населеного пункту на Житомирщині — Ушомир. У наших предків мир — то громада, суспільство, люди, отже, Ушомир розшифровується як громада, люди етносу уша. Якщо виходити з того, що по сусідству з річкою Уша та поселенням Ушомир лежить населений пункт Ушиця, то чи не маємо справу із прабатьківщиною ведійської етнічної групи *уша*? Саме вона у складі першої хвилі колонізувала витоки Інду. Адже у військові походи переважно йде лише якась частина людності, а основна людність залишається на насидженому місці, зберігаючи свої родові назви об'єктів довкілля. Від кореня уш постали в нас ще й назви поселень Ушівка (Чернігівщина), Ушковиці (Львівщина), Ушня (Львівщина та Чернігівщина), Ушкалка (Херсонщина). Варте уваги те, що з-поміж розглянутих назв аж три: Уша-річка, Ушиця-місто, Ушеськ-місто фігурують у літописах Русі-України. Уже це підказує, що наші географічні назви із коренем уш/уша мають походження у доісторичних сонцепоклонницьких часах.

Таке ж доісторичне походження, ймовірно, має і корінь українських топонімів Равське та Рава-Руська, що на Львівщині. Цей корінь, можливо, дав життя українському корінному імені Рав'ята, що згадується у ґрафіті XI–XIII ст. У Ведах же згадується ім'я царя ракшасів — супротивників аріїв — *Равана*. Ще один ведійський персонаж мав ім'я *Рава*. А в сучасній Північно-Західній Індії, де вперше ступила нога наших предків-колоністів індських витоків, пртотікає річка *Раві*. Санскритське слово *рава* означає рев, ревіння. Промінчиком світла висвітлює цю ведійсько-українську мовну паралель ще й така деталь: у Ведах фігурує лісовий демон *Раван*, який викрадав дружин арійських Богів, а український шляхетський герб із зображенням ведмедя, що везе на спині матір роду, називався Равич. Та повернімося ще до одного персонажу «Ріґведи» на ім'я *Варчин*, який, згадаймо, належав до першої хвилі колоністів Індії. З цим іменем перегукується ім'я

Варуна, але вже пізнішої, арійської хвилі завойовників Індії. У Ведах зафіксована й назва етнічної групи — варлі.

У санскриті термін *вар/варі* означає вода. Українське слово варити, себто приготовляти їжу у кип'ячій воді, якраз і приховало для нас оте прадавнє вар-вода. Саме цей корінь дав життя майже двом десяткам українських річок і потоків, де оте вар-вода використане за прямим призначенням: Вариводка і Варидівщина у басейні Південного Бугу, Вара у басейні Десни, Варешка у басейні Дніпра, Варитина у басейні Дністра, Вар, Варзна на Чернігівщині, Варатій і Варітин у басейні Пруту, Варва у басейні Сяну, Варджина у басейні Тиси. Цікавою є назва Вариводка, у якій, як кажуть мовознавці, маємо дуплет: призабуте слово вар ще й передане сучасним його відповідником водка/вода. А ще на українських землях локалізується чимало поселень із вар-основами: Варва на Чернігівщині, Варакути, Варилівщина, Варв'янське на Полтавщині, Варшиця, Вари у Закарпатті, Варичине на Сумщині, Варівська на Київщині тощо. Від праслова вар/вода постали, без сумніву, наші слова варко/жарко; варівний/небезпечний; варнякати/белькотіти; варивода — капризна людина та ін.

Серед імен Давньоіндської (Гараппської) культури, тобто імен людності, яка вторглася на землі довкола витоків Інду набагато раніше від аріїв, «Ріґведа» називає ім'я особове *Балі*. Корінь *бал* зберігся в Індії до наших днів — у штаті Оріса нині є міста *Баласур* і *Балотра*. У Ведах фігурує і арійське землеробське Божество, у епітетах якого знаходимо компоненту бал — то *Баладева/Балавіра*. Санскритське слово *бала* у перекладі нашою мовою — сила, могуть, влада. Санскрит знає ще й слово *балава*, яке відповідає українському архаїзмові бала — булава, кийок. Вірогідно, корінь бал зберігся у наших словах балабушка, баланда, адже це найпростіша, то, може, і найдавніша, їжа в українців. І наші слова, пов'язані із поняттям говорити/балакати: балабошити, балаклія, баламут, баляс можна прирівняти до таких же, пов'язаних із поняттям балакати, слів санскриту *балака* — дитина, коханка (балакучі особи?). Окрім того, в наших дитячих прозивалках виступає персонаж Балабан, в імені якого обидві основи є трипільського походження (у санскриті *бан* — швидкість). А на Волині маємо озеро Балабан, а сільський куток Балабани — у одному із сіл Черкащини.

В Україні протікає і чимало річок із бала/бал-основами у назвах: Бала і Барбала в Криму, Балабан-Тарама у басейні

Кальміусу, Балай на Одещині, Бали у басейні Прип'яті. І майже два десятки назв українських населених пунктів мають у своїх основах оте бала/бал: Балабанка, Баланини, Балта на Одещині, Балахівка на Кіровоградщині, Бали на Хмельниччині, Баличі на Львівщині. Остання назва була поширена в нас у XV–XVI ст. — за О. Купчинським, були тоді Баличі Підлісні, Баличі Підгірні, Баличі Порічні, Баличі Подорожні, Баличі Гостинні, а ще — Баличі Великі і Баличі Малі.

У Ведах є кілька персонажів із іменами *Каланемі* та *Калакунаг* — представників творців Давньоіндської (Гараппської) культури. А на боці аріїв пізніше виступає Богиня з іменем *Калі*, до функцій якої часто зачисляють повноваження повелительки часу. А ще у ведійській релігії *Калі* — то зображення Деві-богині у чорних тонах. У Ведах згадується також гора *Калагірі* (дослівно — Кали гора). А в сучасному індійському штаті Оріса є двоє міст з кала-основами у назвах: *Калімала* та *Уткал*. У санскриті слово *кала* багатозначне: тут і чорний, темний, темносиній, тут і час, період, термін, доля. Щодо першого значення, то промовистим буде зіставлення санскритського слова *калюша* (грязь, нечистоти) і українського — калюжа. Вражаючі відповідники назві ведійської гори *Калагірі* (*гірі* у санскриті — гора) подибуємо в українських географічних назвах: річка *Калигірка* у басейні Пруту, потік *Калигірка* у басейні Стрия, *Калигірська* місцина (поле) на Черкащині. Маємо також у Закарпатті річку Калило, у Приазов'ї річку Кальміус, а на Черкащині озеро Калине. Згадаймо ще й річку Калку часів Русі-України. Серед назв українських поселень — Калагарівка на Тернопільщині, Калабатине на Миколаївщині, Калаїнове на Луганщині, Каламаринка та Калюс на Хмельниччині, Калиці на Сумщині, Каллів у Закарпатті, Калуш на Івано-Франківщині. Варті уваги назви Калагарівка та Каламаринка, адже у їхніх других основах предствлені трипільського походження корені *гар* і *мар*, що мають відповідники у санскриті.

Про близькість мовних коренів вихідців першої хвилі із нашого Північного Причорномор'я та пізніших аріїв і української мови свідчать ріґведійські імена *Маріча* та *Марути*. Перше ім'я мало Божество вихідців першої хвилі, друге — арійців. Із цими іменами перегукуються ім'я нашого купальського Божества Марена та українські прізвища Марута, Мароган, Мариця, Марега, Марич, Марараш, Мараченко та ін.

Корінь *мар* представлений у кількох українських назвах довкілля. Ще в V ст. до н. е. Геродот писемно зафіксував на українських теренах назву річки Маріс, яка дуже нагадує сучасну назву річки Мариш на Івано-Франківщині. Нині в Україні протікають річки й потоки: Маричанка на Київщині, Марична і Маричайка на Івано-Франківщині, Маришів у Закарпатті, Марангош у басейні Тиси. На Миколаївщині лежить балка Марара, а на Житомирщині — болото Мараха. Хронологічну глибину та значення українських лексем із коренем *мар* можна усвідомити завдяки санскритським термінам, які за звучанням і за змістом близькі до згаданих і незгаданих українських: *марічіка* — марево; *марута* — вітер; *марка* — меркнути; *мардана* — мордувати; *мара* — умирання, смерть.

Ось так в українських географічних назвах збереглася мовна пам'ять українства про часи тотемізму і трипільського сонцепоклонництва. Ось так стрічаються в нас через тисячі літ наші мовні первені — ті, що вціліли у прарідному ареалі і ті, що вимандрували колись у індський ареал. Тут розглянуті далеко не всі тотожні корені українських географічних назв та імен і лексем ведійської мови. Такі ж українсько-індські тотожності знаходимо і в назвах міст Гараппської культури: *Галар*, *Багатрав*, *Куллі*, *Роджі* та ін. Остання назва постала із того ж кореня род, що й ім'я українського Бога сонцепоклонницької віри — Род. Цей же корінь прислужився для витворення українських назв річок та потоків: Родишка у басейні Тетерева, Родунька, Родвина на Київщині. На Полтавщині локалізується болото Родівське, а в Запорізькій області — балка Родкова. Про прадавню традицію використання кореня род при утворенні назв об'єктів довкілля свідчить назва літописного міста Русі-України Родень, згадуваного 980 року, та назва урочища Родунь, згадуваного 1151 року.

З-поміж доісторичних міст давньої Індії не можна обійти увагою міста *Тріпурі*. Ця назва перекладається із санскриту як Троймісто (*пуру* у санскриті — місто). За «Ріґведою», це місто заснував і обніс трьома валами *Майя* — керманич супротивників арійських Богів. Український індолог С. Наливайко переконаний, що назва *Тріпурі* тотожна назві українського села Трипілля. Прикметно, в обох назвах закладене сакральне в українців число три, що в санскриті звучить так само — *трі*. Число-слово три знаходимо в українському вислові тройзілля, оспіваному нашими обрядовими піснями як символ достатку,

захисту (те саме, що й рай-дерево). Про сакральність числівника три у ведійській релігії говорять імена її Богів: *Тріта*, *Трімурті*, *Тріщіра* та назва священної гори *Трікута*. А в Україні маємо з тим сакральним числівником назви сіл Троянів на Житомирщині, Троянка на Кіровоградщині та ін. Тож у цих наших назвах, як і в назві Трипілля, закладені не тільки прадавній, неолітичної доби, мовний корінь, а й прадавній символ.

Прадавні, ще доведійських часів, мовні корені збереглися в українських географічних назвах Мена (річка й містечко на Чернігівщині), а також Менчичі на Волині, Менкури на Запоріжжі. До таких же треба зачислити й назви — Шацькі озера та Пульмо-озеро. Згадуваний С. Наливайко пов'язує корені цих наших назв із ведійськими персонажами, Богами і Божествами: *Мена* — русалка, *Шача* — дружина Бога Індри, *Пулома* і *Пуломан* — Божества. До речі, етруски одну зі своїх Богинь називали *Менада*. За Наливайком, назва острова Чонгар на Сиваші тотожна назві індійської сучасної етнічної групи *чонгар*. А назва українського села Панікарча та й українське прізвище Панікар, за С. Наливайком, співзвучні нинішньому індійському прізвищу *Панікар*. Тут згадаймо, що серед колоністів Індії була етнічна група *панії* із тим же коренем пан, як і в щойно наведених назвах і прізвищі. Таких українсько-ведійських та українсько-індійських мовних збігів ще можна наводити дуже багато.

А тепер поміркуймо. Якщо ще із IV тис. до н. е. напрямок міграційних рухів до витоків Інду мав вихідні початки у Північному Причорномор'ї, а там, на землях Індії, знаходимо прадавні мовні одиниці, тотожні одиницям сучасного Північного Причорномор'я, то висновок напрошується лише один: ті мовні одиниці витворені тут, у Північному Причорномор'ї, себто на українських землях, ще перед IV тис. до н. е. Отже, розглянуті вище мовні корені й лексеми є рудиментами мови людності українського Подніпров'я часів Трипільської цивілізації. Це підказує і збереженість тих мовних рудиментів на землях сучасної Індії та Пакистану. Якщо збереглося там, то чому б то не могло зберегтися й тут?

У сучасній Північно-Західній Індії та Пакистані, де якраз і локалізувався арел Гараппської (Давньоіндської) культури, знаходимо чимало географічних назв, у яких простежуються корені українських лексем чи й лексеми в цілому. У сучасному Східному Пакистані то князівства із назвами *Багавалпур*, *Дір*,

Сват, а також міста *Даргай*, *Дарбан*, *Тал* та ін. Щодо першої назви *Багавалпур*, то вище уже наводилось чимало українських географічних назв із основами *бага/баг*. Та й друга основа назви *вал* виражена словом, що у санскриті тотожне нашому вал/насип. У назвах міст *Даргай*, *Дарбан* маємо у перших основах слово дар, яке і в санскриті, і в нас несе однакове навантаження. Правдоподібно, однокореневими із назвою згаданого пакистанського міста *Тал*, як і сучасного індійського міста *Талчер*, можна вважати назви українських населених пунктів Талове (їх два) на Луганщині, Тальки на Житомирщині, Тальне на Черкащині, а також балок Талова на Кіровоградщині і Талівська у басейні Сіверського Дінця. В Україні протікає і понад півтора десятка річок і потоків із тал-основою у назвах: Талова (їх п'ять) у басейнах Дністра, Сіверського Дінця та Міусу, дві річки Таль у басейні Тетерева, Талаліївка у басейні Сіверського Дінця, Тальянська у басейні Серету, Тальянка у басейні Південного Бугу, Таловець у басейні Тиси, Таламаш і Талапків у Закарпатті і ін. *Тала* як слово у санскриті багатозначне: то не тільки рівнина, поверхня, але й долина, глибина. Усі ці санскритські значення, звичайно ж, ув'язуються із річковими потоками — глибокі, рівнинні, на долині. Треба ще додати, що в давньоіндійській «Магабгараті» фігурують етнічні групи *таланара* (дослівно по-нашому — народ тала), *талачара*, *кунтала*. В українській мові із коренем тал маємо назви рослин тала, талабан, талій, а також слова тал — проталина; талувати — витоптувати; таловірка — вид риби. Є в нас і прізвища Талаба, Талай, Таланкар, Талах, Талько,Талавер та ін.

Близьке за змістом зі словом тала у санскриті функціонує слово *лока* — місце, простір, земля, країна, Світ. Ведійський Бог Вішну мав епітети Локпаті, Локматі, себто батько, мати Землі/Світу. А Богиня Землі/Світу у Ведах має ім'я *Локматрі*. Фігурує у Ведах назва міфічної гори *Локалока*. А ще санскрит знає слово *лок* у значенні бачити. А чи не вклали колись українці у назви своїх річок із основами лок/лока зміст, близький до змісту ведійських міфологем, за якими Боги із компонентами *лок/лока* в іменах — то батьки Землі? Адже, дійсно, споконвіку річки поїли, кормили людину. Українськими землями протікає вісім річок із назвою Локня — у басейнах Сули, Сейму, Ворскли, Десни, Псла і Дніпра, дві річки із назвою Локниця — у басейнах Прип'яті й Уборті,

Локнянка — у басейні Десни. Серед українських населених пунктів із лок-основою в назвах маємо аж три Локні у різних районах Сумщини, Локачі на Волині, Локницю на Рівненщині.

Вище розглядались українсько-індійські мовні паралелі, що простежуються у Північно-Західній Індії, тобто там, де вперше ступила нога колоністів із нашого Північного Причорномор'я. А такі промовисті паралелі є на всій території сучасної Індії. Український індолог С. Наливайко стверджує: «Україна має топонімно-гідронімно-етнонімні паралелі не лише у Північно-Західній Індії, що сьогодні вже не викликає сумнівів, але й зі значно дальшим ареалом — Східною Індією, сучасними штатами Оріса, Біхар і Західна Бенгалія». Надзвичайно цікавим для українства є штат Оріса. Його заселяє етнічна група із самоназвою ораони (вони ж *одри*, *уткалі*). Мова того народу називається *орія* або *ур'я*. А багато міст штату мають у своїх основах корені, які тотожні кореням багатьох українських географічних назв. То міста *Уткал*, *Гопапур*, *Баласур*, *Маганаді*, *Гунупур*, *Калімала*, *Сурада*, *Балангір*, *Райракгол*, *Норла*, *Талчер*, *Удайпур*, а також назви річок *Маганаді*, *Деві*, *Нагавал* та ін. Деякі із перерахованих індійських назв уже розглядалися, а черга інших ще попереду.

Щодо штату Оріса, то чітко видно, що його назва, як і назва його населення (ораони), та назва мови того населення (*орія*) постали із мовного кореня *ор*. Надзвичайно важливим є той факт, що мова ораонів має подвійну назву — *орія/ур'я*, підказуючи, що це корені Трипільської доби коли наші предки-сонцепоклонники називали Сонце — Ор/Ур. Корінь *ор*, з якого постали назви етносу *ораони*, мови *орія*, штату *Оріса*, з давніх-давен дуже поширений і на українських землях. Власне, звідси, з нашого Подніпров'я той корінь і потрапив до Індії. Про продуктивність кореня ор на українських землях можна судити з того, що його й донині зберігають близько півсотні географічних назв, імен особових та прізвищ. Ще Геродот у V ст. до н. е. знав у нашому Подніпров'ї назву річки Ордес та ім'я особове Орик. У рукописах Русі-України у XII ст. згадуються поселення Оргощ та Ормина. А в документах 1454 року, за О. Купчинським, згадуються українські поселення Оржичі Великі та Оржичі Малі.

Нині на просторах України, від Приазов'я до Закарпаття, від Чернігівщини до Криму, поширені географічні назви, імена особові та прізвища із коренем ор. Серед назв річок і

потоків — то Орява та Ореб у басейні Дністра, Орчик у басейні Орелі, Оршинка у басейні Стугни, Оровець у басейні Стрия, Ормиля у басейні Горині, Орисько у басейні Сяну, Ордина у басейні Тиси, Оржиця у басейні Сули, Орені у басейні Росі, Ордовиця у басейні Прип'яті, Ордища у басейні Тетерева та ін. Про існування у XVI ст. назви населеного пункту Оршичі свідчить запис у козацькому реєстрі 1581 року: «Матвій з Оршич». А серед сучасних українських населених пунктів маємо Орів та Ордів на Львівщині, Ордиша на Київщині, Орепи на Житомирщині, Ордівка на Харківщині, Ореандра в Криму, Орищі на Волині, Орв'яниця на Рівненщині, Оршівці на Чернівеччині, Оріанда на Миколаївщині тощо. Отаку значну поширеність коренів ур та ор можна пояснити лише їхньою вкоріненністю в українській землі та тим, що їх витворили саме наші предки-праукраїнці у далекі сонцепоклонницькі часи.

Прадавні українсько-індійські мовні паралелі можна продовжити, посилаючись на згадану вище назву міста *Удайпур* у індійському штаті Оріса. Перша основа назви цього міста постала із кореня *уда*, що перекладається на нашу мову як вода. Знаменно, та основа назви індійського міста один до одного збігається із назвами наших річок: Уда у басейні Сіверського Дінця, Уда і Уди на Харківщині. Взагалі ж в Україні нараховується більше десятка географічних назв із основами уда. Це річки Удиця у басейні Сейму, Удич (їх дві) у басейні Південного Бугу, Удава у басейні Псла, Удай у басейні Сули, Безуд у басейні Ужа. А ще в нас є потік Удичева Зворина у басейні Тиси та озеро Удавків на Київщині. Українськими землями несуть свої води і річки Сіноуда, Жиноуда та Овда, у назвах яких компонента *оуда/овда*, безперечно, співзвучна нашому *уда*. Із кореня *уда* постали такі українські топоніми, як Уди на Харківщині, Удичі на Вінниччині, Удівка та Удайці на Чернігівщині, Удрицьк на Рівненщині. Цупко прив'язує оте уда-вода до українських земель і підказує про прадавнє його поширення в нас літописне місто Удеч у Галицькій землі, згадуване в рукописах 1164 року. Очевидно й українські прізвища Удин, Удвуд із Чернівеччини виникли від того ж праукраїнського *уда*.

Прикладом надзвичайно давніх українсько-індійських мовних паралелей може служити назва сучасного індійського міста *Пал-Лагара*. Перша основа назви виражена прадавнім словом *пал*, що присутнє як мовний корінь у чималої кількості українських географічних назв та й звичайнісіньких слів. Але

спершу дізнаймося, що у санскриті *па/пал* є компонентою багатьох слів зі значенням захисник, цар тощо. У Ведах фігурують етнос *пала* та династія царів *Пала*. Щодо санскритського значення кореня *па/пал* — захисник, то варто згадати й українські слова палити, полум'я, палиця, які з первовічних часів, звичайно ж, пов'язувалися саме зі згаданим — захист. Можливо, наші предки внесли оте пал і в назви наших річок, виходячи саме зі значення цих слів (захист). Адже річки своїми водами відгороджували, захищали певні роди, племена від звірів та й недобрих сусідів. На українських землях протікають ріки й потоки: Палоріка, Паловка у басейні Прип'яті, три Паланки у басейнах Південного Бугу, Синюхи та Сіверського Дінця, Полуй у басейні Тиси, Полоня у Закарпатті, дві Полтви у басейнах Прип'яті та Західного Бугу, Половня у басейні Тетерева, Полква на Хмельниччині, Палатин і Великий Палатиш у басейні Тиси та ін. Із основою пал/пол маємо поселення Палове у Чернівецькій області та Полтаву-місто. А на Львівщині є село Паликорови, у першій основі назви якого пал, очевидно, закладене значення ще ведійських часів — захист, охорона (корів).

Чимало наших географічних назв мають, як на перший погляд, дещо затемнені основи *рад/рада*, *мана*, *рата*. Простежуються такі основи в нас і в часи Русі-України, і в сколотські. Важливо, що такі корені знаходимо і в санскриті. Прикладом українських географічних назв із тими коренями можуть бути назви наших річок: Радинка та Радоставка у басейні Прип'яті, Радомля на Сумщині, Радомка на Чернігівщині, Радичів і Радчанка у басейні Дністра, Радча (їх дві) у басейнах Ужа та Уборті. Із коренем *рад/рада* в Україні ще й нараховується більше півтора десятка назв поселень: Радич, Радвани на Львівщині, Радвине на Чернігівщині, Радинка на Київщині, Радалівка на Полтавщині, Радомишль (їх два) на Житомирщині і на Волині, Радів (їх два) на Рівненщині та Львівщині, Радовело (їх два) на Житомирщині та на Рівненщині, Радча на Івано-Франківщині та Житомирщині, Радехів (їх два) на Львівщині та Волині. Згідно з даними О. Купчинського, у XVII–XIX століттях в Україні із коренем рад були населені пункти: Семирадовичі, Старі Безрадичі та Нові Безрадичі, Радовичі Горні, Радовичі Середні, Радовичі Дальні.

Корінь *рад* у нашій мові є багатозначним: це радість, це й рада-нарада, це й рада-лад (дати чомусь раду/порядок). У сан-

скриті останнє значення кореня рад маємо у терміні *радж*, який означає очолювати, царствувати (отже, давати раду суспільству, наводити лад), а також блистіти, з'являтися, кохати, бути задоволеним (у нас — радіти). Санскрит знає ще й термін *радг*, що вживається у значеннях дар, умилостивлювати, рости, процвітати. А у ведійському календарі місяць, що відповідає нашим середині квітня — середині травня, звався *радга* (процвітає усе?). Отже, у багатьох випадках корені ще ведійських часів *рад*, *рада* своїм значенням відповідають таким же кореням, від яких постало чимало українських слів та й географічних назв. Виходить, перераховані українські географічні назви із коренем рад/рада мають витоки ще десь у IV–II тис. до н. е.

Застаріле українське слово ратаї надибуємо в українських доісторичних обрядових піснях із мотивом «золотого плуга»: «В чистім полі ратаї твої... всі молодії». Це ж слово у значенні орачі зафіксоване в XI–XIII століттях у рукописах Русі-України. Окрім того, у нас є й слово рата, яке, за Б. Грінченком, означає — сплату оренди частинами, отже — ділити борг. Аналог українського *рата* знаходимо у санскриті, що там вживається стосовно людини, котра щедро підношує дари Богам. А слово *раті* там же у санскриті означає дар. Серед ведійських Божеств ім'я *Раті* мала дружина Бога кохання. Чи може бути хоч якийсь смисловий зв'язок між названими українськими та санскритськими термінами? Цілком можливо, бо якщо орати (ратаї) — то краяти, ділити землю ралом, сохою, то й вислів рата як розділений на частини борг є семантично тотожним терміну ратаї. Що ж до санскритського *рата* — обдаровувати Богів і *раті* — дар, то зрозуміло, що комусь щось дарувати — це ділитися своїми набутками. Вірогідно, наші слова ратаї і рата мають спільний корінь, який простежується десь у ведійських часах.

А чи не може оцей смисл — ділити, дарувати — підходити до наших українських річок із основою *рата* у назвах? А чому б і ні? Адже річка і розділяє певний край, і обдаровує людей водою, живністю. Хоч можливо, що корінь *рата/рат* у назвах наших річок має сонцепоклонницький характер: побіля тих водойм були святилища і жертовники, де й підносили дари-пожертви сонячним Богам (згадаймо санскритські *рата* і *раті* — обдаровувати Богів). Ще у V ст. до н. е. Геродот писемно зафіксував на українських землях річку із назвою Пората.

Може, та назва розкладається на дві компоненти по+рата, себто — по оранці, отже, річка, довкола якої уже орали землі. У 448 р. н. е. Пріск називає місто Ратіарій. Серед українських географічних назв із основою *рата/рат* виділяються річки Рата у басейні Західного Бугу, Ратча у басейні Тетерева, Ратра у басейні Росі, а також потоки Раточина на Львівщині, Ратундин у Закарпатті, Ратунцева на Івано-Франківщині. У передвоєнні роки були перейменовані села Рата на Львівщині та Ратке на Донеччині. Про давність поширення у нас кореня рат/рата свідчить літописна назва річки Ратча, що згадується у 1159 році. Хоч цей корінь, як ми переконалися вище, простежується ще у ведійських часах.

Компонента *рат-* присутня у санскритському терміні *манья-ратна*, що українською мовою звучить як дорогоцінність. Правда, тут основний смисл закладений у першій основі, що походить від кореня *ман*, із яким у санскриті є десятки слів, в тім числі й багатозначних. Санскритське *ман* може пролити світло на заховане у наших лексемах значення і на часи виникнення групи наших слів, як і назв географічних об'єктів. Отже, санскритське *ман* означає знати, думати, розглядати; *мана* — пристрасть, гнів, повага, пошанування; *манман* — думка, зміст, прохання, молитва, бажання. У «Ріґведі» фігурує священна гора *Мандара* — місце перебування різних Богів та напівбогів, а ріґведійський Бог *Ману* — то першолюдина, першопредок людей. Важливо, основу ман знаходимо в імені *Мандодарі*, яке мала дружина царя асурів-супротивників аріїв, себто представників першої хвилі колоністів витоків Інду. Тож корінь ман належав до мови людності, представники якої ще в IV тис. до н. е. виселились із українського Подніпров'я до Індії.

Упорядники московського академічного видання «Міфологічеській словарь» відзначають, що в деяких випадках усі значення слів із коренем *ман* тяжіють до сфери сакрального, перш за все — у ритуалі (згадаймо одне зі значень санскритського терміну *манман* — молитва). Очевидно, сакральність була рушієм фантазії наших подніпровських предків-сонцепоклонників, коли вони давали назви річкам, побіля яких відбувалися сакральні ритуали. Цим, правдоподібно, пояснюються назви українських річок Ман на Черкащині, Маніка і Команка у басейні Десни, Манаготра у Криму, Мандранка в басейні Пруту, Мантуль та Манявка в басейні Дністра, Манджалія в басейні Псла, а також озеро Мандич на Запоріжжі.

Вражають наші назви Маніка, Манаготра, Манджалія: *маніка* — то в санскриті коштовність, а в другій назві друга основа теж виражена санскритським словом *готра* — жертвоприношення жреця, заклик, у третій назві маємо санскритський суфікс *–дж-*. Корінь *ман* спричинився й до виникнення деяких назв українських населених пунктів: Манич на Донеччині, Мань на Житомирщині, Манява на Івано-Франківщині, Манаген на Хмельниччині, Мантин на Рівненщині, Манвелів на Дніпропетровщині, Маначинівка на Полтавщині, Комань на Чернігівщині. До 1946 року були в нас і назви поселень Мандівка на Полтавщині, Мангуш на Донеччині, Манзир на Одещині, Кіцмань у Закарпатті. Українські слова мана, манити, манія, обман, туман, манівець в'яжуться із санскритським терміном *маніка* — прикраса/коштовність. Є в українській мові і слова дурман, глухомань, очмана. Є й прізвища Манджула та Ману, тотожні іменам ведійських Богів. Побутує у нас і чимало інших прізвищ із санскритсько-українським коренем *ман*: Мандрик, Манайко, Маник, Мануляк, Манойло, Сіроман, Курман та ін. Отож маємо десятки лексем із основою ман, поширених на всіх українських краях, а це свідчить про загальновживаність кореня ман у мові наших предків ще до виходу частини їх до індських витоків.

Дещо незвично звучить для українського вуха основа *сара* закладена у назвах майже двадцяти українських географічних назв, зокрема річок Сара Мала на Полтавщині, Сара Велика у басейні Псла. Це й назви балок Саранна у басейні Самари і Саранчина (їх дві) у басейні Сіверського Дінця. Маємо й населені пункти: Сари, Саранчине та Саранчівка на Полтавщині, Саражинці на Вінниччині, Саранівка на Сумщині, Сарата (їх два) на Одещині та Чернівеччині. До 1946 року були перейменовані село Сарія на Одещині, хутір Саракули на Львівщині, хутір Сар-Яр на Донеччині. Ще на зламі старої та нової ер античні автори називали нинішні українські землі — *Сарматія*. Назва та завдає багато мороки академічним науковцям — вони не знають, кому б то її спихнути: тюркам, іллірійцям, а чи циганам. Прикметно, на території Сарматії, себто на українських землях, античний географ К. Птолемей закартографував у I–II ст. н. е. поселення, у назвах яких маємо наш корінь сар: Сарум, Сарбакум, Сарбак/Сарвак.

У пошуках походження кореня сар та й наших географічних назв із ним знову звернімося до Вед і санскриту, бо саме

там є чимало лексем, імен та назв із нашим сар/сара. Поміж санскритських слів із цим коренем значна кількість пов'язана із водою: *сара* — рідкий, той, що тече; *сар* —текти, струменіти, іти, бігти; *сарас* — озеро, ставок; *саріт* — потік, річка; *сарньїка* — вода; *сарма* — течія; *сараньї* — потік, річка; *сараса* — журавель, лебідь, лотос. На землях Індії у ведійські часи протікала священна річка Сарасваті, а до ведійського пантеону входила Богиня священної мови, вона ж буцімто й творець санскриту, на ім'я *Сарасваті*. Присутність кореня *сар/сара* у іменах ведійських Богів та значна поширеність його у географічних назвах на прабатьківщині індоаріїв, тобто на українських землях, підказують, що той корінь потрапив у мову індоаріїв із Північного Причорномор'я після виходу частини наших предків до Індії. Про це ж говорить і цілий ряд українських архаїчних слів із коренем сара/сар: сарма — водойма, течія; сарака — бідняк, сарапати — гарячкувати, саркати — фиркати, сардак — вид одежини та ін. Вражає, що в Україні поширені ще й прізвища із коренем *сар/сара*: Саратюк, Саранман, Србушко, Саріон, Саргош, Сарман та ще й Сармат. Ось такі карби Трипільської доби в українській мові.

Приклади на українсько-індоарійсько-індійські мовні паралелі, засвідчені українськими географічними назвами, можна було б ще називати й називати, але й те, що розглянуте вище, наводить на перспективні роздуми стосовно з'ясування етапів розвитку української мови. Адже, якщо мовні корені, зафіксовані писемно Ведами та іншою літературою давньої Індії, збереглися і в географічних назвах сучасної Індії, і в географічних назвах сучасної України, то ті корені є нічим іншим, як залишками мови людності Північного Причорномор'я ще тих часів, коли частина тієї людності починала у IV тис. до н. е. рух до витоків Інду. Про конкретні етнічні групи отих найдавніших вихідців із Праукраїнської Материзни збереглася пам'ять нашого народу у вигляді промовистих назв географічних об'єктів. То анти, гали, ути, гуни, куяви та ін. Дослідник написів української Кам'яної Могили мовознавець-шумеролог А. Кифішин виявив кілька написів протошумерів, у яких вони згадують своїх сусідів: *анун*, *гал*, *уту/утуги*. Ці етноніми фігурують і у Ведах.

Пам'ять про антів українство зберегло у назвах населених пунктів: Антопіль (їх три) на Житомирщині, Вінниччині, Рівненщині та Анадоль на Донеччині. У 1946 році у Закарпат-

ті був перейменований населений пункт Анталівці, а на Черні-веччині — Анадоли. За дослідженнями О. Купчинського, з-поміж зниклих ще в середньовіччі українських топонімів були й Андомир, Андибор, Анабор. Тут маємо корінь *ан/ана*, співзвучний згадуваній протошумерами та індоаріями етнічній групі *ан/ану*. Нині в Україні маємо й кілька назв річок та потоків із основами ан-анта: Антів у басейні Тиси, Антай у Присивашші, Антикове на Житомирщині, Андруга у басейні Прип'яті, Андомир у басейні Пруту, Андуз у Причорномор'ї, Анкундинів у басейні Дунаю, Анчокрак на Одещині. А в заповіднику Медобори вивищується гора Анткова. Побутує в Україні і прізвище Антків. Можна, отже, говорити, що архаїзми ан, ану, анта — то наші предковічні мовні одиниці, витворені нашими подніпровськими предками десь у добі Трипільської цивілізації.

Із розглянутими антами давньогрецькі автори ототожнювали згаданих раніше *утугів/утів*. Про це пише Е. Ігнатович, посилаючись на такий ось грецький напис 185–186 року: «Те оуто анті граф он утто». Найдавніша згадка про утів, як зазначено вище, зафіксована ще в протошумерських написах. Про утів як насельників українських земель писав у V ст. до н. е. Геродот, розміщуючи їх за Пантікапеєм. У І–ІІ ст. н. е. на українських землях, згідно з даними географа К. Птолемея, проживали утидорси. Пізніше у 866 році Баварський географ згадував на наших землях народ уті-розі. У 945 році в нашому літописі «Повісті врем'яних літ» названо особу Мутор Утин. Прикметно, у Чернівецькій області нині побутує прізвище Утин. Дослідник прадавньої української історії Е. Ігнатович відшукав у Софії Київській ґрафіті княжої доби, у якому фігурує етнонім ут: «Ті Кій це с нових ут є». Той же Інгатович пише, що у XVII столітті француз Боплан закартографував на мапі України назви річок із компонентою ут: Ортаутлюк, Утлюк. На думку Ігнатовича, із утами пов'язаний герб гетьмана І. Мазепи: на гербі є монограма УТ, вона ж є і на всіх церквах, побудованих тим нашим славним гетьманом.

Ще давніші сліди утів простежуються у протошумерських та ведійських писемних джерелах. Зокрема, «Ріґведа» повідомляє про етнічну групу *уткала* (інша назва — *одра*) та про князівство тих уткала *Уткаладеша*. У санскриті є слово *уті*, що перекладається як допомога, а слово *утья* — з допомогою. На зв'язок етноніму ути з українськими географічними назва-

ми указує, на думку О. Стрижака, назва нашої річки Великий Утлюк. Можливо, якесь відношення до етноніму ути має назва села Уторопи, що на Івано-Франківщині. А на малій Батьківщині І. Огієнка Брусилівщині побутує прізвище Утвенко — його, до речі, мав знаменитий ясновидець дід Петро із тамтешнього села Дивин. На Чернівеччині, окрім згаданого уже прізвища Утин, зареєстровані й прізвища Утенко, Утченко, Утриско.

В українській мові і в санскриті дуже поширений мовний корінь *гал/гала*. Це ще неолітичне *гал/гала* донині функціонує у нашій мові, зокрема, у формі географічних назв — у нас є десятки гідронімів та назв поселень із основами гала/гал. Це, зокрема, річки, потоки й струмки Галайка у басейні Дністра, Галаганка на Полтавщині, Галбина на Одещині, Галаш, Галгажа у басейні Тиси, Галенка у басейні Сули, Галицівка у басейні Серету, Галіївка у басейні Південного Бугу, Галійка у басейні Псла, Галічик-Кая у Приазов'ї, Галнива та Гало на Чернігівщині тощо. На Житомирщині маємо десяток боліт із назвами Гало та озера Гале і Галове, озеро Гали є на Кіровоградщині, а на Волині є болота Галаве, Галове, Галаське та Гальове. Балка Галута лежить у басейні Сіверського Дінця та ін. Серед українських назв населених пунктів із основами гал/гала привертають увагу ось такі: Галагурівка на Полтавщині, Галоч у Закарпатті, Галицівка у Чернівецькій області, Галіївка та Галичівка на Житомирщині, Галиця на Чернігівщині, Галич у Львівській області. Маємо і цілий край — Галичина.

Наш пракорінь гал зафіксований на українських землях ще в І ст. н. е. у назві етнічної групи *галини/галинди*, яку називає К. Птолемей. А в середині І тис. н. е. Іордан згадує етнічну групу *галани*. Чи не одне це й те саме? Та й чи не мають зв'язок оті етнічні групи із сучасними галичанами? Стосовно наших географічних назв із основами гало/гальо варто зазначити, що згідно зі словником Б. Грінченка, ті гало/гальо, крім інших значень, мають і значення — галявина в лісі. Це дуже важливо для виясненння змісту отих усіх слів і наших, і санскритських із коренем гал/гала. Адже і наша назва плуга галаджійка, як і санскритського плуга *гала*, правдоподібно, походять від прауукраїнського мовного первеня гал, що означає галявина в лісі (це за Грінченком). Саме там на гал/галявинах наші неолітичні предки різали ріллю своїм примітивним плужком і від отого гал витворили й назву свого реманенту і багато інших слів, зокрема галатівка — пісня-веснянка; галасувати, галайда і ін.

Ще з першої половини І тис. н. е., коли легендарний Аттіла зі своїми гунами розбив на Каталаунських полях (у Західній Європі) найсильніше у тодішній Європі військо ромеїв і поставив на коліна Римську імперію, не стихають розмови, а хто ж вони ті гуни і звідки взялися. Чимало сучасних українських дослідників, а зокрема І. Білик, Г. Васильченко, А. Кіндратенко, сміливо відмітаючи усе наносне, малоаргументоване довкола гунів, доводять, що гуни ніхто інший, як етнічна група української людності. Гуни прив'язані до українських земель ще з трипільських часів. Серед колоністів Індії Веди називають і етнічні групи *гуна* та *гара-гуна*. У нинішньому індійському штаті Оріса є навіть місто із назвою *Гунупур* (гунів місто — дослівно). У І–ІІ ст. н. е. античний географ К. Птолемей закартографував ареал гунів десь у чотирикутнику Чернігівської, Сумської, Полтавської та лівобережжі Київської областей. У 448 році візантійський автор Пріск пише про гунів та сколотів (скіфів) як один і той же народ. Пріску треба вірити як нікому, адже він був у складі візантійського посольства до керманича гунів Аттіли. А з повідомлень Прокопія виходить, що гуни то ті ж самі анти. Прикметно, німці ще в давні часи називали українські землі Гунігард. А в добу Русі-України серед державців була особа Гунар чи Гунаревша, бо в посольстві до Візантії числився його представник на ім'я Шібрід чи просто Брід. Серед тих же послів була й особа на ім'я Гунастр.

Що корінь *гун* є нашим рідним свідчить чимало українських слів-архаїзмів: гуна — луна; гунати — лунати; гуньба — назва рослини; гунути — подути, загудіти, крикнути; гуни/гунька — верхній одяг; гунина — тканина з овечої вовни; гундзя — штани з начосами та ін. Щодо останніх назв одягу, то у санскриті є терміни із коренем *гун*, які означають — нитка, шнурок, волокно. Пам'ять про гунів залишилась на українських землях і в назвах наших річок, урочищ та поселень. Так, у басейні Південного Бугу протікає річка Гуньча, у Криму — річка Гунас, а на Київщині — річка Гунище. З такою ж назвою Гунище є урочище на Житомирщині, а в басейні Сіверського Дінця маємо яр Гунчин. Основу гун знаходимо і в кількох назвах українських поселень Гуничі на Житомирщині, Гунча на Вінниччині, Гуньківка на Чернігівщині. Топонім із коренем гун — Гунятичі віднайшов у документах 1508 року мовознавець О. Купчинський. Згадуваний візантієць Пріск Панійський у своїх працях вживає щодо

гунів і термін уни. Можливо, це був якийсь говірковий варіант етноніму. Але і це — уни зафіксувалося в українських географічних назвах. У довоєнних адміністративних поділах України знаходимо села Уніж (тепер Уніч) на Івано-Франківщині, Унятичі на Львівщині, Унів на Хмельниччині, Унин (тепер перейменоване) на Київщині. Суфікс -іж у першій назві указує на її прадавність — це форманта ще Трипільської доби. Суфікси -іж, -ів, -ин, -ичі, використані у згаданих щойно назвах, відіграють в українській мові функцію присвійності. У нашому випадку виходить, що серед імен особових наших предків були й імена Ун та Унята.

У середині I тис. до н. е. — середині I тис. н. е. античні автори писемно зафіксували на сучасних українських землях чимало етнічних груп та імен особових. На жаль, більшість із тих мовних одиниць не завжди є прозорими для нас. Причиною цього є те, що майже всі грецькі та римські автори самі практично контактів із людністю нашого Подніпров'я не мали, що нині відзначається в сучасній літературі, а послуговувалися оповідями про наші землі з чужих уст. Це, звичайно, могло призводити до перекручень термінів. До того ж, античні автори полюбляли перекладати на свої рідні мови автохтонні етнічні самоназви та назви географічних об'єктів тих земель, про які вони писали. Наприклад, грецький історик Геродот мав дані, що за десять днів (в іншому випадку сорок-п'ятдесят днів) плавання Дніпром на північ живуть люди, які займаються землеробством. Не знаючи, як ті люди самі себе називали, Геродот назвав їх умовно по-своєму — аротери. Аро — давньогрецькою мовою — орати, а тера — земля, себто у Геродота вийшов переклад навіть на самоназви автохтонів, а лише роду занять людей середнього Подніпров'я.

Можливо, що в подачі античними авторами назв географічних об'єктів праукраїнських земель відіграло роль яке-небудь непорозуміння. Скажімо, античний географ К. Птолемей називає на наших землях етнічну групу *наськi*. Хіба не могло бути, що хтось із респондентів Птолемея розпитував когось із наших подніпровських предків про те, а які люди живуть за тією чи іншою рікою, горою, а йому відказали наськi (наші)? Таке саме могло статися із респондентом Прокопія, якому наші подніпровські предки сказали, що якийсь наш край *є в лісі*, а Прокопій так і записав назву краю того — *Євлісія*. Чи, скажімо, Геродотів подніпровський *Герос* — то ж грецькою

просто гео/земля росів/русів. А Плініїв *Метубаріс* — то, певно, перекручена наша назва — Медобори.

І все ж, складається враження, дещо із праукраїнських назв давні греки та римляни занотували більш-менш точно до норм тубільної мови. Так, серед ряду етнонімів праукраїнських земель, зафіксованих Геродотом, приблизно відповідають дійсному звучанню самоназв — сінди, савромати, маги, буси, неври, гелони, а також географічні назви — Пората, Арар, Кремні, Маріс, Ордес, Напар. Сюди ж, певно, можна зачислити й імена особові Скіл, Сколот, Скілур, Сколопіт, Савромат, Орик, Арсак, Арпоксай, Колаксай, Ліпоксай та ін. Упевненість у тому, що подані щойно назви та імена так приблизно й звучали в реальності, як їх записав Геродот, ґрунтується на тому, що мовні корені цих термінів повторюються в сучасних українських географічних назвах, а багато чого знаходимо зафіксованим у санскриті на тисячі років раніше часів Геродота.

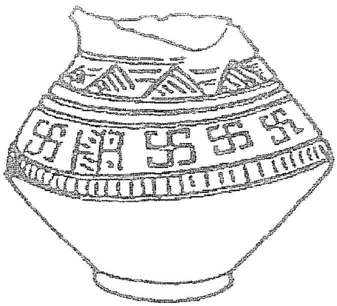
Яскравим прикладом сказаного може бути назва описуваної Геродотом людності Подніпров'я — *савромати*. Ті Геродотові *савромати* проживали на своїх предковічних землях і по сплині семисот років після Геродота. Бо у I–II ст. н. е. К. Птолемей закартографував ареал отих савроматів, але з дещо видозміненою назвою — *савара*, *савра*, *саура*. Українські, а надто російські мовознавці не рік — не два морочаться над отим, як вони гадають, ірано-турано, турецько-німецьким словотвором, нехтуючи уперто українською мовою, українською реальністю і праукраїнською минувшиною, особливо сонцепоклонницькою. А реальність така: у сучасній Україні нараховується понад два десятки географічних назв та прізвищ людей із основою *савр/саур*. Уже варіант Птолемея *савра/саура* підказує, що там звуки -в- й -у- взаємозамінні. В українській мові таке явище є нормою: у нас -у- й -в- часто любенько поступаються місцем одне одному, не чинячи жодної шкоди змістові слова — урожай-врожай, урочистий-врочистий, Україна-Вкраїна тощо. Отже в українських назвах річок Сауртенка у басейні Міусу та Савранка у басейні Південного Бугу маємо спільний корінь, який є тотожним і кореню етноніму V ст. до н. е. — II ст. н. е. — савромати-савра-саура. Окрім щойно згаданих назв річок, маємо ще й річку Саур-Боярак у Донецькій області, струмок Саурва у Криму, річки Саврань, Саврана, Савранка, Савринка у басейні Південного Бугу, річку Саврюк на Полтавщині. У Кіровоградській області є Савранський ліс

на Донеччині лежить село Саурівка, на Вінниччині — село Савранка, у Криму — село Саурчі. Село Савро маємо на Дніпропетровщині, а двоє сіл Саврань — на Одещині та Київщині. На Рівненщині побутують прізвища Саврай і Саварець. А ще в добу Русі-України у нас побутувало ім'я особове Саур (у билинах києво-руського циклу). Надзвичайно важливою для вияснення походження етноніму савромати/савра/саура є українська легендарна Савур Могила. Вона оспівана в українських історичних піснях та думах. А в найранішому записі 1805 р. думи «Про втечу трьох братів із города Азова, із турецької неволі» назва тієї могили звучить — *Саура Могила*: «Сам собі козак думає-гадає... До Саури Могили прибуває, Там на Сауру Могилу снисхожає,.. Лиш одна козацька голова на Саурі Могилі пробуває». Український археолог Ю. Шилов, який досліджував Сауру Могилу, стверджує, що вона в своїй місцевості у арійські часи «була тут найголовнішим святилищем». Звісно, сонцепоклонницьким. Можливо, усі сонцепоклонницькі святилища так і називали наші предки, бо ще одну Сауру-Могилу знав під Медвином Л. Похилевич у XIX ст.

Саме це перекидає місточок у праукраїнську минувшину доби Трипільської цивілізації, коли наші предки занесли корінь саура/савара до витоків Інду. У сучасній Індії є етнічна група *савара*, назва якої один до одного збігається із назвою Птолемеєвої людності савара/саура в українському Подніпров'ї. Але ще важливо — у ведійській літературі є термін *саура*, який означає славені Сонцю, сонцеполонник. Чи не правда, як воно гарнесенько усе в'яжеться із назвою української Саури Могили, могили-святилища сонцепоклонників? За В. Татіщевим, античні автори називали Сарматію/Савроматію ще й Сауріма, Саурмадія, Саурмадера. Як бачимо, скрізь у першій основі — саур. Залишається з'ясувати, що означала друга основа назв: мата/мада. Тут стежечка знову тягнеться до ведійських джерел. Так-от, у санскриті слово *мата* означає уявлення, думка, шанований, учення; а його форма — слово *маті* — молитва, славень. Стосовно слова *мада* — то воно у санскриті вживається на означення понять пристрасть, веселощі, гордість, оп'яніння, догоджання. Похідними від *мада* у санскриті є терміни *мадана* — любов, Бог любові та *мадамага* — свято на честь Бога любові. Отже, все сходиться до поклоніння сонячним Богам. Недаремно, серед етносу савроматів була, за Геродотом, гілка (а може, й каста) із назвою

мага. У санскриті *мага* — то жрець сонцепоклонницької віри. Ось такі вони давні савромати/савра/саури, ось такий прадавній сонцепоклонницький слід в українських географічних назвах із основою саура/савра.

Із інформації Геродота, Гіпократа, Флавія можна припустити, що савромати/сармати/саури це ті ж самі скіфи. Щодо скіфів, то Геродот робить ось таке важливе уточнення: «Усі вони називаються сколотами від імені (їхнього) царя, а скіфами нарекли їх греки». Є ще один преклад цього місця із Геродотової «Історії»: «Усі разом вони називаються *сколотами* за ім'ям царя, скіфами ж назвали їх греки». Два різні перекладачі вловили оте Геродотове «сколоти». Маємо серед сколотських царсько-династичних імен особових кілька імен із коренем скіл/скол: Скіл, Скілур, Сколот, Сколопіт. Уже це свідчить про поширеність і продуктивність кореня скіл/скол на українських землях задовго до нашої ери. Не буде натяжкою стверджувати, що саме цей мовний корінь використали наші предки при витворенні географічних назв, які й донині побутують на українських землях. Це назви річок та потоків: Сколот у басейні Десни, Сколівка у басейні Західного Бугу, Сколодинка (їх кілька) у басейні Дніпра, Оскіл, Ворскла, Сколобан та ін. Це й назви українських населених пунктів: Сколе на Львівщині, Сколинці на Хмельниччині, Сколотів (їх два) на Житомирщині. Заслуговує пильної уваги назва Ворскла. У рукописах Русі-України XI–XIII століть назва цієї річки іноді подається як Вороскол/Вороскола. У другій основі таких варіантів назви маємо наше скол. А перша основа вор, правдоподібно, в'яжеться із українськими говірковими термінами ворина, вор'є, себто огорожа, тин. З цього випливає, що Вороскол — то огорожа, межа, границя сколотів, хоч, можливо, і ворота сколотів.

Трипільські знаки свастики та збіжжя в купах на посудині сколотів (скіфів)

Геродот згадує кілька разів сучасний український Крим, називаючи його «Кремні», «Кремни, «Кримни»: «Понесли їх (амазонок) хвиля й вітер і загнали до Меотійського озера, до Кремнів, Кремни ж у країні вільних скіфів»; «За Геросом

лежить так звана царська країна. Тамтешні скіфи... живуть на південь по Таврію... по пристань з назвою Кримни». У поданих Геродотом назвах Кремні, Кремни, Кримни чітко простежується українське слово кремінь — і не випадково. Бо Крим у часи Геродота, крім сколотів та інших племінних утворень, населяли ще таври і сувіри. Останні дві етнічні групи, за ґрунтовними дослідженнями сходознавця-індолога С. Наливайка — то, відповідно, руси і сівери-сіверяни, тобто праукраїнці. Не дивно, що територію півострова із крем'яними горами ті праукраїнці й назвали своїм словом Кремні, яке згодом трансформувалось у Крим. Що ж, маємо українське слово, яке було в ужитку десь дві з половиною тисячі років дотепер.

Літописні географічні назви

Мовознавець О. Стрижак простежує в українських географічних назвах сліди етнічних груп, закартографованих К. Птолемеєм на наших же землях: сірби/серби, погарити, гелони, сали, кімери, роксолани та ін. Останній етнонім чимало хто, за Стрижаком, пов'язує із русами, спираючись на уявну схему, яка вибудовується із етнонімів: роксолани-росомони-роси-руси. Ця схема, здається, тримається на великих натяжках і навряд чи насправді відбувались отакі перетворення із самоназвою. Тим паче, що серед пелазгійських етнічних груп уже на часи Геродота і Птолемея були відомі в Європі реальні *руссі, рути, расени*. Ось так ми вийшли на нашу прадавню самоназву — руси. Літописи Русі-України подають кілька варіантів пояснення тієї нашої самоназви, з-поміж яких — від кольору волосся: «от русих власов понеже в сей страні із си цивими власи мнозі обрітаюся». Правдоподібно, кілька тисяч років тому (а саме так давно трапляється етнонім руси у античних і східних джерелах) праукраїнці називали себе просто й зрозуміло — руси (русяві) люди. Тут у прикметнику чуємо закінчення *–и*, а не *–і* тому, бо це відповідає нормі середньонаддніпрянських говірок, коли в закінченнях прикметників у множині вимовляється *–и*, а не *–і* (голи, боси).

Закріпився за нами у давнину й інший варіант самоназви — русь, що походить від того ж таки слова русий. Цей термін теж легко пояснити відповідниками у мовленні українців літописної доби і в мовленні сучасних українців: чернь (багато

чорного), зелень, синь, блакить тощо. Літописи XI–XIII століть подають ще одну етимологію нашої самоназви руси, русь — від прадавнього культурного героя на ім'я Рус. Це теж легко розшифровується, якщо виходити з українських мовних особливостей, бо ім'я Рус — то просто коротка форма того ж таки прикметника русий, як і, наприклад, літописні імена Люб — любий, Мал — малий.

На українських землях корінь рус/рут поширився задовго до часів Русі-України, а вже в рукописах XI–XIII століть знаходимо географічну назву Русь стостовно нинішньої центральної України, а також назву Руське море (нинішнє — Чорне), як і назву урочища Русотина та ін. Компоненту рус маємо у сучасних назвах географічних об'єктів і Чернігівщини, і півдня України, і Сходу, і Закарпаття. Одних річок і потоків із основою рус у назвах нараховується десь півсотні: Русава, Русна, Руська, Руський, Руськівський, Русятинка, Русинова, Русилів та ін. Маємо в Україні і десятки поселень із основою рус у назвах: Русаки на Львівщині, Русава на Вінниччині, Русилів (їх два) на Тернопільщині та Львівщині, Русів (їх два) на Волині та Івано-Франківщині, Руська (їх п'ятнадцять із різними варіантами-додатками), Руснів на Волині та ін. Отака поширеність географічних назв із основами рус засвідчує, що та компонента була продуктивною досить тривалий період, який почався надзвичайно давно, задовго до часів Русі-України.

Окрім згаданих вище назв Русь, Руське море, Русотина, які фігурують в українських рукописах XI–XIII ст., у тих же рукописах віднаходимо ще понад сімсот назв поселень, річок, урочищ, гір, озер та ін., згадуваних з тої чи іншої причини. Ці назви у сучасних працях дослідники часто називають літописними. Знаменно, понад чотириста оцих літописних географічних назв, згадуваних тільки у «Літописі руському», залишились незмінними на українських землях від літописних часів до наших днів. Вони як звучали у часи Русі-України так і звучать сьогодні, причому дуже вже по-українському: Броди, Вишня, Галич, Дубровиця, Коломия, Переяслав, Пирятин, Сосниця, Теребовля (невеликі міста), Березовичі, Візна, Городло, Житань, Кропивниця, Муравиця, Хвалимичі (села й хутори), Вир, Здвижень, Рось, Рутець, Случ, Трубіж, Тетерів, Щирець (річки), Видобич, Гаї, Липа, Полонина, Клов, Пороги (урочища), Світязь, Пулемецьке (озера), Болдини Гори та ін.

Важливо, у літописах Русі-України вже зафіксовані назви нашої Батьківщини та окремих наших країв: Україна, Вкраїниця, Вкраїна, Волинь, Полісьє, Подольськая земля тощо. Постійно фігурує в літописах XI–XIII ст. назва нашої столиці — Київ. Стосовно терміну Україна, то він засвідчений нашими писемними пам'ятками у 1060, 1187, 1189, 1217 роках. Зафіксовані тоді ж і варіанти назви — Вкраїна, Вкраїниця, що для нас є дуже важливим, бо, на думку професора С. Шелухіна, ті варіанти унеможливлюють ототожнення терміну Україна зі словом окраїна, як того хочеться російським великодержавним шовіністам. Та й чого б то українці виводили назву своєї землі-країни від чужинецького слова? Адже в мові українців немає виразу окраїна. Ще в XI ст., усе, що оточувало Київ (сади, піски), руси-українці, згідно з літописами, називали окіл, тобто околиця. Багато дослідників, шукаючи походження назви нашої Батьківщини, звертають увагу на українське слово країна. Так, Б. Грінченко, спираючись на усне народне мовлення українців, подає вислови країна та україна як рівнозначні. Нас не мусить насторожувати у-переднє у терміні україна у значенні країна — подібних українських слів, де у-переднє не є префіксом і не впливає на значення слова, знаходимо лише у словнику Б. Грінченка понад півсотні: узвар-звар, укріп-кріп, устид-стид, усуціль-суціль, учутка-чутка та ін. Що ж, можемо прилучитися до думки багатьох дослідників, що у назві нашої Батьківщини заховалися винятково українські слова край, країна на означення земля-країна (у росіян — страна, у німців — Ланд).

Серед інших тлумачень терміну Україна, що з'явилися за останні кілька десятиліть, варті уваги дослідження санскритолога В. Кобилюха. Він зупиняється на слові *уґра*, яке у санскриті означає могутній, суворий. А у сполученні зі словом *прабгава* має значення — державний. А чи не заховалося за тим терміном наше укра? Адже ще в античних джерелах засвітились украни як гілка пелазгійського люду. До теми, польські сердньовічні документи подають іноді нашу самоназву як уґра. На індійських теренах корінь *уґра* знаходимо у першій основі назви міста ведійських часів — *Уґрашравас*. У санскриті *шравас* — то слава і, виходить, назва міста звучить як Укрослав. Але повернімося до гіпотези В. Кобилюха, саме він вбачає у санскритському корені *уґра* корінь назви нашої Батьківщини. Наші пращури були завойовниками на індій-

ських землях, тому логічним виглядає поєднання із етнонімом *уґра* значення могутні, державотворці (згадаймо санскритське *угра-прабгава* означає — державний). За В. Кобилюхом, звук -ґ-, що законсервувався у санскритському *уґра*, колись давно на материковій українській землі перейшов у глухішу фонему -к-, про що свідчать такі ось санскритсько-українські лексичні паралелі: *ґлюч* — ключ, *ґохаті* — кохати, *ґарга* — карга, *ґлатва* — клятва, *ґлан* — клан, *ґашмара* — кошмар тощо. Власне, корінь *укра* уже з глухим другим звуком занотований у Ведах у назві країни *Укхраїїа*, яку російський учений А. Веліканов ототожнює із назвою Україна.

Щодо інших сучасних пояснень назви Україна, то вони мало переконливі, а й навіть смішні. Дехто здійснює, як йому заманеться, поділ терміну і в нього виходить, що Україна — то країна уків-розумників, інший здійснює те саме і виголошує, що Україна — то рай-країна. Є й такі, хто вхопився за написання у рукописах XI–XIII ст. нашого терміну— Оукраїна і пнуться переконати, що переднє звукосполучення оу- є визначальним щодо змісту. А тому один розшифровує те як яйце-країна, інший як країна-квадрат площею 400 на 400 кілометрів. Особливо обурює визначення терміну Україна істориком із діаспори О. Субтельним: «Україна — значить земля, що лежить скраю». З якого краю? Російського? Автор, за яким вивчають історію України у навчальних закладах, тут «пайоть» із чужого російського шовіністичного голосу. Ріже слух і оте «значить» у фразі Субтельного. Нема в українській мові слова такого у тому значенні, в якому подає його Субтельний.

Ті, хто вхопився за літописне сполучення графем оу- в назві нашої Батьківщини, видно, як слід не вчитувалися у наші рукописи XI–XIII ст., писані церковно-слов'янським письмом. А в тому письмі часто-густо звук -у- передається саме сполученням -оу-, причому і на початку, і в середині, і в кінці слів: «Оустав Великого князя Ярослава»; «Правда Роусьская»; «синоу... приклони оухо своє послушай отця» («Збірник Святослава» 1076 року); «Іже поіметь коумоу свою... по законоу людскомоу носа обіма оурізати» («Статут Володимира Всеволодовича»); «копьє леті сквозь оуші коневі оудари в ноги» («Повісті врем'яних літ»); «Отже оубієть моуж моужа то мстити братоу брата... любо синоу»; «Аже за кобилоу 60 коун... за коровоу 40 коун» («Правда Руська»). Як бачимо, у дослідженні етимології терміну Україна не варто чіплятися за літописне -оу- в ньому.

Важливо, український народ у наших народних піснях підказує саме те тлумачення назви Україна, яке запропонував Б. Грінченко: «Ой буде нас, мати, по всіх українах»; «Прибудь, прибудь, мій миленький, з україн далеких»; «Ой по горах, по долинах, по широких українах, ой там козак походжає». Себто наші предки колись давно назвали свій рідний край — Країна/Україна, подібно, як німці, наприклад, називають свій край Фатерлянд — батьківська країна.

Загальновизнано, що назва нашого Києва походить від антропоніму Кий. Не варто й роз'яснювати, що словом кий/кийок українці називають палицю. Проте в давнину, за дослідженнями вчених, слово кий вживалося ще й на означення таких предметів, як булава, жезл, тобто символів влади. Тож ім'я Кий — то жезлодержець, володар, керманич. Історія знає кількох жезлодержців-Київ, крім полянського князя V ст. н. е. Так, у «Рукописі Ора», написання якого датують VII–VI ст. до н. е., фігурує персонаж на ім'я Кий. Згадує Кия того ж таки часу античний автор Страбон. Протошумери, викотившись у Месопотамію, назвали там одне зі своїх міст Киян. Античним авторам була відома племінна, а чи може регіональна назва гілки пелазгійського люду — *кияни*. Слова *кий* та *киятата* наші предки винесли до витоків Інду, які у санскриті вживаються у значенні провідник, провідний тато, старшина роду. Отже, наше буденне слово кий/кийок, з якого виникли етнонім та ім'я особове, а згодом і назва нашої столиці, звучало на українській землі задовго до нової ери, ще в добу Трипільської цивілізації.

Надзвичайно важливо, що літописні географічні назви XI–XIII ст. представляють усі українські етнічні території: Київ-місто — Видобич, Капич, Рудиця, Чорторыя; Київщину — Великий Рут, Малий Рутець, Халеп, Треполь; Полтавщину й Переяславщину — Лукомль, Прилук, Мерло, Оржиця, Руда; Запоріжжя — Сутінь, Хортиця; Житомирщину — Здвижень, Мичськ, Святославля Криниця; Волинь — Гаї, Жаден, Житань, Крем'янець, Корчик; Галичину і Карпати — Галич, Ворота, Середа, Тинець, Топля, Прут, Полонина; Чернігівщину — Білая Вежа, Вир, Десна, Клечеськ, Оргощ та ін. Висновок із цього може бути лише такий: українська мова звучала на всій етнічній українській території уже в добу держави Великих князів київських IX–XIII ст. Адже тоді знаходимо однаковий український словотвір назв географічних об'єктів (префікси, суфікси, закінчення) на всіх обширах Русі-

України. Так, прадавній суфікс -л(ь)- подибуємо у центрі: Богуславль, Перемишль; на півночі: Путивль, Святославля Криниця. Суфікси -ин, -ен маємо на півдні — Пересічен; у центрі — Дверен, Пісочен, Родень, Горошин, Дубен, Снятин, Пирятин; на заході — Снятин (ще один), Верещин; на півночі — Листвен, Іскоростень та ін. Із суфіксами -ич, -еч витворені назви: на півдні — Малий Галич; у центрі — Видобич, Капич; на заході — Галич; на півночі — Любеч та ін. Із суфіксами -ів, -ев маємо назви: на заході — Василів, Лаврів, Любачів, Щекотів; у центрі — Володарев; на півночі — Турів, Чернігів та ін. Суфікси -ець, -иця зустрічаємо на сході — Сальниця, Донець; у центрі — Дитинець, Рудиця, Малий Рутець, Котельниця; на заході — Тисьмениця, Щирець, Грабовець, Пересопниця; на півдні — Оржиця, Хортиця та ін. Таке ж поширення мають ще багато українських суфіксів та префіксів, але про це мова далі. Привертає увагу й те, що чимало географічних назв повторюється у різних краях Русі-України. Скажімо, був Галич на заході і був Галич (Малий) і на півдні, Білгород — у центрі і на півдні, Снятин — у центрі і Снятин — на заході, Воїнь — у центрі і Воїнь — на заході та ін. Уже це свідчить, що зафіксовані нашими літописами XI–XIII ст. географічні назви, творив один і той же народ за внутрімовними законами мови, носієм якої він був, себто української.

Вітчизняні вчені ще в XIX ст. звернули увагу на літописні географічні назви як на пам'ятки української мови. Зокрема, М. Максимович, обстоюючи самобутність української мови, посилався саме на географічні назви, згадувані літописами XI–XIII ст. на землях України. Дуже цінним є висновок академіка-мовознавця Л. Булаховського стосовно літописних географічних назв, зафіксованих на українських землях: «... ці назви у великій своїй кількості становлять, без усякого сумніву, пряме продовження давньокиївської старовини і вимагають висновку, що ніколи, сказати б, мовний субстрат землі, де вони збереглися, не мінявся, не поривав зв'язків одного покоління носіїв мови із наступним... і має повне право на визнання своєї автохтонності щодо мовно-етнічного кістяка».

Мовний субстрат, як дізнаємося із кількох енциклопедій, — то «підстилка», «живильна основа», сліди або сукупність мовних фактів і явищ у певній мові, колишньої давнішої тієї ж мови чи інших мов, на ґрунті яких розвивалася та певна мова. Знаючи це, повернімося до висновку Л. Булаховського,

що ніколи мовний субстрат української землі не мінявся і є автохтонним. Отже, визнаний мовознавець переконує, що українська мова здавна становила собою незалежну, саморегульовану, самодостатню мовну систему. Вплив мовного субстрату проявляється у лексиці, граматиці, фонетиці. Оскільки, за Л. Булаховським, субстрат нашої мови є автохтонним, то відстежмо, що є корінним, предковічним, «доморощеним» у розглядуваних літописних географічних назвах та спробуймо з'ясувати, як глибоко сягають корені нашої української мови.

Навіть побіжне ознайомлення із нашими назвами географічних об'єктів, зафіксованих у рукописах XI–XIII ст., підказує, що походження переважної їхньої кількості дуже легко простежити у словах, які є маркуючими щодо української мови. Навряд, чи хто засумнівається, що саме винятково українські слова закладені, скажімо, у літописні назви населених пунктів: Варта — вартувати, Жаден — жадати, Дядьков — дядько, Клечеськ — клечати, Коломия — коло, Крем'янець — кремінь, Лучин, Прилуки — лука, Рястовець/Растовець — ряст, Тинець —тин, як і в назви річок: Вир — вирувати, Руда, Рудиця — рудий, Корчик — корч, Рут, Рутець — рута (хоч, може, й етнонім — рутени), Сутінь — сутінки, Щирець — щирий, Хортиця — хорт і ін. Зовсім прозорими, рідними за походженням є для українців літописні назви урочищ Борок, Ворота, Добрий Дуб, Гаї, Липа, Пороги, Пагорби, Полонина та ін. Самобутні винятково українські слова заховалися у літописних назвах Білая Вежа — вежа, Святославля Криниця — криниця, Кожухові Сіни — кожух, Берестове Селище —берест, Голотичьск — тицяти, Хортичів Острів — хорт, Лукомор'є — лука, Пасинча Бесіда — пасинок, Перуня Рінь — рінь тощо.

Проаналізовані щойно географічні назви підводять до висновку, що для них живильним середовищем, основою була самобутня чи типова українська лексика. Ця ж самобутня, до того ж архаїчна, лексика чітко проявляється і в географічних назвах, які мають основи ще трипільського походження і паралелі яким подибуємо у ведійських джерелах. На початку розділу розглядалися саме такі українські географічні назви із основами бага, шандра, ір/іра, гара/гар, ур, шара, куль/кулі, вар/вара, бал/бала, кал/кала, мар, тал, род, ор, лок, пал/пол, рада, рата, ман, гал/гала, гун та ін. Віднайдені у санскриті корені цих основ дають підстави стверджувати, що ті корені

були продуктивними у мові наших подніпровських предків, котрі жили тут ще у добу Трипільської цивілізації.

Прадавні лексичні пласти, закладені в українських назвах географічних об'єктів, уможливлюють розкрити такі ж прадавні фонетичні та морфологічні особливості української мови і на їхньому рівні простежити тяглість внутрімовних законів нашої мови, незмінність поколінь українства на своїй предковічній землі, а також підтвердити мовними явищами та одиницями ряд положень висунутих щодо українства об'єктивними дослідниками інших галузей, зокрема антропології. Так, із підсумків роботи української антропологічної комісії п'ятдесятих років минулого століття випливає, що, наприклад, теперішні українці середньої України, Полісся та Волині мають такі ж антропологічні показники, як і літописні поляни, деревляни та сіверяни. Та й сучасний російський учений В. Алєксєєв, зіставляючи дані обширних антропологічних матеріалів, стосовно показників сучасних українців та зібраних на українських землях антропологічних показників людності VIII–XII ст. н. е., дійшов висновку, що «сучасні українці не відрізняються також від середньовічних племінних груп, що ввійшли до їхнього складу».

Згідно з положенням лінгвістики, мовні звуки людини залежать від її артикуляційного апарату, тож однаковість черепів сучасних українців та їхніх предків VIII–XII ст., за Алексєєвим, зумовила і однаковість їхніх артикуляційних апаратів, а отже, відповідно до згаданого положення лінгвістики, — їхніх мовних звуків. Ось так висновок академіка Л. Булаховського, що мовний субстрат української землі ніколи не мінявся і є автохтонним, підтверджується антропологічними даними. Тобто, ті, хто витворив назви географічних об'єктів і користувався ними на українських етнічних територіях ще в сонцепоклонницькі часи, мислили й спілкувалися українською мовою. А українські прадавні географічні назви — то пам'ятки української мови сонцепоклонницької пори.

Про корінну українську мовну основу-субстрат аналізованих географічних назв на фонетичному рівні свідчать наявні у тих назвах (зафіксовані літописами XI–XIII ст.) такі винятково українські мовні риси, як звукосполучення –ги-, -ки-, -хи-, пом'якшення звуку -ц (-ць, -ця) в кінці слова, поплутування (зближення) звуків -е- та -и-, як і поплутування (підміна) звуків -ра- та -ря-, -ру- та -рю-, а також перехід -і- в -о- та ін.

Маркуючою ознакою усного мовлення наших предків з давніх-давен, зокрема й часів Русі-України, було повноголосся -оло-, -оро-, що є нормою і сучасної української мови. Отож літописні географічні назви, писемно зафіксовані в XI–XIII ст., з такою мовною рисою відбивають саме українське, давніше за ті назви, мовне явище. Це можна простежити на таких ось назвах, згадуваних нашими літописами княжої доби: Володарев, Городен, Городло, Городець, Городище, Дорогичин, Дорогобуж, Дороговськ, Переволока, Полоний, Хоробор (поселення), Золотьчя, Полоная (річки), Оболонь, Полонина, Пороги (урочища) та ін. Яскравим прикладом українського повноголосся -ере- є часто згадувана в літописах Русі-України Деревська Земля (вона ж — Дерева) та її насельники — деревляни. Ось витяги із «Повістей врем'яних літ», де у ще недатованій частині записано: «Афетові же вся полуношная страна і... Дерева». А під роком 945 у тій же пам'ятці читаємо: «Ігорь іде в Дерева в дань»; «Ркоша же деревляні се князя рускаго убихом»; «І ркоша деревляни послани Деревьская Земля». Варто зауважити, що порушення літописцями норми рідної мови, коли вони писали *древляни* замість деревляни — то була вимушена данина церковнослов'янській казуїстиці, себто письму, якому не притаманне повноголосся у тих позиціях, де воно є в українській мові.

Деякі із перерахованих вище фонетичних рис переважають у рукописах Русі-України XI–XIII ст., чи є навіть постійними. Скажімо, в таких назвах та іменах, як Кий, Київ, кияни, ляхи, печеніги, що постійно фігурують у рукописах, літописці раз по раз вживали у сполученнях -ги-, -ки-, -хи- церковнослов'янську літеру -ы-. До названих щойно прикладів на розглядувану рису хочеться додати згадувані в літописах географічні об'єкти Порогы, Лукы, Свинухы, Хырія, при написанні яких проставлена лише літера -ы- у позиціях після -г-, -к-, -х-. Так само тільки сполучення –кы писали писарі й літописці княжої доби в останніх складах відприкметникових географічних назв: Дороговьскый, Востерьскый, Торчьскый (міста), Гречьскый путь, Німецьскыє Ворота, Здвиженьскый міст, Дніпрьскый луг, Половецькый вал.

Відомо, якими нездоланними для росіян є українські слова типу паляниця, пшениця. І все через кінцеве українське пом'якшене -ц(я)-. Зате українці ще в добу Русі-України прямо-таки насолоджувалися отим своїм м'яким ц(я), -ц(ь)

у багатьох-багатьох назвах своїх географічних об'єктів: Божниця, Вкраїниця, Вороница, Гнойниця, Котельниця, Медведиця, Студениця, Ушиця, Вулиця, Глушець, Грабовець, Крем'янець, Лисець, Теремець, Татинець, Торопець та ін. Так ці перераховані назви і записані у рукописах XI–XIII ст. із пом'якшеним -ц(ь), -ц(я). Про пом'якшення прикінцевого -ц- нашими предками задовго до києворуських часів, у сонцепоклонницькі часи, свідчать українські географічні патронімічні назви, що виникли від імен сонцепоклонницьких Богів: Велесниця, Ладиця (річки), Велесовиця (село), що розглядалися раніше. Прикладами такого ж прадавнього засвідчення пом'якшеного -ц- є розглянуті раніше назви, які мають мовні корені ще трипільського походження: Удиця, Гопчиця, Варшиця, Баговиця, Іртиця, Іршиця, Локниця, Ваканець та ін.

Власне, кожна сторінка рукописів княжої доби рясніє тим українським пом'якшеним -ц-. Наприклад, в «Ізборнику Святослава» 1073 року назви планет подані саме з українським м'яким -ц-: Водоліїць, Стрілець, Телець. Переважає ця українська мовна риса і в закінченнях відтопонімних назв груп населення та назв народів, як ось у цих фразах із наших пам'яток XI–XIII ст.: «І нем придоша білобережці і чарнятинці і всі болоховці» («Літопис Руський»); «Ту німці і венедиці ту греці» («Слово о полку і гореві Ігоря»). Звичайно, саме так із кінцевим м'яким -ц- німці, білобережці і т.д. — вимовляли ті назви руси-українці задовго до літописної доби, так само, як і поплутували -е- та -и-, виголошуючи назви своїх населених пунктів. Літописці ж як представники свого народу занесли ті мовні явища у свої літописи, як ось у цих фразах, де підміняється -и- на -е- в імені Володимир та в однойменній назві міста: «А Ігорю даю Володимер»; «Олег приде із Володимеря»; «Мстислав же Ізяславич іде із Володимеря на Володимеря Андрієвича». Ці фрази так і звучать церковнослов'янським письмом. То літописці непомітно для себе збилися із церковнослов'янської казуїстики на свою тодішню рідну українську мову, точніше — на її середньонаддніпрянську говірку. Такі самі описки припустили літописці, занотовуючи назви кияне (а не кияни), галичане (а не галичани), хозаре (а не хозари). Літописні ж міста Витичев, Звенигород, Іскоростень, як і гора Хоревиця не раз записані в літописах із підміною -е- на -и-: Витечев, Звинигород, Іскоростинь, Хоривиця.

Ще одна говіркова риса русів-українців — поплутування звукосполучень *-ра-* та *-ря-*, *-ру-* та *-рю-* була в живильному пласті прадавніх наших географічних назв та людських імен. Наприклад, літописець записав: «Полата Володимиря воскраї церкви стоїть»; «Мстислав іде Володимерю». У словах «Володимиря» та «Володимерю» літописець і збився на оте рідне поплутування -ра- та -ря-, -ру- та -рю-. Те саме він допустив, згадуючи географічну назву Корань: «І гониша по ні до Корані». Але в іншому випадку середній склад -ра- зафіксований як -ря-: «І гониша ні до Коряня». Із поплутуванням -ра- та -ря- у першому складі згадується й назва населеного пункту Растовець і Рястовечь.

Десь протягом трьох з половиною тисяч років простежується на українських землях така винятково українська мовна риса, як перехід *-і- в -о-*. Вона, за А. Кримським, вирізняє українську мову з-поміж усіх слов'янських. Ту звукову особливість нашої мови можна помітити при відмінюванні багатьох наших слів, у тому числі слова кінь (коня, коні). Важливо, саме в написанні через українське -і- є слово кінь у Ведах. Там є міфологема, зрозуміла для всіх українців — *кіньнара*, що розкладається на дві основи: *кінь+нара*. У санскриті *нара* означає народ, чоловік, отже ведійська міфологема перекладається українською мовою як кінний народ. Трапляються у Ведах ще два терміни із основою кінь: *кінькірі* — кінь скорений, запряжений та *кіньара* — кінний арій-землероб. Отже, українська мовна риса — перехід -і- в -о- належить ще до трипільського праслoвника української мови. Тим більше, що ця риса зафіксована писемно на українських землях і в V ст. до н. е. Геродотом, який згадує царя сколотів на ім'я Скіл та самоназву-етнонім — сколоти. Маємо із подання Геродота однину і множину терміну: скіл — сколоти і перехід -і- в -о- (порівняймо наші кінь — коні, віл — воли, сокіл — соколи). Про тяглість розглядуваної української мовної риси свідчить і згадка імені особового Турбрід у «Літописі Руському» під роком 945. Друга основа імені Турбрід (брід) у літописі подана через українське -і-. Це слово, але у множині, є і в назві літописного міста Броди. Отже, маємо однину брід і множину броди і винятково українську мовну рису — перехід -і- в -о-.

Заслуговує уваги у деяких літописних географічних назвах українське закінчення -ий замість церковно-слов'янського -ой, як наприклад: Боровий, Дерновий (міста), Голубий Ліс. Показовими є й українське переднє з- та із- (префікси) у таких

назвах географічних об'єктів княжої доби: Збираж, Здвижень-річка, Здвижень-город, Ізборськ, Ізволя.

При аналізі українських літописних географічних назв потрібно враховувати, що літописці та писарі XI–XIII ст. у багатьох випадках підганяли написання географічних назв під норми церковнослов'янського письма, а переписувачі пізніших часів (особливо — російських монастирів) попсували написання деяких назв, що дуже помітно при порівнянні написання тих назв у різних літописах. Та й сучасні видавці літописів XI–XIII ст., а надто московські та петербурзькі, таки чимало вичищають українізмів у тих наших пам'ятках. І все ж, як було видно вище, саме українські звукові особливості вчуваються майже в кожній географічній назві, зафіксованій у літописах Русі-України. Тобто основна маса літописних географічних назв підказує, що їхнім мовним живильним середовищем, підґрунтям чи то мовним субстратом на рівні фонетики саме й була давніша за них рідна їм українська мовна усна стихія.

Про це саме свідчить і морфологічний зріз тих наших прадавніх назв географічних об'єктів. Усне живе мовлення русів-українців залишило в тих назвах велику кількість суфіксів, префіксів та ін., що було мовною нормою не тільки у долітописні часи, а й нині в українській мові. Значна частина українських морфологічних рис, як стверджує сучасний мовознавець О. Царук, бере свій початок ще в передісторії, бо морфологія найбільш послідовно опирається чужому впливу. Можна сміливо говорити, що українці тисячоліттями творять назви своїх географічних об'єктів за одними й тими ж своїми словотвірними шаблонами чи то словотвірними моделями, зразками. Літописець повідомляє, що чимало своїх племінних (а може — регіональних?) самоназв руси-українці виводили від місця, де вони «сиділи», проживали. Придивившись до тих самоназв, можна зрозуміти, що виходило те в наших предків дуже легенько й логічно. Маючи в своєму усному живому мовленні добре ними засвоєні від попередніх поколінь носіїв української мови, скажімо, суфікси *-ан-*, *-ян-*, *-ич-*, *-ин-* та ін., руси-українці додавали їх до назв місць свого розселення і виходили у них етноніми (племінні назви): поле+ян — поляни, дерева+ян — деревляни, Буг+ан — бужани, Волинь+ан — волиняни і т. д. Те саме нині робимо й ми, успадкувавши предковічні моделі словотвору.

Не мали руси-українці мороки й при називанні країв, де вони проживали, успадкувавши від попередніх україномовних поко-

лінь префікс *по-*. Тож край довкола річки Бог/Буг ще у долітописні часи одержав назву Побожьє (по+Бог), край довкола Десни — Подесеньє, а край довкола Росі — Поросьє. За тією ж словотвірною моделлю творилися й літописні географічні назви Подольє, Полісьє, Посульє, Посемьє та ін. Не потрібно насторожуватись, чуючи закінчення –є у тих назвах. То українська говіркова риса, що притаманна і сучасним українським говіркам як середнього Подніпров'я, так і Галичини: зіллє, бадиллє, телє, поросє... Щодо прадавності префіксу по- у мові наших предків, то варта уваги згадана ще античним автором Плінієм область на українських землях — Патісус. Сучасний український мовознавець О. Стрижак припускає, що оте Патісус — то просто перекручена Плінієм наша назва Потисся (по+Тиса-річка). Ще один античний автор Птолемей називає на українських землях етнонім погарити. Можливо, ці погарити — то жителі волості Погорина (по+Горина-річка), яка фігурує в літописах Русі-України у 1097 році. Тут доречно згадати й назви наших сучасних річки і потоку: Погарецька, Погаревець. Отже, свідчення античних авторів нам підказують, що наш префікс по- звучав на українських землях уже в I–II ст. н. е.

Розглянуті раніше суфікси *-ан-*, *-ян-*, *-ич-*, *-ин-* набагато давніші за часи їхньої фіксації писемними пам'ятками у аналізованих назвах географічних об'єктів. Так, самоназви поляни, бужани, деревляни, уличі, що витворені за допомогою названих суфіксів, звучали вже у добу так званої Великої Скіфії. Саме до часів тієї нашої прадержави прив'язує названі племінні утворення наш літописець: «І жили в мирі поляни і деревляни, дуліби,.. волиняни,.. уличі,.. і було множество їх, бо сиділи вони по Бугові і по Дніпру аж до моря... Через те називали греки їх Велика Скіфія». Про Велику, Малу, Стародавню та інші Скіфії греки (Геродот, Арістотель, Плутарх та ін.) писали задовго до нашої ери. Тож і самоназви типу поляни, деревляни, уличі та ін. належать до античних часів, як і згадані суфікси, з допомогою яких були витворені ті самоназви. Ця думка підтверджується тими самоназвами гілок наших предків, які знаходимо і в інших працях античних авторів: украни, кияни, карп'яни, лучани, трояни, бужани, нижани, ставани, роксолани, бобричі, витичі, любичі, будини, вулини та ін.

Не дивно, що популярні та продуктивні у наших предків суфікси *–ан-*, *-ян-*, *-ич-* так густо представлені літописними географічними назвами, засвідченими у XI–XIII ст. На суфікси

-ан-, -ян- у рукописах Русі-України знаходимо такі приклади: Корань, Житань (урочища), Піщань (річка) та ін. Надзвичайно часто трапляється в рукописах суфікс -ич- у назвах географічних об'єктів: Видобичі, Воровичі, Галич, Гостяничі, Гуричев, Деревич, Дорогожич, Капич, Милич, Свинковичі, Телич, Увітичі, Хвалимичі, Хортич і ін. Проте суфікс -ич- раніший за часи Русі-України, що підказують розглянуті раніше наші географічні назви із основами, паралелі яких зафіксовані ще у ведійських джерелах: Удич, Сурича (річки), Баличі, Баничі, Кульмагичі, Варовичі, Манич та ін. Прадавнє походження суфіксу -ич- у мові наших предків засвідчують і українські назви географічних об'єктів, що постали від імен Богів сонцепоклонницької віри. Це, зокрема, назви населених пунктів: Сваричів, Сваричівка, Даничі та ін.

На прадавність і продуктивність суфіксу *-ин-* указує цілий букет наших географічних назв, занотованих писемними джерелами Русі-України: Биковин, Верещин, Горошин, Губин, Лучин, Малотин, Микулин, Пирятин, Русотина, Чарнятин, Чудин, Чучин (поселення), Бабин Торжок, Горина-річка, Сковшинин Бір. Суфікс *-ин-* набагато давніший у мові наших предків, аніж його фіксація писемними пам'ятками XI–XIII ст. Про те свідчать наші географічні назви із основами ще трипільського походження: Ірдинь, Сумаринь, Палтин, Девошин, Шантин (річки й потоки), Шарин, Балин, Кульчин (поселення) та ін. Підтвердженням думки про докиєворуське функціонування суфіксу -ин- у мові наших предків є й українські географічні назви, що постали від імен наших сонячних Богів: Данине, Дивин, Дивлин, Ладинка, Навина, Макошине, Сварині, Явкине та ін. Такі назви не могли виникнути у християнські часи, тож у них і суфікси ще нашої сонцепоклонницької минувшини. Архаїчність розглянутих суфіксів -ан-, -ян-, -ин-, -ич- підтверджується й тим, що вони наявні у ведійських іменах Богів, героїв, царів і географічних назвах: Араньяні, Деваяні, Індрані, Сатв'яван, Раван, Кундін, Чакрін тощо.

У тих же арійських часах уже побутували і використані в українських назвах географічних об'єктів суфікси *-ар, -ик-, -ун-*. Така, скажімо, літописна назва міста Володарев та й сучасна назва поселення Володар-Волинський походять від імені особового Володар. Ці назви та ім'я творилися за обкатаною на українських землях ще в арійські часи словотвірною моделлю з додаванням до основи суфіксу -ар-. Ще арійської

доби словотвірна модель використана при творенні українських літописних назв географічних об'єктів із суфіксом *-ик-*: Корчик, Ужик (річки), Угольники (місто), Залозник (шлях) та ін. Паралелі на це мовне явище маємо у Ведах: *Сіндика, Девіка, Кушіка.* Наші прадавні літописні назви та імена Родунь, Перун, Ярун творилися за тою ж моделлю, що й багато тисяч років тому індоарійські імена *Арджун*, *Ямуна* та ін. — через суфікс *-ун-*.

Зазвичай, певний суфікс — то не просто випадкова забаганка мовців, а засіб із чітко визначеною функцією, точніше, засіб для надання слову (а в нашому випадку — географічним назвам) певного емоційного забарвлення. Рукописи княжої доби донесли до нас чимало географічних назв, яким суфікси *-к-*, *-ок-*, *-ик-* надають переважно відтінку здрібнілості: Бобрка, Горинка, Красногірка, Корчик, Ужик (річки), Борок (урочище) та ін. Порівнюючи літописні назви об'єктів, дуже легко вловити різницю у їхньому емоційному забарвленні: Бабин Торжок, але Торговище Здвиженьське, Пісочний городок, але Городище-місто.

Вартий нашої уваги прадавній український суфікс *–л(ь)*, який надає географічній назві ознаки присвійності, належності комусь. Дослідниця назв українських поселень А. Коваль пише, що суфікс *–л(ь)* діяв активно задовго до XII ст. Саме до XII ст. були найменовані українські міста Путивль, Радомишль, у основі яких закладені імена особові (відповідно) Путята і Радомисл. Про прадавність цього суфіксу свідчить те, що в етрусків були із нашим суфіксом *–л(ь)* словотвори *Юніаль* — Юнонин, *Лартгаль* — Лартгалів. За допомогою праукраїнського суфіксу –л(ь) десь у сонцепоклонницькій праминувшині виникли моделі, за якими утворені топоніми Богуславль (Богуслава город), Любомль (город Люба), Перемишль (Перемисла город), Переяславь (Переяслава город), Навля-річка (Нави річка), Орель (річка Ора), Перуля-річка (річка Перуна) та ін. Особливо останні три назви свідчать про прадавнє функціонування у нас суфіксу *–л(ь)*, бо в них закладені імена сонцепоклонницьких Богів, а такі назви у християнські часи виникнути просто не могли.

Ще з XVIII ст. ряд шовіністично налаштованих учених Росії, намагаючись підвести наукову базу під російську імперську ідею, експлуатували різні історичні та мовні факти. Так, мовознавець О. Соболевський, аби показати, що Київ та й

майже вся українська земля у княжий період IX–XIII ст. були населені росіянами, ухопився за ряд мовних фактів із літописів XI–XIII ст., у тому числі — й за літописні імена особові типу Володша, Святоша, Мстиша, Путьша, Ратьша, Малуша. Той Соболевський заявляв, що оскільки він не віднайшов у мові українців словотвірну для перерахованих імен форманту *-ша*, а віднайшов її у мові росіян, то до монгольського нашестя на землях України жили росіяни. Академік-мовознавець А. Кримський спростував вигадку росіянина, який не волів обтяжувати себе знанням української мови. Кримський навів із українських документів XIV–XIX ст. велику кількість українських імен особових саме із формантою *-ша*.

Що ця форманта -ша є характерною для української мови автор книги, яку ви читаєте, пересвідчився у селі, в якому народився і зріс. Там, у селі Осівці на Брусилівщині (Житомирська область), донедавна жили діди й баби із іменами Антуша (Антон), Гавруша (Гаврило), Кирюша (Кирило), Лавруша (Лаврін), Павлуша (Павло) і навіть Колюша (Коля-Микола), Глаша, Паша, Уляша... Як могли безграмотні люди, які й не відали про існування літописів Русі-України, знати, що тисячу років тому Святослава пестливо звали Святоша, а Мстислава — Мстиша, Путяту — Путьша? То усна традиція мовців, зрозуміло, від покоління до покоління донесла до наших днів отой мовний шаблон, за яким українці у далекі часи витворили і назви своїх географічних об'єктів. Землями України протікає двадцять п'ять річок, у назвах яких є форманта *-ша*, зокрема Ірша, Сурша, Уша. Серед українських населених пунктів у своїх назвах мають ту форманту Бакша, Гаруша та ін. Тут свідомо наведені назви, які вибудувані на мовних коренях трипільського походження *ір, сур, бака, гар*, поширених у санскриті, а уша — то назва етнічної групи ще ведійського періоду. Форманта *-ша* має на українських теренах багатотисячолітнє коріння. Саме із Праукраїни, а не з Росії, занесли її в долини Інду наші предки у IV–II тис. до н. е. Тому у Ведах і натрапляємо на імена Богів та героїв, утворених за допомогою праукраїнської форманти *-ша*: *Вріша, Дакша, Дворакеша, Кулеша, Пуруша, Урваша* та ін.

Чимало українських географічних назв патронімічного походження, а саме від імен Богів сонцепоклонницької віри, свідчить про докиєворуське існування у мові наших предків суфіксів *-ень-, -ів-, -ч-, -иж/іж*. Як приклад маємо назви посе-

лень Дивень, Велеснів, Явче та назви річки й потоку Велеснівка, Лельків. А в назвах населених пунктів Свариж та Стрибіж суфікс -иж/іж є ще трипільського походження. Підсумовуючи все сказане тут про суфіксальний словотвір, можна стверджувати, що на морфологічному рівні мовним субстратом для українських географічних назв була давніша за них праукраїнська мовна стихія.

Таку думку підтверджує ще один спосіб словотвору — префіксальний. Окрім згадуваного раніше префіксу по- дуже популярними у наших предків, як видно із писемних джерел Русі-України, були префікси *межи-*, *при-*, *про-*, *су-*, *не-*, *ні-*, *па-*, *за-* та ін. Такими ж популярними є ці префікси і в нас, нинішніх, причому із тими самими функціями. Скажімо, у таких літописних географічних назвах, як Заморьє, Прилук, Задесеньє, Залозний путь (за лозами), Межимостьє, префікси *за-*, *межи-*, *при-* чітко фіксують місцевини, з якими пов'язані ті об'єкти. А префікси *не-*, *ні-*, за допомогою яких витворені деякі літописні географічні назви, дають нам, нинішнім, можливість зрозуміти якісні ознаки саме так названих об'єктів: Несвіж (не+свіжий), Небль (не+биль), Немига (не+мигати), Ніжатина Нива (ні+жати). В останній назві, правда, може бути зовсім інше пояснення: вона, можливо, є похідною як патронімна від імені особового Ніжата.

Давність в українській мові префіксів *па-*, *пере-*, *су-* підтверджує чимало зафіксованих літописами Русі-України географічних назв: Пагорби, Перевісища, Переволока, Перемиль, Перемишль, Сутінь, Супой та ін. Українськими землями протікають ще й річки Субодь, Сувид, Суглиця, Суземка, Суріча, Сутінь, Суточка, Сутіска, у назвах яких використаний префікс су-. Про прадавність у нашій мові цього префіксу підказує назва української річки Сумаринь, що має санскритські паралелі до свого кореня мар. У ведійській мові дуже поширений префікс су-, що видно із таких ведійських етнонімів та антропонімів: Субгара, Судгір, Сураштра, Сурупа. Тут су- є префіксом і так само, як і в українській мові надає змісту слова відтінку примноження якостей, поєднання, винятковості. Наприклад, *Сувір* — то надзвичайний чоловік, герой; *Сугуда* — могутній бик; *Сурабга* — дуже ряба, виняткова, священна корова.

Заглиблення у тексти українських рукописів XI–XIII ст. іноді приносить несподівані знахідки, яких ніхто досі не помічав. Так, авторові цих рядків вдалося віднайти у тих наших

рукописах таку україномовну рису, як чергування *-і- та -о-* (Турбрід — Броди). Цю рису чомусь не помітив у наших рукописах А. Кримський. Така ж несподіванка трапилася авторові книги у «Статуті Володимира Всеволодовича» (XII ст.), де закарбований виняткова український префікс *під-*. У статті 195 тієї пам'ятки є розпорядження про те, кому й де вимощувати київські вулиці: «Вережанам до *Підьблян* а *Підблянам* до Чюдичеві вулиці». У цій, власне, україномовній фразі двічі записано «Підблян», зрозуміло, так, як та назва (кличка, прізвисько) звучала в усному мовленні киян XII ст., а саме із українським префіксом *під-*. Український архаїчний прийменник *ко* іноді переходив при витворенні назв географічних об'єктів у префікс *ко-*. Таке явище зафіксоване, зокрема, у назвах наших річок Команка та Конава. Існування у нас ріки із назвою Унава переконує, що і в назві Конава основою виступає ім'я української Богині Нави. Те ім'я вживається в назвах у називному відмінку, хоч мовний закон вимагає тут давального, що й свідчить про виникнення обох назв у часи, коли наші предки ще не знали внутрімовного закону підрядного підпорядкування. Побудована за тим же взірцем і згадана назва Команка, де основою є наше праслово Трипільської доби *ман*. Таку ж природу і прадавність має й назва села Комань у Чернігівській області. Отже, перераховані географічні назви донесли до нас прадавній префікс ко-, *який* у вигляді прийменника доволі часто трапляється у наших обрядових піснях ще сонцепоклонницького походження.

На свій «доморощений» мовний субстрат українських літописних географічних назв указує використовуваний нашими предками лексико-синтаксичний спосіб словотворення чи то складання терміну із двох різних за значенням слів-основ. Найчастіше при утворенні таких складних назв вживалося *середнє єднальне -о-*. Рукописи XI–XIII ст., писані на українських землях, прямо-таки рясніють прикладами такої моделі словотворення: Білобережьє (білий+о+берег), Дідославль, Лукоморьє, Муровійськ, Красногірка, Радосинь, Снопорід, Судомира, Чортория та ін. Яскравим прикладом творення назви через *середнє -о- єднальне* є назва потоку Ладомир (Лада+мир). Тут ім'я Лада в основі говорить про докиєворуське функціонування такого способу словотвору в мові наших предків. Про те саме свідчить і назва української річки Палоріка (Пал+о+ріка). Перша основа назви пал — то раритет із трипільського

прасловника української мови. Наші подніпровські предки винесли оте пал до витоків Інду, як і свій словотвір з допомогою середнього -о- єднального. У санскриті законсервувалось чимало двоосновних термінів, витворених через -о- єднальне: *магодайя* (*мага+удайя*) — лавина+вода, море; *варшопала* (*варша+упала*) — град; *тамогна* (*тама+гна*) — темноту+гнати (епітет Сонця); *сурйодая* (*сур'я+удая*) — Сонце+схід і ін. Легко помітити, що і санскритські, і українські двоосновні терміни із середнім -о- єднальним творилися за одною і тою ж схемою — останній звук першої основи змінювався на звук -о-, який і став єднальним.

Усе, розглянуте вище про фонетичний та морфологічний рівні українських географічних назв, підводить до висновку, що на цих рівнях наші назви географічних об'єктів мали своїм підґрунтям, живильною основою давніші за них пласти рідної їм праукраїнської усної мовної стихії. Багато сучасних українських географічних назв та тих, що були писемно зафіксовані ще античними авторами і нашими рукописами XI–XIII ст., підказують, що наші предки, які в далекі сонцепоклонницькі часи дали такі промовисті назви нашим подніпровським краям, річкам, потокам, урочищам, озерам і населеним пунктам, мислили й спілкувалися своєю предковічною мовою — українською. Особливо це чітко видно на українських географічних назвах, у основах яких закладені мовні корені, що мають відповідники у ведійських джерелах, у санскриті, себто ті корені, які були занесені нашими предками до Індії, коли вони, починаючи із IV тис. до н. е., затіяли освоєння земель довкола витоків Інду. Десь у мерехтінні тих тисячоліть губляться й початки багатьох українських географічних назв.

Мовно-культурна спадщина предковічного сонцепоклонництва

Із проведеного вище аналізу української словесності стає зрозумілим, що у витворенні, розвитку й збереженні тисяч українських мовних одиниць незаперечна виняткова роль належить первісним релігіям наших подніпровських предків. Вірячи в магію слова, зараховуючи до сакральної сфери свої тотеми, а згодом — і свої сонцепоклонницькі святощі, наші доісторичні пращури забезпечили довготривале життя назвам тих тотемів

та святощів і мовним кореням, закладеним у ті назви. Адже всі культи, обряди й ритуали первісних релігій та пов'язані з ними молитви, замовляння, обрядові пісні тисячами літ витворювалися, плекалися, передавались від покоління до покоління під опікою служителів первісних культів, а також суспільних звичаїв, які були філософією, змістом життя у наших предків. Як висловився Б. Лепкий, то був «Цілий Світ дохристиянської нації, де забава, мистецтво, віра і життя зливалися в одну цілість, де Дажбожі внуки зі словами на устах ішли зустрічати весну, де молодь збиралась між селами на весільні ігри». І хто б нам що не говорив, але український етнос сформувався як єдиний організм під плодотворним впливом релігії сонцепоклонництва. Як, власне, і всі етноси. Саме своїй сонцепоклонницькій вірі має бути вдячне українство за свою високу моральність, духовне, зокрема мовне й пісенне, багатство.

Система світоладу сучасної людини, за М. Чмиховим, зародилася ще в мезоліті, себто в IX–V тис. до н. е. А формування уявлень про організований Всесвіт, поширення сонцепоклонницької (астральної) космічної символіки Чмихов відносить до протонеоліту-неоліту (VII–VI тис. до н. е.). Хоч іще в мезоліті (IX тис. до н. е.) розвинулись уявлення про Світ як Світ тотемів. Писемні джерела, зокрема Веди, підказують наскільки прадавня віра людей у тотеми. У «Ріґведі», скажімо, є багато славенів, у яких пошановується вода, вогонь, а важливість чи не всіх сонячних Богів співвідноситься із важливістю основних тотемів: бика, вепра, деяких птахів. Наприклад: «О Агні (Бог вогню), ти нездоланний *бик*, засяй»; «Ми не хочемо тебе прогнівити, о Рудро, о бик»; «Адже ми тебе знаємо як ярого бика, Індро»; «Бачить наскрізь... і перевіз, і воду, цей *коршак*-Бріґаспаті»; «Буйного Рудру, рудого *вепра*, нехай дарує він нам укриття». У «Ріґведі» часто Богині співвідносяться із тотемом-коровою: «Дійна *корова*-Адіті набухла молоком для благочестивої людини»; «Вони (Марути), чия мати *корова*»; «Ушас і Ніч, вони дві дійні *корови*, наповнені молоком». Частенько у «Ріґведі» навіть води і Зорі набувають людської подоби: «Ці води шумують весело, мов би перекликаються благочестиві жінки»; «Коли божественні жони безсмертя — вранішні Зорі простягнуть до нас промені-барви Сонця». Це все і є ознаками прадавньої релігії наших предків — тотемізму.

Пошанування тотемів дійшло до наших днів у різних українських звичаях, віруваннях, культах, обрядах та в побутово-

му мовленні. Скажімо, І. Франко зафіксував у «дитячій» мові галичан слово Бозьї, що стосується вогню й Сонця. Те слово — то множина вислову Бозя і, виходить, що мовна пам'ять галичан зберегла неолітичне політеїстичне уявлення прапредків про вогонь і Сонце як Богів сонцепоклонницької релігії. Згадаймо, що І. Огієнко писав про сонцепоклонницьку релігію як про «очоловічнене», антропоморфне явище, наголошуючи, що з часів тієї віри в українській мові побутують метафори: Сонце сходить, весна прийшла, грім ударив, вітер свище та ін. Пам'ять про тотемістичну релігію збереглася і в українській геральдиці, зокрема гербах української шляхти. Наприклад, знаки символи Сонця, що були дуже поширені у орнаментах трипільців, віднаходимо в гербах українських шляхетських родин Гудовичів, Драгомирових, Мазаракіїв, а знаки Місяця — у гербах Буткевичів, Добровольських, Мартиновичів, Речицьких, як і знаки-символи Зірки у гербах Апостолів, Гамаліїв, Долинських, Корнієнків, Мовчанів та ін. А блок знаків Місяця й Зірки у своїх гербах мали українські шляхетські роди: Василевські, Вишневецькі, Войнаровські, Дашкевичі, Дорошенки, Мазепи, Тарновські, Яворські та ін. Герб із зображенням цього блоку тотемів називався Леліва, а термін цей має ще трипільське походження.

І трипільський культ Великої матері роду відгукнувся у гербах нашої шляхти. Зображення дівчини у вінку й стрічках чи з короною на голові, а в деяких випадках такої, що сидить на спині родового тотема-ведмедя, зустрічається в гербах Косинських, Дембінських, Довгалевських, Крижанівських, Турських, Руликівських та ін. А в деяких шляхетських гербах зокрема родин Висоцьких, Зозульських, Куликовських, Павловських знайшов своє місце найулюбленіший у творців Трипільської цивілізації тотем-тур. Із доби тотемізму походять зображення кози-тотема у гербах шляхетських родів Козловських, Полукозиць, Лоханських, Маковських. А зображення змії-тотема успадкували із трипільських часів шляхетські родини Байбуз, Брояків. Прадавній культ тотема-вовка відгукнувся зображенням вовка у гербах Пашинських, Пашковських, Лянцкоронських. Тотеми-птахи, зокрема сокіл, яструб, голуб, ворона, курка, зображені у гербах шляхти із родин Кур, Куриленків, Ястрембських, Дуничів, Рачинських, Свинцицьких, Хмільовських та ін. Наявність згаданих тотемів у гербах української середньовічної шляхти — це одне з

багатьох підтверджень багатотисячолітньої тяглості української духовності, спадковості між мовно-культурним Світом українства і носіїв Трипільської культури.

Виникнення сонцепоклонництва було результатом усвідомлення людьми неоліту космічних закономірностей, єдиного космічного походження усього в Світі, залежності життя на Землі від Небесних Світил, Небесної вологи тощо. Оспівування таких закономірностей зустрічаємо чи не в кожній українській обрядовій пісні сонцепоклонницького походження, замовляннях тощо. Про те, що доісторичні насельники українських Наддніпрянщини та Побужжя укладають свої закони у пісні і співають їх, писав античний автор Арістотель. Думається, йшлося не про юридичні норми, а про морально-етичні норми стосунків людини з природою, чим так відзначаються українські доісторичні пісні сонцепоклонницького походження. Як розуміли космічний ладопорядок наші неолітичні предки, бачимо зі славенів «Ріґведи»: «Дякуючи закону давно приводяться в рух життєві сили.. Для закону Земля й Небо — обширні, глибокі. Для закону дояться вони, як дві неперевершені дійні корови»; «У одній долі, установленій тобою (Савітаром), рухаються риби у водах, дикі звірі поширились на суші, ліси — призначені для птахів. Ніхто не порушує цих заповітів Бога Савітара». Савітар — то ведійський Бог вітрів і Сонця.

Про прадавність культу Сонця у наших предків ще в X ст. писали арабські автори, зокрема, один з них виділяв з-поміж подніпрян тих, «хто сповідує релігію вогнепоклонників, які поклоняються Сонцю», а також тих, які «поклоняються Зіркам». Той автор підкреслює: «У них є сім свят на рік, які називаються за назвами Зірок, а найголовніше із них — свято Сонця». Що Сонце — головний двигун життя, джерело тепла, світла, зрозуміла ще первісна людина — так вважає І. Огієнко. Сонце обожнювали, — пише Огієнко, — а потім Сонце стало окремим Богом, який звався у різних краях Праукраїни по-різному. Про Сонце як Бога співається в українських обрядових піснях, зокрема ось у такій, записаній А. Метлинським: «І к Сонечку промовляє, поможи, Боже, Чоловіку!».

Із сонцепоклонництва наших неолітичних подніпровських предків, за доказами В. Шаяна, Л. Силенка, Ю. Шилова, С. Васильченка та ін., постала ведична сонцепоклонницька релігія давньої Індії. Тобто основи ведизму були започатковані в українському Подніпров'ї, а десь у IV–II тис. до н. е. були

винесені до витоків Інду. Тож у ведичній літературі є всі підстави шукати корені праукраїнської сакральної лексики, пов'язаної із сонцепоклонницькими культами, святощами, ритуальними діями. З-поміж усіх сучасних назв релігії, витвореної нашими предками — астральна, язичницька, думається, найбільш відповідною її суті є назва сонцепоклонницька. Адже в основі цієї нашої релігії закладене пошанування Небесних Світил, а найбільше — Сонця. Що наші пращури таки ув'язували назву своєї релігії із Сонцем засвідчують ведійські джерела, де є термін *саура*, що означає славені Сонцю і сонцепоклонник. Коренем того санскритського слова є праукраїнська назва Сонця — Ур, а префікс *са-* у санскриті є вираженням сумісності, спільності. Що те наше Ур стосується саме Сонця, згадаймо українську веснянку, в якій оспівується Божество Урай/Уран як господар Неба, котрий відмикає ключем Небо і випускає весну.

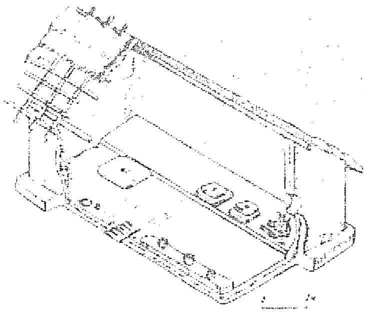
Сам же термін *саура* залишився і на прабатьківщині індоаріїв, себто — на українських теренах у назві легендарної Савур Могили, яка у найдавніших українських думах називається Саура Могила. Ця могила, за дослідженнями Ю. Шилова, була у IV–III тис. до н. е. сонцепоклонницьким святилищем. Можливо, що і всі могили-святилища на українських землях у ті часи мали назви Саура. На це указує у нас понад два десятки географічних назв із основою саур, зокрема й залишків могили-святилища на Київщині під Медвином, яку, за даними Л. Похилевича, народ називав ще у XIX ст. Саура Могила.

Щодо самого поняття віра,то у санскриті є чимало слів зі спільним коренем *вір*, що проливають світло не лише на його неолітичне походження, а й на його первісне значення. Так, санскритське *вірочана* — то один із багатьох епітетів Сонця, а *вірока* у тому ж таки санскриті означає світло, блиск; *магавір'я* — наділений великою силою; *вірута* — спів, звучання; *вірога* — здоров'я; *вірач* — творити; *віруч* —сяяти, світити; *віра* — героїзм, чоловік. Виходить, у семантику названих ведійських термінів закладене щось високе, світле, надзвичайне, могутнє, найпотрібніше — те, що й закладене в українське слово віра як релігію.

Чимало наших учених пишуть, що українці здавна величали Сонце Оком Божим. Є дані, що на українських теренах поклоніння Сонцю як Оку Божому існувало ще 6 тисяч років дотепер. А в наших обрядових доісторичних піснях Сонце ще

має епітет Панич. Збагнути хронологічну глибину згаданих українських епітетів Сонця допомагають Веди — там Сонце також виступає то як Око Боже, то як *Панна*. А схід Сонця у санскриті означається зрозумілим для нас терміном *удайя* — успіх, удача. Ще українці називають Сонце — Божич, Бог, Цар, Дажбог тощо. Оком Божим наші пращури уявляли і Місяць, що зафіксував Хв. Вовк. А за П. Чубинським, українці моляться кожному молодому Місяцю. Цей обряд мав бути відомим ще трипільцям, бо в колоністів Індії був обряд жертвопідношення новому (молодому) місяцю. Така увага до Місяця пояснюється тим, що в уявленнях ведійських аріїв Місяць займав найвище становище на Небесах, там, де перебувають душі предків, де знаходяться «юні води, осяйні Світи», де існує безсмертя. Свої пожертвування Місяцю індоарії називали *дарца*, *дарця*, *дарціка*, *дарга*. Важливо, пракорінь дар залишився на українських землях у багатьох словах, до того ж, на Житомирщині (Ружинський район) є й слово *дар'я* як пожертва (тепер уже на церкву). Мовний пракорінь наших подніпровських предків закладений і в санскритській назві першої половини Місяця-молодика — *Ява*.

За М. Чмиховим, ще на сплині кам'яного віку в людських суспільствах з'явилася «первісна інтелігенція» — жерці, старійшини. М. Відейко вважає, що у творців Трипільської цивілізації були вожді-жерці. Наявність у наших неолітичних предків інституції жерців, магів, відунів, чародіїв, кудесників підтверджує ведична література. Зокрема, у Ведах фігурують жерці культу Сонця, названі там *маґа*. Корінь *маґ* зустрічається у багатьох санскритських термінах: *Маґа-дева* — Великий Бог; *маґі* — Земля й Небо, багато; *маґа-яджна* — велике жертвопідношення; *маґас* — могутність, велич. Цим ведійським лексемам, звичайно ж, дав життя корінь із мовлення наших подніпровських предків, що залишився на українській землі у словах магічний, могутній, могти, могуть і ін. А українські терміни відун та кудесник мають паралелі у санскриті: *ведін*, *кунда*. Індоарійське *кунда*, як вважає С. Наливайко, збереглося в українських козацьких прізвищах Кудко, Кудинець, Кудин. Є й українське прізвище Анкунда. Збереглося те наше прaслово і в наших географічних назвах Анкундинів рукав (річка), Кудинів Ліс, Кудинів Яр, Кудина-річка. А ще в XI–XIII ст. в українських літописах згадується Кудинове сельце та назва міста Кудин. Про вірування наших доісторичних

Трипільський храм із вівтарями та священною ватрою. Реконструкція. *Поселення Шкарівці.*

предків у добрих і злих духів та й існування в них терміну дух можна судити із Вед, де вживається слово *дух* зі значенням виконувати бажання і доїтися. Перше значення відтворює той зміст, який вкладають українці в поняття добрий дух саме як виконавця людських бажань.

Археологи М. Чмихов, Ю. Шилов та ін. дослідили великі сонцепоклонницькі святилища під відкритим Небом часів Трипільської культури. А невеличкі глиняні модельки трипільських храмів, виявлені археологами, свідчать про існування у трипільців будівель-храмів. Наш термін храм, правдоподібно, має походження у доісторичних часах — у панджабському санскриті є вислів на означення культової споруди *ашрам*, що нагадує наше слово храм. А в індоаріїв храм означався лексемою *девакула*, що по-українському — родина Богів. Неолітичне походження має і давньоукраїнське слово капище — його мовний корінь і семантику приберіг санскритський термін — *кап*, що означає група Богів. Маленькі модельки храмів трипільців наводять на думу, що можливо, у хатах трипільців у якомусь кутку саме й стояли ті міні-храми. Такий куток міг називатися так, як і в українців — святий, адже у Ведах віднаходимо словосполучення *света кута* — святий куток.

Наявність храмів та й ритуального посуду у носіїв Трипільської культури підказує, що в них була вироблена ціла система ритуальних дій, а з нею і тексти певних постійних звернень до сил природи, тотемів та Богів: замовляння, заклинання, обрядові пісні, молитви. Відлуння того збереглося у «Ріґведі»: «Угору розлилися пісні, угору розлилися жертви». Піснеспіви-славені у храмі ведійських аріїв виконували жрець-співець та хор жреців. Ті піснеспіви називалися — *удгітха*, що означає найкращий зі звуків. Не важко збагнути, що це *удгітха* співзвучне нашому утіха. Із ритуальними діями аріїв пов'язане ще одне, близьке до нашого, слово *прачасті* — хвала, слава Всевишньому. А той, хто виголошував ту хвалу, називався *прачаста*. А чи не мають ці терміни відношення до українського причастя? Той, хто вихваляє, у санскриті звався

уктін, а спів — *укті*. Є у санскриті й слова *укта* і *уктгья*, що відповідно перекладаються — висловлений, промовлений і той, хто гідний слави. Усі перечислені вислови збігаються фонетично і семантично із українськими термінами — учта, учтивий. Можна гадати, що вислови, подібні наведеним, звучали і у трипільських храмах і по спадковості перейшли в українську мову.

Є дані, що свідчать про існування культу предків у наших неолітичних пращурів. Цілком імовірно, що жертвоприношення предкам трипільці могли називати словом, що було однокореневим із нашим дяка/подяка і санскритським *удака*. Останнє у санскриті саме й означає жертвоприношення предкам. Пожертвами предкам у аріїв були ритуальні кульки із муки та рису, що називалися *пінда*. В українській мові є слова із коренем пинд: пинда — пихатість, чванькуватість; пинджения — хизування. С. Наливайко бачить певний семантичний зв'язок між названими санскритськими та українськими лексемами, корені яких він простежує і в наших козацьких прізвищах Талапінда, Шпинда. Був у індоаріїв і ритуальний пиріг із назвою *пуродаш*, що, як вважає Наливайко, в'яжеться із нашим — пиріг.

Посвячення, окроплення пожертви у наших предків-сонцепоклонників могли називатися висловами, у яких простежувався український корінь *шан* (шанувати). Цю думку навіюють такі лексеми санскриту, як *укшана* — посвячення, окроплення пожертви; *пошака* — той, хто кормить, утримує; *пошана* — підтримка, допомога; *Деваршана* — пошанування Богів. Корені й семантика цих ведійських слів тотожні нашим шанувати, пошана, пошановувач. Жертвоприношення Богам у санскриті ще виражене словосполученням *Дева-яджья*, у якому друга основа є близькою до українського їжа. Санскрит знає ще одне цікаве і близьке для нас слово *дарбга* — так називалась використовувана при обрядах трава. Дослівно це означає — дар Богам. Наявність у трипільців ритуального посуду підказує, що вони підносили своїм тотемам і Богам якісь напої. Серед напоїв у індоаріїв був популярним напій із назвою *сура*. А в українській етнографії, за В. Шаяном, відомий напій сур. Корінь *сур*, пише С. Наливайко, залишився в українській назві горілки — суровиця, сурівець. Цей же корінь Наливайко простежує у назвах українських річок: Сура, Суриця, Сурка, Мокра Сура, Суха Сура. Про прадавність і самобутність кореня

сур на українських землях підказують українські прізвища: Сура, Сур'я, Сурик (Чернівеччина); Сурм'як, Суреневич, Суровець (Житомирщина). Прикметно, українське прізвище Сур'я один до одного збігається із санскритським *Сур'я* — Сонце.

Наші неолітичні подніпровські предки занесли до індських витоків слово *рай*, де воно збереглося у санскриті і означає те, що і в нас — багатство. Знаменно, лемки-українці висловом райцювання називають свої колядування, себто побажання достатку, багатства тим, у кого колядують. А ще в українців є вислови, що символізують достаток: райське дерево, райське життя і яйце-райце. Цей же глибокий зміст рай-багатство, думається, заклали праукраїнці-сонцепоклонники і в назву птахів у своїй пісенності — райські пташки, адже масове повернення птахів із вирію було для них знаком настання весни, розмаю квітів, багатства ягід, плодів, грибів, риби та іншого, себто появи багатства-раю. Про вкоріненність слова рай на українських теренах свідчить чимало українських географічних назв із основою рай. У часи Русі-України під Києвом було князівське заміське поселення Рай. А нині в Україні локалізуються населені пункти Райгород (на Волині та Поділлі), Райгородок (на Донеччині та Житомирщині), Райське (на Донеччині) та ін.

Усі українські обряди, за Хв. Вовком, пов'язані із культом Сонця. Звідси й зв'язок майже всіх, зафіксованих і описаних ще в XIX ст. М. Максимовичем, українських свят із колообігом Сонця. У них простежуються культи Небесних Світил, води, рослин, предків. Отже ті свята, як і їхні назви, виникли у доісторичні часи. Це стосується описаних Максимовичем свят: Вербний тиждень, Корогод, Провідний тиждень, Громовиці, Клечальна субота, Рахманський Великдень (Права Середа), Зелений тиждень, Перунів день, Русальчин (Русальний) тиждень або Русалії, Купала, Паликопа, Маковій, Спас, Вдовине літо, Здвиження, Покрова, Кутя, Коляда, Щедрий (Багатий) Вечір. Сучасні вірники сонцепоклонницької релігії ще й називають прадавні українські свята Божича, Плуга, Ярила, Врожаю, Рожаниці та ін. Корені наших термінів свято, святість спостерігаються десь у Трипільській добі — тоді наші подніпровські предки винесли до Індії їхню коротку форму — *сва*, що збереглася у санскриті.

У трипільських часах простежується побутування і назва одного із праукраїнських головних свят — Великдень (Рахман-

ський Великдень). Надзвичайно важливу деталь стосовно цього свята підмітили М. Максимович та Хв. Вовк. Останній пише, що в деяких місцевостях України існує ще звичай відносити шкаралупу великодніх яєць на річку та пускати її по воді у певній надії, що вона допливе до далекої країни, де живуть рахмани (брахмани, цебто індуси), які не знають, коли настає Великдень та святкують його тоді, як припливе до них шкаралупа крашанок із України. За Хв. Вовком, те свято ще називають — Рахманський Великдень. У свідченях М. Максимовича ще чіткіше видно, що свято Великодня пов'язане із найдавнішими вихідцями із Праукраїни. У Максимовича є уточнення, що народ на Волині, Поділлі та Червоній Русі каже, що Рахманський Великдень залишився від рахманів, які жили колись у цих краях. Закарбуймо: які жили колись у цих краях. М. Максимович зазначає, що Рахманський Великдень мав і назву Права Середа.

З усього випливає, що назви Рахманський Великдень та Права Середа такі ж давні, як і термін індоаріїв — *брахман*, що стосувався назви духовних провідників, власне, цілої касти. Мовний корінь назви тієї касти, як гадає С. Наливайко, зберігся в українських прізвищах Рахман, Рахманюк, Рахманець, Рахманченко та в наших географічних назвах Рахманів-місто, Рахманів-село. Назва Права Середа заслуговує уваги тим, що тут, найвірогідніше, йдеться про день (середу) Богині на ім'я Права. Ця думка підтверджується тим, що українці ще в XIX ст. кожного четверга, за М. Максимовичем, відзначали Перунів день. Якщо був Перунів четвер, то чому не могло бути середи Богині Прави? Тим більше, що це свято має ще й третю назву — Навський тиждень, у якій чітко зафіксоване ім'я Богині Нави, котра входила до трійці разом з тією ж Правою та Явою. Маємо, таким чином, назви свят, а з ними і праукраїнські слова неолітичного походження.

Задовго до нашої ери, за К. Сосенком, наші предки відзначали свята Коляди і Щедрого Вечора на честь сотворення Світу. Ці свята, доводить Сосенко, не мають жодного стосунку до християнства. Зв'язок свята Коляди із початком руху Сонця по своєму колообігу дає декому підстави витлумачувати назву як Коло+да/дає. Колядою, як стверджує К. Сосенко, наші предки називали й *Дідуха*, до якого ставились як до невмирущого предка роду, народу. Символічно, у Ведах фігурує Божество-творець Світу *Дадвах*, якого деякі автори ото-

тожнюють із нашим Дідухом. Українське Зелене свято ще має назви Трійця та Розгари. Останні дві назви є доісторичного походження. Мовний корінь три, з якого постала назва Трійця, збігається за звучанням і семантикою із санскритським словом *трі*. І корінь назви Розгари *гар* має чіткі відповідники у тому ж санскриті: *гаріна* — Сонце; *гарі* — гарячий, жовтий; *гаріт* — світложовтий, золотистий. Значення цього прадавнього кореня дає зрозуміти, що йдеться про період розгоряння тепла у природі. З цим же значенням пов'язана й українська назва свята Купала. Адже санскритський термін *куп* означає яріти, сяяти, гріти. Згадаймо тут наше купіль — гаряча вода.

Наші неолітичні подніпровські предки занесли до Індії гру із дуже цікавою для нас назвою —Ляля. В Україні ще в XIX ст., як свідчить П. Чубинський, 22 квітня відзначали свято із тією ж назвою —Ляля або Красна Гірка. Друга назва, звісно, пов'язана із сухою, гарною (красною) весняною гіркою/пригірком. Простежити хронологічну давнину нашої назви дозволяє санскрит, що знає слова *крішна* — красний/гарний та *гірі* — гора. На цьому святі, повідомляють Чубинський і Вовк, дівчата обирали з-поміж себе щонайкращу, називаючи її — Ляля. Враховуючи те, що у санскриті *ляля* то не тільки гра, але й дитина, власне те, що і в українській «дитячій» мові, то слово це, побутуючи тисячі літ на українській землі, належить до словника наших предків-трипільців.

Про існування в уяві наших неолітичних подніпровських предків Богів і Божеств можна судити з того, що найдавніші вихідці із Праукраїнської Материзни уже мали Богів, імена та функції яких майже однакові із іменами та функціями Богів та Божеств українського сонцепоклонництва. У ті далекі часи Богами були життєносні природні сили, що давали людині щастя, користі, себто багатство — *бага/бгага*, як ці терміни означені у лексиконах аріїв Перського Нагір'я та індоаріїв. І. Огієнко переконаний, що Боги в уяві наших предків — то «уособлення сил природи як покровителів господарки і охоронців людського життя». В українській мові є ряд слів, з яких виходить, що в поняття Боги вкладався зміст — опікуни: зубожіти — лишитися опіки богів; божевільний — вільний від Богів, покинутий Богами; небіжчик — позбавлений опіки Богів. Саме наше слово Бог І. Огієнко виводить від українського праслова багатство, а точніше від його короткої форми —

бага, що надійно прижилось у мові Вед і «Авести» із тим же значенням — багатство.

Поза сумнівом, імена усіх Богів та Божеств українського сонцепоклонництва були витворені ні ким іншим, як нашими неолітичними предками, десь на середньому етапі Трипільської цивілізації. Ця думка тримається на тому, що такі ось із українських Богів та Божеств, як Вишній, Дажбог, Дана, Дідух, Лада, Мокоша, Перун, Купало, Род, Пушан, Галілейом (Галілей), Мара та ін., мають собі тезків серед Богів та Божеств ведійської сонцепоклонницької релігії II–I тис. до н. е. — Вішну, Дакша, Дану, Дадвах, Лада, Магеші, Парджанья, Купаті, Гопалан, Рудра, Пушан, Галаюдга, Марана. Важливо, походження імен майже всіх згаданих українських Богів та Божеств можна вивести із коренів чи слів української мови: високо, Бог, давати, дід, лад, прати, періщити, родити, гал/галявина, марний тощо. Уже це наводить на думку про існування коренів названих слів чи й деяких повних слів у неоліті. А імена українських богів Лель, Полель, Ярило, Купало витворені із тих же мовних коренів, що й імена шумерських богів *Лель*, *Енліль*, гетитського — *Ярі*, етруського — *Купавон*. А в тих, неолітичного походження іменах наших Богів, заховалися українські слова леліяти, яріти, купіль, кипіти і ін. Окрім названих щойно Богів та Божеств в українському сонцепоклонництві є чимало й інших. Ще в Х ст. в Києві було капище, де вивищувалися скульптурні зображення Богів Хорса, Сімаргля, Стрибога, Велеса/Волоса та деяких зі згаданих вище Богів. Цікаво, як дослідив І. Огієнко, у нас не було окремого Бога зла, а були тільки Боги Біда, Голод, Мара, Чур/Цур, Доля.

Можливо, десь у Трипільську добу під впливом своєї залежності від Неба, Небесних Світил і Небесної вологи-дощу наші пращури почали уявляти певні природні сили як Богів, які живуть на Небі, себто Небожителями і витворили відповідний термін. І. Огієнко пише, що українці уявляють царство Богів у Небесній Наві, де росте й міфічне дерево, що сягає віттями Землі. Це дуже перегукується із міфами Вед. У Ведах є навіть вислів *Набгасад* — Небожитель. Перша основа терміну *Набга* — то Небо, а друга *сад* —сидіти. Наше сад у значенні жити законсервувалося в українській мові у слові сусід (су+сід), той, хто сидить/живе поруч. Небесні Боги у Ведах названі ще й *Деви*, а небо мало ще й назву *Дів'я*. Останній термін ще означає — *дивовижний*, а це не залишає сумнівів, що

обидва терміни (Деви, Дів'я) мають той самий мовний корінь, що й українські слова диво, дивитися та ім'я Бога — Див.

Попри багатотисячолітню руйнівну ходу християнства по українських землях пам'ять про предковічних сонячних Богів цупко тримається в народі, зокрема в географічних назвах, обрядових піснях, прізвищах та іменах, приказках. Наприклад, І. Нечуй-Левицький зафіксував такі фразеологізми: «Перун би тя розтраскав»; «Ой Леле мені, ой Лелечко мені». За П. Чубинським, українські дівчата на вечорницях закликають Богиню Долю на вечерю: «Доле, ходи до нас вечеряти!». Або: «Доле, Доле, йди до мене вечеряти!». Дослідник праукраїнської минувшини М. Іванченко пише про таке повір'я українців: «Не зоставляй повного кужеля наніч, бо Мокоша випряде». А коли веретено обертається після того, як прядильниця випустила його з рук, то говорять: «Мокоша пряде». А ще М. Іванченко наводить приказку, в якій відбилася подяка Богу весняного Сонця Ярилу: «Яр наш отець і мати — хто не посіє, не буде жати». Ось така багатотисячолітня мовна пам'ять українства.

Про українське мовне коріння імен Богів та Божеств нашої предковічної сонцепоклонницької віри та про живучість коренів тих імен на наших землях свідчить і те, що вони стали твірними для багатьох українських людських імен і прізвищ. Так, ім'я Бога Перуна збереглося в прізвищі Перун, зареєстрованому на Житомирщині та Чернівеччині. А ще на Чернівеччині є прізвища Пернай, Пернець, Пернак. Був у нас і воєвода Перунад, який у 1320 році, за автором «Історії русів», звільняв українські землі від монголів. Мовний корінь імені Бога Велеса повторюється у прізвищі Велесик, відомому на Рівненщині. А в Чернівецькій області побутують прізвища Волос, Волосняк, Волосевич, Волоснюк. Тут треба відзначити, що чимало хто із дослідників ототожнює імена Велес і Волос. Немало українських прізвищ походить від одного мовного кореня із іменем Богині Дани: Дан, Даник, Данько, Даниш, Данчук, Даняк та ін. Сюди ж треба зарахувати й українські імена, з-поміж них і фольклорні, із основою дан: Дана, Богдан, Милодан, Білодан та ін.

Однокореневими з іменем української Богині Лади, за Г. Лозко, є наші рідні імена Ладолюб, Ладомир, Ладислав, Ладослав. А серед наших прізвищ, співзвучних імені Лада, варто виділити прізвища Чернівеччини Лада, Ладика, Ладик і Закарпаття — Ладжун, Ладані. Прикметно, ім'я Ладика побу-

тувало серед українців у 1320 році — його мав воєвода, котрий звільняв наші землі від монголів. На Чернівеччині подибуємо відлуння ім'ені Богині Лелі у прізвищах Лелюк, Леляк, Леленко, Лельчук. Прикметно, гуцули, за Головацьким, звертаються до батька: лелю, лельку. Досить поширені на українських землях корінні імена, витворені з того ж мовного кореня, що й ім'я Бога — Род. З-поміж подібних імен особових Г. Лозко наводить ось такі: Родак, Родан, Родик, Родимир, Родислав, Родко, Родосвіт і ін. Ім'я Родощак збереглося в сучасному волинському прізвищі. А ще серед українських прізвищ із коренем род лише на Чернівеччині зареєстровані Родик, Родайчук, Родовей, Родиш, Роденко, Родиця, Родовець, Родуж та ін. Там же на Чернівеччині трапляються прізвища, які є однокореневими з іменем Бога Сварога: Сварин, Сваринюк, Сваровський. Ім'я Бога Дива, очевидно, закарбувалося в українських прізвищах Дивинюк, Диviряга, Дивинчук, Дивнич. А ім'я купальського Божества Марена, вірогідно, дало початок прізвищам чернівчан Мариця, Маренич, Маренко, Маренюк. Однокореневими з іменами Мокоші та Яви треба, очевидно, вважати прізвища чернівчан Макішак, Макішан, Явець, Явиць, Явчук, Явич. За цими прадавніми іменами та сучасними прізвищами стоять праукраїнські слова, які ще й нині звучать в українській мові.

Українські прадавні лексеми дійшли до нас ще із сонцепоклонницьких часів у іменах менш відомих наших Божеств, які оспівуються в деяких українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження. Так, в одній із подібних пісень оспівується наше землеробське Божество на ім'я Галілейом (Галілей): «А ми поле виорем, виорем. Галілейом виорем, виорем,.. Ми пшеницю (жито, ячмінь, овес) засієм, засієм, Галілейом засієм». В імені цього Божества, можна говорити з упевненістю, закладений корінь трипільського походження *гал*. Із цим коренем в українській мові є архаїчні лексеми гал/гало (галявина в лісі), галаджійка (плуг), галагілка (пісня-веснянка), галунка (крашанка-яйце) та ін. Корінь гал закладений у чималу кількість українських прізвищ. А ще в середині І тис. н. е. на українських землях був вождь із іменем Галарик, що засвідчив Іордан. Корінь гал, занесений нашими предками до Індії, дав життя багатьом словам санскриту, в тім числі й епітетам ведійського землеробського Божества — *Галаюдга*, *Галабгріт*, *Лангалі*, *Галадгара*.

Ще одне наше Божество з іменем Шум приховало у своєму імені наше звичайнісіньке слово шум. Саме із весняним шумом-шелестом перших листочків на деревах пов'язується Божество Шум у наших обрядових піснях сонцепоклонницького походження: «Ой нумо! Нумо! Заплетімо Шума! У нашого Шума зеленая шуба». Цікаве Божесто з іменем Чурило/Джурило бачимо у кількох наших обрядових піснях сонцепоклонницької доби. У них вимальовується образ облесливого спокусника жіноцтва: «Ішов Чурило ледом. А за ним дівочки з медом,.. Ішов Чурило ровом. А за ним дівоньки ройом». Дехто (С. Плачинда, Г. Лозко) ототожнюють Чурила із Чуром/Цуром — духом-охоронцем роду. Доречно тут згадати літописну назву міста XII ст. — Чурнаєв. Отже, було в нас і ім'я особове Чурнай чи щось подібне. Згадаймо ще й легендарне прізвище Чурай (Маруся Чурай). А в реєстрі козаків 1581 року занотоване козацьке прізвище Чура Іван.

Улюбленцем жіноцтва виступає в українських обрядових піснях ще одне весняне Божество — Коструб: «Що я собі наробила, Що Коструба не злюбила? Приїдь, приїдь, Кострубонько, Станем рано до шлюбоньку». М. Максимович припускє, що це весняне Божество символізувало «оживлення весни та її закінчення» і подає кілька обрядових пісень, у яких співається про вмирання Коструба. Ім'я цього Божества витворене із рідного українського слова — кострубатий, себто незграбний, кошлатий, шорсткий. Прикметно, у Чернівецькій області зафіксоване сучасне прізвище Коструб. Максимович ототожнював Коструба із Богом Весняком. Про доісторичне походження останнього імені мова уже була. Малодослідженими залишаються українські Божества сонцепоклонницької пори Зельман/Жельман, Серпан. Друга основа першого імені прибереглa наше слово трипільського походження ман, а в першій основі імені Зельман, можливо, заховалося наше слово зело (зелена рослинність). Здається, із цим Божеством якось пов'язана назва потоку Желеменів у басейні Дністра. Божество Серпан оспівується в наших жниварських піснях: «Ходить Серпан по загінку і шукає собі жінку... Ой Серпане, Серпаночку, Візьми мене за жіночку». Ясно, що в ім'я цього Божества закладене наше слово серп, що, здається, має той же корінь, як і наше — шарпати (стебла зернових) і санскритські лексеми *сарп* — рухати, сповзати; *сарпана* — плавні рухи, політ, сповзання. Тож ім'я Серпан, можна гадати, має трипільські початки.

Ось така багатотисячолітня живучість українських першослів неолітичної доби, що збереглися в іменах наших предковічних сонячних Богів та Божеств. Ось така, як висловився поет: «Пам'ять наша стобожна».

Фантазія предків українців витворила таких уявних істот, як домовик, русалка, відьма, чорт (біс), водяник, мара та ін. Добра хатня істота, хатній дух/домовик, як вважає В. Давидюк, мусив би бути ровесником доби міді-бронзи. Сама назва — домовик підтверджує таке припущення, адже вона є однокореневою із санскритським терміном *дама* — дім, житло. Щодо русалок, то ті з них, які уявляються українцям як первісні, природні, за М. Максимовичем, наділялися русим волосям, від якого й пішла назва — русалка. Русалок у нас ще називають мавки/навки. За Максимовичем, останній вислів означає — мертві. Тож виходить, це ті, що населяють потойбічний Світ Богині Нави. С. Килимник пише, що за уявленнями українців, навки-русалки після Навського (Мавського) Великодня відлітають на Небо. Це вірування — прадавнє, бо у Ведах якраз і фігурують русалки-Небесні танцівниці.

Доісторичного походження є й українська назва відьма, адже Веди знають тотожне створіння з назвою — *відья*. Згадаймо, у наших замовляннях відьма згадується як *віда*, майже, як і у Ведах. Завдяки санскриту можна переконатися у прадавності назви української демонічної істоти — чорт, адже санскритське слово *чарт* означає нашкодити, убити. А чорт у нас —шкідник! Інша українська назва тієї уявної злої сили — біс також має чітку паралель у санскритських термінах: *бгіса* — страх, залякування; *бгасанья* — той, хто навіює страх, залякує. Наше водяник, звісно, постало від терміну вода, а українське слово вода є тотожним санскритським термінам *вада* і *уда*. Щодо назви української уявної істоти мара, то її мовний корінь задовго до нашої ери був занесений нашими предками до Індії, де він дав життя багатьом санскритським лексемам: *мара* — смерть, умирати; *марака* — мор, чума; *марта* — смертний; марда — знищення; *мар'я* — слабак та ін.

Отже, мовна пам'ять українства зберігає у багатьох жанрах словесності найдавніші сліди початків української мови.

II. ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА ЯК СВІДЧЕННЯ ПРАДАВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Санскритський скарб прамовних одиниць подніпровських неолітичних предків українців

Про багатотисячолітню писемну традицію на українських землях свідчать зібрані на цей час десь півтора десятка різних абеток з усіх куточків України. Окремі з них використовувалися задовго до нашої ери. Ті абетки кваліфікував і оприлюднив В. Хитрук у збірці «Космос древньої України». Є й чимало повідомлень про існування давніх написів на українських землях. Так, В. Кобилюх сповіщає про астральні знаки й написи на Писаному Камені в Карпатах. Кінцем V тис. до н. е. датуються написи, виявлені у Кам'яній Могилі під Мелітополем, хоч, за А. Кифішиним, там є написи XII тис. до н. е. У літературі були повідомлення про віднайдені на Волині археологом В. Даниленком глиняні таблички зі знаково-малюнковим письмом VI–V тис. до н. е. У 1901 році історик І. Лінниченко, проаналізувавши чималу кількість знаків Трипільської культури, запропонував думку про існування писемності у трипільців. До цього ж схилявся й пізніший учений М. Суслопаров. Сучасний український археолог Бобровський у своїх лекціях заявляє, що археологи кожного року віднаходять на українських землях пам'ятки із якимись написами, але ті написи ніхто не досліджує і не публікує.

Ще в 70-х роках минулого століття археолог В. Даниленко нагадував українству про ряд прадавніх написів, віднайдених на українських теренах: «Дивує байдужість до варварських систем письма І тис. до н. е. — І тис. н. е. Серед реалій цього типу слід назвати напис на «скіфській» урні з Неми-

рівського городища (IV ст. до н. е.), чотири короткі написи на глиняних виробах Зарубинецької культури (II ст. до н. е. — III–IV ст. н. е.), близько трьох десятків написів на виробах так званої Черняхівської культури і, нарешті, кілька десятків руських написів дохристиянського періоду». Отже, за даними В. Даниленка, виходить кілька десятків давніх написів, писаних не церковнослов'янським письмом. Тож у тих написах немає домішок македонської, болгарської, моравської мов і ми могли б сподіватися побачити там свою давньоукраїнську мову.

У роки нашої Незалежності стали відомі із книг московських авторів написи на кам'яних стовпах, віднайдених під Медвином на Київщині. Московські автори датують ті написи II–I тис. до н. е. Не так давно була опублікована частина «Рукопису Ора», відомого в науці як «Рукопис Войнича». Його дослідник і дешифрувальник американець Д. Стойко заявляє, що той манускрипт написаний в українських степах і є пам'яткою української мови античної доби. Що ж, пращури наші задовго до початку літописання в Русі-Україні (XI ст.) вже мали прадавні писемні традиції, вміли й любили викладати на письмі свої думки, занотовували свої побутові та державні події. Про існування власного письма на українських землях ще до принесення сюди так званого церковнослов'янського письма свідчать рукописи Русі-України. Так, християнський твір «Слово святого Єфрема о книжнім ученії» критикував книги вірників українського сонцепоклонництва: «Зеленик, Колядник, Громник... І прочая книги імі ж беси приваблівають». Так само й християнське «Слово святого Мойсея о ротах і о клятвах», критикуючи тодішню народну медицину русів-українців, згадує і дохристиянські книги, які «трясцю мнят прогоняще нєкими ложними мислями».

Дехто із мовознавців дотримується такого погляду на давні писемні пам'ятки: якщо в деяких із них, писаних певною мовою, зустрічаються вкраплення іншої мови, то ті писемні пам'ятки можуть вважатися й джерелом для дослідження тієї іншої мови. Такий підхід до пам'яток писемності відкриває гарні перспективи для простеження у доісторичних часах українських мовних одиниць. А такими писемними джерелами для нас можуть бути деякі твори давньогрецьких та римських авторів, етруські написи і особливо — священні книги давньої Індії да давньоіранська «Авеста». В останніх, за

багатьма дослідниками, є рясні вкраплення мовних одиниць наших доісторичних подніпровських предків.

Із праць таких зарубіжних авторів, як Партола, Уїлер, Клейн, Гусєва, Єлізаренкова, випливає, що ще в добу Трипільської цивілізації, а точніше — десь у IV тис. до н. е., із українського Подніпров'я у південно-східному напряму попрямувала перша хвиля вихідців-колоністів. На це є натяки і в деяких сюжетах давньоіндійської «Ріґведи». А десь у III тис. до н. е., за даними античних грецьких та римських авторів, були колонізовані Грецькі острови прибулими із Гіпербореї пелазгами. Ту Гіперборею чимало хто локалізує на українських теренах. У «Ріґведі» та «Авесті» є фрази, в яких, нехай і туманно, але ятриться звістка, що завойовники Індії та Перського Нагір'я прибували із якихось далеких країв, що лежали десь на Півночі. Зокрема, у «Авесті» знаходимо такі напуття вихідцям: «Ідіть на шлях Сонця, маючи зліва Схід, а праворуч — Захід». Отже, йшли з Півночі на Південь. А ось як у «Ріґведі» оспівується місія колоністів індських витоків: «Хто може устигнути за людиною... яка проникла далеко вперед по ріках»; «Цей путь, яким ми прийшли здалеку»; «Звідтам хай допоможуть нам Боги, звідки закрокував Вішну через сім місцевостей Землі». І розпочався той здвиг задовго до походів аріїв.

Ось яка думка про це російського індолога-санскритолога Т. Єлізаренкової: «Арії представляли собою одну із пізніх хвиль міграції. Цьому передувала довготривала історія переселення народів — носіїв індоєвропейських діалектів». Щодо мовних питань, то західний дослідник санскриту Р. Дж. Летгем у своїй книзі «Етнологія Європи» стверджує, що санскрит має європейське походження, а імпульс виникненню санскриту дала мова людності із українських земель.

Доарійські колоністи Південно-Західної Індії створили там так звану Гараппську культуру (Давньоіндську) і саме з творцями тієї культури, за Ведами, воювали арії, які вторглися в Індію набагато пізніше. Але, важливо, з давньоіндійських міфів випливає, що творці Гараппської культури — асуридасьї та пізніші арії були родичами — правнуками Бога Сонця Дакші. Це підтверджує і спорідненість їхніх мов, що видно із імен особових та географічних назв, згадуваних у Ведах. Там же у Ведах зафіксовані назви етнічних груп, які захищали міста Гараппської культури від аріїв: *ан/ану, ути, дарава, панії, уша, пишачі, ракшаси, куява* та ін. Головне, що корені

цих етнонімів поширені в українській мові. Та й серед сучасних індійських народів (їх там називають племенами) деякі мають назви, що нагадують корені українських слів: *бгіли, дубла, колі, арасія, гарасія, варлі,露ткарі*. Український мовний корінь чітко простежується і в назві 20-мільйонного народу сучасної Індії — *ораони*, як і в назві їхньої мови — *орія/ур'я*. Прикметно, нині серед великої кількості мов Індії нараховується 96 мов, які відносяться до так званих індоєвропейських мов. Ось такий потужний мовний слід залишили в Індії колоністи із Європи, а в першу чергу — із українського Подніпров'я.

Найпомітніші вкраплення мови наших доісторичних пращурів залишилися у давньоіндійських писемних пам'ятках, писаних санскритом. В Україні уже є деяка література про українсько-санскритські мовні паралелі. Цій темі віддали належне М. Красуський, В. Шаян, Л. Силенко, С. Наливайко, В. Кобилюх та ін. Для українства особливо цінним є найраніший так званий ведійський санскрит, яким написані Веди: «Ріґведа», «Атгарваведа», «Самаведа» і «Яджурведа». Але цей різновид санскриту у нас найменш досліджений. Більш представлений у нас класичний санскрит. Найдавнішою із відомих писемних пам'яток минувшини вважається «Ріґведа», нижньою межею написання якої припускається середина II тис. до н. е. Хоч індійський учений Тіляк та німецький — Якобі незалежно один від одного дійшли висновків, що «Ріґведа» в усній формі уже була десь у V–III тис. до н. е.

Із текстів «Ріґведи» можна виділити чималий пласт доарійських мовних одиниць. Вони трапляються у описах боротьби героїв першої хвилі з аріями. То імена особові, географічні назви та інші лексеми, які, власне, є залишками, певно дещо деформованих, мовних одиниць наших неолітичних подніпровських предків. Чимало з них уже розглядалися раніше. Зокрема було показано, що однокореневими із багатьма українськими словами є такі ведійські географічні назви, як Бага, Гаріюпія/Гараппа, Раса, Могенджодаро, Тріпурі, Куллі та ін. Свої кореневі відповідники в українській мові мають і назви ведійських етнічних груп куява, панії, пали, уша та ін., які прибули із Подніпров'я до витоків Інду десь у IV тис. до н. е. І, накінець, чимала кількість імен героїв та Богів першої хвилі, як мовилося вище, походить із неолітичних пракоренів мови наших предків-подніпрян, зокрема Балі, Врітра, Дану, Данава, Куява, Маріча, Нігода, Равана, Варчин, Рудгіка,

Ушінара, Каланамі, Урана, Шуміга, Нішуміга, Мригай, Шара, Мая, Арбуда, Шушна та ін.

Вдається виділити із Вед і ряд доарійських звичайних лексем, що є тотожними санскритським і близькими до українських. Так, московський санскритолог Л. Залізняк називає з-поміж доарійських слів такі, як *міна* — риба, *ніра* — вода, *кала* — темносиній, чорний. Раніше зазначалося, що в українській назві породи риби мінь, певно, законсервувалося оте первісне значення загальної назви риб, що є в санскриті. Щодо слова *ніра*, то в українській мові маємо однокореневе слово нирати (у воду). Корінь доарійської лексеми *кала* здавна простежується на українських землях у багатьох словах та географічних назвах. За Т. Єлізаренковою, доарійськими лексемами у санскриті є такі: *пан*, *пінда/пинда*, *біла* — нора, дупло (у нас — білка) та ін. Перші два слова є і в нашій мові. Оскільки санскрит створювався на основі багатьох пракритів-говірок, то зрозуміло, у ньому збереглося багато доарійських мовних одиниць, кількість яких навряд чи можна визначити.

Взагалі ж, дехто із українських дослідників нараховує у санскриті до тисячі, а дехто, як от Л. Силенко, кілька тисяч лексем, однокореневих із українськими, а чи подібних до українських. Чимало санскритсько-українських лексичних паралелей наводять у своїх працях М. Красуський, В. Шаян, Л. Силенко, С. Наливайко, В. Кобилюх і ін. Та й із попередніх сторінок цієї книги читачі мали можливість усвідомити, яку велику кількість приберіг санскрит мовних коренів, спільних із українськими, а й чи повних слів, майже однакових із нашими і за формою, і за значенням. А таких санскритсько-українських мовних паралелей ще можна наводити й наводити. Ось, наприклад, українські назви рослин оман, рута, шанта абсолютно збігаються із такими ж термінами санскриту, які, щоправда, там є багатозначними. Себто в Індії збереглася первісна багатозначність тих лексем, а в мові українців закріпилося тільки одне із їхніх значень за певним поняттям. Власне, багатозначність слів — характерна риса первісних часів: слів було менше, але вони були універсальними. І санскрит це підтверджує. Скажімо, санскрит знає термін *чал* у значенні рухатися, трястися, а в нас за цим абсолютно однаковим словом збереглося тільки значення нешвидко їхати на коні. Так само багатозначна санскритська лексема *каліка*, що перекладається як незначний, недорозвинений, брунька, на українських землях зазнала звуження значення, залишившись для вираже-

ня назви людини зі значними вадами здоров'я. Наше слово бусий (темний, чорний) — це теж звужене значення санскритського *буса* — туман, випари. Та й українське шок — то узагальнене значення санскритської семантики терміну *шока* — страждання, горе, жара.

Усе, що є чорним, порошком, фарбує, у санскриті передане лексемою *мазі*, а в нас ота багатозначність увібралася словом на означення конкретної речовини — мазь. І навпаки, значення українського терміну сніг, себто опади, що є холодними, липкими, клейкими (пристає до всього), у санскриті звузилось до значення липкий, клейкий — *сніг/сніга*. Очевидно, походження санскритського терміну *шара/шару* — стріла, очерет можна з'ясувати, підключивши українське слово шарудіти, адже очерет саме шарудить при коливанні. А стріли колись виготовлялись переважно із очерету. Наш мовний пракорінь, що є в українських словах пасмо (прядиво) і пасок (пояс) дав життя санскритському терміну вужчого значення: *паса* — вірьовка. Український термін волосяний покрив стосовно волосся людини і шерсті тварин у санскриті законсервувався тільки стосовно шерсті тварин — *валас*.

У деяких краях сучасної Індії вживається щодо маляти вислів *маня* і в українських говірках є вислів маня-доня у значенні мазана дитина, пестунка. Наше тато і в санскриті *тато*, що видно із такої санскритської фрази: «*Карур агам, тато — бгісак*» (Я поет, тато — лікар). Збігаються українські і санскритські назви чоловікового брата: дівер — *девер/деврі*. Тотожними за звучанням і за значенням є українське та санскритське *ляля* — дитина, гра — хоч щодо гри, то у нас та назва відноситься до конкретної гри: У лялі. Як продовження українсько-санскритських паралелей стосовно родинних зв'язків можна ще назвати наше слово невістка та санскритське *навістьга* — юна, молода. Українське слово ятрівка — дружина чоловікового брата, певно, є однокореневим із санскритським терміном *ята* — та, котра прийшла (до родини, сім'ї?). У санскриті зустрічається цікавий вислів *матріма*, що дослівно означає матері матір, себто бабуся. Українське слово юнка не такий уже й неологізм, як здається — його відповідник давно, давно вимандрував до Індії, законсервувавшись у санскриті: *юні* — дівчина.

В українській мові є застаріле, вибуле із ужитку слово *весь* як синонім до слова село. Цей архаїзм, пише С. Килимник,

зустрічається в давніх українських документах про згадки ритуально-сакральних обходів сіл: «І *весі* своя обходяша». Килимник подає і спогади старих людей про «вогні Великого четверга та вогні Великодньої ночі, спрямовані на... очищення *весі* від усього лихого». Цей наш термін весь прийшов до нас ще із родо-племінної минувшини — у санскриті подібним терміном *віш, веша, веші* називається плем'я, народ, місце проживання, громада людей, поселенець, житло. Праукраїнське *весь* — жіночого роду, воно, безперечно, витворене за тією ж моделлю, що й слова синь, зелень. Очевидно, це позначилось на тому, що у нас так багато назв сіл раптом виражені термінами жіночого роду: Калинівка, Малинівка, Соловіївка, Яструбенька, Морозівка... Варта уваги санскритська лексема *річ*, що утворена від санскритського ж вислову арч — оспівувати. Можна говорити, що й українські річ/мова та речення входять до того ж кореневого гнізда. А до того, санскрит знає термін *ріґ* — річ/мова, сказання, що зафіксоване в назві однієї з Вед — «Ріґведа», себто сказань відання, знання. Ще одне призабуте українське слово яти, ятися, тобто розпочинати якусь справу, дію має санскритську тотожність: *яте* — шукати. Неолітичне походження має українське слово чати, адже у санскриті знаходимо термін *четар* — сторож.

Дивна річ — санскрит засвідчує прадавність ряду українських нецензурних термінів. Наприклад, у санскриті раптом зустрічаємо лексеми: *срава* — сеча; *сруті* — витік; *сравана* — викид, сеча, піт. Хіба ці терміни не є тотожними до синоніму українського слова випорожнятися? А санскритський вигук *псссь*(!) збігається із українським вигуком дитячої мови — пісь-пісь(!). Наш термін гадити, поза сумнівом, витворений із того ж мовного кореня, що й санскритське *гад* — спорожнятися. Хоч у санскриті із таким же коренем є й слово у значенні гадати, ворожити. Одна із санскритських назв чоловічого достоїнства *ґіба* є однокореневою із українською говірковою лексемою ґібати — у селах Житомирщини парубки підсміюються один над одним: «у нього ни ґібає!» (буцімто не спрацьовує оте достоїнство).

Такі українсько-санскритські збіги буденних слів, яких уже названо багато, підказують, наскільки живуча наша мова, яка глибока тяглість її. Візьмімо, наприклад, звичайнісінькe наше слово гуж, яким українці назвали один із пасків у упряжі тяглових тварин, а воно, раптом, випливає у санскритсько-

му терміні *юдж* — запрягати. Або хто міг подумати, що наш вислів патрати птицю (вискубувати пір'я) давній, як Світ? А санскрит тому свідок: у ньому є слово *патра* — пір'я, крило. Наше прозаїчне слово калюжа і в санскриті звучить майже однаково — *калюша*. Не таке вже й часте у мовленні наше брунька, виявляється, вибрунькувалося ще в неоліті — санскрит знає лексему *бгруна* у значенні зародок. Правдоподібно, українське слово град належить до того ж пракореневого гнізда, що й санскритське *градуні* — буря; *градіні* — бурхливий, шумний. Спільний пракорінь, певно, дав життя нашим лексемам гріти, грінка та санскритській *гріна* — жара. Обширне кореневе гніздо є у санскриті, аби з'ясувати доісторичне походження українського слова робота: *рабгістга* — прагнення, потяг до чогось; *рабг* — зробити, здійснювати, починати; *рабгас* — потуга, сила тощо. Можна стверджувати й про спільне доісторичне походження таких ось українських і санскритських слів: базіка — *бгазіка*; горб — *гарбга*; коло —*ґола*; поганий — паганда; ясно — *яса*; полон — *палана*; простір — *прастара*; одесную — *дасанья* (правий); ясно — *яса*; юрма — *юрм'я*; жара — *джвара*; жалити — *жаля*; сумирний — сумара; лишка (зайве) — *леша*; розумний — *ума*; удатний — *удатга*; нівечити — *нівеча*; кадушка — *када*; порвати — *парвана*; пишний — *пешана*; орати (волати) — *арава*; гроза — *ґраса*; тм'яний — *тму*; спрага — *спріга*; бити — *бгіті*; вартість — *варта*; ділення/поділ — *далана*; відчалити — *утчал* та ін. При виборі цих подібностей визначальним було ще й їхнє щільне дотикання у семантиці, себто їхня близькість за прихованим у них змістом.

Чимало таких українсько-санскритських подібностей зустрічаємо і серед лексем, які мовознавці кваліфікують як службові. Такі паралелі, без сумніву, засвідчують прадавнє виникнення ряду українських вигуків, займенників, числівників. Скажімо, українські вигуки *агов, ґвалт* чітко співвідносяться (відповідно) із санскритськими термінами *аґва* — кликати; *ґва* — оклик; *ґвал/ґвала* — заблудитися. Наш вигук *ух* тотожний звучанням і змістом (невдоволення) санскритському *ух*. Так само наша реакція на страх — *хі-і* тотожна санскритському *тхі*, що означай ай, ой. Український вигук здивування *ого* має двійника в санскриті — *аго*. Наша говіркова частка *га* (чого треба?) є співзвучна санскритській *га* — якраз, так же. А серед займенників варто виділити такі ось українсь-

ко-санскритські подібності: та — *та*; ти — *ту*; сам —*сама*; *свій* —сві; твій — *тва*; мій — *маї*; моє — *ме*; оба — *убга*; котрий — *катара*. М. Красуський простежував походження числівників ще, як він висловився, у арійських часах. Санскрит це підтверджує і стосовно українських числівників. Адже нашому один відповідає санскритське — *аді*; нашому два — *дві*; три — *трі*; чотири — *чатура*; двічі — *двігі*; тричі — *трігі*; третій — *трітій* тощо.

У мовознавстві утвердилася думка про архаїчність коротких форм слів. Прадавніми, зокрема, вважаються дієслова без кінцевого — *ть* (ходе, робе), прикметники без флексії — *ий* (біл, рус, люб), деякі іменники, займенники тощо. Але якими тисячоліттями обраховується ота архаїчність згаданих лексем? З цього приводу цікавим є спостереження Л. Силенка: «У санскриті, наприклад, є такі слова: ліп, лат, ум, жв, бу, спа, да, пас, пак, па, пад, вар, рик, рад, тап, вид, пла, пис, маг, суш, лел; слова ці старі, як світ мислі на планеті Земля. Вони були створені в Оріяні (Україні)... п'ятнадцять, десять тисяч літ тому чи й раніше. І живуть вони й сьогодні в мові українців, прийнявши таку форму: ліп-ити, лат-ати, ум-іти, жв-акати, бу-ти, спа-ти, да-ти, пас-ти, пек-ти, пи-ти, пад-ати, вар-ити, рик-ти, рад-іти, теп-літи, вид-іти, пла-вати, пис-ати, мог-ти, суш-ити, лел-іяти». Отже, Л. Силенко визначає час розвитку українських архаїчних коротких дієслів та називає суфікси (-т-, -іт-, -ат-, -ят-), з допомогою яких утворились довгі форми із тих праслів. Але треба додати, що згадані суфікси є теж дуже давніми не пізнішими часів IV–II тис. до н. е., бо вони доволі часті у санскриті. Це видно на прикладі слів із санскриту: *джіті* — жити; *рудаті* — ридати; *смаяті* — сміятися. Виходить, і дієслівні короткі форми, і названі дієслівні суфікси занесли до Індії вихідці із Праукраїни у готовому вигляді.

Проаналізовані Л. Силенком короткі архаїчні лексеми санскриту далеко не вичерпують усе розмаїття коротких санскритських словесних форм, що є однокореневими із українськими. З-поміж дієслівних коротких форм — це, наприклад: *варн* — варнякати; *ган* — ганити; *гун* — гунути (загудіти); *кріш* — кришити; *мікш* — мішати; *пха* — пхати; *тік* — тікати; *хляп* — хляпати; *свар* — сварити; *куч* — кучити; *твар* — творити; *праш* — просити; *там* — томитися та ін. А серед іменникових та прикметникових коротких форм санскрит знає такі, які є ніби коренями українських повних слів:

бгут — буття; *віта* — вітання; *ід* — ідол; *лас* — ласка; *па* — пастух; *піс* — пісок; *дур* — дурний тощо. У санскриті є слово *тук* у значенні жир, масло, тож українське тучний походить від того ж кореня тук. А санскритські терміни *лапана* — рот і *лапіта* — балачки підказують, що українське лопотіти (невиразно говорити) і лопати (їсти) витворені за допомогою пракореня *лап*. Українське слово луна має говіркову форму руна (згадаймо Шевченкове: «Пішла руна гаєм»), а санскрит знає лексему *ру* — лунати. Ще в нас є говірковий вислів чамати, а санскрит приберіг його корінь у лексемі *чам* — хльобати. Українське дієслово грабити, без сумніву, у неолітичні часи мало форму граб, адже санскрит приберіг термін *грабг* — привласнювати. Немало українсько-санскритських збігів коротких словесних форм наводилося у цій книзі раніше. Правдоподібно, ці короткі словоформи так і звучали на українських теренах ще до виходу наших предків до витоків Інду, себто — раніше IV–II тис. до н. е.

Мовознавці М. Красуський та С. Наливайко звернули увагу на цілий ряд тотожних спадкових фонетичних і граматичних явищ української мови та санскриту. Так, за М. Красуським, часта у санскриті фонема *-дж-* була занесена до Індії із Праукраїни у доісторичні часи. У санскриті із такою прафонемою є, наприклад, лексеми: *джірі* — джерело; *джнаті* — знати; *джіті* — жити; *джаду* — чарівник; *Джанака, Арджун* та ін. Тут згадаймо наші джерело, джиґун, джміль, джула, джиґати і ін. І в нас, і в санскриті оте *-дж-* звучить злитно, як один звук, власне, то і є один звук, переданий у нас двома графемами. Таким же в мові українців є і звук -дз-, що притаманний і мові орія/ур'я індійських ораонів. Це показують дослідження російського автора Б. Карпушкіна. Зокрема, в мові орія зустрічається близьке нам слово із отим *дз*: *дзіба* — іти, дибати. Українські дітки на перших порах освоєння мовлення поплутують звуки -р- і -л- та й у деяких наших говірках таке явище має місце. Можливо, що санскрит і увібрав оте наше поплутування -р- і -л-: там, наприклад, є термін *шравас* у значенні слава і ін. Наше говіркове (полтавське) м'яке -л- нагадує таке ж пом'якшення -л- у санскриті, де звукосполучення -ла- у словах *лала* (гра, дитина), *мадгула* (медовий), *манджула* (вродливий) звучить як -ля-.

Завдяки санскриту можна осягнути надзвичайну хронологічну глибину чималої кількості українських мовних одиниць.

Так, про прадавність наших закінчень *-ій, -ая* можна судити із наявності таких же закінчень у ряді санскритських лексем, зокрема: *Дандарій, Камасарія* (імена), *двітій* (другий), *трітій* (третій). Українське говіркове закінчення *-ав* при вираженні двоїни притаманне і санскриту: *Варунав* — обидва Варуни; *Мітрав* — обидва Мітри. Нашому говірковому закінченню *-ем* замість *-в* як у слові бравем/брав відповідає, за М. Красуським, санскритське закінчення *-ам*: *абгувам* — я був. Говіркове чернігівське закінчення дієслів *-ті, -іті* (робіті) є нормою для санскритських дієслів: *плаваті* — плавати; *кагаті* — казати. І українське закінчення дієслів *-в*, за М. Красуським, зустрічається у санскритських дієсловах: *дадав* — наше дав; *став* — наше ставати. Українському дієслівному закінченню *-мо* той же Красуський віднаходить санскритський відповідник: *бгарама* — берімо; *пачама* — печемо; *пачема* — пектимемо; *шандама* — розсікаємо; *шінд'яма* — розсікатимемо. Недаремно А. Кримський зазначав стосовно цього нашого *-мо*, що воно набагато «старіше» за києворуські часи.

І ряд іменникових закінчень, правдоподібно, був занесений нашими подніпровськими предками до Індії. Адже, наприклад, у санскритському називному відмінку іменників у множині та місцевому відмінку у однині часто використовується закінчення *-і-, -ї*, що в таких випадках характерне і для української мови: *датріньї* — надавачі; *раджані* — на царі; *мадгуні* — на медові. А санскритській кличній формі іменників іноді притаманне таке ж, як і в цьому відмінку в нашій мові закінчення –о: *гано* — челюсте. Це як у нас — мамо, сестро. У давальному відмінку множини іменників у санскриті, як і в нашій мові, використовується закінчення -ям, -ам: *раджабг'ям* — царям; намабг'ям — іменам. Близьким до нашого є й закінчення санскритських іменників множини у місцевому відмінку: *раджнох* — на царях; *намнох* — на іменах. І санскритські прикметники у множині називного відмінку, буває, мають, як у нашій мові закінчення –і: *тріврітні* — трояки. Збігаються із українськими і закінчення кількох відмінків займенників: *ме* — мене; *маї* — на мені; *те* — тебе; *тваї* — на тобі; *аснабг'ям* — нам; *юснабг'ям* — вам; *асьяй* — цій. Трапляються у санскриті подібності з українською мовою при використанні аналогічних дієслівних суфіксів -т-, -ат-, -ет-, -ш-: *пачанті* — печуть; *пачата* — печете; *пачета* — пектимете; *гадімши* — криши і т. п.

Неспростовні думки щодо прадавності української мови навіюють санскритсько-українські паралелі у словотворі, адже великий букет словотвірних суфіксів, що є продуктивними в українській мові, поширений і в санскриті. Це стосується суфіксів *-ак-, -як-, -ар-, -ан-, -ян-, -ик-, -ік-, -ин-, -ун- -ша-* та ін. На підтвердження розгляньмо конкретні приклади із ведичних джерел.

-ак-, -як-: Бгішмака, Врашака, Дандака, Кундак (імена й топоніми), *гопалак* — пастух; *пакшак* — захисник; *пінака* — палиця; *гаяка* — співак.

-ан-, -ян-: Пушан, Раван, Індрані, Араньяні, Врішаяна (імена й топоніми); *плавана* — плавання; *парівартана* — перевертання; *палана* — охорона, захист.

-ик-,-ік-: Сіндика, Девіка, Амбіка (імена, топоніми); *потіка* — одяг; *пуштіка* — книга, рукопис; *патіка* — пішохід.

-ин-, ін-: Ашвини, Нандін, Шулін, Чакрін (назви, імена); *балін* — сильний; *вадін* — мовець.

-ар-: Дінкар, Нішакар (імена); *пактар* — пекар; *панітар* — співець; *додгар* — дояр; *таскара* — злодій.

-ун-: Аруна, Ямуна, Варуна (імена);

-ша-: Гопеша, Дакша, Кулеша, Магеша (імена); *ворша* — злива; *такша* — тесляр; *снуша* — синова дружина.

Суфікс *-к-* у санскриті, як і в українській мові, використовувся для надання слову зменшувального значення, а імені особовому — пестливості: *матріка* — матінка; *дарака* — хлопчик; *кумбгака* — кубочок. Подібним до українського суфіксу *-ство-* (українство) можна визнати санскритський суфікс *-тва-*. За приклад може слугувати санскритське слово *амрітатва* — безсмертя.

У ведійській мові заслуговують уваги лексеми, де другими основами виступає *-ваті(-вати, -ват)*. За В. Шаяном, санскритське *-ват* у складних словах варто вважати повнозначним словом, що видно на прикладі санскритського терміну *бгават* — боговитий. Часто оце санскритське *-ват(-ваті)* означає подібність до чогось, як, скажімо, у словах сарасваті— журавлиноподібне; *падмаваті* — лотосоподібний. Знаходимо у санскриті й інші лексеми з отим *-ват(-ваті)*: Шараваті, Райваті, Сатваті (імена, топоніми). Все, сказане стосовно індоарійського *–ват(-ваті)*, наштовхує на думку, що й українське прикметникове — (у)вати(й), що відноситься граматистами до суфіксів, зовсім і не є суфіксом, а, правдоподібно, дру-

гою основою складного слова. Бо який би український прикметник ми не взяли з отим — (у)вати(й), то більше логіки в тому, якщо те слово поділити на дві основи: горбу+вати+й, кущу+вати+й, піску+вати+й, тобто — горбу+подібний, кущу+подібний тощо. Перша основа тоді виражена у давальному відмінку, що є звичайним у таких сполученнях. Хай там як, але така українська словотвірна модель — давніша за часи виходу наших подніпровських предків до індських витоків.

Мова давньоіндійських писемних джерел дозволяє припустити, що десь у IV–II тис. до н. е. на українських землях уже вживалося чимало префіксів, які є такими ж і в сучасній нашій мові. Це стосується таких префіксів, як *а-*, *пра-*, *на-*, *су-*. Скажімо, у санскриті слово *аята* означає ненароджений (*ята* — рід); асока — несоковитий (сока — сік) тощо. І в українській мові префікс а- виконує в окремих випадках також заперечну функцію, наприклад: арідник (чорт — нерідний, не приналежний до роду людського), аніхто, аніщо, аніскільки і т. п. І префікс *пра-* відіграє і в санскриті, і в нас одну й ту ж функцію. Скажімо, санскритський термін *пракрит* нашою мовою найточніше перекладається словами із префіксом пра-: прастворений, прадавній. Легендарний індоарійський прапредок носив ім'я *Праджапаті*, себто Прабатько. І ми своїх предків називаємо, використовуючи префікс пра-: пращур, прадід, прабаба. У санскриті, правда, є багато слів, у яких оте *пра-* виступає складовою основи: *пралля* — космічна ніч; *пракшалака* — прачка; *праці* — збирати, збільшувати; *праціта* — накопичення; *працарана* — початок роботи. Не важко помітити, що тут санскритське *пра-* відповідає нашому пра- у словах прачка, праця. А ще в санскриті префікс *пра-* є тотожним нашому префіксу про-, як, наприклад, у таких словах: *праврім* — провертіти; *пратан* — протягнути.

Є всі підстави заявляти, що наш префікс *су-* був винесений нашими предками до Індії. Адже і в нас, і в санскриті цей префікс надає слову забарвлення винятковості, надзвичайності, примноження якостей. Це можна простежити на санскритських лексемах: *сувір* (су+вір — чоловік) — винятковий чоловік, герой; *сутапта* — дуже тепло; *сумара* — сумирний; *сугуда* — надзвичайний, священний бик. Таку ж функцію суфіксу су- можна простежити на українських словах: сутінки (су+тіні), сукупний, суміш, суспільність тощо. Наші предки винесли із Подніпров'я до Індії і префікс *ви-*, про що свідчать

такі терміни санскриту: *вісвата* — висватана; *відадоті* — видає; *вірава* — викрик; *віказана* — висвітлення, пояснення. Санскрит знає префікс *ут-*, що є близьким до нашого від/од: *утсад* — одсадити; *утчал* — одчалити. Наші заперечні частки *ні, не* у санскриті виступають у ролі префіксів, які, щоправда, відіграють таку ж заперечну, нівелюючу функцію, як і наші названі частки. Це чітко видно на таких прикладах із санскриту: *ніраса* (ні+раса) — сухий, без роси, бо санскритське *раса* — роса; *нірава* (ні+рава) — беззвучний, бо санскритське *рава* — ревіння; *непала*(не+пала) — безпалий, без пальців, бо санскритське *пала* — пальці.

Утворення складних (двоосновних) слів у санскриті іноді відбувається за тими ж моделями, що і в українській мові. Найчастіше для такого словотвору використовуються дві різнозначимі основи-лексеми, наприклад: *дві-джіґва* — двоязикий, дворушний; *Сур'я-теджас* — сонцесяйний. Перший термін складений зі слів *дві* — два та *джіґва* — язик (орган), другий термін утворений із лексем *Сур'я* — Сонце, *теджас* — світло, блиск. Отже — все, як і в нас. Ще один дуже продуктивний санскритський спосіб творення складних слів є тотожним українському: використання середнього *о-єднального*. У таких випадках перше із двох слів, що беруться для витворення складного терміну, змінюється так, щоб воно закінчувалось на *-о*. Це, як і в наших термінах водогін (вода+гонити), паровоз (пара+везти). А ось як такий словотвір виглядає у санскриті: *варшопала* (варша+упала) — водопад; Сурйо-дая (Сур'я+удая) — Сонця схід; тамо-ган — епітет Сонця (дослівно — темноти убивця); тамо-ґгна — епітет Сонця (дослівно — темноту проганяє). Як і в українській мові у санскритських синтаксичних побудовах для вираження надзвичайності застосоувується повторення одних і тих же слоформ. Наприклад: *мандам мандам* — повільно повільно (час іде); *діве діве* — день у день тощо.

Пелазги. Етруски. Чи є дотикання їхніх мов із мовою доісторичних предків українців?

Сучасний англійський історик Н. Дейвіс пише, що ще в V тис. до н. е. у Західну Європу викотилися зі Східної Європи представники, як він їх називає, 1-ої та 2-ої ліній людності і досягли земель сучасних Франції, Швейцарії, Британських

островів, Тіберії, поширивши на них землеробство. А в Південно-Західній Європі ще античні автори помітили значні сліди вихідців із Північного Причорномор'я, себто українських теренів. Ось чому в Західній Європі зустрічається так багато географічних назв, корені яких збігаються, зокрема, і з коренями українських лексем: Русильйон, Русцино, Рутен, Кійон, Галія, Родан, Бобр, Самара, Турин, Орман, Аріція, Уккермарк тощо.

З-поміж колоністів Південно-Західної Європи античні письменники виділяли *пелазгів* та *етрусків*. Про пелазгів дехто сповіщав, що вони вихідці із Гіпербореї, яка локалізувалась на сучасних українських землях. Ті пелазги, є дані, самі себе називали — *лелеги*, а їхнім тотемом був лелека. Знаменно, у деяких районах Полтавщини лелеку саме й називають — лелега. Про пелазгів-лелегів Геродот, Філофор, Гомер, Страбон, Діодор сповіщали, що вони залюднювали Грецькі острови ще до приходу туди греків. Український учений А. Білецький зазначає, що в II тис. до н. е. греки витіснили пелазгів із Грецьких островів, запозичивши багато чого в них. А такі дослідники, як М. Марр, О. Знойко, М. Суслопаров, припускають, що лелеги-пелазги були нащадками творців Трипільської цивілізації. Зокрема, Суслопаров заявляє: «Трипільців слід визнати швидше давніми пелазгами... Тож, у порядку гіпотези, я ідентифікую трипільців і пелазгів».

Згідно з даними декого із античних авторів, до пелазгійської людності належали: беркути, бобричі, бреги, венети, витичі, гали, крайні, лелеги, любичі, кари, кияни, пани, трояни, расени та ін. Варто навести й ряд імен пелазгів: Аргос, Лікаон, Пелазг, Давн, Певкет. Одним із місць давнього поселення пелазгів був острів із назвою Коса. У давньогрецькій міфології збереглася пам'ять про пелазгів у іменах героїв: Пелей, Пелій, Пелоп, а також у назві гори Пеліон та міста Пілос. У більшості цих назв та імен бачимо українські мовні корені. Хоч французький сходознавець З. Майяні припускає, що мова пелазгів, можливо, близька до мов давніх народів Нижнього Подунав'я, зокрема іллірійців. Взагалі ж питання пелазгів ще не вирішене — дехто вважає їх вихідцями із Малої Азії.

Пізніше за пелазгів на Піренеї та Аппеніни вторглися етруски. Давні греки та латиняни називали їх — тірени, туски, етруски. Проте, за Діоносієм Галікарнаським, ті етруски називали себе — расена. У питанні походження расена-етрус-

ків були розходження ще в античних авторів: Геродот писав, що етруски імміґрували із малоазійської країни Лідії, а Лівій повідомляв, що етруски прийшли з півночі, з-за Дунаю. Щодо версії Геродота, то, дійсно, у Малій Азії є чимало географічних назв та імен особових, що перегукуються своїми мовними коренями із етруськими, до речі, й українськими. По-сусідству із Лідією лежала країна Галатія (наш корінь — *гал*). Там же була й імперія гетитів, мова яких, за деякими авторами, має дотикання з мовою етрусків. А, видно, навіть із українською. Зокрема, імена багатьох гетитських царів побудовані на праукраїнських мовних коренях: *ар, гал, ган, дан, сар, ур*, а в географічних назвах зустрічаються корені: *бал, пал, ор*. А із лідійських наймень відомі, наприклад, імена Богів та царів із коренем *тар*. Усі названі корені поширені і в етрусків, і в санскриті, і в нас. Те саме стосується й кореня *ман*, з якого постало ім'я лідійського царя Ман. У Лідії були міста Сарди, Смирна. Щодо самоназви етрусків — расена, то її варіанти, за З. Майяні, побутують в різних наріччях народів Малої Азії. Ще одна вагома деталь на користь гіпотези Геродота: згідно із сучасними дослідженнями, кров'яна антропологія нинішніх корінних насельників колишніх етруських земель, значно відрізняється від інших італійців і має подібності зі східними народами.

Із публікацій окремих українських авторів та й дешифрувань етруських написів російськими дослідниками випливає, що в етруських написах є вкраплення української мови. А з дешифрувань американського дослідника Д. Стойка виходить, що ряд етруських написів — то майже всуціль давньо-українська мова. Проте, із праць західних етрускологів така обнадійлива для нас картина не вимальовується: те, що вони розшифрували не показує якихось переконливих елементів нашої мови. Власне, ні застосований на ранніх порах так званий етимологічний метод, ні пізніше — комбінаторний не дали в руки західних етрускологів ключа до таємниць написів етрусків. А тих, відомих нині, написів нараховується 10–12 тисяч. Хоч то все — коротенькі написи на поховальних склепах та побутових предметах. Щоправда, вдалося реконструювати дещо із етруських лексем та граматичних форм, та й те не всіма визнається. Єдине тішить: деякі слова етрусків зафіксували сучасні їм римські письменники. Та якусь дещицю етруських мовних одиниць вдалося віднайти завдяки білінгвам, себто написам двома мовами, у нашому

випадку — етруською та латинською. Але таких білінгв — кіт наплакав. Є там слова близькі до наших: *віно* — вино, *тулар* — межа (тулитися?), *капус* — кобець, *суплу* — флейтист (сопілка?). Варто зазначити, що деякі написи етрусків, написані латиницею зберігають елементи слов'янських мов і, що відрадно, й української. Ось такий один етруський напис, відтворений Ф. Воланським кириличною абеткою точно так, як він записаний латиницею: «Міла Ляле моя краса». Хто заперечить українську мову у цьому написі?

Ще в XIX ст. в Росії вийшо друком кілька книг: Воланського, Черткова, Классена, присвячених мові та написам етрусків. І нині ряд російських дослідників, зокрема Гріневич, працюють над розшифруванням етруських написів. Росіяни виробили свою методу у цій справі, підключивши церковнослов'янське письмо та слов'янські мови. Але в їхніх коментарях дуже проступає російська великодержавна заідеологізованість: «Всьо нашенскоє!». Виникають сумніви щодо правильності російських дослідників і у зв'язку з тим, що одні й ті ж написи етрусків, розшифровані різними росіянами, звучать абсолютно по-різному, до того ж, не завжди збігаються із сюжетами причетних до них малюнків. Скажімо, розшифрований Гріневичем напис на етруському дзеркальці читається: «*Меравожіро реї мово рось мужев*». А у Воланського цей же напис звучить: «Мороче в жиро Реї моче. Роє му живе». Логічнішим і правдивішим виглядає розшифрування Воланського, враховуючи те, що той текст є ніби роз'ясненням намальованої сценки на зворотньому боці дзеркальця. У центрі того малюнку зображений юнак, праворуч від якого сидить старий чоловік, а ліворуч стоїть юнка, поклавши руку на плече юнакові. Саме над старим чоловіком, який торкається пальцем грудей юнака, викарбуване перше речення, що, можливо, означає (згідно з Воланським), що в крові юнака уже забуяла чоловіча сила — міць (*моче*) і хлопцеві пора одружуватися. Рея у етрусків — Богиня плодючості, а в римлян — мати Богів. А над дівчиною написана друга фраза, що, очевидно, по-нашому мала б означати: рід (*роє*) нехай його живе. Себто юнка погоджується вийти заміж за юнака, продовжити його рід. Було б зваблива, якби варіант Воланського був точним, адже той напис — то власне, давньоукраїнська мова.

Із українських дослідників чимало етруських написів розшифрував американець українського роду Д. Стойко. Про

нього пишуть, що він був дешифрувальником в американському війську і в нього склалася своя, зовсім відмінна від інших, метода розшифрування етруських написів. Здається, правдивими є розшифровані Стойком кілька етруських написів, зокрема й той, що супроводжує малюнок-сценку прощання воїна-етруска зі своєю коханою: *«Да Боже ж Боже жалі ж доба луна ж. Да Бог буле ви ж жеб ви зажили де бажа»*. Перше речення викарбуване над дівчиною, яка, виходить, бідкається про жалі, які дав Бог у годину прощання. Другий напис — над воїном, котрий запевняє кохану, що Бог поверне ще колишнє (буле). І все ж, як і в росіян, розшифровки Д. Стойка не завжди виглядають переконливими. Чимало етруських написів розшифрував французький сходознавець З. Майяні, спираючись на албанську мову. Проте у його розшифруваннях можна віднайти лише десяток-два слів, подібних до українських, і велику різницю із варіантами розшифрування росіянами деяких текстів. Результати пошуків інших західних етрускологів не дають права стверджувати, що російські дослідники віднайшли ключа для розшифрування етруських написів. Доводиться, отже, констатувати, що наявні розшифрування етруських текстів можна лише гіпотетичино вважати джерелом для з'ясування прадавності певної мови. Поки що.

Та хай там як із написами етрусків, а їхні імена особові та географічні назви все ж таки мають дотикання із українською мовою. Адже чимала кількість тих імен та назв або співзвучні із українськими словами, або мають корені, що є тотожними українським архаїчним. Із мапи Етрурії, опублікованої етрускологом Р. Блоком, варті уваги такі, співзвучні українським словам, назви поселень етрусків: Троя, Лукка, Терни, Коза, Тоді, Куми, Спина та озера Віко. Було б важливо дізнатися, чи вкладали етруски у ці свої назви той же зміст, який вкладають українці у співзвучні з ними слова? Знаменно, мовні корені ряду етруських географічних назв збігаються з прадавніми українськими та санскритськими мовними коренями: *ар* (Арна-річка), *ор* (Орчія-річка, Орас-місто), *ур* (Урбіно-місто), *пал* (Палья-річка), *тар* (Таргна-місто), *ман* (Мантуя-місто), *рус* (Русселі-місто) і ін. Корені ці й нині живуть в українських географічних назвах, про що йшлося раніше. Ще одна важлива деталь: корені майже всіх імен захисників етруської Трої та довколишніх топонімів повторюються в українській мові, а до того ж, і в санскриті: Андромага, Анхіз (*маг*, *ан*), Аргос, Арей

(*ар*), Дардан (*дар, дан*), Іріда (*ір*), Скамандр (*ман*), Іл (санскритське *іла* — мул), Пріам (санскритське *прія* — приємний), Паріс (*пар*), Ори-Богині (*ор*). Мури довкола Трої етруски називали Пергам (у нас перга — пилок квітів у вуликах бджіл). А своїх провидців-віщунів етруски величали — гаруспики, а тут присутній праукраїнсько-санскритський корінь *гар* (у Ведах з цим коренем є назва Сонця).

Західні вчені Р. Блок, З. Майяні, Я. Буріан, Б. Моухова наводять у своїх працях чимало імен Богів та Божеств етруського пантеону, у яких вгадуються паралелі до українських слів та мовних коренів. То, зокрема: Пан, Гарун, Арітіні, Уні, Туран, Тінія, Турн, Велкан, Ласа, Царслан, Летан, Мантіка, Маріс, Вертумна, Силен та ін. Корені імен Богів етрусків Меневра та Аїта близькі своїми коренями санскритським і нашим: перше ім'я нагадує ведійське ім'я Божества — Мена і назви нашого міста й річки — Мена, друге етруське ім'я тотожне санскритському *аїта* — ненароджений і нашому архаїзму *яти* — щось розпочинати. Заслуговують уваги близькістю своїми звучаннями та коренями до українських і етруські імена людей, вибрані автором цих рядків, із праць згаданих вище учених: Арнт, Арнтгаль, Артіма, Велія, Велха, Расена, Орка, Тана, Гай, Галлієн, Ургуланія, Ургуланій, Лукумон, Луцій, Таргон, Туллій, Велтур та ін. Для нашої теми важливо, що такі корені із названих імен етруських Богів та людських, як *ар, ор, ур, гал, гар, ман, мен, мар, тар, тур, гай, пан*, поширені і в українських прадавніх географічних назвах та іменах особових, і в санскриті. А це дає певні підстави заявляти про дотикання мови етрусків із мовою неолітичних подніпровських предків українців.

З цього погляду варте уваги те, що дехто із етрускологів (Паулі, Рібеццо) простежує певні подібності між етруською мовою та мовами венетів, іллірійців, албанців, у яких наявні елементи слов'янських мов, а Р. Блок — «з деякими доеллінськими ідіомами Малої Азії та егейського басейну». Окремі паралелі між мовами етрусків та гетитів уловлюють Майяні та Харсєкін, а за Б. Грозним, чимало гетитських слів процвітає нині у Східній Європі. Сходознавець З. Майяні так підсумовує свої дослідження мови етрусків: «Етруська мова — родичка деяким мовам Малої Азії, себто Ближнього Сходу. Але то мови не східні за своїм походженням, а мови з індоєвропейською основою, перенесені в Малу Азію». А ким перенесені? Тут при-

ходять на думку твердження російських учених Л. Клейна, Т. Єлізаренкової про найранішу першу хвилю імміґрантів із Північного Причорномор'я, які ще в IV тис. до н. е. попрямували у напрямку витоків Інду та Месопотамії. Складається враження, що базові прамовні одиниці предків українців багато тисячоліть торували такий шлях: від південно-західного закутку сучасної України у складі мови ранніх трипільців по всьому Правобережжі Дніпра, далі — до Індії та в Малу Азію, а в II тис до н. е. у складі мови етрусків — на Піренеї і до Альп. Чи можливе це з огляду на такі масштаби? Так, можливе. Це припущення підтверджують приклади з новітньої історії, коли англійці проникли у далекі Австралію, Полінезію, Індію, доколумбову Америку та іспанці у ту ж Америку, а росіяни поширили свої володіння на одну шосту земної суші. І ті, й інші закріпили на колонізованих землях свої мови, які уже багато століть не зникають там в оточенні мов автохтонів.

Україномовні писемні пам'ятки сколотської (скіфської) доби?

Писемними джерелами для з'ясування прадавності української мови варто вважати ряд праць античних авторів, у яких зафіксовано чимало географічних назв та імен особових наших подніпровських предків I тис. до н. е. — I тис. н. е. Про ті, сколотського та сарматського періодів, топоніми та імена людські мова йшла раніше. А ще з тих часів доля приберегла для українства і автохтонні писемні пам'ятки, зокрема написи на кам'яних стовпах, віднайдених під Медвином Київської області. Печально, але українська академічна наука напустила туману на українську доісторичну минувшину, в тім числі й на той період, який вона недоречно називає скіфським та ще й не нашим. Чому недоречно? Бо, по-перше, за Геродотом, та людність, яку греки нарекли скіфами, сама себе називала — сколоти. По-друге, Велика Скіфія, як випливає із грецьких джерел, була державою місцевого корінного населення, а ядро тієї держави локалізувалося на українських теренах. Проте українська офіційна наука віддала оту Велику Скіфію якимось туранцям та іранцям, які до українських земель жодного стосунку не мають.

Ще візантійські писемні джерела називають нас, русів, тавроскіфами. Скажімо, у 970 році візантієць Лев Диякон нази-

вав нашого князя Святослава ватажком тавроскіфів. Та й наші літописці XI–XIII ст. доволі ясно розтлумачували, хто були ті, чиї землі греки називали Великою Скіфією. Зокрема, у недатованій частині «Літопису руського» зазначається: «І жили в мирі поляни і деревляни, і сіверці, і радимичі, і в'ятичі, і хорвати,.. дуліби,.. волиняни,.. уличі й тиверці. І було множество їх, бо сиділи вони по Бугові і Дніпру аж до моря і є городи їхні і досьогодні. Через те називали їх греки Велика Скіфія». Що ж, окрім згадуваних грецькими джерелами насельників Великої Скіфії — будинів, гелонів, неуріїв та ін., ту країну ще й населяли перераховані у цитаті добре відомі нам гілки українського етносу та підлеглі йому в добу Русі-України народи білоруських та російських земель.

Усі сколотські вироби, віднайдені на українських землях, відкривають багатющий духовний світ праукраїнців, світ, який донесли нам і праукраїнські міфи, і українські обрядові пісні сонцепоколонницького походження. Наприклад, кам'яна прикраса зі сколотської Гайманової Могили відтворює образ праукраїнської Матері роду, Рожаниці, Берегині. Подібні зображення дійшли до нас і на неолітичних пам'ятках часів Трипільської культури, є вони й на сучасних українських вишивках. А зображення Сокола-Рода Першоптаха-Першобога праукраїнців маємо на сколотських виробах із Литої Могили, Німфейського та Золотого курганів. Той Сокіл-Род оспіваний в українських доісторичних обрядових піснях як світотворча сила: «Ой плине ж райскоє древце... з трьома вершеньки. В однім вершеньку сив Соколонько». Багато разів зустрічається на сколотських виробах зображення й іншого Першоптаха-Першобога у вигляді напівптаха-напівжінки, названого у «Велесовій книзі» — Матірсва, Мати-Слава. Оспівана в українських обрядових сонцепоклонницьких піснях Первовічна дівчина також знайшла своє відображення у сколотських виробах, де вона постає із рослинного світу в образі напівбогині-напівжінки. Бачимо її на срібній таці із Чортомлицького сколотського кургану, на золотому кінському налобнику зі сколотського кургану Велика Цимбалка та ін. Так само із рослинного світу постає Первовічна дівчина і в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження: «За праворітьми там стоїть сосна від срібла ясна, від золота красна. А на тій сосні корабель пливе. А в тім кораблю гречная панна». У цій гречній

панні, яку принесло первовічне дерево, саме й бачить Первовічну дівчину К. Сосенко.

Дуже оригінального, надзвичайно симпатичного триголового ящера-прикрасу віднайшли археологи у Єлизаветинському сколотському кургані. Такого ж симпатягу надибуємо і в українських обрядових сонцепоклонницьких піснях: «Сиди, сиди, Ящір! Ладо! Ладо! На золотім стільці. Грези, грези, Ящір, горіхове зерня!». Ящір і Ладо — Бог ладу й порядку. Чому таке дивне поєднання? Та той Ящір — то символ весняного Сонця, що спалює-пожирає річний календар чи Коло Свароже по-сонцепоклонницькому. Отже, тут зустрічаємося із культом змія. Слідами культу змія-ящера наших предків є великі кургани у формі тієї міфічної істоти, які досліджені в українських степах археологами М. Чмиховим та Ю. Шиловим і датуються IV–III тис. до н. е. Ось така тяглість — від Трипільської доби до наших днів. І річне астральне коло праукраїнців чи то Коло Свароже знаходимо на виробах сколотських часів, зокрема на звороті люстерка із Келермеса, причім ілюстроване зодіакальними знаками. Ще неолітичного походження праукраїнські міфи про рай-дерево і сотворення Світу знайшли своє яскраве відображення на сколотських виробах, зокрема вази із Чортомлика, пекторалі із Товстої Могили та ін. Власне, графічні сколотські композиції із тими космогонічними мотивами є ніщо інше, як ілюстрації до українських сонцепоклонницьких обрядових пісень про сотворення Світу і рай-дерево. Скажімо, прикрасу зі сколотського Діївського кургану, на якій зображена дівчина, яка стоїть коло стилізованого дерева, можна легко розшифрувати ось такими рядками із нашої обрядової сонцепоклонницької пісні: «Перед оконцем садочок стоїть. А в тім садочку золота роса. Стежков надійшла красная панночка. А зібрала вона золоту росу... Ой ковальчики, ой ремісники, ой скуйте ж мені золотий вінець,.. золотий пояс,.. золотий перстенець». Зображення рай-дерева знаходимо і на окутті гориту з Мелітопольського сколотського кургану, на браслеті з Трибратнього кургану тощо.

Присутнє рай-дерево і у графічних сколотських композиціях із сюжетом сотворення Світу, які варто розцінювати як ілюстрації до наших доісторичних обрядових пісень із мотивом сотворення Світу. Дуже промовистим є зображення рай-дерева на знаменитій пекторалі із Товстої Могили. Власне, якщо розглянути пектораль уважніше, то виявиться, що її

композиції повторюють кілька сюжетів українських сонцепоклонницьких колядок і щедрівок. У середньому ярусі пекторалі в'ється затійливими сплетіннями гілок, густо вкритих квітами, райське дерево і переходить на застібках у стилізовані деревця. Посередині цього райського дерева розмістилися три голуби, які символізують світотворчі сили. Все, як і в українських обрядових піснях про початок Світу. Верхній же ярус пекторалі несе в собі глибокий смисл і рідну нам, українцям, обрядовість. У центрі ярусу зображені два чоловіки із кожушком чи одежиною на взірець хутряної сорочки, а по боках від них — кобили, корови, вівці, кози та інша живність зі своїм щойно народженим молодняком.

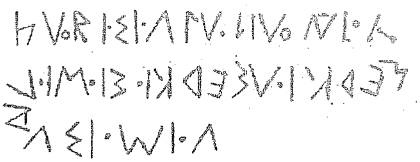
Про ті дві фігури чоловіків на пекторалі написано чимало. І все не те! Бо всі виходять із офіційної версії, що сколоти то — туранці, іранці. По-друге, дається взнаки незнання власної української пракультури, зокрема, наших обрядових пісень сонцепоклонницького походження та сонцепоклонницької віри. Отже, як і в середньому ярусі, все взаємопов'язане — рай-дерево і райські птахи голуби, що символізують мотив сотворення Світу, так і у верхньому ярусі оті два чоловіки не повинні прочитуватися без зв'язку із одомашненими тваринами біля них. Тоді сюжет верхнього ярусу один до одного збігається із сюжетами українських щедрівок та колядок господарю: «Господареньку! Господиноньку! Встань горі! Люба ти радість на дворі!.. Всі ж ти корови та потелились... Всі ж ти кобили пожеребились... Всі ж ти овечки ся покотили». Отже одомашнені тварини на першому ярусі — то символ примноження багатства для власника пекторалі.

Що стосується двох чоловіків із одежиною, то ясність тут вносить ось така українська щедрівка: «Вийди, вийди, господарю! Подивися на кошару: всі ти ся вівці покотили, По баранцеві поприводили. Всі баранці *на кожушки*, А ягнички — *на сардачки*». Тож на власника пекторалі чекає новий хутряний одяг, що, згідно з нашими сонцепоклонницькими піснями, входив до ієрархії цінностей. Саме той хутряний одяг дошивають кравці у центрі ярусу — придивімось, як один із них тримає в руці дратву, а інший, підтримуючи одежину, дивиться в наш бік, ніби припрошуючи приміряти її. Мотив пошиву одягу господареві, господині, дівчині доволі частий і символічний в українських обрядових піснях, особливо щедрівках: «Сидять кравчики все молодії... *Шиють сукні* все дорогії»; «А в тій

світлоньці сидять особе, все ремісснички. Ой ладять... *червін-сафіян* ой господиненьці». Важливо, у щедрівках часто одяг і худоба оспівуються у сув'язі як символи достатку: «В сего нашого пан-господаря поперед него діточки єго. Ви, перші діте, стадо лічіте. Ви, другі діте, вівці лічіте. Ви, треті діте, шати лічіте». Отже, коли середній ярус пекторалі мав символізувати, пророчити власнику її захисток і добробут, що виражалось образом рай-дерева, то верхній ярус мав символізувати приплід, примноження багатства, достаток. Кращого засобу, аби виразити ці ідеї, аніж наслідування сонцепоклонницьких обрядових пісень наших предків, годі було й придумати. Виходить, той, хто створив знамениту пектораль, добре знав прадавні обрядові пісні, близькі до наших. Нижній ярус пекторалі відображає потойбічний світ, який у праукраїнських міфах саме й розташовується під корінням рай-дерева, те, що й маємо на пекторалі.

Усе свідчить, що пектораль і решта сколотських виробів постали із праукраїнських вірувань, в уяві та й з-під рук праукраїнців. До перерахованих аргументів, що сколоти то гілка, а чи союз наших прямих подніпровських предків, треба додати й писемну пам'ятку сколотської доби — написи на двох кам'яних стовпах з-під Медвина. Наявність такої пам'ятки під Медвином на Київщині є закономірною. Ще в XIX ст., за Л. Похилевичем, місцеві люди називали одне з тамтешніх городищ Саура Могила. Згадаймо, Саура — то славені Сонцю, сонцепоклонник. Тож під Медвином було святилище наших предків-сонцепоклонників. Недаремно одне урочище там носить назву Свята Гора. Саме на тій Святій Горі були виявлені залишки пам'яток Трипільської культури археологами Г. Ковпаненко та Г. Зіневичем. Там же виявлені чотири ранньосколотські поселення VII–IV ст. до н. е. І там, у Гірчаковому урочищі, здавна відомі 39 сколотських курганів та могильник. Антропологічні дослідження кістяків з того могильника показали, що в ньому поховані люди європейського типу. Це — за Г. Зіневичем. Отже, сколоти — не азіати, як про них пише більшість офіційних дослідників. Сколотські поселення під Медвином відігравали якусь особливу роль у житті сколотів, що засвідчують згадані написи на кам'яних стовпах.

Дивно, але про медвинські написи більше знають у Москві, аніж у нас. Саме російські автори А. Іванченко та А. Трєхлєбов опублікували у наші дні ті написи та свої коментарі до них.

Напис про Голунь сколотської (скіфської) доби на стовпі з-під Медвина

Але, перебуваючи в полоні російських традицій називати всі виявлені на території України стародавні пам'ятки не українськими чи праукраїнськими, а слов'янськими чи праслов'янськими, згадані автори називають і написи на медвинських стовпах — «праслав'янскіє». Що стосується датування, то Іванченко відносить один із двох текстів до II тис. до н. е., а другий — до I тис. до н. е. У давнішому короткому тексті фігурує місто Голунь, назва якого нагадує назву поселення сколотів-будинів Гелон, яке згадується в оповіді Геродота про сколотів-будинів. Є потреба подивитися очима батька історії на наше прадавнє місто Голунь/Гелон: «Будини — це великий і численний народ. Вони мають ясносині очі і ясне волосся. У їхній країні є дерев'яне місто Гелон. Воно оточене дерев'яним муром, високим і цілком із дерева, а довгим — із кожного боку на тридцять стадій. Будинки і святилища в них також із дерева». Отже дерев'яні мури-заборола і святилища свідчать, що Гелон був не тільки важливою адміністративною, а й духовною одиницею наших предків. За Геродотом, у Гелоні мешкали окрім будинів ще й гелони, яких дехто тепер схильний вважати галонами/галами.

Важливість міста Гелона/Голуні у нашій минувшині підтверджує один із медвинських написів. Ось цей напис, як його подають згадані Іванченко і Трєхлєбов, озвучивши графеми кирилицею:

«БУДИАГОЛУНИАСЕРЦИАСЕРЦИСИМИАНАСИМИА»

Реальні графеми обох написів зовсім інші і деякі з них подібні до етруських. Це підказує, що медвинські написи дійсно доісторичні. Але чи вдало, правильно озвучили кирилицею невідомі графеми згадані дослідники? Можливі кілька варіантів словоподілу і прочитання цього тексту. Перший: «Буди а Голун й а серци а серци сим'я на на сим'я». Другий: «Буд й а Голун й а серци й а серци сим'я на сим'я». Звуки *а* та *й а* доволі часто зустрічаються в українських доісторичних обрядових піснях: «І складемо ї *а* в три стирточки»; «Під вербою *а* три дівчини»; «Зацвіло вино *й а* в п'ять цвіточків». Стосовно *й а* М. Сумцов стверджує, що вони в наших піснях означають: та,

о, або. Себто ці вставні слова несуть в собі підсилювальне, стверджувальне навантаження. Тож розглядуваний напис по-сучасному має звучати: «Буди (пробуджуй) Голунь серця а в серцях сім'я на сім'я». А можливо й так: «Будь (та) Голунь (та) сердець серцем, сім'ям на сім'я». Тобто, велич і слава прадавнього Голуня мусили сіяти в серцях нащадків насіння (сім'я) гордощів за те славне місто, будити бажання відродити його славу.

Напис на іншому стовпі набагато довший і складніший. Він застерігає нащадків від підступності історичних ворогів — греків. Згаданий А. Іванченко подає той напис так: ЕДІНІЄ СЧІРІСА ТРЕБЕТЕ ГЛАСІ ГРЕЦІАЛЕ ЛБО ВЕЛЕРЕЦІ БЕЛОПЕВІА НАМІА КІА ЛІСІІ КУСЛАЛЕ ЛБО ГУРЦЕ ЛЭЕТІ НАСІА КІО КОБІЛІА РАШІВІА ТРЕБЕТЕ НІКІА САКРА СВІА НІА ПОРЕС НІА ЕІТІ ПАМІАТКОХШЕНІА

І тут напрошується застереження. А чи вдало озвучений автентичний текст кирилицею? І все ж, напис настільки звабливий, що хочеться зупинитися на ньому детальніше. Здається, Іванченко і Трєхлєбов зробили неправильний словоподіл тексту і не врахували, що написи походять із української землі, то й орієнтуватися буде логічніше на українську мову. Тож зробімо свій словоподіл, залишивши у дужках місця, над якими ще треба працювати: «Єдіні є счіріс а требе те гласі греці але лбо велереці бело певі а нам як ялісі (ікуслалелбогурцеле) єті нас (іакіокобіліарашіві) а требе те ні кіасіа красні а ні поресні а єіті паміат кохшеніа».

Не треба особливо напружуватися, аби почути у тексті українські слова: єдини, є, щирість, треба, те, греці, пам'ять. Є ще в написі й українські задавнені слова. Так, *албо* із першого рядка зустрічається в наших обрядових піснях: «*Альбо* мені сукні крайте, *Альбо* мене замуж дайте, *Альбо* мене утопіте». Виходить що *албо* із напису — то наше теперішнє або. Слово *єти, єйти* сховалося у назві посади часів Русі-України — ємець, тобто — збирач податків. Воно ж, але у формі *їмати*, зустрічається в наших обрядових піснях: «А в тім василеньку перепелонька свище. Кому ж їхати перепелоньки *їмати*?». А за Б. Грінченком, слово *яти* означає починати, братися. Тож, оте *єти, єйти* із напису означає забрати, вилучити, зайняти, полонити. Прикметно, етнонім греки поданий у написі *греці* — так, як його подають усі українські рукописи доби Русі-України.

У цілому напис може по-сучасному звучати: Єдина є щирість а треба те гласить: греки або велеречиві... а нам як клялися... рекли (грозилися) зайняти (загарбати) нас... А треба те не клястися красиво а ні порясно (часто), а вилучити (забути) пам'ять (Кощея?). Трикрапками помічені темні місця, ті, що вище подані в дужках. У написі все відповідає історичній правді — греки таки немало випили крові наших предків. Над написами, звичайно, ще треба працювати, а можна й виявити деякі нові деталі, віднайти пару інших слів, але від того не багато що зміниться. У написах йдеться про війни наших предків із греками задовго до нашої ери, а головне — пишеться давньоукраїнською мовою. Залишається, правда, застереження: якщо А. Іванченко вдало розшифрував невідому абетку. Отже, є певні підстави вважати, що описані Геродотом сколоти-будини і сколоти-гелони були носіями давньоукраїнської мови і гілками наших прямих предків.

Рукописи Русі-України XI–XIII століть

Із доби української імперії Великих князів київських до нас дійшло близько 500 писемних пам'яток. Понад 400 із них написані на українських землях і лише 80 — за межами. Нині вважається, що кожен Великий князь мав літописця. А за всю історію Русі-України було чотири десятки Великих київських князів, а всього тоді, за М. Максимовичем, було 300 князів (це із удільними). З-поміж помітних рукописів Русі-України XI ст. виділяються «Остромирове євангеліє» та «Збірники Святослава» 1073, 1076 років, «Слово Григорія Богослова», «Слово о законі і благодаті», «Життя Феодосія Печерського». А із XII ст. варто згадати «Повісті врем'яних літ», «Руську правду», «Повчання Володимира Мономаха», «Ходіння Ігумена Данила», «Грамоту Мстислава», «Слово о полку і гореві Ігоря»[3]. У XIII ст. написані Галицько-Волинський літопис та ін. Враховуючи величезне значення київської писемності, учений С. Висоцький запропонував називати її Київською писемною школою.

І хоч ті рукописи написані церковнослов'янським письмом, проте,як вважали А. Кримський та О. Шахматов, вони є

[3] Саме такий варіант назви цього твору, якщо здійснити правильний словоподіл того рядка, що умовно прийнятий за назву його.

«пам'ятниками письменської староукраїнщини». Подібної думки дотримувався і М. Драгоманов: «Літопис Нестора, «Слово про похід Ігоря» і т. д. були безпосередніми плодами місцевого життя міст стародавньої України». Згаданий О. Шахматов підкреслював, що «Іпатіївський список Несторових «Повістей врем'яних літ» є українським не тільки за змістом, а й за мовою». І М. Максимович стверджував, що києворуські літописці перекладали живу мову своїх героїв на мову церковнослов'янську. Він же у своїх працях пише про києворуську минувшину як про давньоукраїнську. І відомий мовознавець XIX ст. В. Ягич на основі аналізу рукописів Русі-України дійшов висновку, що «У Києві XII–XIV ст. говорили по-малоруськи».

Побутування української мови в літописну добу відстоювали українські вчені К. Михальчук, П. Чубинський. Вони висунули навіть ідею про зв'язок сучасних українських говорів із мовленням давньоукраїнських згадуваних у літописах племен. Цю ідею пізніше розвинув М. Брайчевський, який наклав на межі сучасних українських говірок межі літописних племен і межі ті збіглися. Сучасний дослідник розглядуваних рукописів В. Яременко не сумнівається, що Нестор-літописець був українцем. Інший мовознавець І. Ющук стосовно рукописів Русі-України висловлює думку: «ті елементи, що виходять за межі церковнослов'янщини, мають безперечний український характер». Оригінально висловився про українську мову Русі-України російський історик В. Ключевський: «Уявіть собі, що Київ не був би взятий і зруйнований татарами... Київ залишився б столицею першої великої руської держави... офіційною мовою стала б не суміш старослов'янської та фінської мов, а слов'янська — українська. Український письменник Гоголь не мусив би писати російською мовою, а Пушкін писав би українською».

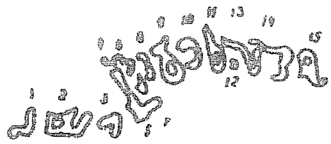
Отже дослідники рукописів Русі-України давно уже з'ясували, що автори тих рукописів були україномовними у житті. Вони й занесли у свої рукописи із усного мовлення свого народу безліч вкраплень української мови. Тому, як наголошує І. Огієнко: «Коли старі наші пам'ятки (рукописи Русі-України — *С. Г.*) читати так, як вони справді читалися на наших землях, тоді перед нами випливає прадавня наша фонетика». Власне, там, де в першу чергу знаходило своє застосування церковнослов'янське письмо, тобто в церквах Русі-України,

по-своєму, на український кшталт читали релігійні тексти, писані церковнослов'янським письмом, а писарі й літописці по-своєму трактували деякі графеми отого чужого письма. І багато чого з того канонізувалося, себто чуже церковнослов'янське письмо зазнало певної українізації.

Тому й нині в Росії, куди християнство разом із церковнослов'янським письмом потрапило через Україну, священики виголошують релігійні тексти на український кшталт: «отець Сергій», «прісно», «змій» тощо. Показово, що нинішня українська церква роз'яснює своїм прихожанам через свої писемні засоби, як от газету «Наша віра», що «церковнослов'янському письму з українською вимовою дійсно 1000 років» і що у стародавньому Києві з перших днів появи церковнослов'янських релігійних текстів «їх вимовляли відповідно до місцевої вимови». І тоді й тепер, наголошує українська церква, записане церковнослов'янськими літерами слово «небо» на українських землях вимовлялось і вимовляється як «небо», а не як «нєбо», слово «нива» — як нива, а не «ніва», а слово «віра» — як «віра», а не «вєра». Тобто українська церква підтверджує, що церковнослов'янські літери -е- та -и- часто-густо в писемних пам'ятках Русі-України звучали не як -є- та -і-, але як українські -е- та -и-, а літера –ъ- (ять) завжди передавала українське -і-. Це ж доводять усі дослідники розглядуваних рукописів, в тому числі і дехто із російських. Отже, знайомлячись, а й чи досліджуючи рукописи XI–XIII ст., писані на українських землях, треба звільнитися від гіпнозу, навіяного російською наукою, що то, мовляв, усе якесь «общєруське», чуже для українства, а вдивлятися, вдумуватися і тоді відкриється безліч українських лексем, морфем і фонем, що звучали в XI–XIII ст. на українських теренах.

Одним із поширених російськими ідеологами міфів є міф про недержавність української нації, що українська мова виникла аж у XIV ст. А останнім часом російські великодержавники добалакалися до того, що навіть при Г. Сковороді нашої мови не було, що «Україна була викроєна із тисячу літ створюваної Росії тільки у 1917 році», що українці — то лише «малоросійська група російського етносу». Зазіхання на українську історію знаходимо навіть у такого «великомученика за правду» як О. Солженіцин: «Ми всє вмєстє істєклі із драгоценного Кієва». Їм, бачте, дуже вже хочеться, аби Київ був таки їхнім та ще й зроду-віку. Ще в середньовіччі польські та росій-

ські імперські ідеологи не визнавали українців як окремий народ, а українську мову як рівноправну серед інших слов'янських, а лише як наріччя польської чи російської мов. Тим самим Польща й Росія намагалися прискорити асиміляцію українців. Російські царі, шукаючи престижні корені для своєї молодої держави, згадали, що їхні землі (на правах колоній!) входили до складу української імперії IX–XIII ст., названої у XIX ст. ученими — Київська Русь, і приточили історію Московії до історії нашої держави IX–XIII ст.

Трипільські знаки, які І. Лінниченко та М. Суслопаров вважали написами

А в середині XIX ст. російський історик Погодін взагалі відмовив українству у праві на свою ж таки предковічну землю і державу Русь-Україну, недбало кинувши таке: «До татарської навали малоросів у Києві не було,.. у Києві жили великороси, і не тільки в Києві, але й біля берегів Чорного моря». А українці, мовляв, прийшли з-за Карпат на українські землі після відходу росіян на північ під тиском монголів. Переважна більшість тодішніх учених Росії відкинула вигадку Погодіна, думається, з тієї причини, що в Росії якраз тоді розкручувалася інша, більш перспективна для імперських цілей версія: про спільне походження росіян, українців та білорусів від якогось «общєруського» предка-народу і про державу київських князів IX–XIII ст. як державу саме отого ефемерного, висмоктаного з пальця предка-народу. А офіційне церковнослов'янське письмо багатьма російськими ученими стало витлумачуватися як мова отого єдиного предка-народу. Метрополія присмоктувалася до всього, що було зроду-віку на предковічній землі українців, а точніше, привласнювала усю нашу минувшину.

У російській мовознавчій літературі стосовно епохи IX–XIII ст. зарябіли буцімто наукові терміни «общєрусскій язик», «епоха общєрусского язика», «єдіний нєраздєльний дрєвнєрусскій язик» і т. п. В Росії у XIX ст., а потім і в есесерії вийшо друком кілька багатотомних словників упорядкованих за матеріалами києворуських рукописів із назвами, у яких підкреслюється, що то є словники «дрєвнєрусского язика». Правда, упорядник першого такого словника І. Срезневський дуже вже переймався тим, а чи не назвати його словником мови народної та церковнослов'янської. Срезневський

не обмовився, який народ він мав на увазі, але той учений і поет, що кохався в українському слові (Срезневський належить до когорти українських поетів-романтиків 20–40 років XIX ст.), не міг не бачити величезної кількості винятково українських мовних одиниць у рукописах XI–XIII ст. Практично у зібганих в Росії словниках так званого «общєрусского язика» представлена в основному українська лексика з домішкою лексики Македонії, Болгарії та Моравії і малої частини самої Росії. Ось які, наприклад, українські слова віднесли російські академіки до вигаданого ними «общєрусского», «дрєвнєрусского язика»: батіг, борщ, вуй, господар,звар, звичай, зрада, жито, кожух, корчма, коршак, гін, гузно, лист, майдан, мережа, наймит, небіж, невіглас, ночви, оцет, пакості, руда (кров), сором, свита, сич, стрий, трясця, хата, стріха, тріски, хлопець, хуртовина, яловичина, ярмо, брунатний, відомий, дебелий, заможний, лядачий, половий (жовтий), пряжений, свідомий, жадати, лагодити, казати, орати... Подібних українських слів із рукописів Русі-України ще буде названо далі багато. Але російські упорядники згаданих словників називають такі винятково українські слова або «общєрусскімі» або й зниклими.

Власне, української мови для російського мовознавства майже ніколи не існувало, бо стосовно неї в Росії був узаконений термін «малорусскоє нарєчіє». А щодо самої України, то російська влада ввела терміни Юго-Западная Росія, Южная Росія, Малоросія. Російські вчені все те сумлінно пропагували та «освячували» буцімто науковими відкриттями, адже російські мовознавці, як висловився славіст XIX ст. В. Ягич, майже виключно займалися політикою. Вони спали й бачили, коли, як марив Пушкін, «всє славьянскіє ручьї сольются в єдіном русском морє». Спроби ж тодішніх українських мовознавців обґрунтувати самобутність української мови розцінювалися як політичні підступи. Добиралися навіть до тих, хто жив за межами Росії. Скажімо, Смаль-Стоцького за видану у Відні книгу з ідеєю заперечення єдиної так званої східнослов'янської мови російські ідеологи звинуватили, що він нагинає науку до політики і перестали друкувати його праці в Росії.

Сталінські ідеологи «поглибили» міф про «общєрусскоє єдінство», нав'язавши версію, що простори сучасних України, Білорусі та Росії у IX–XIII ст. населяв один народ, з якого у XIV ст. виокремилися українці, білоруси та росіяни. Причо-

му, росіяни вважалися «старшим братом». В імперії есесерії з'явилася велика кількість мовознавчих книг, які «науково» «освячували» ту вигадку сталінських сатрапів, спотворюючи історію мов, в тім числі і української. Тоді ж українська наука переповнилася виплодженими у тій брехні нечистоплотними науковцями, для яких на першому плані стояло пристосування, а не пошуки істини та честь і совість. Вони й узаконили версію, що українська мова постала у XIV ст. із якогось «общєрусского язика», а говірки української мови виникли буцімто аж у XVI ст. Це вперто захищає українська офіційна мовознавча наука і донині, в умовах відносної свободи наукових пошуків. Чому б то?

Псевдонаукові, заполітизовані погодінська і сталінська теорії були породжені в часи абсолютного свавілля, а остання сприймалася як наказ, бо так сказав сам Сталін. Наприклад, варто було академіку М. Марру, визнаному найкращим мовознавцем того часу, показати, що російська, українська та білоруська мови розвивалися самостійно ще з афетичних (післяпотопних) часів, а до того ж наголосити, що російська мова має глибокі фінно-угорські корені, як він потрапив у немилість і був застрелений Берією власноруч. Погодінська й сталінська псевдонаукові теорії ввійшли в ідеологію, філософію і навіть психологію російського та радянського суспільств. У самій учаділій від шовінізму Росії і тепер не вгаває фальшива тріскотня про «тисячелєтнєє отєчєство», про українські землі і Київ як «прародіну прєдков», про київських князів як своїх (їм навіть пам'ятники зводять у Росії). А коли в наші незалежницькі дні з'явилась українська гривня, росіяни, за свідченням українських газет, обурювалися: «Ти смарі, хахли нашіх князєй на свої дєньгі пріцепілі!».

Російська ж наука уже давно привласнила собі усі писемні пам'ятки, писані на українських землях у XI–XIII ст., назвавши їх «дрєвнєрусской літєратурой». А росіяни зі шкільної парти вивчають і «Слово о полку і гореві Ігоря», і «Повісті врем'яних літ», і багато інших шедеврів винятково давньоукраїнської літератури, вважаючи їх своїми, російськими. Москалі, образно кажучи, приватизували наші писемні пам'ятки XI–XIII ст. та ще й витлумачують їх, як їм заманеться і коментують на свою користь. Наприклад, слово руси, що постійно фігурує у рукописах XI–XIII ст., у російських виданнях витлумачується як «жітєль Кієвской Русі», а поняття Україна, що

згадується у тих же рукописах, витлумачується росіянами як «окраїнная прігранічная зємля». А якої землі окраїна? — хочеться запитати. Своєї колонії — Володимиро-Суздальської вотчини київських княжат?

Згадувані псевдотеорії були насаджені суспільству всупереч правди історії, правди науки. Адже наука на знає фактів на користь етнічної однорідності імперії Великих князів київських, а тим більше, належності стародавнього Києва росіянам. Жодної серйозної ґрунтовної наукової розробки на користь погодінської чи сталінської версій немає. А праці десятків учених XIX–XX ст., серед них таких видатних, як Потебня, Кримський, Грушевський, Житецький, Огієнко, Булаховський, Брайчевський, Шахматов, Пипін, Ключевський, Ягич та ін., дають можливість робити висновки, що спростовують згадані псевдотеорії. Історики мають багато переконливих даних, що поняття Русь та руси стосувалися виняткова сучасних українських земель, що київські князі поступово завойовували в басейнах рік Оки, Москви, Клязьми, верхів'ї Волги чужорідний для русів-українців люд фінно-угорського і польського походження. Антропологи накопичили достатньо матеріалу про існування кількох антропологічних типів людей, як і археологи — про існування кількох археологічних культур на величезній території держави IX–XIII ст., яку нині офіційна наука називає — Київська Русь.

Під хвилями фактів погодінська й сталінська теорії розсипаються як піщані замки на пляжі. У 1240 році втікати із Києва на північ від монголів було неможливо, бо на тій півночі ще із 1237 року «господарювали» ті ж таки монголи. Та й хто хотів би добровільно іти в монгольське іго з-за Карпат у Подніпров'я? Це — стосовно погодінської вигадки. А що стосується сталінської вигадки, то, скажімо, білоруси, будучи за тією версією, одним народом із українцями у добу Русі-України, мусили б залишатися такими і понині. Адже з часу Русі-України ми з білорусами практично перебували у спільних державах — Русі-Україні, Литовсько-Руській, Польській, Російській. Однак, ми різні народи, то ж ми такими були ще до імперії Великих князів київських.

На те, що імперія київських князів IX–XIII ст. підкорила багато етнічно різних народів, звертав увагу російський учений О. Пипін. Він виділив кілька «етнографічних типів»: південний київський, північний новгородський, західнобілорусь-

кий, і найбільш новий — великоруський. За готським хроністом Йорданом ще в V ст. н. е. територію сучасної Росії населяли зовсім не руси, а меря, мордва, чудь, весь, ерзя та ін., яких тоді ж покорив Германаріх. І наші київські літописці називають багато фінно-угорських племен на території сучасної Росії і жодним словом не згадують про якусь єдиномовну, єдинокровну давньоруську спільноту, яка б заселяла обшири від Карпат до Волги, від Білого моря до Чорного моря, себто володіння Великих князів київських. Відомий український учений С. Висоцький, який досліджував епоху Русі-України, стверджує: «У києворуських (XI–XIII ст.) рукописах терміну «давньоруська народність» нема», а це поняття запровадила радянська історіографія.

Щодо прямих предків росіян, то наші літописи інформують, що вони ніякі не руси, бо прийшли зовсім не з сучасних українських земель, а з польських: «Радимичі ж і в'ятичі (походять) од ляхів. Бо було в ляхів два брати — один Радим, а другий В'ятко. І прийшовши, сіли вони... Радим на річці Сожу,.. а В'ятко своїм родом по Оці». Російська наука не любить згадувати це місце літопису. Мабуть, не дуже їм хочеться набиватися в брати до поляків і шукати свої корені на польських землях, приписувати собі польську історію. Адже їх там у Польщі дуже вже виглядають ще з часів польсько-російських війн XVII–XVIII ст. і польських повстань проти росіян-поневолювачів у XIX ст. Усіх інших народів, які жили на північ та на схід від радимичів і в'ятичів, крім новгородців, літописці не відносять до слов'ян. То були фінно-угорські народи, на чому сходяться і всі нинішні учені. Зокрема антрополог В. Алексєєв стверджує: «фінський елемент ввійшов до складу російського народу в значній пропорції». А які ми з росіянами «брати» засвідчують дані антропологічної комісії 50-х років минулого століття: лише в 4,5% етнічних українців простежуються ознаки характерних російських антропологічних типів — ільменського та валдайського.

Поняття руси жодного стосунку до росіян не має, а винятково — до українців. Літописи доби Русі-України подають Русь як локальну одиницю Середнього Подніпров'я: «Святослав сказав... піди-но в руську землю до Києва»; «Всеволод жив у Києві,... перейнявши свою волость руську» («Повісті врем'яних літ»). Новгородський літописець дуже часто пише про поїздки новгородців зі свого міста до Києва «в русь». Так

само «в русь» до Києва їздили із Галицької землі і з Суздальської.

Навіть чимало російських учених XIX ст. вважали русів предками саме українців. Так, професор Дурново вбачав у «малоруській народності безпосереднього нащадка тієї частини давньоруського народу, котра переважно називалась руссю». Російські учені Владіміров-Буданов і Дашкевич стверджували, що «в основі його (українського народу) збереглася древня закваска туземного київського і сіверського начал». Академік Шахматов не сумнівався, що літописні «поляни, деревляни і навіть сіверяни — то предки сучасних українців». І сучасний російський антрополог В. Алексєєв доводить, що нинішні українці та їхні предки VIII–XII ст. — одні й ті ж самі люди. Зіставивши обширні антропологічні дані показників сучасних українців із антропологічними матеріалами VIII–XII ст., зібраних на території сучасної України, Алексєєв переконався, що «сучасні українці не відрізняються також від середньовічних племінних груп, які ввійшли до їхнього складу». Про те ж свідчать і підсумки роботи української антропологічної комісії 50-х років минулого століття, з яких випливає, що теперішні українці середньої України, Полісся та Волині мають такі ж антропологічні показники, як і літописні поляни, деревляни і сіверяни.

Наш археолог М. Брайчевський, який грунтовно дослідив питання походження Русі, з'ясував, що «Русь у вузькому значенні слова — це Середня Наддніпрянщина з Києвом, Черніговом, Переяславом і землями, які належать до тих центрів. Одним словом, Русь — це поляни». Власне, це нам повідомив ще літописець: «Поляни яже нині зовомая русь». Той же Брайчевський доводить, що поляни — то ті ж самі насельники подніпровської держави II–VII ст. н. е. — Антії, себто носії Черняхівської культури — анти. В унісон Брайчевському стверджує і російський антрополог Т. Алексєєва: «Поляни по суті є безпосередніми нащадками черняхівців». Ототожнювали антів із українцями М. Грушевський та В. Щербаківський. Дослідник української праминувшини Ю. Лісовий з'ясував, що назва руси для емігрантів із Праукраїни записана в Орієнті (на Сході) ще 5 тисяч років тому.

Згадуваний М. Брайчевський наклав ареали сучасних українських говірок на ареали розселення українських літописних груп і з'ясував, що вони збігаються. Ось що пише сам Брай-

чевський: «Дуже важливим, перш за все, здається збігання південно-західної групи діалектів сучасної української мови із внутрішньою структурою черняхівської групи племен... Територія обох виявів — археологічного і діалектного — збігаються... не можемо скидати з рахунку його (київсько-полтавського діалекту) територіальний збіг із середньонаддніпровським варіантом Черняхівської культури». Тож сучасні говірки усного мовлення українців — то мова літописних полян, деревлян, бужан, уличів та інших гілок українського народу, які проживали на українських теренах і в добу Антії, і в добу Великої Сколотії (Скіфії). Адже «на час складання перших літописів, — пише Ю. Шевельов, — більшість українських племен була не живою реальністю, а історичною традицією». З антами пов'язує один із етапів розвитку української мови мовознвець О. Царук. Він розводить українську та російську мови по різних генетично відмінних мовних підгрупах: українську в антську, російську — в словенську. Тут згадаймо, що в'ятичі й радимичі, за літописцем, прийшли на територію Росії із польських земель. Чи не з ареалу колишньої Лужицької культури? О. Царук своїми доводами спростовує вигадку про походження української та російської мов із якогось «общєрусского язика».

Отже на основі наведених даних можна вибудувати безперервний ланцюжок у глиб тисячоліть спадкоємності в розвитку українського етносу: руси-українці — поляни-анти — сколоти (скіфи). Чимало хто перекидає той ланцюжок ще далі вглиб тисячоліть. Так, антропологи Т. Алєксєєва та С. Сегеда простежують «чітку лінію генетичної спадкоємності» сучасних українців із лісостеповим населенням Подніпров'я доби бронзи. Що ж, ні про яку єдність історичного процесу, спільну основу і спільну «колиску» українців, білорусів та росіян не доводиться говорити. Все, що зроду-віку відбувалося на етнічних українських землях, є виняткового українською минувшиною.

Автономний розвиток українського етносу, незалежний від російського, відстоював ще автор «Історії русів» у XVIII ст., стверджуючи, що Русь — то тільки Україна, що імперія Великих князів київських — то українська держава. Різко висловлювався проти шовіністичних теорій про спільне буцімто коріння українців та росіян Т. Шевченко: «Дивись, які! Карамзіна, бачиш, прочитали!». Заперечував «общєруські» ідейки М. Грушевський: «общєрусской історії й не може бути,

як нема общерусской народності». Так само вважав І. Огієнко: «праруської спільної мови ніколи не було». І Ю. Шевельов доводить, що «жива українська мова ніколи не була... спільноруською, ніколи не була тотожна російській». Та й усі західні славісти, за Ю. Шевельовим, вважають оту «общеруську» мову фікцією.

Усе, викладене вище, підводить до висновку, що відшукувати у церковнослов'янських текстах XI–XIII ст., писаних на українських землях, якусь «общеруську» мову, спільну для українців, білорусів та росіян, як це робить офіційна наука, то просто безглуздя. Усім, хто вивчає філологію та історію, добре відомо, що церковнослов'янське письмо до занесення в Русь-Україну вже багато десятків років обслуговувало церкву Моравії, Болгарії, Македонії і, звісно, увібрало в себе мови насельників тих країн. А вже в Русі-Україні, як виявили багато дослідників, штучне церковнослов'янське письмо зазнало сильного впливу місцевої мови, себто української. Ось як, наприклад, пише про це дослідник із діаспори Ю.-М. Левицький: «Староцерковнослов'янські тексти з XI ст., писані на території сьогоднішньої України, вказують на сильний вплив на них розмовної української мови».

Скажімо, саме в Русі-Україні під пером грамотних людей проявилося українське повноголосся, видозмінивши церковнослов'янське слово благо на *бологo*, врем'я на *верем'я*, терзатися на *терезатися*. По-своєму використовувалася в Русі-Україні і церковнослов'янська абетка: її літери -е- та –и- представники Київської писемної школи часто використовували для передачі українських звуків -е- ти –и-, а не церковнослов'янських -є- та -і-. Так само церковнослов'янські літери -ѣ- (ять) та -г- завжди передають у пам'ятках Русі-України звуки -і- та -г- (а не -ґ-). Це утвердилося на українських землях на багато століть, у зв'язку з чим мовознавець Є. Тимченко зазначав: «Традиція наповнення -ѣ- як -і- була настільки сильною, що ще у XVIII ст. всякий звук -і- незалежно від походження (також з -о- та -е-), в українській мові позначався -ѣ-: вѣн, хмѣль». Вживання -ѣ- (ять) як –і- авторами Русі-України чітко видно у таких ось прикладах: «камень отгонить ъ тако іже поносить» («Збірник Святослава»); «вірнику взяти... 2 ногатѣ» («Статут Ярослава»). У першій фразі окремо проставлене ѣ то, звичайно, ж сполучник і, а в другій — у слові «ногаті», без сумніву, ѣ — кінцеве передає українське -і-. Про передачу

звуку -і- через -ѣ- на українських землях знали і російські вчені, зокрема В. Даль підкреслював: «Де пишемо -ѣ-, там новгородці вимовляють -і-, як це роблять у Малій та Червоній Русі».

Різнобічно і глибоко дослідив особливості використання церковнослов'янської абетки авторами Русі-України А. Кримський: «Головна ознака старокиївської малоруськості XI ст. — це... змішування літер –ѣ- та –і- одночасно зі змішуванням -и- та -ы-. Згадана особливість є той максимум спеціально малоруської фонетики, якого ми маємо чекати від малоруської мови XI ст.» Таке своє твердження Кримський підсилює рядом промовистих прикладів: «Ми стрічаємо в Київському ізборникові 1073 року вже отакі написання: *ниции* (замість нѣции), *нимая, ними* суть (замість нѣми), *пламениєть* (замість пламенѣеть), *сімя* (замість сѣмя)». Такі ж переконливі приклади наводить Кримський і на поплутування -и- та -ы-: «От у Київському ізборникові 1073 року маємо: *глаголетьси* (замість глаголетьсы), *неправди* (замість неправды),.. *прости ни* (замість просты ны), посинити (замість посыниты). «Прикладом вживання авторами Русі-України української графеми -и- замість церковнослов'янської -ы- слугує фраза із «Повістей врем'яних літ», де у словах *посли* в одних випадках проставлене церковнослов'янське -ы-, а в інших -и- українське: «Послании же *посли* Ігорем... с *послы* гріцкими... призва *послы* грецкыя...і ркоша *посли* цареві». Це той із випадків, коли, як зазначає мовознавець О. Царук, «часто замість церковнослов'янського -и- (-і-) треба читати -и- українське». А на доказ того, що в усному мовленні літописців та писарів Русі-України був український фрикативний звук -г-, А. Кримський віднаходить у писемних пам'ятках XI–XIII ст. приклади, коли вони писали слова год як *ход*, а слуг як *слух*.

Як єдиномовні зі своїм народом автори рукописів Русі-України допускали й інші описки в дусі своєї рідної української мови, причому «не так програмовано чи в намірах, — зазначає Ю. Шевельов, — як через брак тренувань та освіти». Такі ж описки бачив і А. Кримський: «писарі малоруські, не хотячи, робили описки в дусі своєї живої мови і через те з-попід церковнослов'янської кори виловлюємо загальні зариси південноруської мови, якою говорили люди в літописній Київській великокняжій державі». Подібну думку мав і П. Житецький: «книжні люди... все таки не могли позбутися стихійно-

го впливу народної мови, що поступово вторгалася в слов'янську мову, наче ясний промінь Сонця в темну, ветху будівлю». До такого висновку дійшов і Ф. Колесса: «жива староукраїнська народна мова успіла вже в XI столітті продертися через церковнослов'янську шкаралупу навіть до письменства».

Ось чому дослідники, починаючи із XIX ст. і до наших днів, виявляють у рукописах Русі-України величезну кількість винятково українських слів і характерних для нашої мови фонетичних та морфологічних ознак, як і способів побудови речень. Окрім згаданих раніше фонетичних рис, дуже частими чи навіть і постійними у наших рукописах XI–XIII ст., є такі україномовні риси, як вживання *-о-* після шиплячих (замість *-е-* за церковнослов'янськими нормами), наявність українського *-и-* після *-г-, -к-, -х-*, пом'якшення звуку *-ц-* в кінці слів, пом'якшення *–т-* в кінці дієслів, вживання звуку *-в-* замість *-л-* у закінченнях дієслів, повноголосся *-оло-, -оро-* та *-ере-, -еле-*, поплутування сполучень *-ра-* та *-ря-, -ру-* та *-рю-* тощо. Далі читачі пересвідчаться на конкретних прикладах, що всі автори різних рукописів у різні періоди Русі-України вносили у свої твори одні ж і ті мовні риси, характерні для української мови. Отже, то все норма мовлення тих часів, мовлення русів-українців. Такою була їхня мова — українська. Ось приклади на згадані риси.

<u>Закінчення -ть- у дієсловах.</u> З приводу цієї україномовної особливості А. Кримський писав: «Кінцівка 3-ої особи теперішнього часу на -ть- має своє коріння в сивій прадавнині,.. зустрічається на кожнісінькій сторінці геть усіх південноруських пам'ятників XI віку, хоч це йде проти церковнослов'янського правопису». Така особливість наявна, наприклад, у «Повістях врем'яних літ» у таких ось фразах: «Не жалуєте что ся *удієть*»; «і тако тихо *ідяхоуть... бяхоуть* бо них коні тучні»; «пагуби людям *творяхуть*»; «і де же *служать* Богу своєму». Пом'якшене -т- дієслів віднаходимо і в інших рукописах Русі-України: «*Пишеть* бо ся волю *сотворить*... їх *услишеть* і *спасеть*»; «іже *сотворить* і *научить* сей велик» («Пам'ять і похвала мніха Іакова»); «в огні *ізгорять* і не *ізбавять* душ своїх»; «главою своєю *покиваєть* і *восплещеть* рукама... *пошепчеть* і *ізмінить* лице своє»; «мужа *посрамить* дерзая мудра *почестить* мужа своєго» («Збірник Святослава»); «птиця не *сіють* ні *жнють*» («Добрилове євангеліє»); «І позрить яко придеть день єго»; «а єго же не *умієть* а тому

ся не *учить*» («Повчання Володимира Мономаха»). Навіть києво-печерські ченці-грамотії збивалися на рідне їм українське пом'якшене -т- дієслів: «руки *взложать* і здраві *будуть*» («Києво-Печерський патерик»). Яскраво проявилося українське дієслівне закінчення -ть і в «Слові о полку і гореві Ігоря»: «Див *кличеть*»; «ріки *течуть*»; «половці *ідуть*»; «тако *лежать* погания»; «Овлур *велить* князю»; «дятлове *кажуть*».

Відсутність кінцевого -т у дієсловах. За А. Кримським, «це теж з'явище, що вже в XI віці встановилося». Дослідники наводять багато прикладів на цю україномовну особливість із рукописів княжої доби. Звернімось і ми до пам'яток Русі-України: «І *пойде* по Дніпру горі і *приде* в словени»; «*іде* Олга в греки і *приде* к Царюграду»; «і с того розболівся і *умре*»; «і *вибіже* Олег іс Чернігова»; «і не *може* Ярополк стати противу Володимеру» («Повісті врем'яних літ»); «і моляся Богу... і *успе*»; «Діявол к Богу *приведе*» («Пам'ять і похвала»); «Разумій что *требує* небесний царь» («Збірник Святослава»); «*сяде* на чюж конь» («Статут Ярослава»); «Один Бог *відає* аз же худий наслав» («Мстиславове євангеліє»). На таку ж україномовну рису постійно збивався і автор «Слова о полку і гореві Ігоря»: «*рече* Ігор дружині»; «*пониче* веселіє»; «Слава на суд *приведе*»; «Боян і *провоє* припівку».

Українське закінчення -в у дієсловах. Це характерне українське закінчення у дієсловах 2-ї особи однини А. Кримський відшукав у «Збірниках Святослава» 1073, 1076 років: «Он є собрав»; «Є дав»; «уставив», «оугодив». І в «Повістях врем'яних літ» багато разів зафіксоване оте наше кінцеве -в дієслів: «се *слишав* царь рад *бив*»; «унезапу *приїхав* один удари копьєм за плеча». Постійно зустрічаємо українське закінчення -в дієслів і в інших пам'ятках Русі-України: «І потом *ходив* Володимерю» («Повчання Володимира Мономаха»); «Осмомисле Ярославе... *заступив* королеві путь *затворив* Дунаю ворота» («Слово о полку і гореві Ігоря»).

Закінчення -мо в дієсловах. Про це А. Кримський писав: «порівняльно-лінгвістичні міркування показують, що оце -мо далеко старіше навіть од доби Київської Русі». Як приклади на цю особливість, зафіксовану рукописами Русі-України, дослідники називають такі слова із тих рукописів: віруємо, даємо, не постижемо, підступаємо, помагаємо, розуміваємо та ін.

Прадавніми є й зафіксовані рукописами дієслова типу біжи (біжать). Про них А. Кримський зазначав: «Ясная тая давність

для *біжи*, вони *біжать* та ін. із показань Київського ізборника 1073,.. Ізборника 1076,.. Слів Григорія Богослова XI віку,.. Чернігівської ліствиці XII віку та ін.» І в «Слові о полку і гореві Ігоря» часто зустрічаємо дієслова із отим українським -ж-, наприклад: «Галиці стада *біжать* к Дону»; «Гзак *біжить*».

Українські звукосполучення -ги-, -ки-, -хи- переважають у рукописах, писаних на українських теренах у XI–XIII ст. Скажімо, упорядники «Збірників Святослава» постійно збивались на ту рідну їм мовну особливість, проставляючи після -г-, -к-, -х- церковнослов'янське -ы-: «чтеши *книгы* до *другыя* главизни»; «прості же на пріятіє убогых»; «с *патріархы* с *пророкы*... і *мученикы* поштімся... і в *вікы* віком». Безліч прикладів на це мовне явище знаходимо і в інших пам'ятках княжої доби: «творя ангели своя *духы* і *слугы*»; «Греці же послаша по *печенігы*»; «і затворися Ольга с *внукы*»; «полетіша в голубники под *стріхы*» («Повісті врем'яних літ»); «То купцю пред *послухы* коун не імати»; «оже боудоуть холопіє *боярьскыє* любо *чернечьскыє*» («Статут Ярослава»); «Слиша от мене *многыми послухы*»; «Поганьскыя *Богы* і іні *многы* попра ідоли і храми *ідольскыя* разруши» («Пам'ять і похвала»); «бити яко один от *убогых*»; «ісходити єму со *сверстникы*» («Життя Феодосія Печерського»). «опаляяй *гріхы*... заступи грядущиє *мукы*»; «мира творять с *ляхы*» («Повчання Володимира Мономаха»); «І в том острові риби *многы всякы*»; «около єго гори каменыї *високы*» («Життя і ходіння Данила»). Прикметно, усі автори рукописів завжди подають прикметники, що вказують із якого міста (краю) та чи інша особа, винятково через українське сполучення -кы- у суфіксах, як наприклад, автор «Повістей врем'яних літ»: «Совокупишася єпископи Єфрім *Переяславьскый* Стефан *Володимерьскый* Іван *Чернігівьскый* Мурин *Гургеньскый*»; «а тако уязвяху люди *полотьскыя*»; «митрополит Микифор со всіми єпископи с Феоктистом *Черніговскым* с Лазарем *Переяславьскым* єпископом Никитою Білогородьськым і с Данилом *Гурьговскым*... і Петр *Кловьскый*».

Пом'якшення звуків -с-, -ц- у закінченнях. Пам'ятки Київської писемної школи XI–XIII ст. чітко зафіксували це україномовне явище в закінченнях іменників та прикметників. Наприклад: «А це єсть іниї *язиці*»; «умиковаху от води *дівиця*»; «і наложниць у него... бі бо *женолюбець*» («Повісті врем'яних літ»); «*Телець місяця* апріля... *стрілець* ноября...

водоліїць ієнуаря»; «да спасоуть тя *звіздославниці*»; «мідноу *дештицю* наричеть»; «Не обрітай жени *блудниця*»; «не імать призріти ні *вдовиця*... не слези *вдовиці*» («Збірник Святослава»); «А *істець* начнеть...оже не будеть *істця*»; «А ще кто *коупець коупцю* дасть»; «за *жеребець* гривня коун» («Статут Ярослава»); «на санях сидя *безліпицю* сі молвил»; «повоєваша *половці*... шед с *черніговці* і с *половці*» («Повчання Володимира Мономаха»). Густо представлене пом'якшення кінцевого -ц і в «Слові о полку і гореві Ігоря»: «Придоша і *Городець* зажгоша»; «і умертвиша *шюйцю* єго»; «Рік Боян *піснотворець*»; «*галиці* стада біжать»; «на *тоці* живот кладуть»; «ту *німці* і венедиці і *греці*». Варто закарбувати, що в рукописи Русі-України уже потрапили з усного мовлення русів-українців прикметникові суфікси -ськ-, -цьк- саме із пом'якшеними -с- та -ц-, наприклад: «Наведе своя храбрия плоки на землю *половецькую* за землю *руськую*»; «Синівця своєго із *Рильська* приведе» («Слово о полку і гореві Ігоря»).

Звук -о- після шиплячих. Стосовно цієї україномовної риси А. Кримський зазначав: «після шиплячих та йоти звук -е- перетворився в Києві XI віку в -о-... Київські «Ізборники» писали: чоловік, жона, нічого, Василіово». В рукописах Русі-України можна віднайти й інші приклади на цю рису нашої мови, як наприклад, у «Повістях врем'яних літ»: *конюшого, меншому, носящому*...

Українське повноголосся -оло-, -оро-, -еле-, -ере зафіксоване ще 907 року в угоді київських князів із греками: город, вороти, паволоки, сором, волость, голод, переступити, череда... За підрахунками С. Обнорського тільки у «Слові о полку і гореві Ігоря» є 132 повноголосні форми при 66 неповноголосних. Ось кілька прикладів зі «Слова»: «стоїши на *бороні*»; «Ольгово *хороброє* гніздо»; «туга *полонила*»; «стару помолодити»; «тьмою ся поволокоста»; «затворив ворота»; «стелють головами». Доволі часті повноголосні форми є і в інших писемних пам'ятках Русі-України: «Не наше єсть *верем'я*»; «Як не бившися *возворотитися* то *соромни* будеть»; «приїхаша к полком с *полоном*»; «нарекошася поляне а друзії *деревляне*»; («Повісті врем'яних літ»); «А за корм і за *вологу* 7 коун» («Статут Володимира Всеволодовича»); «Занеже ємоу *бологоділ* і хранил; «і посрами тя *борошном*»; «*норови* возненавидь» («Статут Ярослава»); «радуватися с ісповляющими *доброноровіє*»; «закон *хоронити*» («Збірник Святослава»).

Перехід -і- в -о-. Деякі риси української мови не чітко простежуються в рукописах XI–XIII ст. Але це не тому, що вони тоді не існували, а тому, що дуже вже контрастували з нормами церковнослов'янського письма і їх, очевидно, просто не рекомендувалося вживати. Така, наприклад, маркуюча щодо української мови риса, як перехід -і- в -о- при відмінюванні іменників, за А. Кримським, не зустрічається в жодній зі слов'янських мов. Тож церковнослов'янські «Граматікії» з тієї причини, напевно, вважали цю рису якоюсь недоречністю, то й давали настанови писати, наприклад, слова кінь як конь, стіл як стол, сокіл як сокол тощо. А все ж у деяких місцях літописів, писаних на українських землях, чергування -і- та -о- проскочило. Так, у «Повістях врем'яних літ» під роком 945 названі імена особові Грім, Турбрід, які й дають передумову простежити наше чергування -і- та -о-, тим більше, що в літопису фігурує назва міста Броди. У імені Турбрід друга основа виражена словом брід, що у парі з топонімом Броди і демонструє чергування -і- та -о- (однина і множина слова брід). Іноді наше чергування -і- з -о- зустрічається в рукописах у таких чергуваннях слів: полон — пліна, той — тії, святої — святій та ін. Більше про цю рису було написано у попередніх розділах.

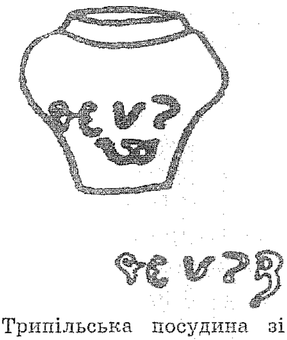
Важливими є зафіксовані рукописами Русі-України фонетичні риси, які характеризують певні українські регіональні говірки. Вони спростовують твердження офіційного мовознавства, що українські говірки нібито виникли десь аж у XVI ст. Показово, ті з говіркових рис, які засвідчені рукописами, писаними в Києві, збігаються з нинішніми говірковими рисами Київщини, тобто рисами середньонаддніпрянських говірок із певними вкрапленнями північних українських говірок. Серед таких рис є зближення (поплутування) -е- з -и-. Дослідники наводять ось такі приклади на цю рису із пам'яток Русі-України: жетіє (замість житіє), жедове, жевоть, лецеміри, учиник (замість — ученик), учитиля, родитилі, покажим... Досить часто у рукописах зустрічається, наприклад, написання *поляне* замість поляни, *деревляне* замість деревляни тощо. До такого ж говіркового явища належить і поплутування складів -ра та -ря, -ру та -рю. Писарі й літописці давнього Києва, скажімо писали: твору і творю, кесару і кесарю, Навуходоносорю (замість Навуходоносору), Лазаря і Лазара, кумиря і кумира тощо.

У писемних пам'ятках Києва зустрічається й характерне для сучасних говірок Київщини змішування звуків -т- з -к- у

написанні одних і тих же слів чи імен: Мартіян і Маркіян, Овдотья і Овдокья. Подібне зустрічається у сучасних середньонаддніпрянських говірках, наприклад, у словах *кісто* (замість тісто), *кісний* (замість тісний). Давньокиївські писарі часто перед йотованими вживали звукосполучення -мн- у таких словах, як *мнясо*, *памнять*, *мняти*, що роблять українці й тепер у ареалі названих говірок. Мовна тотожність стосується і закінчень дієприкметників, коли замість закінчення -ений вживалось у княжу добу і вживається носіями названих говірок і нині закінчення -яний, -аний. А. Кримський відшукав у рукописах Русі-України такі приклади на цю рису: посажаний, (замість — посажений), повішаний, засмоляний, казняний.

Одна з українських говіркових рис, що зафіксована рукописами княжої доби, проливає світло на походження прадавньої самоназви українців — *руси*. Це вживання звуку -и замість -і у закінченнях прикметників у множині. Ця мовна особливість збереглася до наших днів у середньонаддніпрянських говірках у словах типу *боси* (замість *босі*), добри (замість добрі), *голи* (замість голі), *червони* (замість червоні) тощо. На цю рідну українську рису частенько збивалися автори рукописів Київської писемної школи XI–XIII ст. Те видно з таких прикладів: «І прийде на місто... де лежаще кості є *голи*»; «ізбраша мужі *добри* і *смислени*» («Повісті врем'яних літ»); «і виді своя вої *прикрити*» («Слово о полку і гореві Ігоря»); «не бисть же доски *камени* на положеніє трапезі» («Києво-Печерський патерик»).

Можна було б ще і ще наводити факти, коли фонетичні особливості мови русів-українців один до одного збігаються із фонетичними особливостями мови сучасних українців. І це не випадково. Адже за даними антропологів (В. Алексєєв, В. Дяченко) антропологічний тип сьогоднішніх українців тотожний антропологічному типу русів-українців VIII–XIII ст. Тож однаковість черепів нинішніх українців та їхніх предків VIII–XIII ст. зумовлює і однаковість їхніх артикуляційних апаратів, а згідно з положеннями лінгвістики, і їхніх мовних звуків. Не дивно, що мовознавець О. Шахматов простежував характерні

Трипільська посудина зі знаками, які М. Суслопаров вважав написом

українські мовні звуки -г-, -дз-, -дж- ще у VII–VIII ст. Той же Шахматов, вивчаючи все своє життя мову стародавнього Києва, прийшов до висновку: «Із числа північномалоруських поселень особливо для нас цікавий Радомисльський повіт Київської губернії, Овруцький, Житомирський, Новоград-Волинський і Рівненський повіти Волинської губернії... Іншими словами: тип старих, домонгольських киян найбільш чисто представлений нині жителями Радомисльського повіту і названих сусідніх повітів Волині». До такого ж висновку щодо мови стародавнього Києва дійшов і А. Кримський, правда, розширивши дещо географію.

Той же А. Кримський стверджував, що українська мова є досить консервативною у галузі морфології. Своїми дослідженнями мови писемних пам'яток Русі-України учений переконливо показав, що українські морфологічні особливості вже існували на початку доби літописання: «Мова Наддніпрянщини та Червоної Русі XI віку — це цілком рельєфна, певно означена, ярко індивідуальна одиниця і в ній легко й виразно можна пізнати прямого предка сьогочасної малоруської мови». Про оту рельєфність та індивідуальність свідчать в рукописах Русі-України форми відмінювання іменників, займенників та інших частин мови, як і вживання їхніх коротких форм. Тож варто зупинитися на них.

Кличнa форма. В усіх пам'ятках Київської писемної школи XI–XIII ст. іменники у кличній формі майже завжди мають українські закінчення: -е-, -є, -о, -у, -ю на відміну від церковнослов'янського письма (та й російської мови), де клична форма тотожна називному відмінку. Дослідники наводять багато прикладів на таке явище із рукописів Русі-України: брате, княгине, друже, земле, владико, дружино, соловію, сину тощо. А ось приклади із конкретних рукописів: «*Княже* се єсть не на добро»; «Ігор же рече братья і *дружино*» («Повісті врем'яних літ»); «*Надеже* і *покрове* не призри мене»; «Премудрості *наставниче* і нищим *заступниче*» («Повчання Володимира Мономаха»); «о руская *земле*»; «поганий *половчине*»; «о *Донче* взлелій *господине* моя ладу» («Слово о полку і гореві Ігоря»).

Родовий відмінок іменників. Літописці та писарі Русі-України надали нам можливість простежити, як давно існує в мові українців така говіркова риса, як закінчення -ев, -ов. А. Кримський натрапив у «Збірнику Святослава» 1073 року та «Словах Григорія Богослова» XII ст. на такі лексеми: молев (замість

молей), врачев, дождев, плачев, монастирев та ін. Ця ж риса присутня і в «Повістях врем'яних літ»: «І тако бились кріпко тоу *днинов*»; «возворотитися *домов*». І звичне для нас закінчення іменників у родовому відмінку дуже часто зустрічається в рукописах Русі-України: хлібу, гороху, солоду тощо.

Давальний відмінок іменників. Типові українські закінчення у цьому відмінку -еві, -єві, -ові переважають у пам'ятках літописної доби, як ось у таких фразах: «Придоша к Ігореві і ркоша посли *цареві*»; «Дасть бо *мужеві* своєму благо» («Повісті врем'яних літ»); «Отдаша *Богові* хвалу»; «узда *коневі* правитель єсть» («Повчання Володимира Мономаха»); «давше *мужеві* того вкуса» («Збірник Святослава»); «і дасть єго *синові* своєму Всеволоду» («Києво-Печерський патерик»).

Місцевий відмінок іменників. Автори рукописів Русі-України майже завжди по-українському відмінювали іменники в місцевому відмінку, проставляючи у їхніх закінченнях графему -і замість церковнослов'янської -є: «Множество бисть чоловік по *Землі*»; «і прослуша на *Небесі* і на *Землі*» («Збірник Святослава»); «Острів на великім *морі*»; «В том *граді* і по *Землі* той стоїть же на *воздусі* крест» («Життя і ходіння Данила»); «І по всій *Землі* той поводи мя»; «і веселіє бисть на *Землі*» (Пам'ять і похвала»). Такі ж переконливі приклади на цю рису маємо і в «Слові о полку і гореві Ігоря»: «Копієм приломити на *ріці* на *Каялі*»; «на *тоці* живот кладуть»; «Сонце світиться на *Небесі*»; «На сідьмом *віці* Траяні».

Давальний відмінок займенників. У пам'ятках Київської писемної школи XI–XIII ст. переважають українські форми займенників: собі, в собі, к собі, себе, тобі, к тобі, о тобі та ін. Ось кілька фраз із такими українськими формами: «І ту умикаху жени *собі*»; «і возва Ольга к *собі* отпусти ю нарек ю дщерью *собі*»; «Послю к отцю молитися о *тобі*»; «Не будеть слави *тобі* ні живота» («Повісті врем'яних літ»); «Оже ти *собі* не любо то того і другу не твори» («Збірник Святослава»); «Яко отець чадо своє привлечить є *к собі*»; «Не поїдеш с нами то ми *собі* будем а ти *собі*»; «слава *тобі* человіколюбче» («Повчання Володимира Мономаха»); Пхнеть муж мужа любо к *собі* любо от *себе*» (Статут Володимира Всеволодовича»).

Короткі форми дієслів. Ці форми типу *жда*, *прибіже* у мовознавстві вважаються дуже застарілими. Яких глибоких рівнів сягає та архаїчність, видно з того, що вони раз по раз зустрічаються у рукописах XI–XIII ст. Наприклад: «*Прибіже*

Біловолод і *повіда* Святославу»; «*Поча* тужити Володимир»; «Іде на Олга і *пожже* волость єго»; «*Посла* муж своїх Олег»; «прийде по Осколу і *жда* два дні» («Повісті врем'яних літ»); «І десятину єй *да*»; «і моляся Богу... і *успе*» («Пам'ять і похвала»); «Іже *отбіже* от златия луди» («Києво-Печерський патерик»). Відомо, що використані тут короткі дієслова прибіже, повіда позва, поча, пожже, посла, жда, да, успе, отбіже є й нині у говірках українців: одні — Півдня чи Сходу, інші — Волині чи Середнього Подніпров'я.

Закінчення прикметників. Переважна більшість прикметників зафіксовані в рукописах Русі-України із українськими закінченнями, як, наприклад, у «Повістях врем'яних літ»: «совокупившися обоїм бисть січа *зла*»; «і бисть скорбь і туга *люта*»; «вода бисть *велика* во Дніпрі»; «возмет что любо *дружне*»; «Вложи Бог мисль *добру* в руськії князі»: «всі люди *раді* биша»; «зложиша на ня дань *тяжку*»; «ізбраша мужі *добры* і *смисленны*»; «і де же биша лежаще кості єго *голы*»; «*поганьії* же половці побідивше Ігоря». Тут навіть у словах добры, смисленны, голы, поганьії проявилася особливість середньонаддніпрянських говірок: вживання -и- замість -і- у множині прикметників. Рясніють прикладами українських прикметникових закінчень і інші рукописи Русі-України: «*Довольні* будете уроки жен ваших»; «Бояри і судія *славньії* суть»; «обри умом *горді*»; «дасть їм *святый* дух» («Збірник Святослава»); «І бяху *святії* апостоли і бяху *лжії* апостоли» («Пам'ять і похвала»); «ту била церковь *велика*»; «камень же тот яко горка *мала*» («Життя і ходіння Данила»); «Аз *худый* нареченний в крещенії Василій»; «ми человіці *грішні* суще і *смертні*» («Повчання Володимира Мономаха»); «Сам слоуковал на все положеніє *дружнє*»; «А се уроці *городнії... мостнії... судебнії*. А се уроці *ротнії* («Статут Володимира Всеволодовича»).

Дієприслівники. Уже в угоді київських князів із греками зустрічаються винятково українські дієприслівники із українським закінченням -чи, -ши, наприклад: платячи, придучи, хотячи, приходячи. І в інших пам'ятках Київської писемної школи XI–XIII ст. знаходимо ту нашу рису: «*Виникнувши* змія зо лба уклюну в ногу»; «она же *розумівши* рече ко царю»; «она же *хотячи* домові приде к патріарху»; «суть гора *зайдуче* в луку моря»; «І пойдоша *воююче* села і города» (Повісті врем'яних літ»); «і сядеть яко горлиця на сусі древі *желіючи*»; «хліб *їдучи* діждень» («Повчання Володимира Мономаха»); «*Ле-*

ліючи кораблі на синім морі»; «*Звонячи* в прадіднюю славу» («Слово о полку і гореві Ігоря»).

Префікси. В рукописах Русі-України зустрічаються українські префікси *під-*, *з-*, *роз-* та ін., як ось у цих фразах: «А Вережаном до *Підблян* а *Підьбляном* до Чюдичеві улиці» («Статут Володимира Всеволодовича»); «Святослав кляхся ні *збираю* вої... ні *збираю*... на власть рускую» («Повісті врем'яних літ»); «І нача Соломон *здати* дом Божий» («Остромирове євангеліє»); «і тою *розсілиною* сійде кровь» («Життя і ходіння Данила»); «А ще кто борть *рознамінаєть* то 12 гривні продажі» (Статут Володимира Всеволодовича»).

Кількість виняткових і характерних україномовних фонетичних та морфологічних рис у рукописах Русі-України набагато більша, аніж було їх тут названо. Та й чи могли літописці й писарі зафіксувати їх усі через догми церковнослов'янського письма? Хоч автори дедалі частіше відходили від тих догм, збиваючись на рідну їм українську мову. Це помітив Л. Булаховський: «процес збільшення українізмів у південному письменстві... є процес дедалі вільнішого проникнення в письменство розмовної стихії». Такий висновок Булаховський виводить зі свого спостереження, що темпи зростання україномовних рис у києворуських рукописах набагато швидші, динамічніші за звичайний розвиток мови за своїми внутрімовними законами. Що ж, маємо думку ще одного відомого мовознавця, що україномовні риси виникали не паралельно написанню літописів, себто не в часи Русі-України, але й існували раніше в усному живому мовленні русів-українців, а літописці та писарі XI–XIII ст. лише випадково зафіксували ті рідні їм риси.

Коли полянські (київські) князі приєднали у IX–X ст. до Києва землі, які лежали на південь, північ і захід від Києва, то, як засвідчують літописці, насельники тих земель мали абсолютно українські самоназви: деревляни, сіверяни, уличі, бужани, тиверці... Та й імена особові (Мал) і назви міст на тих землях (Мичськ, Пересічень) звучали по-українському, походили від українських мовних коренів. І в українському Закарпатті в IX ст. були такі самі українські корені імен особових та назв: Народ (князь), Милота (княгиня), Топля (річка) та ін. Тож можемо не сумніватися, що українська мова побутувала на всій етнічній українській території ще до створення держави Великих князів київських. Ось чому писані у Чернігові та

Галичі, Переяславі та Києві рукописи прямо таки рясніють вкрапленнями української мови.

Ось чому чимало знаних учених не приховують свого здивування з того приводу, що в рукописах Русі-України зустрічається безліч виняткова українських слів. А скільки ще їх залишається непоміченими, недослідженими? Особливо вражає, що в пам'ятки XI–XIII ст., писаних на українських землях, потрапила з усного мовлення русів-українців велика кількість звичайнісіньких українських побутових назв речей і понять, що майже не вживаються в офіційній мові. Ось кілька десятків таких слів у тому ж написанні, як вони подані в рукописах Русі-України: безліпиця, борть, ватага, ворьє, віхоть, гоголь (птиця), горлиця (птиця) горнець, гостина, гостинець (дорога), днина, дертичя (драниця), заздріти, золотник, лагода, лецеміри, ліпок (рослина), лудан, невіглас, нерядець, наймит, нестаток, норови, ночви, пагуба, паволоки, пакості, пригоди, проказа, призьба, припола, палиця, приклад, оболонь, окріп (кип'яток), рінь, різча (різки), ріпа, самовидець, смага, солод, сором, сорочка, струп, трясця, хуртовина, халепа, челядь, шюйця, хорт, жаблячий, дебелий, долішній, заможний, ниції, сподобивий, бабити, зоріти, ничить, утнеть, цвілити, обапол, одесную та ін.

Ось на цих та багатьох інших українських словах із рукописів Русі-України часто спотикаються російські вчені, не відаючи, як пояснити їх, а тому відносять до зниклих, називаючи їх «дрєвнєрускімі». Власне, воно й дійсно так, що це все давньоруські лексеми, якщо підходити до цього реально, тобто знати, що то слова русів-українців, до яких росіяни жодного стосунку не мають. Але великодержавна пиха деяких російських дослідників не дозволяє їм заглянути у мову сусідів-українців, тому вони й шукають походження тих слів зовсім не там, де треба. Скажімо, Греков свого часу, аби «розкусити» літописне слово челядь, заходився шукати його аж у Туреччині. А звернувся б він до українських обрядових пісень і стало б усе ясно: «Рудий сам руду взяв. Рудий піп повінчав. Руда музика іграла. Руда *челядь* танцювала». Танцювали парубки й дівки — гості князя-нареченого і княгині-нареченої. Дівчата прибирають весільне гільце, прикрашають саму княгиню-наречену, співають весільних пісень, а парубки-друзі (бояри) князя-нареченого беруть приступом (ламають ворота) двір княгині-нареченої і т. п. Себто весільна челядь прислуго-

ває і потішає, що входило й до функцій челяді князя-державця. Російські ж дослідники, ігноруючи українську мову, не могли з'ясувати, що воно за челядь у літописних князів.

Відмахуючись від української мови і вперто не бажаючи визнати, що рукописи Русі-України написані носіями української мови, власне — українцями, багато хто із російських дослідників тих наших рукописів здійснив у деяких місцях неправильний словоподіл, від чого загубилися винятково українські лексеми. Скажімо, у тих випадках, коли в тексті літописець указує на місце перебування чогось, він вживає свій рідний український прислівник *де* причому із підсилювальними словами *і*, *же*. Російські ж упорядники перевиданих рукописів залишили неподільними словосполучення *ідеже*, *іде*, від чого в них не прочитується винятково український прислівник *де* та й текст дещо втрачає. Наприклад, автор «Повістей врем'яних літ», розповідаючи про помсту княгині Ольги деревлянам, пише: «і тако взгарахуся голубниці... і не бі двора *і де же* не горяще». Виділене тут «і де же» залишене росіянами у всіх перевиданнях неподільним, що й потягло за собою згадані викривлення мови літописця.

Все це зі словосполученням *і де же* повторюють російські видавці і в перевиданнях інших рукописів. Печально, але й наші українські упорядники видань за матеріалами рукописів Русі-України повторюють грубі промахи російських колег, боячись, очевидно, підправити московські академічні видання. Так, у виданому в Києві «Етимологічному словнику літописних географічних назв Південної Русі» у всіх ілюстраціях до статтей збережено неподільним написання згадуваних словосполучень *і де же*. Це, наприклад, є у статті про Київ: «і ста под горами... *ідеже* посліже бисть Києв»; «бяше Києв ідеже єсть нині двор Гордятин». Не потрібно бути академіком, аби докумекати, що в цих випадках є вказівка на місце розташування об'єкту через український вислів *і де же*. Так само упорядники перевидань літописів XI–XIII ст. не помічають і не виділяють у текстах українського займенника *це*, особливо у випадках, коли перед ним стоїть ще один український займенник *сі(ці)* чи українська частка *сі(си)* — тепер уже говіркова. Таких недоглядів є дуже багато. Ось один — із «Повістей врем'яних літ»: «деревляне послани деревьска земля рікуще *сі це* мужа твоєго убихом». Виділені слова *сі це*, зрозуміло, стосуються слова деревляне, себто — деревляни *сі*(ці) повідомляють *це*, а саме: «мужа твоєго

убихом» (убили). Російські видавці (дослідники) не розділяють слів *сі це*, внаслідок чого отримали якесь незрозуміле *сіце* і витлумачують його, як кому заманеться.

А в перевиданому Іпатіївському списку Початкового літопису петербурзькі видавці через ігнорування української мови затемнили ось таке місце: «В літо 1143 Юрьї іспроси у брата своєго Ярополка Переяславль а Ярополку дасть Суждаль і Ростов і прочюю волость свою но не всю і про то *заратішася* Олговичі». Російські видавці не розділили виділене тут словосполучення *заратішася* і отримали якусь абракадабру, а потім витлумачують її всяк по-своєму, дехто навіть як почали війну. Але кожен українець побачить у тому словосполученні рідні українські слова *зара+тішаться*. Перше слово, що вжив його літописець, то є середньонаддніпрянська говіркова форма українського зараз. Тобто літописець написав, що Ольговичі зараз тішаться вдалим розподілом земель. Це *заратішася* зустрічається і в інших рукописах і в усіх випадках у ньому можна легко розпізнати українські слова зараз і тішаться.

Нині дехто із об'єктивно налаштованих українських дослідників «Слова о полку і гореві Ігоря» віднаходить чимало похибок російських видавців цієї пам'ятки. Дехто переконує, що російські дослідники здійснили неправильний割словоподіл у зачині поеми. Те місце російські упорядники перевидань подають ось так: «начяти старими словеси трудних повістій *о полку ігореві Ігоря* Святославлича». Росіяни витлумачують виділене тут місце як «о полку Ігореве, Ігоря», виносячи цю скалічену фразу у назву поеми. А для чого б то автору твору двічі називати ім'я героя? Може, те місце прочитується по-іншому? Відомо, що автори частенько намагаються окреслити тему в самому зачині твору чи й заголовку. Якщо виходити з цього, а ще врахувати, що автори Київської писемної школи XI–XIII ст. літерою -ѣ- (ять) передавали звук -і-, тоді буде логічним прочитати виділене місце *о полку і гореві Ігоря*. Тоді з'являється тут нове слово, виражене українською формою *гореві*. Саме воно й окреслює тему, підказуючи, що йтиметься про горе-ганьбу Ігоря. Отже поему варто називати «Слово о полку і гореві Ігоря», що й робиться постійно у цій розвідці.

Є дуже цікаве свідчення А. Кримського про те, як російські вчені, ігноруючи українську мову, не могли зрозуміти певні місця літописів, зокрема, як вони мучилися зі словом *ліпок*, що зустрічається у «Києво-Печерському патерику». У тій

пам'ятці є надзвичайно колоритна оповідь про видіння одного із ченців, котрому у храмі привидівся чорт у подобі ляха. Той чорт, ніби збиткуючись над сумлінними у молитвах ченцями, ходив поміж ними і кидав на кожного з них квітки, що навіювали сон на ченців і вони змушені були залишати святу обитель, аби не дати хропака на очах у богобоязливої братії. Ту квітку автор оповіді називав — *ліпок*. А. Кримський відзначає, що ніхто з російських дослідників «Патерика» не зміг роз'яснити, що то за ліпок, бо «до мови сучасних київських малорусів звернутися не здогадалися». Сам Кримський роз'яснює, що ліпком на Київщині і в багатьох інших місцях України називають квітку, назва якої по-латині звучить — асперула, а по-російськи — ясменік. Хочеться зупинитися на тій оповіді про ліпок, яка в першоджерелі виписана на високому емоційному піднесенні. А, відомо, де емоції, там втрачається контроль над мисленням (у нашому випадку — мисленням церковнослов'янськими мовними категоріями). Тому то автор оповіді не замічав, як раз по раз збивався на рідні українські слова чи їхні форми: у печері, у манастирі, проскурці, жита, борошна, зорями, в луді, в приполі, старче, очі, оконцем, собі, поча, коли, почив, є (форма дієслова бути) і ін.

На високому емоційному піднесенні, як відзначають дослідники, виписано дуже багато оповідей пам'яток саме Київської писемної школи XI–XIII ст., чим вони відрізняються від тих небагатьох пам'яток, писаних на території сучасної Росії. Саме ота емоційність рукописів Русі-України, разом із іншими чинниками, спричинилася до занесення в ті пам'ятки безліч слів із усного мовлення русів-українців. Зокрема, в тих рукописах знаходимо всі українські слова на означення людських родинних зв'язків: родина (рідня), прадідній, праматір, праотець, баба, сім'я (іноді — сімня), отець, жона, дитя, дитичя, подружжя, дочка, брат, сестра, син, синівець, дядько, стрий, стрийко, вуй, небож, теща, зять, сват, ятрівка (дружина чоловікового брата), пасинок, мачуха, мачушич, кум та ін.

У працях києворуських авторів є багато українських слів, що відображають людські взаємини та загальні назви стосовно людей: люди, чоловік, хлопець, паробок, праробці, юнак, дівка, дівиця, дівчина, удова, отрок, друг, приятель, господар, челядь, слуги, наймит, старшини, старійшини та ін. Хтось може зауважити, що частина з названих слів належить і до білоруської, і до російської мов чи й інших слов'янських. Але

варто пам'ятати, ким були білоруси й росіяни у імперії Великих київських князів — підневільними народами. Державотворчим народом були в тій імперії руси-українці. Із Києва насаджувалася колоніям адміністрація, із Києва для утримання колоній у покорі ішло військо, із Києва нав'язувалась нова християнська релігія і церковнослов'янське письмо. Як правило, ніхто із завойовників не консультується із підневільними народами, які вживати адміністративні та військові терміни — все завжди насаджується із метрополії у готовому вигляді. Тож білоруси та росіяни в часи Русі-України (правдоподібно ще й раніше) зазнали часткової асиміляції з боку русів-українців. Недаремно російські вчені Даль і Фасмер зафіксували в діалектах російської мови чимало прадавніх українських лексичних форм, що не були генетично властивими російській мові.

Варто ще й пам'ятати, що жоден зі слов'янських народів до часу польського поневолення не панував на українських етнічних землях, і, звісно, не міг вплинути на нашу мову. А до того, частина слов'ян — серби і хорвати — у середині I тис. н. е. викотилися саме із українських земель на Балкани, про що писав Костянтин Багрянородний у IX ст. Зрозуміло, що не ми, українці, запозичали мовні одиниці у деяких слов'ян, а вони «нахапалися» їх від нас. І в першу чергу стосується те білорусів і росіян. Ось саме тому без жодного докору сумління ми маємо відносити величезний пласт адміністративно-військової термінології, зафіксованої рукописами Русі-України, до виняткова української лексики княжих часів. Українці навіть слова князь та княгиня закріпили за нареченим і нареченою. А слово отрок із літописних часів успадкувалося в українському прізвищі Отрощенко, як і слово райці — в українських прізвищах Райко, Радченко. А ряд сучасних українських прізвищ успадковані від літописних імен особових — Байдюк, Борко, Жадько та ін.

Серед військово-адміністративної лексики в рукописах Русі-України помітними частими є такі терміни: волость, віче, бояри, воєводи, подвойські, старійшини, старшини, тисяцькі, соцькі, десяцькі, вої, посадники, мужі, думці, посли, дружинники, дружина (військо), посланці, гонці, вісники, двірські, писці (писарі), конюші, сторожі, сідельники, биричі, ємці, митники, мостові, купці, ключники, медушники та ін. Чому ж ми повинні віддавати ці слова білорусам чи росіянам? Ці тер-

міни — то давньоукраїнська лексика, адже саме руси-українці і ніхто інший писали у княжому Києві зводи законів, які стали відомі як «Руська правда», саме руси-українці наставляли в краях предків білорусів та росіян посадників, старійшин. Ми, українці, а не вони, підневільники, були у князів наших райцями (радниками), думцями, боярами, писцями, мужами-порадниками. То наші українські вої під орудою наших воєвод (водити воїв) толочили землі предків білорусів і росіян, а наші биричі, та ємці брали з них данину, і навряд чи могли ми дозволити їхнім полоненим бути при дворах наших державців ключниками, медушниками, конюшими, сторожами та ін. То й терміни на означення назв людей, які всім тим займалися, витворили саме руси-українці, а чи й раніші наші подніпровські предки.

Відомо, що задовго до створення держави Русі-України на наших землях були вже свої грошові одиниці та міри вимірів, назви яких часто фігурують у рукописах XI–XIII ст. Назва головної грошової одиниці — куна багатьма дослідниками виводиться ще з первісних часів, коли, припускають, за дівчину-наречену розплачувалися хутром кун (куниць). Натяки на те є в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження: «Та найдемо, браття, куну в дереві. Куну в дереві — дівку в теремі». Решта назв грошових одиниць-кун дуже легко витлумачується за допомогою саме української мови. Скажімо, куна-ногата — це просто шкурка куни з ногами, тобто друга складова терміну виражена українським прикметником без кінцевого –я в закінченні. Зовсім ясні назви таких цінових одиниць-кун, як мордка (хутро з голівкою), як ушка чи обіушна мордка. Ще одна назва грошової одиниці Русі-України куна-різана в писемних джерелах, писаних церковнослов'янським письмом, подається через літеру ѣ (ять) у першому складі, і в нас, слідом за росіянами, які ѣ читають як –е-, теж називають ту грошову одиницю — рєзана та ще й з наголосом на другому складі. Таким чином поняття затушовується, втрачає прозорість. Що воно за рєзана? І зовсім стає зрозумілою та назва, якщо її прочитати так, як її записували у стародавньому Києві — у графемі ѣ вчувати українське –і-. Тож і виходить, просто різана, без ніг та голівки куна (хутро). Дуже вже прозорі й зрозумілі нам, нинішнім українцям, і назви одиниць вимірів та ваги Русі-України: вершок, локоть, верста, сяжень (сягнути), гін, віра, міра, безмін, око, відро, золотник,

четверик, пуд, гривня. Останній термін, що є назвою і сучасної грошової одиниці України, походить від звичайнісінького слова грива, відомого на українських теренах уже кілька тисяч років. Саме так десь у якомусь регіоні Праукраїни називали шию, а назву ту занесли в Індію наші прапредки ще в IV–II тис. до н. е. У санскриті слово *грива* саме й означає шия. А від гриви-шиї і походить гривня — шматочок якогось матеріалу, металу, який вішали як прикрасу на гриву-шию. Прикрасу ту, бувало, на щось обмінювали.

Безліч інших слів, зафіксованих рукописами Русі-України, теж постала із праукраїнських мовних коренів, зокрема й іменники, що стосуються людини взагалі та її діяльності: господар, око, зіниця, пригорща, хата, хороми, стріха, ріль, ролья, жито, житниця, пшениця, борошно, лобода, вовна, свита, кожух, черевик, ціп, сокира, тріски, глек, стяг, криниця, лазня, погреб, гаті, глей, ліноші, череда... Занесли літописці й писарі Київської писемної школи XI–XIII ст. у свої твори із усного мовлення русів-українців і винятково українські слова, що відображають стан і явища природи: година (період) придеть, година (час)десята, днина, ірій, зоря, диво, гай, полонина, жерело, лиман, повінь, яруга, печера, лихо, незгода... І українські назви місяців звучали вже в княжі часи. Їх вибрав із наших рукописів XI–XIII ст. І. Огієнко: просинець, сніжень, сухий, березозол, травень, ізок (коник), червень, зарев (дозрілий), рюєн, листопад, грудень, студень.

Потрапили до рукописів літописної доби чимало дієслів та прикметників, які й нині є в активному словнику українців, як ось такі, що подаються тут у тому ж написанні, що і в рукописах: володіти, гніватися, діяти, жадати, запалати, лагодити, створити, чинити, сподобав, брешуть, відомий, кохан (коханий), свідомий, щирий, лукавий, лядачий, брунатний, дебелий, заможний, поганий, ліпший, чирвониї... Деякі з названих тут слів можна віднайти у білоруській, польській чи іншій слов'янській мові, але потенційно це все українські лексеми, якщо виходити з того, що переважна більшість їх належить до антської підгрупи мов. А саме «українська мова, — як доводить О. Царук, — є безперечним лідером за масштабом збереження лексичного фонду антської прамови». По-іншому й бути не може, бо ті насельники українського Подніпров'я II–VII ст. нашої ери, яких зарубіжні автори називали антами,

ототожнюються М. Грушевським, В. Щербаківським та іншими ученими саме із українцями.

Зі свого усного рідного мовлення автори рукописів Русі-України внесли й чимало архаїчних слів до своїх праць. Як ось у таких фразах: «Видіша уношу сидяща *одесную*» («Добрилове євангеліє»); «на *шює* в Ієрусалим а на *десно* к святій горі» («Життя і ходіння Данила»); «І умертвиша *шюйцю* єго»; «повелі Ольга *мовницю* створити» («Повісті врем'яних літ»); «Разоумівай *пьря* мєдлєнно» («Збірник Святослава»); «На страшній *прі* бе суперник обичаюся» («Повчання Володимира Мономаха»). Виділені тут українські архаїзми *одесную, шюйця, пря, мовниця* по-сучасному відповідно означають: праворуч, ліворуч, ліва рука, суперечка, лазня. А це ще кілька наших застарілих слів із наших рукописів XI–XIII ст.: «*ємлють* єго іюля місяця» («Життя і ходіння Данила»); «А ще возлюбить ю отрок *пояти*»; «А ще кто посічеть *верею*; «А м'яса дати овен ілі *полот*»; «А кто сам хлопа своєго *досочиться*»; «А ще лі єсть *поручник* о собі... призиваєм же і с *поручники*» («Статут Володимира Всеволодовича»); «Оубога *хоупава...* обмаляюштя розумом своїм» («Збірник Святослава»); «По білі і *вивіреці* тако от дима» («Повісті врем'яних літ»). Виділені тут українські архаїзми по-сучасному означають: *пояти* — взяти, брати; *верея* — стовп, на якому навішені ворота, двері; *полот* — розрізане навпіл уздовж тіло гусака засолене і закопчене; *сочити* — вистежувати; *поручник* — від слова поручитися (за когось); *хупава* — гарна, охайна; *вивірка* — білка.

Зустрічається в рукописах літописної доби і безліч українських застарілих займенників: *мі* (мені), *мя* (мене), *ті* (тобі), *тя* (тебе), *ї,ю* (її) та ін. Важливо, що ці прадавні форми займенників і досі побутують у західних краях України, але, як видно із києворуських літописів, вони були поширені у княжу добу і на Київщині, і на Чернігівщині. Це засвідчують наступні фрази із рукописів, писаних не в західних землях Русі-України: «Не жаль *мі* за свою злобу»; «написах *ті* грамоту а ще *ю* приймеши»; «і рече єї хощу *тя* пояти собі жени» («Повісті врем'яних літ»); «Помилуй *мя* Боже... стужи *мі*... і устия мої похваліта *тя*» («Повчання Володимира Мономаха»); «Оно сидить вран черни іди іми *ї*» («Києво-Печерський патерик»); «Моліте Бога за *мя* за мої діти» («Грамота Мстислава»); «Поручаєть *ті* ся узріть *тя*»; «і посреді вельмож посадить *ю*» («Збірник Святослава»); «Благодаря *тя* владико яко сподобил

мя» («Життя Феодосія Печерського»). Княжі літописці та писарі чули обрядові пісні сонцепоклонницького походження, які, як повідомляється в літописах, постійно звучали довкола. А саме в тих наших доісторичних піснях і задіяна величезна кількість української архаїчної лексики, зокрема й розглянутих займенників — *мі, мя, ті, тя, ю, ї* та ін. «Там же *мі* горить терновий огник»; «Ой Дів-Ладо, що *ті* маю повідати»; «Ніт не прийду *тя*, Ніт не зотну *тя*»; «Занесла би-м *ї* в батьків садочок»; «Боюся додому йти, Буде *мя* мама бити». Тож не з якоїсь чужої мови, не з церковнослов'янського письма залучили автори рукописів архаїчні займенники у свої твори, а з мовлення русів-українців XI–XIII ст.

Те саме стосується й українських займенників ці(сі), це (се), ті, хто, чиї, єдиний, такий, всі, що часто зустрічаються у пам'ятках княжої доби: «Ту же ці вся сі совокупили... то *ці всі* поїдуть»; «В *се* же літо заложена бисть церкві кам'яна»; «*сі всі* звахуся Велика Скуфь»; «рекушу *сі це* мужа твоєго убихом; «ні по нім не будеть *такий»*; «і *хто* в ней почал княжити» («Повісті врем'яних літ»); «Всі без пам'яті биша *єдині* же»; «і прочеє *се всі»* («Збірник Святослава»); «то *ті* імуть віроу... то *ті* пойдуть на ротоу» («Статут Ярослава»); «То как любо *чиї* то коуни»; «а ще кто украдеть *чий* пес»; «а *тиї* тяжі *всі»* («Статут Володимира Всеволодовича»); «Отець та *ціх* іщеть» («Остромирове євангеліє»). Не важко замітити, що іноді автори рукописів записували займенники так, як вони звучали в українських говірках *ти*, *тиї* замість ті, тії; *цім* замість цим, як наприклад: «Оні же *ти* пророки ізбиваху»; «і *тиї* хваляху закон свой» («Повісті врем'яних літ»); «Послушайте братіє вся *цім* прилежаніем» («Життя Феодосія Печерського»). Важливо — щойно названі говіркові форми займенників звучать і нині в наших говірках.

Як результат впливу усної народної мовної стихії з'явилися в рукописах Русі-України виняткова українські слова, що їх відносять нині до службових частин мови: вельми, лише, ще, тут, оно (там), де, межи, горі (вгорі), обаполи, нині, зараз, коли, ніколи, зарані, вкупі та ін. Прикладів на вживання цих частин мови у аналізованих рукописах можна навести безліч. Для зручності розділімо їх на групи.

<u>Лише, вельми, ще.</u> «Взяхом же злато і *лише* потреби»; «А *ще* кто самовидець бив... вся сі собиращє» («Києво-Печерський патерик»); «Іщя старьца своєго рикая *велми»*

(«Сінайський патерик»); «У них коні тучни *велми*»; «А *ще* кто убье... а *ще* сотворить убійство» («Повісті врем'яних літ»).

Тут (ту), оно, горі, де, межи, обаполи, коло. *Ту* живот свой скونча... і сестра Либедь *ту* скончаша»; «Пойде по Дніпру *горі* ста под горами»; «І *де* же послі же бисть Києв»; «і сідоста *обаполи* Сновидь Ізячевичь і Дмитр»; «і о том бисть *межи* іма ненависть»; «Положиша я яко *коло* акі огнь пред лицем вітру» («Повісті врем'яних літ»); «*Ту* німці і венедиці *ту* греці і морава»; «Мало лі ти бяшеть *горі* под облаки віяти»; «Свивая слави *обаполи* сего времені» («Слово о полку і гореві Ігоря»); «*Оно* ти сидить вран черни» («Києво-Печерський патерик»). Стосовно слова *тут (ту)* є така важлива деталь —у Галичині старі люди і нині говорять *ту* замість тут.

Нині, зараз, коли, ніколи, зарані. «де ж єсть *нині* двор Гордятин»; «І про то *зара* тішася Олговичі»; «Святослав кляхся *ніколи* же помишляю на страну вашу»; («Повісті врем'яних літ»); «не погрішить милості божия *ніколи*» («Життя і ходіння Данила»); «*Коли* ідяше на войну... поклонився в гроба Феодосьєва» («Збірник Святослава»); «А ще кто *коли* приносяще дітищ болен» («Києво-Печерський патерик»); «*заранія* в п'яток потоптаща погания плоки» («Слово о полку і гореві Ігоря),

Вкупі, опріч. «і галичьская помочь і володимерьская і лучьская і пойдоша к нім *вкупі* всі» («Повісті врем'яних літ»); «і сбираєть плодо в живот... да сіяї *вкупі* радується» («Остромирове євангеліє»); «ходить на ігрище *опріч* мужа своєго»; «*опріч* мужа своєго спати» («Статут Володимира Всеволодовича»).

Чимало з наведених прикладів засвідчують, що тут уже, власне треба вести мову не тільки про лексичні категорії, але й про синтаксичні. Адже деякі із наведених щойно прислівників (коли, де, ніколи) відіграють єднальну функцію в побудові розглянутих фраз. Таку ж єднальну роль відіграють і винятково українські сполучники аби, або, але, бо, та, тому, чи і ін. Про українські синтаксичні явища у рукописах Русі-України можна знайти інформацію у працях А. Кримського, Л. Булаховського та ін. Останній наводить такі приклади із пам'яток XI–XIII ст., де речення побудовані із використанням українських сполучників *та, аби*: «Княгині же біжа... на Городок *та* на Глібль *та* на Хоробр *та* на Ропеськ» («Повісті врем'яних літ»); «Абих не слала к нему сліз» («Слово о полку і гореві Ігоря»). Підтверджень на вживання у рукописах княжої доби сполучників *аби*, *та* можна віднайти дуже багато: «Повоював

до Лукомля і до Лагожьска *та* на Дрютьск воюя *та* Чернігову» («Повчання Володимира Мономаха»); «*Та* че пришедши мати єго»; «і виврезися в море і *аби* є послушаєть вас» («Життя Феодосія Печерського»); «Мстислав іде Києву... *та* к Олгові»; «Гюргі ідоша за Свинь *та* за Снов» («Повісті врем'яних літ»); «Пущашеть 10 соколов *та* преді пісні пояше»; «Боже *аби* ти сія плоки ущекотал» («Слово о полку і гореві Ігоря».

Із усного мовлення русів-українців літописці занесли у свої праці і українські сполучники *але*, *бо*, *тому*, *чи*. Скажімо, у «Збірнику Святослава» 1076 року наш сполучник *бо* зустрічається аж 306 разів. А ось конкретні приклади на вживання названих сполучників: «отведи очі от жени красни *бо* женьскіє мнозі заблудша» («Збірник Святослава»); «Андрій же рече... *але* ти брате не годи рускія волості»; «їдяхуть тихо... *бо* у них коні тучні велми» («Повісті врем'яних літ»); Донеси їм все *бо* то в руці Божій» («Статут Ярослава»); «Мені лі би послати к тобі... *ци* (чи) тобі ко мні» («Повчання Володимира Мономаха»); «А *чи* диво ся братіє стару помолодити»; «Всеслав дорискаше до кур Тмутороканя... *тому* в Полотьскі позвониша заутреню рано» («Слово о полку і гореві Ігоря»).

Промовистою у києворуських пам'ятках є ще одна маркуюча щодо української мови синтаксична особливість — часте вираження присудка дієсловом *є* (форма — *бути*). А. Кримський наводить ось такі приклади на цю рису із рукописів літописної доби: «он *є* собрав»; «ми повелінні *є*»; «ніції *є*» («Збірник Святослава»). І в інших рукописах Русі-України маємо чимало прикладів на використання в ролі присудка українського є: «Ність чоловіку мудрості ні *є* мужества» («Повісті врем'яних літ»); «Яко же *є* же *є* речено»; «Лоуче бо *є* один нежелі тисяшті» («Збірник Святослава»); «і тако аби *є* скоро умреть» («Сінайський патерик»); «Іди впрашай *є* лі Михаль в кельї» («Києво-Печерський патерик»).

Доволі часто трапляється в пам'ятках Київської писемної школи XI–XIII ст. таке українське архаїчне синтаксичне явище, як невитримана норма підрядного підпорядкування. Як приклад може прислужитися відома фраза князя Святослава «Хочю на ви іти». Тут із порушенням закону підрядності вжито сполучення «на ви» (замість на вас). Підтверджують вживання згаданого синтаксичного явища й інші рукописи: «І затвориша Ольга с *внуки* своїми» («Повісті врем'яних літ»); «заріза Редедю пред *полки* касожьскими»; «под *шеломи* ізле-

ляні»; «поля чрьленими *щити* перегородиша»; «гремещи о шеломи *мечі* харалужними»; «всплескала лебедиными *крили* на синім морі» («Слово о полку і гореві Ігоря»). Тут не є недоглядом авторів недотримання підрядного зв'язку у словосполученнях «с внуки своїми», (потрібно було б — с внуками своїми); «пред полки касожьскими» (треба було б — пред полками); «под шеломи (треба — шеломами) і т. д. Взірцем тут слугувало народне усне мовлення, в якому ще траплялися випадки недотримання закону підрядності. Взірцями для авторів рукописів у таких випадках могли бути й наші доісторичні обрядові пісні сонцепоклонницького походження, в яких маємо порушення законів узгодження, керування, прилягання. Наприклад: «та як мій милий на гать поїде. Гатіться гаті дорогами *шати*... Зашуміть гаті ружними *сукни*». Тут потрібно було б: шатами, сукнями. Українське архаїчне синтаксичне явище, подібне до розглянутого, представлене у «Слові о полку і гореві Ігоря»: «не буря *соколи* занесе чрез поля»; «храбриї русичі *свати* напоїша». У першій фразі, за сучасними граматичними нормами, підпорядковуюче слово зенесе вимагає — соколів, а у другій підпорядковуюче слово напоїша вимагає — сватів. Подібне порушення норм керування зустрічаємо в українських обрядових сонцепоклонницьких піснях: «Роди, Боже, дівчата. Бери к чорту хлопци». Тут, за нинішніми нормами потрібно було б: «роди дівчат», «бери хлопців».

Отже, на фонетичному, морфологічному лексичному та синтаксичному рівнях у рукописах XI—XIII ст. , писаних на українських землях, знаходимо безліч вкраплень україномовних одиниць. Їх так багато, що можна навіть визначити, з якого українського регіону був той чи інший автор, а точніше, якою говіркою він спілкувався у побуті. У цій розвідці раніше наводився висновок О. Шахматова про те, говірка якого українського краю (Радомишльського повіту) була панівною у стародавньому Києву. До такого ж висновку, незалежно від Шахматова, дійшов і А. Кримський, щоправда, він дещо розширив ареал мови давнього Києва: «старокиївський говір є прямий предок нинішньої малоруської мови північної і середньої Київщини з прилягаючими частинами Полісся».

У тих щасливих для нас випадках, коли з-під пера авторів рукописів Русі-України, україномовні риси, сказати б образно, ллються безкінечним потоком, для нас відкриваються цілі україномовні фрази, масиви. Сучасний український філолог-

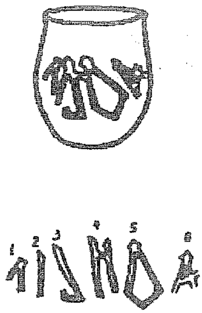
дослідник В. Довгич помітив, що такі україномовні фрази часто з'являються тоді, коли літописець передає пряму мову, зокрема, висловлювання князів: «А Дірова могила за святою Ориною. І сяде Олег княжа(ти) в Києві. І рече Олег се буди мати градом руським»; «Познав Бога сам і люде єго. І вздрів на Небо і рече Боже великий сотворивший Небо і Землю призри на новия люди свої. Дай же їм Господи увидіти себе істинного Бога». Так ці місця і звучать у записі церковнослов'янським письмом. Очевидно, літописці у подібних випадках перебували під гіпнозом мови державців, намагаючись передати її якомога точніше. Звідси стає зрозумілим, чому російський історик С. Соловйов робив висновок, що давньокиївські князі спілкувалися українською мовою. Ось кілька прикладів «мови князів» у якій чітко простежується українська мова: «В літо 6488 приде Володимир с варяги к Новугороду і рече посадником Ярополчим ідете к брату моєму і речете єму Володимер ідеть на тя»; «Воздвигнувся Ярополк виторгну іс себе саблю і рече... ох то ти мя вороже погуби»; «і рече Володимер брате ти єси старій почни глаголати»; «Нині же брате гадай і о сем гадай намо на собі» («Повісті врем'яних літ»).

Сучасний український учений В. Яременко виділяє у «Повістях врем'яних літ», як він пише, «зразки найдавнішої української фразеології і української вимови, граматичних форм, властивих для живого народного мовлення». Ось деякі із них: «не їдем ні на конях на на возіх ні піш ідем»; «стояло Сонце в колі а поза колом ще два Сонця»; «написав на стрілі»; «ізверже і вітр на рінь іже і до сьогодні словеть Перуня Рінь»; «двори ваші пусті будуть яко ви злі єсте і лукаві»; «видай мужі сія ми бьємося за сих а за тя можем ся бити а за сих не бьємося». Майже всі із наведених Яременком фраз у всіх переписувачів «Повістей» є незмінними, отже, саме так їх записав Нестор і записав по-українському. Таких україномовних сполучень і фраз можна віднайти у «Повістях врем'яних літ» ще дуже багато: «По потопі бо 3-є (троє) синове Ноєві розділиша Землю»; «ста на трапезниці камяній»; «В літо 6421 поча княжити Ігорь по Ользі в се же время поча царствовати Костянтин»; «Володимер же слашеть ко Святославу і ко Рюрикові і ко Давидові і рече їм се половці у мене а помозіте мі»; «і рекоша новгородці Святополку се ми прислані к тобі і рекли нам тако не хощем Святополка ні сина єго»; «В літо 6607 іде Святополк на Давида к Володимерю і прогна Давида в ляхи».

Автори й інших рукописів Русі-України часто збивалися на україномовні фрази: «Оже ти собі не любо то того і другу не твори»; «Ніколи же себе правдьня творити но грішника себе іміти прід Богом і чоловіки»; «Око лихоїмця не наситить доурості і обида лукавого ісоушаєть душю єго»; «Не ємли віри врагом своїм во віки... не постави єго оу себе да не воздрів тя станеть на місці твоїм не постав єго одесную себе»; «А писав дяк Олекса» («Збірник Святослава»); «Премудрості наставниче і смислудавче несмисленим казателю і нищим заступниче утверди в розумі моє сердце владико»; Ходяще путем по своїм землям не дайте пакості діяти отроком ні своїм ні чюжим»; «Взведіте очі ваші і видите ниви яко плави» («Остромирове євангеліє»); «І списані суть пророці святії яко же живі стоять» (Життя і ходіння Данила»).

Є припущення, що нашу українську пам'ятку «Слово о полку і гореві Ігоря» таки добре почистили, переписуючи для цариці (а саме той переписаний примірник і залишився). Та все ж таки не можна не зауважити, що у тій нашій поемі постійно звучить рідна мова її автора — українська: «Сідлай брате свої брозиї комоні а мої ті готові осідлані у Курська напереді а мої ті куряни свідомі кмети»; «Осмомисле Ярославе... заступив королеві путь затворив Дунаю ворота»; «Ні хитру ні горазду ні питьцю горазду суда Божія не минути». Хіба остання фраза не нагадує народну пісню? Україномовну! Таким же духом тодішньої української народної словесності пройняті й наступні рядки поеми: «На Немизі снопи стелють головами»; «Полечю рече по Дунаєві омочю бебрян рукав в Каялі ріці»; «Дятлове теком путь к ріці кажуть соловії веселими пісньми світ повідають»; «Ничить трава жалощами». Не буде натяжкою заявити, що «Слово о полку і гореві Ігоря» написане українською мовою із певними вкрапленнями церковнослов'янського письма.

Київські, галицькі, чернігівські, переяславські літописці й писарі XI–XIII ст. мислили в житті своєю рідною українською мовою, але, маючи обов'язок писати церковнослов'янським письмом, захопившись писаниною, часто втрачали контроль над своїм мисленням церковнослов'янськими категоріями і записували цілі шматки текстів тією мовою, якою мислили в житті — українською. Навіть чимало російських дослідників, зустрічаючи постійно у рукописах XI–XIII ст. українські мовні одиниці та україномовні фрази, вимушені були визна-

Трипільське горнятко зі знаками, які М. Суслопаров вважав написом

вати, що українська мова таки існувала в добу держави Великих київських князів. На це можна натрапити у Шахматова, Ключевського, Соловйова і навіть — у Погодіна, котрий, скажімо, заявляв, що в давньоруський період у Києві, Чернігові, Галичі «говорили так само, по-малоруськи, як і зараз». Та й Соловйов стверджував, що київські князі спілкувалися українською мовою. А російський історик Ключевський на запитання, якою мовою говорили в стародавньому Києві, відповідав коротко й чітко: «Так, як тепер малороси».

Серед українських учених XIX ст. і в Потебні, і в Житецького, і в Огоновського, і в Кримського можна знайти висновки, що мовою стародавнього Києва була українська. Варто згадати й М. Максимовича, котрий одним із перших запропонував думку про існування української мови в добу Русі-України. Він стверджував таке: «мова Несторового літопису... — це мова церковнослов'янська з домішкою народної південноруської, це рішення, я думаю, витримає будь-яку пробу». А. Кримський на підставі ґрунтовних досліджень писемних пам'яток Русі-України теж дійшов висновку: «Мова Наддніпрянщини та Червоної Русі XI віку — це цілком рельєфна, певно означена, ярко індивідуальна лінгвістична одиниця. І в ній аж занадто легко можна пізнати прямого предка сьогочасної малоруської мови». Саме побутуванням української мови ще до часів Русі-України можна пояснити те, що на зібраних докупи у наш час Чернігівщині, Київщині, Галичині, Закарпатті виявилася однакова мова — українська. Хоч ті землі були роз'єднані майже тисячу літ, ще з доби Русі-України. Саме функціонуванням української мови до виникнення держави Великих князів київських можна пояснити українську мову лемків, які за «Українською радянською енциклопедією», викотилися із українських теренів ще в VI ст. н. е. у сучасні польські Бескиди і словацьку Пряшівщину. А все, що розглядалося вище, засвідчує, що народною неофіційною мовою титульної державотворчої нації української імперії Русі-України була мова українська. Останньої нашої імперії, бо до неї ми мали імперії Антію, Велику Сколотію, а ще дуже давні державницькі традиції. Саме ті прау-

країнські держави не дозволили давнім грекам і ромеям, які свого часу заволоділи всією Європою, підім'яти під себе українські землі і завдати шкоди українській мові, перервати її вільний розвиток із найдавніших часів.

Побутові написи XI–XIII століть

Функціонування української мови в добу Русі-України засвідчують, крім розглянутих рукописів XI–XIII ст., ще й багато написів на побутових речах, а також написи-ґрафіті на стінах архітектурних пам'яток тієї ж доби. Ще у 20–30-х роках XX ст. стали відомими в Україні оригінальні пам'ятки писемності XI–XIII ст. — видряпані на штукатурці стін церков та інших будівель написи-ґрафіті. Особливо багато таких написів було виявлено у 50-х роках минулого століття. Ґрунтовні дослідження ґрафіті здійснив український археолог С. Висоцький, видавши кілька книг. Щоправда, на мовних особливостях тих пам'яток він зупинився лише побіжно у своїх історичних та ґрафологічних розвідках. Учений зараховував ґрафіті до Київської писемної школи, хоч такі віднайдені і в Чернігові, і в Галичі. За кожним ґрафіті Висоцький закріпив номер. На ті номери й будуть посилання у цій розвідці.

Автори ґрафіті користувалися тодішнім офіційним письмом княжої держави — так званим церковнослов'янським, що позначилось на мові тих пам'яток, але про те далі. За своїм характером, за своєю інформацією ґрафіті різнопланові. То і звичайнісінька позначка про відвідини церкви («Тут се діїл Остапко»), і висловлення своїх емоцій з якогось приводу («Марія бисть зла»), і повідомлення про якусь виконану роботу у церкві («Жадко псал хрест»), і коментар до фрески («Мати не хотячи дитичя біжа геть») та ін. Значна частина ґрафіті є зверненням до Бога («Господи помози рабу своєму Георгієві»). Цікавими є ґрафіті, в яких засвідчується певна історична подія («Приде князь Святополк») або торгові стосунки державців («Місяця єнарав Л... крила землю княгині Бояню...»).

Наведені тут приклади подаються так, як вони записані церковнослов'янським письмом, але для зручності передані сучасними українськими літерами. Подібне робив при передачі церковнослов'янських текстів І. Огієнко. А взагалі, знайомлячись із ґрафіті та й іншими писемними пам'ятками тієї доби,

треба пам'ятати, що Київська писемна школа XI–XIII ст. по-своєму використовувала церковнослов'янську абетку, на чому наголошували А. Кримський, І. Огієнко та ін. Як правило, автори писемних пам'яток Русі-України передавали, наприклад, через церковнослов'янську ґрафему -ѣ- (ять) звук -і- , а через церковнослов'янське -и- — українське -и-. Так само часто церковнослов'янським -е- (є) передавали українське -е-. Наявність у ґрафіті мовних штампів типу «псал», «господи помози» та ін. підказує, що в тодішніх школах нав'язували певні норми написання. Могло бути, що рекомендувалося обминати деякі риси українського усного мовлення, яких не було в церковнослов'янському письмі. Ось чому так важко віднайти у церковнослов'янських текстах, писаних в Русі-Україні, такі риси нашої мови, як перехід -і- в -о- (кінь — коня) та закінчення -ів у іменниках. Власне, у ґрафіті жива народна мова записана вперемішку із церковнослов'янським письмом, але досить часто ті написи – то всуціль українська мова. Прикметно, у написах, залишених простолюдинами, більше українізмів, аніж у написах, авторами яких були грамотії-попи, воєводи, князі. Простолюдини так-сяк знали тільки церковнослов'янську абетку та деякі штампи церковнослов'янської казуїстики, тому й висловлювали свої думки на штукатурці по-своєму, по-українському. Отже ґрафіті певною мірою відображають особливості тодішньої живої народної мови — української.

Найбільше ґрафіті зустрічається у церквах, особливо Софії Київській. У церквах, звісно, поближче до попа пхалися князі, воєводи, бояри, купці, інші високонароджені, а прихожани-простолюдини тіснилися в далеких закапелках. Отож, ледве чуючи, як і ледве розуміючи виголошувану попом чужомовну проповідь, кожен із простолюдинів думав щось своє. Одному було блаженно на душі, бо він ще недавній сонцепоклонник, знехтував християнським постом і поснідав свіжиною, заколовши й осмаливши вдосвіта кабанчика, то й видряпав на сирій штукатурці християнської обителі: «Попаше Кузма порося» (Ґрафіті № 123). Пашить у нас — смалить, пече. Іншому собаки вили на душі, бо десь запропастилася його коза, то й надумав він молити Бога: «Дай козу мою» (125). Третьому здавалися дуже вже смішними ті, хто знаходився на церковному крилосі, він і написав: «Хо хо хо кролошани» (124). Четвертий взагалі мав за щось зуба на попів, то й благав Бога, надряпавши на стіні: «... а попов-ворогов трясцею оточь» (386).

Важливо, у кожному ґрафіті можна віднайти винятково українські слова, українські форми слів чи й українські синтаксичні конструкції. Так, у ґрафіті 116 і 117 натрапляємо на винятково українську назву дня тижня — неділя: «Никон псал в *неділу* посеред Спаса»; «Псал в тудорово *неділю*». У ґрафіті 210 С. Висоцький простежує українське слово карай: «Кузма татії *край* еї». А в написі 303 Висоцький прив'язує слово *батичино* до українських слів батьківщина, батько. На одній із деталей Кирилівської церкви Висоцький прочитує напис 380 «Пойді на витниц» як «піде на витинання». У ґрафіті 69 бачимо слово нене: «Ох мні на осуд є *нене*». Слово небіж віднаходимо у ґрафіті 204: «Горе тобі Андрониче ох тобі *небоже*». У інших ґрафіті зустрічаємо українські слова: кволий, драниць, трясцею, коваль, міць, прозвище, край, геть, бо, коли, межи та ін.

Ряд українських слів, що занесені із усного мовлення русів-українців у ґрафіті, є службовими і відіграють синтаксичну функцію. Це слова *аби, абих, бо, коли, яко, та*... Наприклад, у ґрафіті 38 слово яко саме й відіграє єднальну роль: «Господи помози рабу своєму Семеонові *яко* ти єсть істинну». Що це слово яко є нашим рідним праукраїнським свідчать наші обрядові пісні: «Будуть копоньки *яко* Звіздоньки»; «Третьому сама молода... *яко* ягода». За українською синтаксичною моделлю побудовані написи-ґрафіті, у яких присудок виражений українським словом *Є* (форма — бути). Прикладами тут можуть слугувати ґрафіті 5, 69, 175: «Місяця декембря в Д є сотвориша мир на Желяні»; «Ох мні на осуд *є* нене»; «Се Григоріє Юрієвич больши *є* молив».

Часто у ґрафіті можна зустріти україномовні фрази, а чимало із ґрафіті є повністю україномовними текстами. Особливо це стосується написів, залишених простолюдинами. Усі вони короткі і мають побутовий характер, а коли ще відкинути в них церковнослов'янські штампи, то вони звучать так, ніби їх написали сьогодні. Наприклад: «Никон псал у неділу посеред Спаса» (177); «Жадко псал хрест» (76); «Михаль убогий а гріхом богатий псал помози ємо» (24); «Піщан псал в дьяк ходив виучеником (120); «Кволи напсал»; «Іван псал худий» (179). Іноді хтось із авторів ґрафіті виливав свою душу і залишав у своїх написах повні емоцій сповіді. За тими емоціями людина забувала чужі церковнослов'янські догми і на стіну з-під її руки лягали рідні українські слова, в українських формах,

зібгані в речення за українськими синтаксичними взірцями, як ось у ґрафіті 20: «О горе тобі Андрониче ох тобі небоже». По-українському звучить і зачин ґрафіті 108: «Мати не хотячи дитичя біжа геть...» Оригінальне ґрафіті 286. Серце автора цього напису переповнене образами, емоціями і він постійно відхиляється від церковнослов'янської казуїстики у бік рідної української мови: «Тут се діїл Остапко божой... дай господи єму локтя золотник і мя так помзди і бідою просвіть... а попов ворогов трясцею оточь». Навіть оті попи-грамотії, записуючи на стінах якісь дані, часто збивалися на українську мову. Наприклад, ось хтось із офіційних осіб повідомляє: «Приде князь Святополк» (6); «Мсця декембря в Д є сотвориша мир на Желяні Святополк Володимир Олег» (5). У останньому тексті лише назва місяця та форма дієслова «сотвориша» нагадують, що автор ґрафіті був знайомий із церковнослов'янським письмом, а все інше свідчить — у побуті він спілкувався материнською українською мовою.

Успадкувавши ще від сонцепоклонницьких часів віру у магічну силу слова, руси-українці і в християнській обителі писали на стінах слова-звернення до Бога, прохаючи допомоги чи заступництва, але просили своєю мовою — українською: «Господи помози Ігнатьєві а прозвищем і ім'я Саєтат» (146); «Господи помози рабу своєму Івану ім'ям Рав'яті» (37); «Господи помози миряним і мені Путькові» (203).

Ґрафіті засвідчують досить широкий спектр особливостей живого усного мовлення русів-українців XI–XIII ст. Риси ті збігаються із сучасними українськими, як фонетичними, так морфологічними і синтаксичними. Серед фонетичних рис доволі повно зафіксовані у ґрафіті такі маркуючі щодо української мови, як *о-переднє* у словах, звукосполучення *-ги-*, *-ки-*, *-хи-*, пом'якшення *-ц* в кінці слова, пом'якшення *-т* у закінченнях дієслів 3-ї особи, відсутність кінцевого *-т* у дієсловах 2-ї особи та ін. Так, занотоване через о-переднє слово олтарь знаходимо у ґрафіті 73. По-українському із о-переднім записані у ґрафіті багато імен іноземного походження, які в себе на батьківщині такого о-переднього не мали: Огафія, Офонія, Олександрос та ін. В українському звучанні хоч і через церковнослов'янську літеру -ы- після -г-, -к-, -х- подані у ґрафіті слова благый (4), убогый, княгыні (252), великый, руськый (10), мукы (107), дякы, паскы (216), Кыеву (24), послухы (25). Десь півтора десятка разів у ґрафіті зустрічається слово місяць

(*місяця*), у якому після літери -ц- стоять м'який знак або -я. Тобто тут стикаємося із українським пом'якшенням прикінцевого -ц. Такий мовний факт зустрічається і в ряді інших слів: драниць (25), чернець (118), отроць (168), Валерця (219), гостинці (246), міць (323) та ін.

Автори ґрафіті у багатьох випадках по-своєму, по-українському, пом'якшували кінцеве -т у дієсловах 3-ї особи. Наприклад: *збавить мя* (59); *Бог кажеть* (108); *Лежить Іван Тукало* (357). А в деяких випадках, знову ж наперекір церковнослов'янським догмам, автори ґрафіті уникали кінцевого -т у дієсловах 2-ї особи, виказуючи свою українськість: *приде князь* (6); *попаше Кузма* (123); *буде мі* (222); *пече* (303). З-поміж українських дієслівних рис руси-українці засвідчили у своїх написах і такі риси, як звук *-в* у закінченнях та звук -у- в середині слова, в тих позиціях, де в церковнослов'янському письмі пишуться, відповідно, -л- та -ы-. Так, у ґрафіті 175 записано *се є молив*, у ґрафіті 120 *Піщан... ходив*, а в ґрафіті 216 знаходимо дієслово *бул* із літерою -у- замість -ы-.

Для церковнослов'янського письма, яким написані ґрафіті, не характерна така риса, як повноголосся *-оло-, -оро-, -ере-, -еле-*, зате вона притаманна українській мові і саме її зафіксували автори написів, чим заявили про свою українськість. Наприклад: *перед* (25), *посеред* (177), *золотник*, *ворогов* (386), *білогородський* (10). У ґрафіті 323 віднаходимо слово *міць*, яке підказує про існування в добу Русі-України такої української мовної риси, як чергування звуків -і- та -о- при відмінюванні слів: міць — моці. За А. Кримським, у жодній зі слов'янських мов такого чергування немає. З-поміж інших україномовних рис, закарбованих авторами ґрафіті, варто назвати закінчення -ий замість церковнослов'янського -ой у прикметниках: *благий* (4), *худий* (179). Маємо в аналізованих написах і суфікс -ськ-, як наприклад: *звіриньски(й)* (341). А приклад на вживання звуку -о- після шиплячих, притаманне українській мові, знаходимо у ґрафіті 342: *човік* (чоловік).

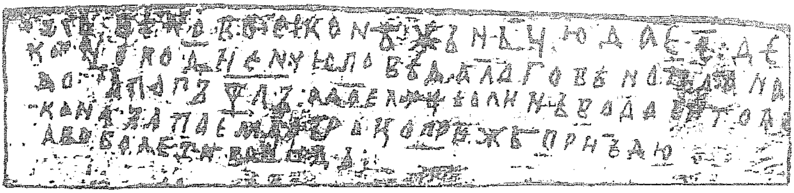
Ті, хто залишив ґрафіті, безперечно, були носіями середньонаддніпрянських говірок нашої мови. По-іншому не могло й бути, адже ґрафіті писали в основному місцеві прихожани-кияни. Тому й знаходимо у тих написах типові для середньонаддніпрянських говірок поплутування *-е-* та *-и-*, розтягнення звуку *-е-* в *-я-*. Так, у ґрафіті 203 маємо слово *християне* із -е- в закінченні замість -и-. А в ґрафіті 10 знаходимо слово *преста-*

вився із -е- в першому складі, хоч у ґрафіті 213 це слово записане уже через -и- у тому ж складі: *приставися*. Розтягнення -е- в -я- зафіксоване у ґрафіті 73, де є словосполучення — олтарь *пламяний*. Підмінивши звук -е- у другому слові звуком -я-, автор напису зробив те саме, що й роблять нині українці Середнього Подніпров'я, говорячи: лядачий замість ледачий, засмоляний замість засмолений тощо.

І на морфологічному рівні ґрафіті зафіксували багато україномовних рис. Скажімо, у написах доволі часто фігурують імена особові із українським кінцевим *-ко* (суфікс –к-). Наприклад: Стипко, Усько, Орішко, Жадко, Путько, Жаско, Сліпко. І деякі із нав'язаних нам християнських імен були адаптовані під українську модель ім'ятворення із кінцевим -ко: Марко, Михалько та ін. Віднаходимо у ґрафіті й імена особові із типовими українськими суфіксами -л-(-ло-) та -ищ-, наприклад: Судило, Домило, Тукало, Петрище, Микулище, Томище. Із префіксальних українських моделей словотвору у ґрафіті зустрічається суфікс *роз-*, як ось у слові розгромле (2). Засвідчений у ґрафіті і український спосіб словотворення за допомогою *о-середнього єднального*. За такою моделлю витворені імена Жизнобуд (15), Святополк (5), слово білогородський (10).

Надзвичайно широко представлене у ґрафіті українське відмінювання слів. Так, майже всі імена особові, що виступають у давальному відмінку, автори ґрафіті закарбували із винятково українським закінченням -еві, -єві, -ові: Григорові, Лазареві, Андреєві, Путькові, Безуєві та ін. На свою рідну українську мову часто збивалися автори ґрафіті, записуючи іменники у місцевому і давальному відмінках із закінченням *-і*: на Желяні (5), в морі (10), в пустині (128), Луці (188). Добре свідчить про україномовність тих, хто залишив написи на стінах архітектурних об'єктів, і клична форма багатьох людських імен та іменників. У таких випадках постійно зафіксовані не церковнослов'янські закінчення, а саме українські *-е, -є, -о*: Пантелеймоне (47), тройце (178), старче (159), Онуфріє (46,157, 203), владико (107, 135), нене (69), набоже (204). Кілька разів у ґрафіті зустрічаються прикметники жіночого роду, записані по-українськи — без кінцевого -я: зла (43), свята (45), многопечална (307).

Окрім розглянутих ґрафіті з доби Русі-України дійшо й багато інших епіграфічних пам'яток, себто написів на побутових речах, а також берестяні грамоти. Останні (їх три) віднай-

Звенигородська берестяна грамота XII ст.

дені у 80-х роках XX ст. на місці колишнього літописного міста Галицької землі Звенигорода. Чимало є й написів на келихах, корчагах, окремі з яких привертають увагу своїми українізмами. Так, на одній із корчах читаємо: «Нове вино Добрило послал князю Богунка». Тут усе звучить по-українському, в тім числі й двоє українських корінних імен сонцепоклонницького походження: Добрило, Богунка. А в написі на одній із корчаг «Бди копань» маємо українське слово копань. Від цього архаїзму постало кілька українських географічних назв: населені пункти Копань на Рівненщині та Копані (їх два) на Запоріжжі, болота Дальні Копані у басейні Сіверського Дінця та урочище Копань на Житомирщині. Остання назва стосувалася великого викопаного за багато років піщаного кар'єру і підказує, що слово копань походить від нашого копати. Хоч в українській мові є й архаїзм кóпати, зафіксоване, наприклад, у галичанській приказці «Щоб тебе качка кóпнула!». Себто — ударила. Хай там як, а напис на корчазі застерігав від викопаних ям та ударів. Прадавність кореня слова копань засвідчує санскрит своїми термінами *купака* — копанка; *куп* — копати. Заслуговує уваги чималий текст на келиху князя Володимира Давидовича: «А се чара княʼ(жа) Володимирова Давидовча а кто із неє пь(є) тому на здоровьє а хваля Бога своєго осподаря великого кня(зя)». Тут слова се, осподаря, із, пьє, здоровьє та й ім'я Володимир підказують: той, хто викарбував цей напис, був україномовним. А слово чара з цього напису є трипільського походження — санскритське *чару* означає посудина.

Зі згаданих трьох берестяних звенигородських грамот повністю зберігся текст лише однієї: «О(т)Говіново є ко Ніженьцю дає 6 деся(т) коун лодієно ую повідало Говіно іда на соудо а поп псал а дає Лоуці олі не вдаси то я оу конязя поєма отроко приже(ноу) приєдю а во болє ті воїде». По-сучасному, за

С. Висоцьким, це звучить так: «Від Говіново до Ніженьця. Дай 6-десят кун лодійних (за перевезення човном) уєві (дядькові). Повідав Говіно, йдучи на суд. А піп записав. А віддай Луці, а коли не віддаси, то я в князя, взявши отрока, прижену. А тоді в більше тобі обійдеться». Правда, дослідники напису С. Висоцький та В. Німчук у зачині напису не виокремили слово-присудок *є* і в них потрапила до скарги ще й буцімто дружина Говіно — Говінова. Насправді, перша фраза є ніби назвою касації «Від Говіно є до Ніженця», себто хто до кого має претензії. Отже тут зафіксований улюблений галичанами присудок-дієслово *є*. Опріч того, у цій берестяній грамоті маємо ще й українські слова чи й форми слів:ую (вую), куна, дає, поєма (пойняти), отрок, войде. По-українському із пом'якшенням прикінцевого -ц записані імена Ніженьцю, Луці. Грамоту, як видно із її тексту, писав піп-грамотій, обов'язком якого було дотримання норм церковнослов'янського письма, одначе, він як українець збився на рідні українські слова та їхні форми, щойно виділені.

Щодо інших побутових написів то й вони підтверджують, що українська мова побутувала на всіх українських теренах у часи Русі-України. Так, на одному із пряслиць X–XI ст., віднайденому в Києві, є такий напис: «Янка вдала праслен Жирці». Цей напис, звичайно ж, україномовний. Слово *вдала* тоді означало віддала, що підтверджує ряд фраз із рукописів Русі-України: «Юже бі привел отець... і *вда* ю за Ярополка»; «Володимир дари многи *вдав*»; «Посем *вда* Святополк Давидові Дорогобуж». Це — фрази із «Повісті врем'яних літ». Тож слово вдала означає — віддала, подарувала. Дарування пряслиць тоді — то звична люб'язність, що засвідчує такий ось напис на одному із пряслиць XI–XIII ст.: «Іванко створив тобі це єдиній дочці». Знову ж маємо українську мову, як і в написах на інших пряслицях: «Потвори праслен»; «Вонеси Білоснізі». Українська мова звучить і з карбу, залишеному майстром на мечі X–XI ст.: «Коваль Людота». Меч той віднайдений на Полтавщині. Отже, писемні пам'ятки у вигляді ґрафіті й написів на побутових речах засвідчують, що живою розмовною мовою наших предків у часи української держави IX–XIII ст. була мова, яка нічим не відрізнялася від сучасної нашої мови, тобто — українська.

III. ЯК МОГЛА ЗАРОДИТИСЯ І РОЗВИВАТИСЯ УКРАЇНСЬКА МОВА

Розмаїття первісних прамов

Без жодних сумнівів можна стверджувати, що 10–12 тисяч років тому усі тодішні народи Світу уже мали високорозвинені мови. Адже європейці застали у відкритих ними Австралії, Америці, островах Тихого океану корінні етноси, мови яких, за багатьма дослідниками, були надзвичайно складні за будовою, багаті звуками і словами. А ті етноси за рівнем свого розвитку перебували на стадії, що відповідала європейському мезоліту, найдавнішою межею якого вважається IX тис. до н. е. Кількість мов, якими володіли корінні насельники Австралії, доколумбової Америки, Полінезії та ін., обраховувалася тисячами: у Америці європейці застали понад 2 тисячі корінних мов, у Австралії — 600, а в Новій Гвінеї ще й досі функціонує майже тисяча мов. І в Індії на початку XX ст. побутувало понад 1,5 тисячі мов. Та й у Африці, за даними «Атласу мов Світу», лише тих мов, яким загрожує зникнення, нараховується нині 1400. Взагалі на африканському континенті немає жодної великої мови — там на кожну із них припадає у середньому 100 тисяч мовців.

Пильної уваги заслуговує той факт, що малі мови названих континентів не схожі між собою — там майже немає мовних родин, які об'єднували б по кілька споріднених мов. Така велика кількість неспоріднених між собою мов свідчить, що тамтешні мови не розширювали свої ареали за рахунок сусідніх. Це пов'язане з тим, що суспільства носіїв тих мов перебували на такому низькому рівні розвитку, коли ще не було відтворювального господарства, отже й накопичення багатств, а

звідси — й мотивації для загарбницьких воєн, поневолення інших народів-сусідів. Це як у вірші В. Маяковського: «В ніщіх — что у вас спуліть?». Отже, на землях Австралії, Полінезії, Африки до приходу туди європейців не відбувалося мовних асиміляцій чи то уподібнення певних мов і штучного створення так званих мовних сімей.

Оте розмаїття мов на згаданих континентах підказує, що ті мови дійшли до наших днів ще із кам'яного віку, бо розвивались і функціонували як ізольовані, саморегульовані, самодостатні системи ще з прадавніх часів, коли людина тільки-но переходила на спілкування за допомогою мови. А це, як вважають деякі західні дослідники, відбувалося десь два мільйони років тому. Ось така далечінь початків усіх нині живих мов. Напрошується ще один висновок — мова певного етносу може функціонувати й розвиватися із самого початку її зародження багато тисяч літ, якщо не зазнає тиску з боку інших мов-асиміляторок. І абсолютно нові мови у Світі не виникають — вони лише зникають під асимілятивним тиском інших мов, носіями яких є завойовники-поневолювачі. До такої думки прийшов у XIX ст. західний мовознавець А. Шлейхер: «Оскільки мови все більше й більше зникають і нові при цьому не виникають, то слід припустити, що первісно було більше мов, аніж нині». Тож усі нині живі мови такі давні, як цей білий Світ. Останні дві думки можна транспонувати й на мезолітичну Європу, в якій тоді, поза сумнівом, функціонувало сотні або й тисячі розвинених мов. Про це можна судити навіть з того, що лише в історичні часи у Європі вимушено вступили у вбивчу взаємодію з іншими мовами і зникли десятки розвинених мов: бургундська, гальська, етруська, пелазгійська, іллірійська, дакійська, корнуельська, латинська, умбрійська, старопруська та ін. Свідченням надзвичайного розмаїття мов у первісній Європі є й те, що дослідники відслідковують окремі сучасні європейські мови у віддалених тисячоліттями часах. Так, мова басків простежується десь понад 20 тисяч років дотепер. Кілька тисяч років тому звучала уже фінська мова, а ірландська мова побутувала ще в VII ст. до н. е. Є відомості про існування задовго до нашої доби мов греків, вірменів, грузинів та інших народів.

Маємо, отже, підстави стверджувати, що усі нині живі мови пройшли набагато триваліший шлях розвою, аніж це прийнято офіційно. Хоч ряд провідних мовознавців минулого, як О. Потебня, Бодуен де Куртене, М. Марр таки доводили, що

початки сучасних мов губляться у первісних членоподільних звуках первісної людини. Скажімо, Бодуен де Куртене стверджував: «Що стосується мов племінних і національних, то початок кожної із них сягає зачатків розвитку людської мови взагалі». Український мовознавець С. Свєнціцький також підкреслював, що «наука не може промовчати про індивідуальний розвиток поодиноких мов уже з первоначалу». Інший український мовознавець П. Ковалів зазначає: «початок історичного життя мов аж ніяк не може бути доказом початку їхнього формування». Стосовно великого розмаїття первісних мов, їхньої виразної індивідуальності, то Бодуен де Куртене доводив, що початки мов поліетнічні — з первовіку утворилось безліч найрізноманітніших мов і тільки згодом це розмаїття поступово зменшувалося шляхом винищення одних людських колективів іншими, а й чи шляхом взаємного зближення й уподібнення. Такої ж думки дотримувався і М. Марр — чим далі вглиб тисячоліть, тим було більше народів і мов. Приклад мов Полінезії, Австралії, Африки, доколумбової Америки підказує, що кожна із сучасних мов має лише свою основу племінних прамов чи й однієї прамови, які не мали родичів, близьких прамов серед інших. Саме племінні мовні залишки у вигляді мовних одиниць та внутрімовних законів і відрізняють одну від одної сучасні споріднені мови.

Походження мов намагалися пояснити ще в стародавній Індії, а також античні автори. Як видно із Вед і різних релігійних міфів деяких народів, у давнину поширеним було уявлення, що людські мови створили Боги. Хоч у славенях «Ріґведи» до мови є й твердження, що мову створила сама природа, що вона постала із води: «Моє лоно у водах», — говорить мова про себе. Античний автор Діодор Сіцілійський пояснював множинність мов природніми причинами, припускаючи, що з самого початку у людей не могло бути єдиної мови. У новітні часи найбільш поширеними теоріями походження мов стали звуконаслідувальна і трудова. В основі першої — наслідування людиною звуків довкілля, в основі другої — потреба міжлюдського спілкування для координування трудових процесів, виготовлення знарядь праці тощо. Це — що стосується походження людської мови взагалі. Що ж до виникнення окремих мов, то тут гору взяли, не без підтримки політиків, так звана індоєвропейська та праслов'янська теорії, а останнім часом розкручується ще й ностратична теорія. За

індоєвропейською теорією, усі європейські народи і деякі народи Малої Азії та Індії у доісторичні часи мали єдину спільну прамову. У слов'янському мовознавстві панує нині теорія, згідно з якою усі слов'янські народи ще десь у середині I тис. н. е. спілкувалися єдиною мовою. Творці ностратичної теорії намагаються довести наявність у давнину єдиної прамови для всіх народів Світу.

Щоправда, не всі мовознавці, історики й археологи, і це дуже радує, поділяли і поділяють названі теорії. Так, німецький мовознавець Шмідт ще в XIX ст. розробив теорію «хвиль», згідно з якою окремі мови зблизилися внаслідок взаємодії одна з одною, нашарування, перехрещення подібно хвилям після кинутого на воду камінця. Такий же підхід до мовної спорідненості і так званих мовних родин простежується у працях видатних мовознавців Шухардта, Бодуена де Куртене, Марра. Так, останній відкинув роль мовного поділу у процесі творення мов, себто їхнє виділення із якоїсь єдиної прамови, а про саму індоєвропеїстику відгукувався як про «бабусині казки», як про «блукання на розвалинах вавілонської вежі мов». М. Марр перевернув горезвісну індоєвропейську «піраміду» розвитку мов, а точніше — поставив її так, як мусить бути: «Єдина мова в минулому — це фікція... Зародження, ріст і подальше або кінцеве досягнення людської мови можна зобразити у вигляді піраміди, що стоїть на основі.... Від широкої основи саме прамовного стану у вигляді багаточисельних молюскоподібних зародків-мов (себто стадних мов), людська мова тягнеться... до вершини».

У тому ж дусі, що й Марр, мислили відомі російські мовознавці XX ст. В. Нікольський та Н. Яковлєв, стверджуючи таке: «увесь хід розвитку людської мови показує, що вона почалася із множинності дрібних, ізольованих... первісних, стадних мов». А припущення, що якась одна прамова могла розгалузитись на цілу групу мов, згадані учені вважали, що то «чиста вигадка, позбавлена будь-якого підґрунтя». Свою думку учені підтверджують фактом взаємодії «вульгарної» латини у часи давньоримських завоювань та десятків мов тодішньої Західної Європи, наголошуючи, що «вульгарна» латина була не уявною прамовою, а дійсним стержнем, довкола якого відбувався процес зменшення кількості, укрупнення і зближення мов». Н. Яковлєв та В. Нікольський підкреслюють: «Подібним же чином розвивалися і слов'янські, і угрофінські, і германські, і багато інших

мов. Відштовхуючись від цих прикладів, ми можемо вважати, що і в набагато давніші часи процес витворення спочатку племінних мов зі стадних, а потім і міжплемінних і національних мов із племінних здійснювався подібним чином».

Сучасний російський індолог Н. Гусєва віднаходить доволі простий, але переконливий аргумент, яким заперечує походження мов від єдиної прамови: «залишки першолюдей археологи віднаходять у таких віддалених одне від одного місць, що неможливо собі уявити, як вони змогли б виробити оцю прамову». Дослідниця схиляється до визнання визначального рушія у зближенні мов їхню взаємодію як сусідніх. Н. Гусєва звертає увагу, що слово індо у назві так званої індоєвропейської сім'ї не вписується ні в які межі уявної спільності. Дійсно, терміни індоєвропейська спільнота, індоєвропейська прамова є некоректними — поєднання в них назв Індія та Європа просто недоречне. Жодних даних не існує, щоб корінні індійці брали участь у формуванні європейських етносів та й до Індії пішла тільки частина європейців — людність Північного Причорномор'я, що визнається багатьма світовими ученими.

Дуже вже сумнівався щодо правильності індоєвропейської теорії наш М. Грушевський: «Справжнього індоєвропейського типу, може бути, й не було зовсім, як не було, може й «первісного слов'янського»... на се виразно вказує антропологічна мішанина індоєвропейських племен — типів ясних і чорних, короткоголових і довгоголових». Досить гостро розкритикував індоєвропейську теорію і М. Брайчевський. Він вважав, що «Старих досить таки наївних уявлень про прямий, однозначний процес поступового дроблення етнічних спільностей на споріднені народи явно недосить для того, щоб осмислити й пояснити реальну картину розвитку людства». Брайчевський досить переконливими фактами довів, що коли виникнення мовних сімей відбувалося на очах історії, то процес той проходив зовсім не так, як уявляє те індоєвропеїстика.

У часи, на які, за заблудженням сповідників індоєвропеїстики, випадає існування милої їм спільноти, реальна мапа Європи рясніла величезним розмаїттям народів і мов. Сучасний англійський історик Н. Дейвіс пише: «Загалом визначено шість головних неолітичних зон: східносередземноморська та балканська зони;.. зона Трипілля-Кукутені в українському степу; балтійсько-чорноморська зона з «мотузковою керамікою» і народом «бойової сокири»; центральна зона з «лінійною

керамікою»;.. північна зона Великої рівнини, де основним типом була кераміка з лійкоподібними чашами; західна зона дзвоникоподібних чаш». А в кожній із тих зон було багато різних культур, різних антропологічних типів, як, наприклад, на українських землях синхронно із Трипільською культурою розвивалося до 10 культур. Нецільність етнічного корення європейських народів засвідчує кров'яна антропологія. Згідно з даними антрополога Р. Старовойтової, у Європі не знайдеться і двох народів, у яких хоч би один із генів крові був тотожним. Отже різна кров — різні предки-батьки. І ніякої спільноти!

Найраніше відома писемна пам'ятка «Ріґведа», що має причетність і до Індії, і, правдоподібно, до Європи, постійно згадує багато народів, які пошановують ведійських Богів і ніде не називає якусь єдинокровну спільноту. Наприклад: «О Індро,.. о приналежний *усім народам*»; «Індро, Варуно, ви підтримувачі *народів*»; «Ви (Індра, Агні) стоїте попереду *народів*»; «Повернись, о Агні, до... Адітьї, що підтримує *народи*». Згідно з давньоіндійськими міфами, матір'ю кількох арійських народів була Богиня, а ще кількох — асурка — представниця першої доарійської хвилі колоністів Північно-Західної Індії. Тож арійці були просто союзом народів, а не єдинокровною спільнотою.

У безперспектив'я заводить дослідників і так звана праслов'янська теорія, наглухо блокуючи пошуки істинних початків слов'янських мов, у тім числі й української, далі VI ст. н. е. Бо, за тою теорією, ще в VI ст. н. е. існував єдиний слов'янський народ, із якого виокремились усі слов'янські етноси. Позиція українського академічного мовознавства щодо цієї теорії чітко віддзеркалюється у виданій АН України праці «Енциклопедія. Українська мова» (2000 р.). У тій великій за обсягом і такій же за фальсифікаціями книзі є статті «Прабатьківщина слов'ян», «Праслов'янська мова», «Давньоруська мова». І десь у двох десятках статтей різні автори тужаться втовкмачити в голови українців, що ще у XIII ст. н. е. української мови і не вгадувалося, а була єдина для українців, росіян та білорусів якась східнослов'янська мова, а потім — давньоруська, які постали зі спільнослов'янської прамови. Скажімо, С. Семчинський у статті «Генеалогічна класифікація мов» голослівно заявляє, що «сучасні слов'янські мови походять від колишньої спільнослов'янської мови або праслов'янської мови». Панові Семчинському підтакує В. Глущенко у статті «Праслов'янська мова»: «Протягом тривалого часу п. м. була

єдиною». П. м. — то праслов'янська мова у енциклопедії. Так само і В. Русанівський голослівно заявляє про існування єдиної східнослов'янської мови для росіян, білорусів та українців, а, мовляв, «процес диференціації східнослов'янської єдності, що починається у домонгольський період, завершується у післямонгольський». Отже, пан Русанівський нав'язує нам фальсифікат, що української мови до XIV ст. не було. Автори спільної статті «Давньоруська мова» Г. Півторак та В. Глущенко теж не оминули увагою, як вони її називають, «праслов'янської етномовної спільності», із якої буцімто виділилася східнослов'янська спільність.

Усі, наведені раніше аргументи і думки учених, що спростовують індоєвропейську теорію, унеможливлюють і праслов'янську теорію. Хоч ще можна наводити й наводити факти, що розвінчують праслов'янську вигадку. Так, різні прадавні історичні джерела згадують народи, які зачислені нині до слов'янських, задовго до часів, які академічна наука вважає часами існування так званої праслов'янської спільності. Скажімо, етнонім руси згадується у східних джерелах ще 5 тисяч років тому (за Ю. Лісовим). І кому не відомо, що ще в IV ст. до н. е. македонці як окремий народ наганяли жах на півсвіту. У I–II ст. н. е. К. Птолемей знав сербів та хорватів, а ще раніше, у II тис. до н. е. були відомі венети-енети, предки словенців. Спростовують праслов'янську теорію і дані антропології. Так, західний учений Денікер вважав саму думку — знайти коли-небудь загальний антропологічний тип слов'ян за чисту химеру. Поділяє позицію Денікера і наш Хв. Вовк: «надію знайти спільний антропологічний тип для всіх народів, що говорять слов'янськими мовами, звичайно, треба вважати за таку саму химеру, якою була б і спроба, знайти єдиний антропологічний тип, наприклад, романських народів». Сучасний український антрополог С. Сегеда також стверджує: «Пошуки вихідних протослов'янських фізичних рис позбавлені сенсу». Як підсумок можна навести цитату із М. Брайчевського, який застерігав: «Одна з основних помилок досьогоднішніх студій у галузі слов'янської етнології полягає в тому, що проблема ставиться як етногенез слов'ян взагалі... Такого народу — слов'яни не існує в природі; існують конкретні слов'янські народи... процес формування кожного з цих народів міг і повинен був мати своєрідний характер, а може, і зовсім різні шляхи розвитку».

Така велика увага приділена тут індоєвропейській та праслов'янській теоріям, викликана тим, що вони підштовхують дослідників до безперспективних пошуків істини: спершу відшукувати корені якоїсь надуманої спільної для всіх праматеринської мови, а потім гадати, коли з тієї прамови виокремилася рідна мова. Хоч логіка підказує, що необхідно шукати власні коріння, а вже потім визначати, чим чужорідним обросло те коріння протягом його довготривалого розвою.

Прадавнє формування української мови, поза сумнівом, обумовили споконвічна незмінність насельників українських теренів, дуже давня консолідація українства та його цільність. Незмінність народу на українських землях відзначають учені В. Хвойка, В. Щербаківський, В. Петров, М. Брайчевський, О. Стрижак, С. Сегеда і ін. В. Хвойка, скажімо, вів пряму лінію насельників українських земель від трипільських часів до наших днів. А В. Щербаківський стверджує: «І ми вправі вважати і твердити, що ми є та були автохтонами на своїй землі не від VI віку по Різдві Христовім, тільки ж від неоліту». Антрополог С. Сегеда на основі широких досліджень дійшов висновку: «антропологічні ознаки — своєрідні біологічні «мітки» народотворення, свідчать про безперервність етногенетичних процесів на теренах України, процесів, коріння яких сягають глибини тисячоліть». Той же Сегеда робить важливе посилання на антрополога Т. Алєксєєву: «На думку Т. Алєксєєвої, можна провести чітку лінію між давньою і сучасною людістю Середнього Подніпров'я. А саме: лісостепове населення доби бронзи-племена скитського часу-носії Черняхівської культури-давні руси-сучасні українці».

Монолітність і стійкість у розвитку людності українських земель відзначають українські учені Хв. Вовк, Г. Дебець, В. Дяченко, М. Чмихов, М. Брайчевський, Р. Старовойтова та ін. Так, Хв. Вовк зазначає, що з погляду антропології «українці є досить одноманітне плем'я». Учений деталізує: «в основі українського племени не могло бути сполучення двох ріжних рас». Про відносну антропологічну однорідність українців пише і антрополог В. Дяченко: «Українці загалом антропологічно менш різнорідні, ніж, наприклад, німці або італійці». І в кров'яній антропології, за дослідженнями антрополога Р. Старовойтової, українці різних регіонів не мають значних відхилень. Етнографи у свою чергу наголошують на однорідності етнографічних особливостей українців. Згаданий

Хв. Вовк на основі глибоких досліджень констатує: «Український народ на всій території, що він її населює, означається чітким шерегом спільних для нього у цілому його складі етнографічних особливостей, які не залишають сумніву, що він являє собою одну етнографічну цілість».

Обширну культурно-соціальну цільність на українських землях можна чітко простежити ще в добі Трипільської цивілізації (VI–III тис. до н. е.). Трипільці, як з'ясовується із праць Я. Пастернака, О. Ольжича, М. Чмихова, М. Відейка та ін., стали консолідуючою людністю тут у нас, бо саме та людність поширила свою владу, культуру, а зрозуміло — й мову, на все українське Правобережжя і частину Лівобережжя. Важливий тут висновок М. Чмихова: «На мій погляд, на території України та Молдови у голоцені (IX–III тис. до н. е.) виділялося три основні лінії розвитку... Населення I лінії розвитку пройшло всі епохи голоцену — мезоліт, протонеоліт, неоліт (з мідним віком), бронзову і ранньозалізну... З раннього неоліту основним районом цього населення став Лісостеп на захід від Дніпра, а зі середнього неоліту воно поширилось і в правобережному Поліссі... До пізньозалізного віку (I тис. до н. е.) населення I лінії зайняло всю територію України, окрім північно-східних районів... Перша лінія домінує і понині». Важливо, середній відтинок розвитку I лінії людності, як і географічне поширення її на українському Правобережжі, збігаються із часовими та географічними координатами процвітання Трипільської культури. А Трипільська цивілізація, за тим же Чмиховим та Відейком, мала усі риси державності. Себто, саме носії Трипільської культури підвернули під себе інші дві лінії розвитку населення на українських землях і, звісно, нав'язали свою мову.

Трипільська дівчина. *Реконструкція М. Герасимова*

Щодо носіїв Трипільської культури, то вони, за дослідженнями антропологів Р. Єндика, Хв. Вовка, І. Раковського, С. Руденка, С. Сегеди мали давньосередземноморський, протоєвропейський та змішаний із цих типів антропологічні типи. Представники цих типів, як доводять учені Г. Дебець, Т. Кондукторова, І. Гохман, мешкали у Подніпров'ї уже в IX тис. до н. е. Знаменно, характерний для трипільців серед-

земноморський тип, за даними Хв. Вовка, І. Раковського та С.Руденка, є основним (44,5%) у антропологічному складі українців. Не менш важливо й те, що у наші дні в лабораторіях США був проведений аналіз ДНК носіїв Трипільської культури, останки яких віднайшли під завалами склепіння частини печери Вертеба на Тернопільщині.

Дані досліджень ДНК трипільців зі згаданої печери опублікував М. Відейко: «у матеріалах із печери Вертеба й датованих між 3500–2800 р.р. до н. е... вдалося простежити лише Н аборигенів. Тобто трипільське населення цього району Тернопільщини другої половини IV-початку III тис. до н. е. було представлене... скоріше нащадками європейських мисливців». Важливо, група Н (її різновид) переважає серед українців Заходу і Сходу України. З усього цього М. Відейко виводить висновок: «Результати ДНК-генів свідчать, що доісторичні предки українців мешкали на цій землі за багато тисячоліть до появи трипільців, а також багато тисячоліть після зникнення Трипільської цивілізації». М. Відейко додає, що українці на 50% є прямими нащадками носіїв Трипільської культури по материнській лінії. Згадаймо, що українці мають 44,5% антропологічних ознак середземноморського типу, характерного для трипільців. Себто і ДНК, і антропологія переконують, що ми, українці, є нащадками-спадкоємцями творців Трипільської цивілізації. А ще додаймо сюди й те, що все, що малювали в оздобленні свого посуду трипільці та їхня пластика, себто трипільські тотемічні і солярно-люнарні символи, успадковані обрядовими піснями та прикладним мистецтвом українців. Та й згадаймо, які потужні пласти мовних одиниць Трипільської доби простежуються в українській мові. Отже, і у фізичному, і в мовно-культурному відношенні носії Трипільської культури є прямими предками українців.

Давня серед давніх

Усе, про що йшлося вище щодо процесів мовотворення, дає підстави стверджувати про дуже давнє формування нашої рідної мови і припускати, що величезну роль у тому формуванні відіграла мова творців Трипільської цивілізації. А ще є усі підстави вважати, що процеси формування української мови проходили без ломки її чужорідними мовами з незапам'ятних

часів. Точно про це можна говорити, починаючи із часів на зламі старої та нової ер, коли по всій Західній Європі гуляв ромейський меч під девізом: «Чия влада — того й мова!», деформуючи латиною прадавні європейські мови. Наші подніпровські предки не допустили всього того на свої предковічні землі і наша рідна мова розвивалася безперевно як самодостатня, саморегульована система. І, як випливає із наведених раніше аргументів, не проходила у своєму розвитку вигаданих академіками так званих індоєвропейського та праслов'янського періодів.

Думки про прадавнє походження української мови можна знайти у працях М. Максимовича, О. Потебні, П. Житецького та інших видатних учених XIX ст. Але за умов невизнання російським царським режимом української мови і панування в російській науці праслов'янської і давньоруської теорій наші мовознавці тих часів не могли досліджувати старожитності української мови, власне, й називати їх українськими та популяризувати їх. Пізніше про прадавність української мови заявляли М. Красуський, І. Огієнко, М. Марр, А. Булаховський та ін. Останній, щодо виникнення української живої розмовної мови зазначав, що «це питання стосується віддаленого від нас часу, у пітьмі віків захованих відносин мов і племен». Ще один український мовознавець К. Німчинов стверджував, що «найстаріші письменства на Вкраїні свідчать про досить окреме існування української мови ще перед XI ст.». Так само й мовознавець О. Горбач стосовно давності української мови мав думку, що «окремі основні її риси у фонетиці та словництві, без сумніву, сягають передісторичних часів».

Про необхідність шукати витоки української мови та й українського родоводу у сонцепоклонницьких часах дійшов висновку український учений В. Шаян: «Формування української нації, її мови в староукраїнському виді... слід відсунути сильно назад від того часу, що його дотепер приймали навіть сміливіші із українських істориків». До таких же висновків дійшов і дехто із сучасних українських учених. Так, мовознавець О. Стрижак зазначає: «Стає все більш очевидним, що при встановленні історії власної мови потрібно йти значно далі, ніж це дозволяють нам зробити навіть найдавніші писемні свідчення... виявилося, що цілий ряд мовних явищ треба датувати часами, які передували заселенню слов'янами Лужиці, Словенії, Сербо-Хорватії». Ще один сучасний мовознавець І. Ющук, наголошуючи на архаїчності української мови, на-

явності в ній великої кількості прадавніх елементів, стверджує, що «сучасна українська мова почала формуватися як така ще в доісторичні часи». Він також додає, що наша мова як окрема одиниця розвивається вже «за одними даними 3 тисячі років, за іншими — не менше 7 тисяч». З-поміж сучасних мовознавців обстоюють прадавнє походження української мови С. Наливайко, О. Царук, В. Кобилюх, В. Довгич, В. Хитрук та ще дехто з менш відомих авторів. Але ж, як це мало на країну, де є тисячі кандидатів і докторів філології!

Ще в часи Трипільської культури, як було показано у цій книзі раніше, простежуються потужні пласти мовних коренів українських географіних назв, імен особових і лексики, повязаної із господаркою, сонцепоклонництвом, фольклором. Недаремно В. Щербаківський вважав, що трипільці склали «майже всю усну словесну творчість», яку мають українці. Трипільських часів сягають усі віднайдені С. Наливайком санскритсько-українські мовні паралелі, адже колоністи із українського Подніпров'я з'явилися в Північно-Західній Індії ще в IV тис. до н. е., себто у Трипільську добу. Чимало українських лексем трипільського походження називає у своїх працях В. Кобилюх. А Ю. Мосенкіс, який виясняє зв'язки української мови із Трипільською культурою, стверджує: «Спеціальне мовознавче дослідження дозволяє виявити, що саме в українській мові збереглося найбільше рис, успадкованих з мови Трипільської культури». Мосенкіс, зокрема, визначає три сфери української мови, в яких зберігається мовна спадщина Трипілля: словниковий склад, звукова будова (милозвучність), власні назви (передусім назви річок). Цікаво, Ю. Мосенкіс віднаходить чимало слів трипільського походження у ранній поезії Т. Шевченка, що, як він пише, «яскраво виступають як певні символи із власною образністю,.. яка частково сягає ще культової знакової системи Трипільської культури».

Проведені у цій книзі розвідки, сказати б, вимагають висновку, що значна частина нинішніх особливостей, рис нашої мови та внутрімовних законів її розвитку є сучасниками Трипільської цивілізації. З-поміж фонетиних рис — то, скажімо, характерні українські фонеми *-г-, -дж-, -дз-, -р-тверде,* як і властиві лише українській мові так звані ікавізми (віз, дід, ліс, кінь), що засвідчує санскрит. До морфологічних рис трипільского походження можна віднести ряд закінчень, *зокрема* українське *-мо-дієслів,*

чималу кількість словотвірних суфіксів та префіксів. А в словотворенні — це використання середнього *-о-єднального*.

Трипільське походження має й українська милозвучність, яка, за Ю. Мосенкісом, є відмінною від складової структури інших так званих індоєвропейських мов. Ця милозвучність нашої рідної мови проявляється у вільному чергуванні голосних і приголосних звуків, зокрема варіативності прийменників. Українці, наприклад, в залежності від того, на який звук закінчується слово перед прийменником, можуть говорити: у хаті/в хаті; під водою, піді мною; перед мною/переді мною тощо. Який ефект від цього виходить, видно, наприклад, на висловах: він був *у* хаті; він був *в* хаті. Перший варіант милозвучніший, бо тут уникається збіг двох *в*: кінцевого другого слова та прийменника *в* після нього, а ще й звуку *-х* останнього слова. Прадавність української милозвучності засвідчує те, що ми знаходимо її в українських доісторичних обрядових піснях ще сонцепоклонницького походження. Зокрема, у варіативності архаїчних прийменників *к/ік, їк/ко, о/об, коб/коби* та ін. Наприклад: «Роди, Боже, дівчата... Бери *к* чорту хлопци»; «Всі парубки *їк* дідьку»; «Ой плавала сіра утка по воді, Кликала матінку *ік* собі»; «Прибудь, прибудь, матінко *ко* мні». Читачі самі можуть оцінити, як наш мудрий закоханий у поетику слова народ уникав заплітання язика, запобігаючи збігам прийменників *к* із попередніми чи наступними приголосними за рахунок додавання до тих прийменників *к* звуків *-і-, -ї-, -о-*. Інші приклади облагородження фраз через надання їм милозвучності стосуються прийменників *у/в, з/зо*: «На городі калина *у* городця похилила»; «Любая порадонька по двороньку *зо* синоньками ходит». У першому прикладі, якби творці пісні вжили прийменник *в* замість *у*, то не було б чіткого розмежування звуку *в* із наступним звуком *г-* (городця). У другій фразі, не додай народ до прийменника *з* звуку *-о*, то він злився б із першим звуком *с-* слова синоньками. До українських засобів надання текстам милозвучності відносять ще й варіювання звуків у/в на початку слова (Україна/Вкраїна), варіювання зворотної частки ся/сь, часток ж/же, б/би, варіювання прислівникових форм типу знов/знову, відтіля/відтіль, позад/позаду і ін. Згадаймо, Ю. Мосенкіс припускає, що така милозвучність — то явище трипільської мови.

У мовознавстві існують поняття — основний лексичний (словниковий) фонд, основна (базисна) лексика, під якими

розуміють назви спільних для людей предметів, явищ, дій, ознак, від яких залежало життя первісних людей і щодо яких у людей виникла найраніша потреба їх називати. Себто — це слова, що активно вживаються протягом значного часового періоду. Звідси випливає, що виявлення основного словникового фонду надає можливість заглибитися у доісторичні процеси мовотворення, вивчати первісний мовний стан. Слова базисної лексики, правдоподібно, виникали у вузькому колі мовців, бо треба ж було, як висловився О. Потебня, «домовитися», що те чи інше явище, ту чи іншу річ будемо називати ось так і не інакше. А таке вузьке коло мовців характерне для родового періоду. Себто, у кожній мові —свої дуже давні лексеми базисного фонду.

Серед слів основного лексичного фонду помітне місце займають короткі: вигуки, частки, займенники. А з-поміж дієслів до базисної лексики зараховують ті з них, що мають звуконаслідувально-афективний характер. До основного мовного фонду, на думку дослідників, належать слова на означення родинних стосунків, а також — назви частин людського тіла. Мовознавець М. Свадеш, дослідивши великі масиви лексичного матеріалу різних мовних родин, склав свої «основні списки» *базисної лексики* чисельністю 200 і 100 слів, якими люди могли називати найважливіші, найпотрібніші реалії повсякденного життя. Із тих списків можна зробити висновок, що уже понад тисячу років у всіх мовах побутують особові займенники (як наші: *я, ти, ми, усі*), просторові слова (типу: *там, біля, під*), слова на означення об'єктів та явищ природи (*Небо, Земля, Зірка, вітер*), лексеми, пов'язані із людиною (*рука, вухо, язик, зуб, кров, брат, сестра, ім'я*), слова на означення рослинно-тваринного Світу (*листя, кора, змія, хробак*), числівники від 1 до 10 і ін. У різних мовах слова на означення названих понять, зрозуміло, звучать по-різному.

Дехто із учених зараховує до *основного лексичного фонду* чимало інших слів, аніж М. Свадеш. Так, Л. Булаховський серед обов'язкових значень, які насамперед фіксувалися мовою, називає головні реалії природи: *Сонце, Місяць, вода, вогонь, дощ, день, ніч* і ряд понять, пов'язаних із рослинно-тваринним Світом, зокрема *дерево, трава, зерно, корінь, звір, птах* та ін. Ю. Мосенкіс зараховує до найраніших лексичних праформ первісного мовного стану лексеми на означення понять *річка, човен, житло, селище, Світ, грім, рука, тварина* тощо.

Мовознавець А. Бурячок припускає, що 90% сучасних українських слів належать до корінної української лексики, найдавніші пласти якої, що є її ядром, то — слова так званих індоєвропейський часів, а зрозумілішою мовою — Трипільської доби. Підтвердженням такої думки є знахідки С. Наливайка, В. Кобилюха та Ю. Мосенкіса. Так, В. Кобилюх віднайшов доісторичні корені великого букету українських слів, пов'язаних із нашим козацтвом, а саме: бунчук, булава, гетьман, воля, вояка, кіш, клятва, китайка, курінь, козак, нарада, отаман, січ, сила, шатро, шаровари, чатувати і ін. Десь сотню українських лексем простежує у трипільському прасловнику нашої рідної мови Ю. Мосенкіс, з-поміж яких: анти, батько, борвій, вирій, віл, козак, голуб, горіх, горох, жито, іскра, кібець, кінь, кобила, колиба, крісло, ліс, малина, марга, могила, мідь, свинець, равлик, співати, чоботи, хліб, цап, яструб, ящір та ін. Той же Мосенкіс, аналізуючи перші 20 рядків поеми Т. Шевченка «Причинна», заявляє, що 50% слів того тексту є ще дотрипільського походження. Зокрема, то слова верба, вітер, море, пора, ясен, ревіти, третій тощо.

Чимало українських мовних коренів, походженням із часів первісного мовотворення, очевидно, можна віднайти у гніздах так званих абсолютних синонімів. До тих часів, певно, можна віднести наше слово палиця, що постало із пракореня *па/пал*, спільного для української мови та санскриту і однакового значення в обох мовах — захист. А слово палиця є домінантою синонімічного ряду: патериця, булава, кий, дрючок, ломака, прут, гирлига. Від цього праукраїнського па/пал походять лексеми палити, палець, поліно і в кожну з них закладений зміст — захист (від звірів, негоди). Окремі слова донеолітичного збиральництва-мисливства, очевидно, збереглися в таких синонімічних рядах: збирати, купчити, згромаджувати, рихтувати; гриби, губи, губ'яки; ловити, ймити, лапати; різати, краяти, тяти; жир, лій, товщ, сить, тлущ; кров, руда, юха, мазка, пасоха, калинка; коза, цапурка, сарна, лань; вогнище, багаття, ватра; пекти, смажити, жарити, пряжити; їжа, страва, корм, пожива; дозрілий, стиглий, поспілий тощо. А неолітичні слова наших предків, пов'язані із початками неолітичного відтворювального господарювання, певно, можна віднайти серед таких синонімічних рядів: пастух, чередник, стадник, ватажник, гайдар; худоба, скотина, маржина, бидло, товар; зерно, насіння, сім'я, збіжжя; пасічник, бджоляр, бортник та ін.

Чимало мовних архаїзмів заховалось у так званій дитячій мові. Ця мова пов'язана з тим, як вважає західний учений Е. Тейлор, що зародкова мова дістала свій початок у людей, які ще перебували на дитячому рівні інтелекту. А помічено, що, маючи недорозвинений голосовий апарат, малятко легше вимовляє короткі, навіть схожі звуки, а ще, коли вони нібито римуються (повторюються), як, скажімо, наші ля-ля (ляля), ня-ня (няня), мама, баба тощо. До таких реліктів первісної прамови, певно, треба зарахувати українські слова з дитячої мови: вава (рана, болячка); зюзя (холод), ням-ням, гам-гам (їсти), питя (вода), коко (яйце), буба (ягода, зернятко), люля (колиска), цяця (іграшка), чача (квітка) та ін. Ці слова на перших порах, віриться, були в лексиконі як дорослих, так і дітей, а закріпилися тільки у *так званій дитячій* мові, яку постійно тисячі років передають батьки дітям, ніби пригадуючи пору первісного мовлення. Ось така мовна пам'ять тяглістю із часів зародкового мовотворення.

Дослідники українських народних пісень, серед яких в основному обрядові пісні сонцепоклонницького походження, О. Дей та Л. Малиш стверджують, що ті пісні зберегли велику кількість архаїчних лексем, властивих давньому етапові розвитку українського живого мовлення. То —слова: доїсти/набриднути; ззуміти/міркувати; ісходеньки/ступеньки східців; заушниці/сережки; кудра/крона дерев; черпояс, ловчики/мисливці, сочити/вистежувати і ін. Дехто із мовознавців, як от О. Тараненко, наводить у своїх працях чимало автентичних українських слів, корені яких не мають формальних, а й чи семантичних відповідників у інших мовах. То, наприклад, слова: бублик, бузувір, галушка, горопаха, запаска, заграва, затірка, ковбаня, кебета, ластовиння, макітра, макогін, головшити, жмакати, кмітливий, либонь, мабуть, мерщій, луна/відлуння, лагодити і ін. До таких же українських лексем, що не мають жодного зв'язку з іншими мовами, ще й зараховують: дейкатися, духопелити, дрия/яма, дудик/невеликий камінець у глині, дулутій/кульгава людина, жихлий/жвавий та ін. Мовознавець І. Ющук наводить чимало українських слів, які звучали на наших землях не пізніше VII ст. н. е. Ці слова мають свої тотожності у мовах сербів та хорватів, які, за візантійським імператором К. Багрянородним, ще 638 року виселилися із українських країв на Балкани. Ось які це слова: вабити, вир, гай, калюжа, квочка, китиця, кожух, коливо, крок,

кут, каляти, клекнути/кляклути, куняти, крихкий, кутній, миршавий, навпаки, поготів, снага, наснага, треба та ін. Хорвати винесли із українських земель і кілька назв українських місяців: травень, липень, серпень, листопад, січень.

Прадавнє походження української мови засвідчує також її багатющий словниковий склад. Лише в одинадцяти томах сучасного видання «Словник української мови» зареєстровано понад 134 тисячі лексем. Але, у кращому випадку, то лише десята частина українського лексикону — так переконує кандидат філологічних наук В. Мойсієнко. Він вважає, що споконвічні українські слова не потрапили до національного лексичного реєстру. Та й, за підрахунками І. Ющука, лексичний фонд української мови складає десь 500 тисяч слів. Для творення такого огрому слів, зрозуміло, потрібні були тисячі й тисячі літ. Багато про що свідчить і наявність багатомільйонної громади україномовних мовців — у Світі українською мовою спілкуються близько 45 мільйонів людей. А наша рідна мова входить до другого десятка найпоширеніших мов Світу. Це при тому, що ми, українці, ось уже майже тисячу років не завойовуємо чужих земель, не збільшуємо кількості україномовних мовців через асиміляцію інших народів. Поширеність української мови, отже, зростала за рахунок внутрішніх резервів, за рахунок природнього росту носіїв нашої рідної мови протягом багатьох тисячоліть.

Маючи так багато аргументів та свідчень на користь прадавності української мови, можна уже й виокремити, розглянути основні віхи на шляху зародження і розвитку нашої рідної мови. Себто по можливості простежити, що могло потрапити в українську мову із первісних членороздільних звуків, із мовних одиниць періоду звуконаслідування, як вплинули на розвиток її зародків перші людські трудові потуги, як відбувалося збагачення нашого зародкового мовного фонду з початками відтворювального тваринництва та хліборобства, освоєння металів, початками ткацтва, ремісництва тощо.

Раритети епохи первісного мовотворення в українській мові

Дослідники походження мов припускають афективно-звукосимволічний характер матеріалу, з якого постала мова пер-

вісних людей. Так, О. Потебня вважав, що «Мова тварин і людини в ранню пору дитинства складається з рефлексій почуття у звуках. Узагалі не можна уявити іншого джерела звукового матеріалу мови». Так само Й. Гердер припускав вирішальну роль у мовотворенні тих збуджень, які викликали в душі первісної людини природні явища та об'єкти, а тому, на його думку «у первісних мовах дерево буде назване — тим, що шелестить; вітерець — тим, що свище; потік — тим, що дзюркотить». І. Франко, який досліджував дитячу мову, зазначав, що афективні та звуконаслідувальні утворення «стали відтак закладовим капіталом, з котрого виробилась бесіда людська». Відомий мовознавець Бодуен де Куртене дійшов висновку, що первісні звуки людей — то враження від природи, звуки якої спонукали людину наслідувати їх.

Академік Л. Щерба вважав, що найраніше первісна людина вживала у вигляді мовних знаків «дифузні словозвуки», які були ще нерозкладними, нечленоподільними. Їх іноді називають інстинктивними нерозчленованими вигуками. Що то за «словозвуки»? Антрополог С. Сегеда посилається на американських мовознавців, які дійшли висновку, що первісні люди в ході еволюції мовленнєвого апарату поступово виробили здатність відтворювати голосні *а, і, у*. Можливо, у нашій мові отим первісним «словозвуком» виступає частка *а* (А, хай так і буде; А, що ти мені кажеш?). Можливо, й найперший «словозвук» *е?* українських немовлят, які десь у один рік силкуються спілкуватися мовою, і отим *е?* випитують у рідних, показуючи пальчиком, що за предмети і об'єкти їх оточують. Правдоподібно, й українські *е-е, у-у*, якими, як і часткою *ні*, виражають заперечення, теж є отими «словозвуками» первісних часів. До того ж, ці наші е-е, у-у являють собою зразок формування первісної моделі коротких слів дитячої мови із елементом подібним до римування. За такою моделлю витворювалися українські звукослова дитячої мови типу *ля-ля* (ляля), *ня-ня* (няня), *ма-ма* (мама) та їм подібні. Ці наші слова уже складені із так званих членоподільних звуків.

Саме із членоподільними афективними звуками, зокрема вигуками, пов'язують початки справжньої мови. Інше джерело первісного словотворення — це звуконаслідувальні одиниці. То все, як правило, короткі, частіше всього, односкладові мовні одиниці. Бо первісній людині не було потреби користуватися довгими, багатоскладовими словами, їй вистачало ко-

ротких односкладових одиниць мови — таке пояснення можна віднайти у працях вчених, яких називають класиками лінгвістики: Гумбольта, Гріма, Шлейхера. Схильність до скорочення слів, до коротких мовних одиниць можна помітити на мовленні діток, які тільки-но вчаться говорити, на чому наголошував Л. Булаховський. Російські мовознавці В. Нікольський та Н. Яковлєв також підкреслюють, що на самому початку мовотворення людські крики-повідомлення ще нагадували звірині нечленороздільні звуки. Згадані учені заявляють, що «в кожній мові можна нарахувати по декілька на перший погляд смішних, дивних, навіть диких звуків-речень, які, одначе, уперто утримуються в якомусь досить обмеженому вжитку. А втім, оцей незвичний їхній характер і слугує кращим доказом їхньої прадавності». Як ілюстрації таких «звуків-речень» згадані мовознавці наводять приклади із російської мови: *цссс*! — мовчати; *мм* — що?; *мик* — ні; *а*! — відклик на поклик та ін.

За О. Потебнею, первісні слова повинні були витворитися із вигуків, які під впливом на них думки видозмінювалися у слова. Первісні частки та вигуки — оті, за висловом І. Франка, «сліди первісної звукової бесіди» збереглися дотепер «у всіх живих бесідах європейських народів то в окликах домашніх звірів, то в дітській бесіді». Що деякі риси односкладових мовних утворень збереглися в сучасних вигуках, стверджує і Ю. Мосенкіс. А російський індолог Н. Гусєва розглядає навіть як початки етнічних мов «елементи мови, пронесені крізь сотні і тисячі літ — ось одне із найбільш надійних джерел простежування етнічної історії».

Сучасний український антрополог С. Сегеда пише, що багато вчених вважає, що ще в пізніх архантропів (1,5 млн років тому), а надто в ранніх палеонтропів, з'явилися односкладові частки, які збереглися навіть у сучасних мовах. В українській мові, за Сегедою, — то вигуки й частки: *ну, на, но* (дай-но), *геть, хлоп* та ін. Такі членороздільні звуки могли щось повідомляти, забороняти, вимагати, дозволяти. В українській мові можна відшукати багато рудиментів членоподільних звуків первісних часів. Очевидно, наші вигуки: *агов! ей! гу! гей!* Та й наші: *га?* (чого треба?); *ну!* (не чіпай!); *еге, угу, ну-ну* (всі у значенні — так); *у-у, е-е* (у значенні — ні) — це, правдоподібно, ще первісні членоподільні мовні одиниці архантропа. До часів первісного мовотворення, певно, належать українські вигуки й частки: *ух! ой! хай! тс! ось, ото, он, аж, би, так, чи, ані* та

ін., які у мовознавчій літературі зараховуються до найдавніших мовних одиниць.

Прадавність деяких українських вигуків та часток можна підтвердити, звернувшись до санскриту. Скажімо, наш вигук *о!* збігається із таким же вигуком у санскриті. Українське *ого* там же у санскриті звучить *аго*, наше *ух* має санскритський відповідник *уг*, нашому *хі* (переляк, здивування) відповідає санскритське *тгі*. А санскритське *гай* відповідає українському ей (згадаймо й наше гай-гай). Те ж наше *ей* у санскриті звучить *ає*. Українське *хай* (нехай) має санскритський відповідник *джай/джая*. А наше *ну* і за звучанням, і за значенням збігається із санскритським *ну*. Законсервувалася у санскриті в тому ж значенні, що і в нас, частка *ні*, що підказують санскритські терміни: *нірава* — беззвучний (*рава* у санскриті — ревіти); *ніраса* — сухий (*раса* у санскриті — роса, волога). У одному із замовлянь проти затримання сечі давньоіндійської «Атгарваведи» читаємо: «Та, що накопичилась у сечовому міхурі, Ось так хай визволиться твоя сеча назовні — *псссь!*». Хіба оцей санскритський спонукальний вигук *псссь!* не нагадує український вигук дитячої мови — пісь-пісь!?

За дослідженнями О. Потебні, не всі слова витворилися із вигуків, а деякі постали як звуконаслідувальні. Тут згадаймо Й. Гердера, що у первісних мовах потік мав би називатися тим, що дзюркотить, вітер — тим, що свище і т. п. До звуконаслідувальних слів, наприклад, зараховують німецьке *Булле* —бик, англійське *булл* — бик. Той же бик у мові шумерів — *гуд*, в основі якого звуконаслідування (бик гуде), адже в шумерів було слово *гу* у значенні голос, звук. Приклади звуконаслідувальних лексем віднаходимо і в мовах інших народів. Наприклад, італійці на означення поняття грім (гримить) мають вислів *різонаре*, а німці — *дрьогнен*. Насичення цих слів шумними, зімкнено-щілинними та дзвінкими звуками (р,з,д), звичайно ж створює імітацію гуркотіння грому. У тих же італійців та німців поняття свистіти, свист означається, відповідно, словами *фішіо, фіськ'яре, сібіло та пфайфен, пфіф*. Хіба перші склади цих слів не імітують названі явища? Так само в італійських та німецьких словах, що передають наше хропіти, — *руссаре* та *шнашен*, звичайно ж, є щось від наслідування звуків хропіння.

Серед мовних звуконаслідувань розрізняють просто звуконаслідувальні звуки і звуконаслідувальні слова. До перших відносять ті, що відображають звукові ознаки предметів (трах,

бух), дій і рухів (кап, трісь, рик), голосу тварин (гав, кар, му) та ін., які, власне, нічого не називають. То просто імітація. Хоч довго (давно) чуючи їх, ми уже звикли уявляти, наприклад, за вигуком хрусь — суху гілку, за вигуком кап-кап — воду, за вигуком кахи-кахи — людину, яка кашляє і т. п. Інша справа, дієслова й іменники, що мають звуконаслідувальну природу. Такими, на думку учених, в українській мові є слова: гомоніти, кликати, скрипіти, сичати і ін. До таких же звуконаслідувальних слів, певно, потрібно віднести й назви птахів та комах, у яких відбилися вловлені вухом українського предка, як на його уяву, характерні звуки тої живності, що є у перших складах її назв: бджола, джміль, деркач, квочка, пугач, лелека, сокіл (сококе), цвіркун та ін. Вірогідно, що й українські слова шуміти, дзюрчати, свистіти, дзижчати, мекати, шипіти, мукати, каркати, кукурікати, чирикати, цвірінькати і ін. зберігають у своїх коренях саме звуконаслідування, адже в їхніх перших складах чітко вловлюються звуки, що за уявою українців, стосуються лісу, води, вітру, тварин.

Звуконаслідування лягли в основи тих вигуків, якими наші предки означили голоси різних тварин, уявляючи, що за тими чи іншими голосами стоять ті, а чи й інші звуки. Особливо збагатилася мова наших предків звуконаслідуваннями тварин у добу первісного мисливства. В. Давидюк припускає, що такі звуконаслідування виникли як імітація «мови» тварин, у якості імітативної магії чи то приманки десь у добі мезолітичних мисливців. А то щонайменше 12–10 тисяч років дотепер. Упорядники «Атласу української мови» зафіксували у різних краях України найрізноманітніші слова, у перших складах яких простежується наслідування звуків тварин, звісно, таких, якими ті звуки уявлялись нашим предкам чи уявляються українцям. Так, скажімо, думається, що корови ревуть, рикають, мукають, мичать, гудуть, буять, бумкають, бухають і т. п. Правдоподібно, деякі із цих звуконаслідувань спричинилися і до витворення назв тварин: минька (мичати), бугай (бухати), буйвол (буяти). Кури, за уявленнями українців, кокотять, кудкудакають, сокорять, клокають, киркають, квокають, кірічать, цокочуть, троскочуть і т. п. Качки, як уявляється, кахкають, карахкають, кречуть, качать, чахкають, рахкають, шайкотять, вуткають і т. п. А гуси — гегочуть, гиргають, гагайкають, ґерґочуть, шайкають, сикотять і ін. Думається, що від деяких із уявних голосів цього птаства наші предки витворили

і пов'язані з тим птаством слова: коко/яйце (кокотять), квочка (квокають), вутка (вуткають), ґерґотень (ґерґочуть) і ін.

Відкиньмо суфікси і закінчення у перерахованих словах на означення голосів тварин і матимемо первісні членороздільні звуки наших мезолітичних пращурів, якими вони передавали голоси корів, курей, качок, гусей, зрозуміло, як ті голоси їм уявлялися. Такі голоси тварин доволі широко обігруються в українському фольклорі. Це має місце, зокрема, в українських народних казках та в прозових і віршованих мініатюрах, де голоси тварин називаються «розмови тварин», «мова птиці», «що кажуть тварини» тощо. Подібні звуконаслідування віднаходимо, наприклад, у мініатюрі «Хазяйство»: «Не мав добрий чоловік Та із чого жити, Мусив собі курочку (гусочку, овечку, коровку) купити... А курочка кудкудах, кудкудах,.. А гусочка ге-ге-ге,.. А овечка бе-бе-бе,.. А коровка рику, рику». А ось інша звуконаслідувальна мініатюра «Як співає перепілка»: «Пудь-пулудь, пудь-пулудь, Підьте жати! Не лежати!». Імітацію весняних звуків синиці маємо у такій ось мініатюрі: «Ціцібі! Ціцібі! Ціцібі! Кидай сани, бери віз! А ти, бабо, з печі злізь!». Кілька народних мініатюр присвячені навіть жабам, де є такі звуконаслідування жаб: «Ра-ра-ра, ра-ра, кле-кле-кле-кле, мі-кє-кє, кє-кє-то!».

Дуже давніми в українському фольклорі вважаються народні казки про тварин. В. Давидюк відносить початки ряду таких казок, зокрема «Рукавичка», «Коза-Дереза», «Про котика й півника», до часів первісного мисливства. У тих казках також трапляються звуконаслідування голосів тварин: «Кізонько моя мила, Чи ти пила, чи ти їла? Ме-ке-ке-е-е, дідусю! Ні пила, ні їла»; «Кукуріку! Несу косу на плечи, Хочу лиску посічи!»; «Біжить кабан: хро-хро-хро, Хто, хто в цій рукавичці?». В цих текстах зустрічаємося зі звуконаслідуваннями голосів тварин (ме-ке-ке, кукуріку, хро-хро-хро), витвореними, можливо, десь у добі первісних мисливців, себто 20–10 тисяч років дотепер.

Осягнути хронологічну далину багатьох українських звуконаслідувань можна завдяки санскриту. Прислухаймось лишень до українських слів гук, гул, гудіння і т. п., в яких мовним коренем є *гу*. Хіба не відлунює в оцьому *гу* той гул у природі, який чула первісна людина під час грому, після удару падаючих дерев, від звуків тварин? Оце наше праслово *гу* законсервувалося в наших доісторичних обрядових піснях

сонцепоклонницького походження: «Весняночко-паняночко! Де ти зимувала? Гу!». Тут *гу* виступає як загукування весни. Власне, наше гукати і постало із отого праслова *гу*, як і ряд інших українських слів: гудіти, гурчати, губи тощо. А в лексиконі індоаріїв наш правигук *гу* дав життя словам *ґгу* – кричати, гукати; *ґуду* — назва барана (той, що гуде); *ґгука* — назва сови (та, що гугукає).

У санскриті збереглося багато й інших пракоренів наших звуконаслідувань голосів тварин: *ір* — звучати (у нас — іржати); *рава* — ревіння; *ґга-га* — птиця (у нас га-га-га — голоси гусей); *кур* — курликати (у нас курли-курли — звук журавля); *кірі* — курка (у нас квочка кірічить) та ін. В українській мові є слова гундосити/мичати і гунька — стосовно жінки, яка говорить у ніс, а в санскриті заховалося звуконаслідувальне слово *гун*, яке передає (уявно) звук корови до теляти. Чимало винесених нашими предками до Індії звуконаслідувальних вигуків, що імітують голоси тварин, дали у лексиконі індоаріїв життя назвам певних тварин (хоч, може, ті назви були і в праговірках наших подніпровських предків). Саме таке звуконаслідування голосу кози *ме-е* спричинилося до виникнення санскритської назви кози *мека*, а уявлення наших предків, що ворона кричить *кар, ка-ка*, лягло в основу санскритських назв ворони *карката*, *кака*, як і уявлення наших предків, що папуга і цвіркун видають звуки *чир-чир*, прислужилось для виникнення санскритської назви папуги і цвіркуна — *чірі*. Наша імітація голосу зозулі *ку-ку* успадкувалася і мовою індоаріїв, там також спів зозулі означається вигуком *ку-ку*. Санскритське слово *ґава* зі значенням крик і той, хто кличе, звичайно ж, постало від праукраїнського відповідника, який у нас залишився у передачі звуків собаки гав-гав та у назві ворони ґава. Прадавність українських звуконаслідувальних лексем бурчати, гикати, кашляти, свистіти засвідчують їхні санскритські паралелі (відповідно): *бурбурана* — той, хто бурчить; *гікка* — гикавка (у нас є говіркове — гікалка); *кас* — кашель; *швас* — свистіти.

Приклади, що демонструють звуконаслідування наших предків, можна наводити й наводити. Ці звуконаслідування розвивалися, шліфувалися і нагромаджувалися у нашій мові ще з тих часів, коли людина, як вважали О. Потебня і Бодуен де Куртене, вчилася розмовляти у природи. Себто наша українська мова, як і кожна інша, законсервувала в собі певну кількість прамовних звуків, одиниць і явищ, які виникли десь

на самому початку мовотворення. Згадані О. Потебня, Бодуен де Куртене та й М. Марр доводили, що витоки сучасних мов губляться у первісних часах, у членоподільних звуках первісної людини. О. Потебня, зокрема, вважав, що «якби природа не навчила людину членороздільному звуку, то сама людина ніколи б не відкрила, у яке положення треба привести членороздільні органи, за допомогою яких нервів і як подразнити голос, аби отримати цей звук». А людина, за сучасними дослідженнями, перейшла на спілкування за допомогою мови десь 2 млн років дотепер.

Відлуння первісного збиральництва-мисливства в українській мові

За однією із наукових версій, людська мова з'явилась як результат трудової діяльності людей (Л. Нуаре, В. Вунд і ін.). Вважається (В. Нікольський, Н. Яковлєв та ін.), що людська праця позитивно вплинула на розвиток мови первісних людських колективів, спонукавши спілкуватися не окремими криками-повідомленнями, а вже цілими реченнями. Найранішим етапом трудової діяльності людей було збиральництво-мисливство. Про цей етап утвердилася думка як про привласнюючий спосіб господарки, коли людина лише брала у природи, а сама нічого не відтворювала. Є всі підстави припускати, що якась дещиця первісних мовних пракоренів, пов'язаних із технологіями і продуктами збирачів-мисливців, могла потрапити із палеолітичної доби до сучасних живих мов.

Первісні збирачі, мисливці і рибалки, як засвідчує археологія, створили певні знаряддя для підвищення продуктивності своїх потуг. Одним із методів мовознавства є розроблений західними ученими так званий метод «слів і речей» чи то метод «лінгвістичної палеонтології», згідно з яким між історією слова та історією означуваної тим словом річчю є певна залежність. Один із прихильників такого методу О. Шрадер наголошував: «Мовознавство має іти пліч-о-пліч із предметознавством. Слова і позначувані ними речі — нероздільні». Дехто із українських мовознавців вважає, що вивчення історії слова разом із історією позначуваної ним речі, себто застосування методу «слів і речей», може принести певні результати при з'ясуванні передісторії української мови, вивчення архаїчної

української лексики. Що ж, є всі підстави і потреба уважно придивитися до об'єктів уваги, знарядь і виробничих технологій наших подніпровських прапредків збирачів-мисливців, по можливості реконструювати доісторичні корені назв тих об'єктів, знарядь і технологій та й простежити їхній шлях в українську мову.

Тоді з'ясуймо, які продукти, знаряддя, технології уже знали первісні збирачі-мисливці. Сучасний англійський історик Н. Дейвіс пише про період збиральництва-мисливства таке: «Окрім мисливців-воїнів, які ходили на далекі виправи,.. деякі групи спеціалізувались... на рибальстві, збиранні морських продуктів, диких трав, горіхів». Українські археологи І. Винокур і Д. Телегін також стверджують, що «основним заняттям людей раннього палеоліту було збиральництво (плоди, ягоди, їстівні корені, гриби), а також полювання на тварин». Згідно даних згаданих щойно українських археологів, за часів збирачів-мисливців на українських землях було чимало заселених місць: «Територія сучасної України багата на знахідки періоду раннього палеоліту: досліджено стоянки поблизу сіл Лука-Врублівецька і Сокіл на Дністрі, в печері Кіїк-Коба в Криму, біля Житомира, а також поблизу сіл Королеве, Рокосів на Закарпатті,.. поблизу міст Амвросіївка на річці Кринка та Ізюм на Сіверському Дінці».

Отже, наші українські землі ще в добу первісних збирачів-мисливців були густо заселені діяльними, працьовитими людьми, які, звісно, творили нові мовні одиниці, удосконалювали, розвивали свою мову. А багато коренів витворених ними слів, правдоподібно, дійшло до наших днів. Адже те, чим займалися первісні збирачі-мисливці на сучасних українських землях — збиранням, збільшенням, накопиченням продуктів, себто — працювали, діяли, у санскриті позначається однокореневими термінами: *праці* — збирати, збільшувати; *працаяна* — збирання; *працiта* — накопичення; *працарія* — діяльність і ін. Та й санскритське слово *дія* і за звучанням, і за значенням тотожне українському — дія, а санскритська лексема *пгала* — поле є однокореневою із нашою — полювати. Он скільки вже тисячоліть живуть і примножують свої кореневі гнізда пракорені українських лексем праця, дія, полювання.

Можливо, що десь у добі первісних збирачів були витворені корені таких українських синонімів, як збирати, згромаджувати, купчити, кучити стосовно заготівлі горіхів, ягід, їстів-

них коренів і трав. Звернення до санскриту підтверджує доісторичне походження згаданих українських висловів. Так, санскритське *барг* перекладається — виривати, а санскритське *бгара* означає робота, маса, вантаж. Щось у цих лексемах та нагадує українські бери, брати. У санскриті є термін *грама* — громада, себто згромадження людей (громадити), а також — *куч* у значенні скучувати. Українські терміни, пов'язані зі збиральництвом: шукати, помічати, бачити у санскриті позначаються лексемами *вічі*, *вічакс*. Без сумніву, у цих санскритських лексемах зберігся пракорінь українських слів вічі (очі), вічко (зіниця ока), повіки. Зі збиральництвом в'яжеться санскритський термін *від*, що перекладається як знаходити, відшукувати. Оце *від* маємо в близькому до слів знаходити, відшукувати нашому ж слові довідуватися. Тут оте *від* уже обросло префіксом до- і суфіксом –уват. Українське слово грабкатися (у землі та листі), аби видобути корінці і гриби теж має початки десь у доісторичних часах, можливо і в добі первісного збиральництва: у санскриті законсервувалася лексема *удграбг* — вигрібати. Власне, й наш термін гриби походить від того ж таки мовного пракореня *граб*. У назві гриби взяло гору українське говіркове поплутування звуків -е- та -и-, то ж і вийшло гриби замість греби (від — гребти). Українці ще називають гриби словом губ'яки/губи за асоціацією із людськими губами. А саме слово губи наші прапредки витворили від пракореня *гу*, який зустрічаємо і в санскриті: *ґгу* — кричати; *ґгука* — гукати, кликати і ін.

Із українських назв грибів прадавність української мови засвідчують: боровик, головач, вовнянка, маслюк, мухомор, красноголовець, сироїжка, свинушка та ін. Жодних сумнівів немає, що назву *боровик* наші предки витворили від слова бір — старий сосновий ліс, де чи не найкраще місце для популяцій цих грибів. Кожен грибник може пригадати, як ідучи по гриби ще затемно, намагався обійти місця, де чути мичання і шарудіння, викликане паруванням лосів або, де кувікають поросята диких свиней — лосі і вепри при таких обставинах дуже небезпечні. До чого це все? Справа в тім, що бір десь у неоліті, правдоподібно, звучало як бгір, що й зафіксував санскрит: там *бгір* означає те, що навіює страх. Отже боровик-назва, очевидно, має ще неолітичне походження.

Великий гриб *головач* (він же дощовик) нагадує своєю формою людську голову, звідси і його назва. А наше голова про-

стежується теж у неоліті, бо в санскриті є слово *галава*. У тому ж таки санскриті знаходимо термін *вала*, одне зі значень якого — волосся. Хто бачив гриб *вовнянку*, добре знає, що його головка — волосата, ніби вкрита вовною. От вам і назва — вовнянка. І навпаки, гриб *маслюк* покритий зверху масним слизом. Звідси й назва того гриба, яка знаходить виразну паралель у санскриті: *мас/манса* — м'ясо, жир. У обох основах назви гриба *красноголовець* заховалися неолітичні мовні корені: слову красний/гарний у санскриті відповідає термін *крішна*, а про давність нашого голова йшлося вище. З отруйного гриба *мухомора* українці ще недавно робили масу, якою труїли мух. Певно, це робили й наші далекі предки. А запорукою прадавності назви мухомор є спорідненість коренів обох її основ із санскритськими словами: *макхі* — муха; *мара* — смерть; *марака* — мор; *марта* — смертний. На противагу мухомору українці визнають з-поміж грибів такого, що придатний для їжі у сирому виді — *сироїжку*. Закладене у другій основі слово їжа має виразну паралель у тому ж таки санскриті, де є терміни *ада/адана* — їда (процес поїдання); *яджна-дакшіна* — жертвопідношення та ін. Один із напівїстівних грибів наші предки назвали — *свинушка*, очевидно, пов'язавши цю назву зі словом свиня. А санскрит знає термін *паясвін* — молочний скот, у другій основі якого (*свін*), правдоподібно, і законсервувалося наше свиня. Можна, отже, заявляти, що розглянуті українські назви грибів постали ще десь у неоліті, в усякому випадку, корені їхні простежуються саме в тій добі.

У наших висловах викопувати, вигрібати (пальцями, паличкою) гриби і корінці із землі — слова копати, земля, корінь простежуються у доісторичних часах: українське говіркове купати (копати) має той же мовний корінь, що й санскритське *купа* — яма, криниця (викопані!), а наші земля, земний у санскриті, відповідно, передані термінами *кзам, кзем* і *кзам'я*. Українське слово корінь відповідає санскритському *крін* (згадаймо наше — хрін). Звичайно ж, первісні збирачі збирали під деревами різні плоди — себто падалиці. А санскрит дає підстави віднести корені слів дерево і падалиця до неолітичних часів: санскритське *дарава* — то наше дерево, а санскритські *пад* — падати; *паданка* — відпадати якраз і є однокореневими із нашим падалиця. Серед українських назв плодів, певно, доісторичне походження мають *груша і горіх*. Наше груша, правдоподібно, виникло від праслова гура (гуруша?), яке має

відповідник у лексиконах індоаріїв та шумерів: *гуру* — верхній, вищий (плід на верху). Та ж семантика і походження простежуються і в назві горіх: плід, що росте горі (вгорі). А в санскриті слово *гірі* означає гора. Наші предки-збирачі не могли, звичайно, байдуже обминути місця із запашними *медами*. Назва цього продукту десь і виникла у прадавній минувшині, адже санскрит знає терміни *мід*, *мадга*. Перший варіант назви зберігся в нас у другій основі слова ведмідь і в галичанській говірці — мід. Із медами як супермедонос пов'язана й рослина осот, назва якої складається із праукраїнського прийменника *о* та слова *соти* (о+сот). Предки вважали, що це рослина, яка росте побіля місць, де рояться бджоли й джмелі із їхніми медовими сотами-вощинами. Прадавність слова соти засвідчує санскрит своїм терміном *сата* — рій, зграя, численність. У первісному ведійському санскриті літера *-а-* часто передавала звук *-о-*, тож *сата* можна читати як сота.

Ми якось і не задумуємося, вимовляючи такі звичайнісінькі слова, як верба, туман, урожай, ураган і т. п., що вони складаються з двох основ, кожна з яких приховує в собі прадавні короткі форми лексем. Так і наше слово *ягода* — назва плоду, що належав до основних продуктів первісних збирачів, також складається із двох архаїзмів: *ягу+да*. Ці архаїзми десь у IV–II тис. до н. е. занесли наші подніпровські предки до витоків Інду і в санскриті вони законсервувалися у значеннях: *ягу* — живий, бадьорий, веселий; *да* — те, що дає, наділяє, постачає. Себто, ягоди наші прапредки розцінювали як плоди, що забезпечують життєдіяльність, силу-бадьорість. Чим вони і є в реальності. Про етимології та прадавність українських назв ягід малина, калина, ожина, бузина, боровиця (чорниця) можна судити, звернувшись до того ж санскриту. Скажімо, санскритський термін *мала*, окрім інших значень, ще й має значення ліс, а *малина* якраз і є лісовою ягодою. Українська назва *калина*, вірогідно, походить від спільного мовного пракореня із санскритськими словами *кала* — ніжний; *кальяна* — гарний, добрий, свято; *калья* — здоров'я, сила; *кала-кала* — пісня та ін. А оспівана в українських народних піснях і авторських поезіях калина дійсно виступає як ніжна, гарна, святкового вигляду рослина і цвітом, і ягодами. Згадаймо Шевченкове: «Зацвіла в долині червона калина, Ніби засміялась дівчина-дитина».

У тібетському санскриті є лексема *жінка* у значенні засіяне, оброблене поле. Правдоподібно, наші прапредки саме й витво-

рили такі слова, як жнива, женці, жінка від того пракореня *жін/жин*, який був занесений до Індії. А звідси й назва ягоди — *ожина*, себто ягода о жині (обробленому, вижатому полі), а й чи ягода о жнивах. Тут у ролі *о-переднього* виступає український архаїчний прийменник *о* зі значенням біля, при, що часто фігурує в українських обрядових піснях сонцепоклонницького доісторичного походження. Про прадавні початки назви ще однієї популярної в українців ягоди *бузини* можна судити, порівнюючи її мовний корінь із санскритською лексемою *буса*, одним зі значень якої є значення темний, що пасує до чорних, темних ягід бузини. Правда, у нашій назві звук *-с-* (засвідчений у санскриті) перейшов у звук *-з-*. Що таке відбувалося, бачимо на прикладі українських слів бусел (у Середньому Подніпров'ї) та бузько (у Галичині). Щодо назви *боровиця*, вона ж — і чорниця, то, звісно, її наші предки витворили від слова бір, про неолітичне походження якого йшлося вище.

Ведійські писемні джерела та й наші українські обрядові пісні сонцепоклонницького походження свідчать, що наші предки використовували чимало різновидів трав у якості їстівних, лікувальних і ритуальних. Зрозуміло, це спричинилося до виокремлення цих трав з-поміж інших через надання їм тих чи інших назв. А дані про властивості певних трав накопичувалися шляхом проб цілими тисячоліттями і передавалися від покоління до покоління, а так передавалися, успадковувалися й назви отих трав. Сучасні українські терміни трава, бур'ян, кущ, трина (січка) дійшли до нас із доісторичних часів, що засвідчує санскрит. Наприклад, наш архаїзм трина кілька тисяч років тому здолав шлях від Дніпра до Інду із нашими предками-колоністами Північно-Західної Індії: у санскриті законсервувалося слово *тріна* ще як багатозначне — трава, стебло, солома.

У слово *трава*, правдоподібно, наші предки первісно заклали дві основи тра+ва. Хронологічну глибину цих праслів прояснює санскрит, де лексема *тра* означає захищати, рятувати, а лексема *ва* — поширюватися, плести, зв'язувати. Ці санскритські значення підходять і до нашого трава: та, що захищає (можна заховатися в ній), поширюється по землі і заплітає (ноги). У Ведах доволі часто фігурує назва ритуальної трави *куштга*, яка співзвучна нашому — кущ. А мовний корінь українського *бур'ян* (те, що покриває землю, ґрунт), можливо, є той же самий, що й санскритського терміну *бгур* — земля,

ґрунт. Від цього пракореня *бгур*, правдоподібно, наші предки витворили й назву лікувальної рослини буркун. Друга основа нашої назви — кун співзвучна із санскритськими лексемами *куна* — частина лісу, узлісся, гай; *кун-джа* — кущі. Семантика цих санскритських слів збігається з природою назви нашого буркуну — бур'ян, що росте на узліссі кущем. Спостерігаючи, як тварини щипають певні трави, кущі, а чи й вигрібають із землі корінці, людина й собі пробувала дещо з того на смак і виділяла з-поміж нього смачне й несмачне, соковите й несоковите, солоне, солодке і т. п. Уже тоді й мусили з'явитися відповідні слова на означення всього того, в тім числі й для називання певних трав, як наприклад, *сировоїдка*. Саме таку назву дали наші предки одній із їстівних рослин, а хронологічну давнину її мовного кореня засвідчує санскрит, де є терміни *ада/адана* — їда (як процес), *яджна-дакшіна* — жертвоприношення та *яджна-пакша* — охорона жертовної їжі. Тут корені *ада, яджна* близькі до наших слів їда, їжа.

Хто виріс у селі, той пам'ятає, як діти в голодні роки споживали пасльони, калачики, лопуцьки та ін. Використання в їжі таких трав, певно, має тяглість ще з первісних часів та й назви тих трав, віриться, постали десь у доісторичних часах. Адже така, скажімо, назва, як *лопуцьки* має спільний корінь із кількома санскритськими лексемами, пов'язаними саме з їжею: *лопана* — рот (згадаймо українське лопати/їсти); *лоптра* — здобич. Цей же пракорінь *лоп* дав життя ще одній українській назві рослини — *лопатина*. Кореневища цієї рослини надзвичайно товсті і соковиті, а висушені підвищують чоловічу силу. І назва нашої їстівної рослини *калачики* має спільний мовний корінь із санскритськими лексемами *калья* — здоров'я, сила; *кальяна* — добрий, щастя і ін. Зрозуміло, аби виділити з-поміж трав придатні для їжі і непридатні, соковиті й несоковиті, витворити й поширити їхні назви потрібні були тисячі й тисячі літ. Ось у нас є назва несоковитої трави — *осока*, що дуже вже в'яжеться із санскритським терміном *асока*(у санскриті *а* — то заперечна частка, а слово *сока* — сік). Кілька назв трав витворили наші предки від слова солоний: солоней, солинець, солянка. Мовний корінь цих назв кілька тисяч років тому здолав шлях від Дніпра до Інду і дав життя санскритському слову *сола* — солоний. А їстівна рослина сачовиця, можна припустити, пов'язувалася нашими подніпровськими предками-збирачами із поняттям — насолода, а в тако-

му випадку санскритське слово *сач* — насолоджуватися засвідчує прадавність кореня назви цієї рослини. Як цінну траву мали наші предки у своєму раціоні і щавель, інша українська назва якого — *шева*, а санскрит дає підстави припускати прадавні початки мовного кореня останньої назви: у санскриті *шева* означає цінний, милий, дорогий.

Первісні збирачі не могли обійти увагою колоски чи то волоті диких рослин, скажімо, проса, вівса, ласуючи, захоплюючись ними. В українській мові є архаїзм *ряса* на означення волоті вівса, проса. Це наше ряса має прозорий відповідник у санскриті — *раса*, який окрім інших значень має значення смак, захоплення, чудовий, серцевина. Були в раціоні наших предків-збирачів і різні їстівні корінці. Запорукою прадавності терміну корінь слугує його санскритський відповідник — *крін* (згадаймо наше — хрін). Деякі, округлої форми, корені українці називають — *бульба*, а слово це, за В. Кобилюхом, тотожне і за змістом, і за звучанням санскритському — *бульба*, та, що видніється із землі. Серед їстівних коренів-бульб наші предки-збирачі, очевидно, знали *бараболю, ірницю, любку*. Лексикон індоаріїв уможливлює припущення, що українська мова успадкувала мовні корені цих назв із доісторичних часів: санскритські лексеми *барг* — виривати, викорінювати; *любг* — любити; *іра* — вода напрочуд в'яжуться із коренями назв згаданих рослин бараболя, любка, ірниця.

Вживаючи як їстівні певні рослини первісні люди, звичайно ж, не могли не зауважити і оздоровчу дію окремих із них при недугах. Про давнє використання нашими подніпровськими предками окремих рослин у якості цілющих свідчать рукописи Русі-України, що містять дані про наявність у волхвів-сонцепоклонників рукописних книг «Зільників». Про дуже давні традиції застосування трав з метою зцілення є, наприклад, чимало даних у судових справах XVIII ст. Так, Дубенський магістрат у 1742 році розглядав справу однієї міщанки, яка успішно виліковувала цілющими травами ревматизм, туберкульоз, кольки, трясцю, головні болі. А в 1710 році Кам'янець-Подільський магістрат розглядав скаргу міщанина про викрадення із його дому горщика із завареними зіллями, які призначалися для хворої дитини. Недаремно в українській мові деякі рослини, наприклад, називаються: гойниця, гойове листя (загоювали щось), ранник (від ран), дивосил, бождерево.

Чимало українських назв цілющих рослин приховує глибокі мовні корені, прадавність яких можна збагнути завдяки санскриту. Скажімо, у нашій назві *бождерево* обидві основи і за звучанням, і за значенням мають виразні паралелі у санскриті: Бог — *Багга*; дерево — *дарава*. А в назві *дивосил* перша основа див є однокореневою із санскритським словом дів'я — дивовижний. Цей же праукраїнсько-санскритський корінь бачимо і в українській назві іншої рослини — *дивина*. Згадана вище назва рослини *ранник* має той же мовний корінь, що й санскритський термін *врана* — рана. Ще одна українська назва рослини відкасник, правдоподібно, витворена нашими предками від того ж мовного кореня, що й санскритська лексема *кас* — кашель, а наші назви лікувальних трав материнка, мати-й-мачуха, маточник, поза сумнівом, постали від того ж мовного кореня, що й українське мати і санскритське *матар* — мати, матір.

Санскрит проливає світло на прадавність українських назв цілющих рослин *кровавник* та *заяча крівця*: там *крав'я* означає кров. За останньою зі згаданих трав закріпилися в нас і назви веснівка та ключики, а назви ці є однокореневими із санскритськими *васанта* — весна та *ґлюч* — ключ. А санскритські терміни *мадга/мід* у значенні мед; *лепа* — ліплення; *анкха/акші* — око; *родга* — родити уможливлюють висновок про доісторичне походження таких українських назв рослин, як медунка, липа, очанка, вороняче око, курячі очка, родовик. Кілька назв лікувальних рослин пов'язали наші предки із водою, вологою, росою, а інші, навпаки — із засухою: ірниця/ірний корінь, росянка, росичка, сухоцвіт, суховершки, сушниця, сухарики, суходревник. Мовні корені цих назв тисячі років тому здолали шлях від Дніпра до Інду і законсервувалися у санскриті: *іра* — вода; *раса* — роса; *шус* — сушити, *вішуска* — висушений. Той же шлях пройшли і корені українських назв цілющих трав стоголов, болиголов, тарка, тарник, таралишник, тарлабан, тарапунька, бо є спільними із коренями санскритських слів *галава* — голова; *тарна* — трав'яний; Тара — Зірка. Санскритсько-українські мовні паралелі віднаходимо і в українських назвах лікувальних рослин кульбаба, калган, галган. У санскриті є слово *кулі* — сім'я, рій, множинність, себто щось зібране докупи, а квіти кульбаби якраз і є зібрані докупи багато пелюсточок. Щодо мовних коренів *кал/кала* і *ган*, то вони дуже поширені у санскриті і є багатозначними.

Ще й у наш час у деяких українських хатах можна побачити пучки різних трав, що розміщені на покуті. В українській мові є архаїзм (за Б. Грінченком) *пакут*, що по-сучасному означає пучок трави. А от хронологічну глибину цього терміну та й сакральне його значення можна збагнути, звернувшись до санскриту, де слово *па* означає захист, а слово *кута* — це те, що і в нас куток. А українці у святому кутку зроду-віку ставлять ритуальну кутю і сніп жита. Отже, в нашому архаїзмі *пакут* заховався якийсь прадавній сакральний звичай наших предків. А про те, що наші подніпровські пращури використовували різні трави не лише для їжі та лікування, а й для принесення пожертвувань сонцепоклонницьким Богам, для ритуальних ватр, чарувань, гадань можна судити, знайомлячись із українськими доісторичними обрядовими піснями сонцепоклонницького походження та й із ведійською літературою. Ще в добу Трипільської цивілізації деякі рослини розглядалися як тотеми, обереги, адже в оздобленні трипільського посуду доволі частими є знаки дерева, колоска тощо.

Уявлення про рослин як оберегів, тотемів дійшло до наших днів — згадаймо прибирання українцями домівок різними травами і квітами (маювання) та вітами дерев (клечання) на Трійцю. А за даними етнографів, українці здавна мали звичай обтикати двері хлівів гілками осики для захисту худоби від нечистих сил. Та й аби буцімто уберегтися від русалок українці, за Номисом, використовували *полин*. У назві цієї рослини саме й заклали наші предки значення захист, адже мовний корінь *па/пал* зустрічається у санскритських термінах зі значенням захист, захисник. Уява наших предків відводила якусь особливу роль рослинам із назвою *тройзілля* — недаремно воно опоетизоване в народних піснях: «Ой хто мені тройзілля достане, Той зо мною на рушничку стане». Із коренем *трой* нам дісталося від предків кілька назв рослин: тройчак, тройноголов'як, тройняг, тройнячок, а хронологічну давнину їхнього мовного кореня засвідчує санскрит своїми лексемами: *трі* — три; *трая* — троякий; *трідіва* — тройнебо; *трішула* — тризуб; *тріншат* — тридцять і ін.

Згадане українське тройзілля уявлялось як *чар-зілля, гадай-зілля*. Ці вислови стосовно рослин ввійшли в український фольклор. Є в нас і реальна цілюща рослина із коренем чар — чарник, за якою закріпилася ще одна назва арніка. Сам же термін чар-зілля має прадавнє походження, як і його сан-

скритський відповідник *чару* — чарівничий, жертовна їжа. І згадане вище гадай-зілля у першій складовій назви має виразну санскритську паралель: *гад* — гадати, ворожити. Використання «чарівничих» особливостей певних трав для привернення уваги коханої особи оспіване в українських народних піснях: «на вечорницях дівки-чарівниці солому палять, зілля варять»; «Дівоча громада зіллє пізнала... А то зіллє — бедринец... загнати парубка у сивинець, А то зіллє — кокота... На парубки сухота». Факти використання чар-зілля зустрічаються і в давніх судових справах. За даними А. Силецького, у 1731 році Барський магістрат розглядав справу про наміри одного шляхтича відбити дружину в іншого шляхтича за допомогою відвару чемериці та інших спецій.

Про використання предками українців як ритуальних, сакральних багатьох рослин свідчить їхнє пошанування нашим народом з давніх-давен і закріплення за ними глибокого символізму, важливої емблематики. С. Килимник наводить список таких 50 рослин. З-поміж них варто виділити ласкавці, материнку, рожу, зірочки, маруну, руту, розмай, любисток, полин, ряст, трилич, братки, ірний корінь, м'яту, калину. За цими рослинами не тільки прадавні вірування, а й прадавнє походження їхніх назв, себто свідчення прадавності української мови. Адже мовні корені назв цих рослин успадкувалися санскритом, як успадкувався і їхній символізм санскритськими лексемами, але уже у вигляді семантики. Так, мовний корінь нашої назви квітів *ласкавці*, що в нас символізують згідливість, зближення, дружбу, відгукнувся у санскритському слові *лас* — ласка, пестити, обнімати. А вкладений українцями символізм материнської любові та дитячого здоров'я у квітку *материнка* зустрічаємо і в санскритському слові *матар* — мати, матір. Українське символічне значення квітки *рожі* — дівоча краса, любов — віднаходимо у санскритських однокореневих чи близьких із її назвою лексемах *рогіта* — рожевий; *раджа* — червоний; *ракта* — закоханий, гарний, червоний; *раґа* — любов, пристрасть, червонуватість. Символ спокою, закріплений нашими предками за квітами *зірочки/зірки*, можна уявити і в санскритській лексемі *Джар'я* — Зірка, адже Зорі на Небі у нашому фольклорі пов'язуються зі спокоєм. Українська емблема гіркого життя, туги — квітка *рута* своєю назвою один до одного збігається із санскритським словом *рута*, у якому теж закладений отой негативний зміст: наздужання, хвороба. До того ж рута, за

І. Носалем, є отруйною, себто викликає нездужання, хворобу. Наша назва квітки *маруна* як емблеми родинних клопотів і в санскриті має відповідники у кількох словах зі значенням смутку: *мар* — умирати, гинути; *мара* — смерть; *маракa* — мор, чума. Виділена С. Килимником квітка *розмай* вважається в нас приворотною, що підтверджує така пісня: «Біжи, дівко, до гаю, Вкопай зілля *розмаю...* Іще корінь не вкипів, А вже козак прилетів». Отже розмай для дівчини приносить радість. Оцей зміст радість віднаходимо у санскритських словах *мая*, *майо*, що є співзвучними основі май — назви квітки розмай.

Відомий український лікар-травник І. Носаль пише: «Дивосил і барвінок, рута і любисток, калина і хміль — це рослини, які широко ввійшли в стару українську поезію і зв'язуються з чарами і любовними приворожуваннями». Оці, згадані Носалем, назви рослин мають прадавні мовні корені. Так, у назві *дивосил* перша основа *див* є однокореневою із санскритським терміном *дів'я* — чудовий, дивовижний, божественний. Цей же дивосил, за М. Максимовичем, розцінюється в народі як приворотне зілля під іншою назвою — *оман/воман*. Мовний корінь *ман* також простежується у доісторичних часах — у санскриті цей корінь зберігає з-поміж інших значень ще й значення манити/приваблювати, про що свідчить санскритське слово *маніка* — коштовність (приваблює ж!). Власне, у санскриті є тотожний нашому термін *оман*, що означає прихильність, допомога, захист, друг — усе якраз і розкриває семантику приворотного зілля. Згадана Носалем назва *барвінок*, цілком можливо, є однокореневою із санскритськими словами: *баргіс* — підстилка зі священної трави; *барг* — рвати, рости. Себто, нашими предками отой вічнозелений первоцвіт-барвінок розцінювався як ритуальна рослина. А ще барвінок у нас — емблема добрих духів. Щодо *любистку*, то і його мовний корінь віднаходимо у санскриті: *любг/любг'яті* — любити. Цей же прадавній мовний корінь заклали наші предки у назву «чарівної» рослини *нічна любка/нічниця*. А наше ніч, що тут зустрічаємо, знаходить виразний відповідник у тому ж таки санскриті: *ніча/накта* — ніч. Від цього пракореня наші предки вивели й назву цілющої рослини — *нічна свічка*, у другій складовій якої (свічка) простежується мовний корінь трипільських часів: санскрит знає термін *швіт* — світло, білизна.

Розглянуті щойно рослини в народі називали приворотними. До таких належав наприклад, зозулинець, інша назва

якого — *дурець*. Очевидно, наші предки назвали так цю рослину (дурець), бо вона «задурювала» особу, давала імпульс до любощів. Корінь цієї назви тотожний санскритському *дур*, що крім інших значень, ще й має значення дурість, дурний, поганий. Якщо приворотні зілля мали допомогти привернути увагу певної особи, то відвернути увагу небажаної особи мали зілля відворотні. Про прадавнє походження мовного кореня *ворот* обох наших термінів можна судити, порівнюючи його із близькими санскритськими коренями *варт/врат* у словах *паріварт* — повертатися; *парівартай* — повертати; *віварта* — водоворот; *врата* — повернення; *віварт* — вертітися, повертатися; *апаварт* — відвертатися. Із цим пракоренем *ворот* в українській мові є назва трави приворотень. А до відворотних трав наші предки зараховували рослину із назвою шанта, про відворотну дію якої співається в наших народних піснях: «Я старого з давніх літ не любила... Єго слідище шантою обсадила... Єму за шапище шантище натикала»; «Дівонька плаче, за старого не хоче, Бо за старого ідучи, З шанти вінки в'ючи». Ця наша назва шанта і за звучанням, і за значенням повторюється у санскритських словах: *шанта* — душевний спокій; *шанті* — тиша, смерть. Поширеність лексеми шанта на українських землях засвідчують чимале число закарпатських прізвищ Шанта, назва потоку Шантин у басейні Тиси, назва полонини Шанта/Шантя.

Окрім розглянутих українських назв рослин у нашій мові ще є чимало інших назв, корені яких кілька тисяч років тому здолали шлях від Дніпра до Інду і там законсервувалися у санскриті. Себто корені ті зайвий раз засвідчують прадавність української мови. Наприклад, поширена під хатами українців дивовижна ранкова квітка *кручені паничі* і в першій, і в другій складовій назви має спільний корінь із санскритськими термінами *крунча* — кручений; *пан* — дивовижний, чудовий. Від останнього прадавнього мовного кореня наші предки витворили й назви рослин панва і панова. У доісторичних часах губляться українські назви таких рослин, як балабан, талабан, талій, тала. Корінь *бан* перших двох назв є спільним і для санскритських слів *бан* — швидкий, сила; *бана* — очерет, стріла. А корінь *бала* має відповідник у санскритських словах *бала* — сила; *баладаван* — бик; *бала-джа* — купа зерна та ін. У санскриті збереглися первісні значення кореня *тала* (наші назви — талій, талабан, тала) — санскритське *тала* означає

поверхня, рівнина, долина. Виразні мовні паралелі мають у санскриті українські назви рослин самостій та сідач, адже їхні корені не тільки продуктивні, а спільні і в українській мові, і в санскриті. В останньому, зокрема, є лексеми *стійя* — стояча вода; *стга* — стояти; *сад* — сидіти; *садас* — сидіння; *садін* — той, хто сидить на коні (вершник); *садман* — місце сидіння та ін. Українські назви рослин шарай, шарило, певно, пов'язані з болотистою місцевістю, адже санскрит знає однокореневе слово *шара* у значенні очерет, вода. Дещо затуманений мовний корінь таких українських назв рослин, як *сваривець* і *сварник*. Але звернення до санскриту допомагає простежити і значення, і хронологічну глибину кореня *свар*, який у санскриті є багатозначним: то й Сонце, Небо, блиск, то й голос, звук, то й придиратися, лаяти. Очевидно, наші рослини сварник, сваринець отримали свої назви за їхню сонцелюбивість.

Прадавнє повір'я збереглося в українців про життєдайну силу рослини-первоцвіту із назвою *ряст*. За С. Килимником, ряст в українців є символом довголіття. І М. Максимович записав повір'я із народних вуст, що для того, аби довго жити, українці топчуть ряст. Про це співається і в народній пісні: «Топчу, топчу ряст, ряст, Через рік Бог дасть, дасть». «Топчи, топчи ряст!» — виголошується і в українській приказці. Корінь назви цієї рослини маємо у наших словах ряса — волоть певних рослин; рясно, рясити — густо вродити. Значення цих висловів відтворюють природу самого рясту — рослина із великими волотями квітів, що густо покриває землю. Але, може бути, що до виникнення назви ряст спричинилися оті високі почуття замилування, а ще прихильності, які викликає в душах людей весняна краса та й життєдайна символіка рясту. Адже у санскриті є слова *ряса*, яке окрім інших значень ще й зберігає значення замилування, прихильність. До того ж, ряст був у наших предків-сонцепоклонників рослиною-тотемом. Недаремно ще в добу Русі-України на українських землях було поселення Рястовець.

Улюбленою квіткою українців здавна є й інша рослина-первоцвіт із назвою *горицвіт*. Дехто припускає, що назва горицвіт постала від слова горіти, хоч, якщо врахувати, що ці квіти зацвітають весною на пригірках, з яких тільки но зійшов сніг, то, можливо, назва підказує, що то цвіт гори. Тоді назва ця має прадавній, спільний мовний корінь із санскритським терміном *гірі* — гора. Популярною в українців є квітка із дещо затуманеною назвою *мальва*. Та назву цю можна легко виясни-

ти завдяки санскриту, де є терміни *мала* — поле та *ва* — поширення. Себто мальви — то квіти, що поширені в полях, чим вони й були в дикому стані. Популярна в нас рослина *м'ята* теж отримала свою назву від прадавнього мовного кореня. Назва ця, без сумніву, походить від спільного українсько-санскритського кореня *матг* із дієслівним значенням м'яти.

Про прадавність українських назв рослин салата, снігурка, свистуля, жовтогарячка свідчить все той же санскрит своїми термінами: *шалата* — недозрілий (зелений); *сніг* — бути липким, клейким; *швас* — свист; *гарі* — жовтий, бурий. У ведійській мові законсервувався й мовний корінь українських назв рослин псинка, псячка, псяга, псячий язик: санскритське *пса* — це те саме, що й наше пес. І українська назва рослини *мишій* зелений (мишача трава) знаходить виразну паралель у санскритському слові *муша* — миша. Серед українських назв рослин є й *калюжниця* болотна, у якій перша складова тотожна санскритському терміну *калюша* — калюжа. Рослини *приземок*, *відземок* своїми назвами, звичайно ж, пов'язані з нашими словом земля, а українські земля, земний мають відповідники у санскриті *кзем*, *кзам*, *кзам'я*. Оригінальні українські назви трав сестрики та братки, звісно, походять від слів сестра і брат, яким віднаходяться тотожні терміни у санскриті — *свастрі* і *бграта*.

Напрошується висновок: уже в найранішу епоху людської діяльності наші подніпровські предки-збирачі, займаючись збиранням плодів, ягід, грибів, різних трав, витворили на означення усього того відповідні терміни, чимало коренів яких успадкувалося українською мовою. Що зайвий раз підтверджує прадавність української мови.

За даними археологів для людей кам'яного віку основним джерелом життєзабезпечення окрім збиральництва було й полювання на тварин. Мисливство як продуктивний спосіб здобування засобів для існування збереглося ще і в неоліті, коли на наших землях процвітала Трипільська цивілізація (VI–III тис. до н. е.). Про значне поширення у трипільські часи полювання на дичину свідчать цифри, що їх наводить археолог О. Журавльов: у окремих поселеннях трипільців кістки диких тварин становлять майже 60% від загальної кількості кісток ссавців. За Журавльовим, серед впольованої мисливцями-трипільцями звірини олень становив у окремих поселеннях від 18% до 47%, сарна — від 4% до 37%, тур — від 2% до 13%, вепр — до 29%,

ведмідь — до 1,7%, бобер — від 1% до 25%, куниця — від 1% до 6%.

«Мисливець». Трипільська теракота. *Володимирівка*

Оця «любов» неолітичних мисливців до певних видів звірини надовго закарбувалася у пам'яті їхніх нащадків. Бо, мабуть, цим можна пояснити те, що в сюжетах полювання українських обрядових пісень сонцепоклонницького походження найчастіше виступають саме перераховані щойно тварини: «Поїдемо ж ми в чистеє поле... За чорним *туром*»; «Ой крикнула вна на свої слуги... Чей спіймайте дивнеє звіря *тура-оленя*»; «А в том дубові... у корені чорни *бобри* на шубоньку». Цей збіг найчастіших неолітичних мисливських тварин і оспіваних тварин в наших обрядових піснях засвідчує дуже давнє походження назв тієї звірини та й самих обрядових пісень із мотивом полювання.

Збираючись на свій промисел неолітичні мисливці могли називати той захід словами, що були однокореневими із нашими лови, облава та їхнім санскритським відповідником *лава*. Великий гурт мисливців, звісно, мав свого ватажка, називаючи його, можливо, словом, яке мало корінь вод, бо такий спільний корінь є в нашому терміні провідник та санскритському терміні *водгар* — провідник; той, хто веде. За М. Максимовичем, українські косарі називали того, кого обирали з-поміж себе за старшого, отаманом. Тож і ватажок первісних мисливців міг називатися — отаман, тим більше, що таке слово отаман маємо у санскриті, яке витлумачується як ватажок. А може неолітичні мисливці називали свого ватажка *кий*, *киятата*, адже у санскриті ці слова вживаються на означення понять провідник, провідний тато, старшина роду. Міг мисливський ватажок і мати назву однокореневу із українським гетьман та санскритськими *гетуман* — той, хто спонукає і *гатіман* — хто обдумує наступ. Врешті, як би не називали свого ватажка неолітичні мисливці, але він, зрозуміло, мусив виділятися досвідом, силою, доблестю. Таку людину індоарії величали *балвіра*(*бал* — сила, *вір* — герой). Оце балвіра є словом праукраїнським, можливо, й говірковим якогось нашого регіону трипільських часів. Бо, за С. Наливайком, лексема балвір збереглася в українських прізвищах: Балвір, Бальвір, Балбир, Балбиренко.

Вважається, що одним зі способів полювання первісних мисливців був спосіб заманювання звірів найближче до засідки на імітовані звуки тих звірів. Мисливці, звісно, робили засідку, затаївшись у кущах, а чи й у схованках із віток дерев. Така схованка могла називатися однокореневим словом із нашим затаїтися, бо у санскриті знаходимо термін *утайя* — хижина із листя. Викрикування-імітація звуків тварин, себто крик, має виразний відповідник у санскриті — *кріка*. Що то за викрикування? У наших говірках знаходимо вигуки-звернення до корів — мань-мань, маня-маня, балай-балай, ґгу-ґгу, му-му, а давність їхню засвідчує санскрит, у якому *ман-ман* означає прохання; *самані* — збиратися; *бала* — балакати; *ґгу* — гукати, кликати. Коней, кіз, овечок первісні мисливці, можливо, підкликали вигуками, якими й нині українці кличуть цих тварин: маш-маш, бе-бе. Близькі до цих вигуків слова віднаходимо у санскриті: *макш* — швидко; *бекура* — голос, звук. Очевидно, саме первісні мисливці вигадали вигуки для кликання качок (тась-тась) і курей, тетеруків, куріпок і журавлів (кура-кура) адже санскритські слова *таса* — плигання (плигайте сюди!), *кур* — курликати і за звучанням, і за значенням дуже підходять для вияснення прадавності згадуваних українських вигуків. Можна й припустити, що первісні мисливці витворили для підкликування тварин і такі звуконаслідування їхніх голосів: му-у, рику-рику (корова), ме-ке-ке (коза), ба-ба-ба (баран), рох-рох, хрю-хрю (свиня), га-га-га, гел-гел, ге-ге-ге (гуска), ко-ко-ко, кво-кво, тю-ун-тю-ун (курка) тощо. Такі вигуки саме й зафіксовані українськими народними казками про тварин, а казки ті, припускають, мають початки в епосі первісного мисливства.

Первісні миливці, як гадають, вдавалися до таких хитрощів, як імітація голосів тварин спеціальним вабиком-інструментом у вигляді лука із натягнутою струною-жилкою. Той вабик ще й донедавна в українських мисливців називався бандурка. Саме про таку бандурку, як вважає В. Давидюк, мовиться у нашій казці «Котик і півник», якою котик виманив увесь лисячий виводок, аби знищити. Слово бандурка — неолітичного походження: перша його основа *бан* у санскриті означає швидкість, а друга — *дур* має кілька значень, в тім числі й дурити. Серед хитрощів первісних мисливців було ще й правило — не називати справжньої назви звіра, аби звір не підслухав, що збираються вполювати саме його і не насторо-

жився. Така підміна називається ефемізмом. Припускають, що мисливці вживали ефемізми: щодо вовка — «старий», вепра — «дик», лисиці — «довгомуд». Та й ведмідь/медвідь, очевидно, то не справжня назва того звіра, а ефемізм — той, що відає/знає, де є мед. Обидві основи цієї назви є неолітичними, бо санскрит має слова *веда* — знання; *відья* — відьма; *мадга/мід* — мед. До речі, слово мід є говірковим у Галичині. Можливо й назва білка — то лише вигадана первісними мисливцями підміна реальної колись назви того звірка. У санскриті є слово *біла* — дупло, а білка якраз і живе у дуплі (та, що живе у дуплі).

Іншим видом полювання у первісних мисливців була облава на звіра. Картини такого полювання зустрічаються у наскельних малюнках ще кам'яного віку. А запорукою прадавності нашого — облава слугує санскритський вислів *лава*, що перекладається як лови. Пересування первісних мисливців, можливо, означалося словом іти, адже у санскриті є його відповідник — *іті* (рухатися), а в мові індійських ораонів є термін *дзіба* — іти(чим не дибати?) Пересування первісних мисливців могло ще називатися галити, адже в українській мові є саме такий архаїзм у значенні поспішати, а в санскриті віднаходимо термін *гал* — іти. Принудити звіра вискочити із лігва, нори, може, означалося словом, близьким нашому принуджувати, бо санскрит приберіг лексему *нуд* — виганяти. Та й наше потурити/погнати має виразну паралель у санскритському слові *тур* — гнати. Санскрит знає й терміни *дра* — тікати і *драпі* — той, хто спонукає тікати. Тут згадаймо наші — драпати, дати драпака, що можна віднести до тварини, яка тікає. А наше тікати має однокореневий відповідник у санскриті — *тік*. Первісні мисливці мали уже собі й помічника — прирученого ще 20–25 тисяч років дотепер пса. Назва того помічника, вірогідно, звучала так, як і в нас нині — у санскриті є слово *пса* — пес.

Неолітичні мисливці могли вигнати тура, оленя, вепра, сарну та ін. У неолітичних назвах цих тварин, найвірогідніше, були ті ж мовні корені, що і в сучасних їхніх українських назвах. Адже наші предки винесли до Індії, на Перське Нагір'я та Апенніни слова однокореневі із сучасними нашими назвами тих тварин. Так, назва дикого бика-тура у індоаріїв звучала *тор*, у аріїв Перського Нагір'я — *тур* (у них були й географічні назви Тура, Туран). Було, очевидно, слово *тур* і в пелазгів, бо одну зі своїх річок вони називали Турія, а місто —

Туріос. Назву потужної тварини тура можна вивести із санскритського слова *тур'я* — потужність, сила. У індоаріїв олень із гарною, приємною шерстю називався *пріяка*, від їхнього ж *прія* — приємний. А корінь тут — праукраїнський. У індоарійському терміні *паясвін* — молочний скот, здається, зберігся корінь нашого слова свиня. У Галичині є річка Бібрка, назва якої, звичайно ж, пов'язана із бобром-тотемом. На походження назви бобра може пролити світло санскритське слово *бабгру* — коричневий. Себто назва походить від кольору хутра того звірка, як, скажімо, назва голуба — від голубий/сизий.

Для первісних мисливців бажаною здобиччю була сарна/коза. Відповідник нашому сарна законсервувався у санскриті: там *сарна* — те, що і в нас. Слово коза вважається в українській мові недавнім, а санскрит приховав, правдоподібно, наші найдавніші назви тієї тварини: *цапра*, *мека*, *букка*, адже корені цих санскритських термінів є в українській мові: цапурка — говіркова назва кози; мекати (коза мекає); буцатися (битися рогами, лобом). Відлуння пошуків мезолітичними мисливцями куни/куниці знаходимо в українському обряді сватання, коли свати заявляють про пошуки слідів куниці. А українська назва куниці, можливо, має спільний корінь із санскритськими словами: *куна* — частина лісу, узлісся, гай; *кун-джа* — кущі. Все ж таки — лісове звірятко. Із птаства первісні мисливці могли не оминати гусей, качок, тетеруків, куликів, куріпок та й, певно, називали цих пернатих термінами однокореневими із сучасними українськими їхніми назвами. Адже у санскриті є слова: *гусья* — те, що видає звуки; *ганса* — гуска; *тітіра* — тетерук, куріпка; *куліка* — кулик; *плава* — качка (чим не наше — плаваюча птиця?). Окрім того санскрит знає термін *качха* — болотна місцина, а качка якраз і є болотною птахою. Взагалі ж усе, що стосується дичини, у санскриті називається *марга*, а мисливець — *маргаган* (дослівно — дичини убивця). Тут згадаймо українське говіркове марга/маржина у значенні худоба. Санскрит зберіг слово *дічья* — чужий, корінь якого, правдоподібно, закладений і в українському терміні дичина.

Переслідуючи тварину, яка бігла скачками, виляла, плутаючи сліди, первісні мисливці, зрозуміло, метали, шпурляли у неї стріли, списи. Прикметно, що санскрит приберіг слова *плутава* — рух скачками; *вілі* — розходитися, зникати (чим не — виляти?); *спгур* — метати (чим не — шпурляти?); *шула* — стріла, спис; *шріка* — стріла. Ще одна санскритська

назва стріли *бан* і санскритський вираз *банапхар* — пронизуючострілий мають однакові корені із українською назвою яструба *балабан* (у другій основі) та українськими прізвищами Банбир, Банбиренко. Повністю назва балабан, якщо врахувати санскритські відповідники, звучить як сильно (дуже) швидка птиця, бо санскритські *бала* — то сила; *бан* — швидкість. Українські мисливські терміни, пов'язані із добиванням пораненої тварини, її кров'ю, смертю, розділенням її трупу на шматки м'яса та ін., простежуються чи не в тій же добі первісного мисливства, а що в IV–II тис. до н. е. — то це незаперечно. Адже саме тоді наші подніпровські предки винесли мовні корені таких термінів до витоків Інду, де вони й законсервувалися у санскриті: *труп* — убивати; *шур* — бити (у нас — шуркати, шурнути); *руш* — ранити, убивати (у нас — порушити, не руш!); *врана* — рана; *рава* — рев, ревіння; *нірава* — беззвучний; *марана, мрітью* — смерть; *луп* — лупити (здирати шкуру); *сік-гала* – гострий, лезо (чим — не сікти?); *меша* — хутро; *мока* — здрана шкура (мокра?); *крав'я/кравас* — кров; *манса* — м'ясо та ін. Відомо, що мисливці північних народів Росії п'ють кров деяких упольованих тварин. Очевидно, це робили і подніпровські первісні мисливці, адже в українській мові є архаїзм паюха — кров. А прадавність цього архаїзму засвідчують однокореневі санскритські слова *па* — пити; *пая* — пійло, напій. Цікаве слово *руда* — кров законсервувалось у мові шумерів, а в українській мові теж є архаїзм руда — кров. На подніпровській прабатьківщині індоаріїв живе їхній мовний корінь *ган* (знищувати, убивати) в українських словах салган — бойня для скота; ураган — Сонця убивця (дослівно); ганити — паплюжити, зневажати.

Окрім мисливства і збиральництва найдавнішими засобами підтримування життєдіяльності у первісних людей була і риболовля. У терміні риболовля корінь *лов* має доісторичне походження, адже нашому лови відповідає санскритське *лава*. Той же санскрит на означення поняття риба знає термін *міна*, семантика якого звузилась в українській мові, залишившись у назві єдиної породи риб — минь. Звісно, первісні рибалки, затіваючи довготривалу риболовлю, облаштовували місце своєї стоянки. В українській мові, за Б. Грінченком, місце стоянки рибалок та їхнє тимчасове житло мають назву домаха. Термін цей, зрозуміло, походить від нашого ж таки слова дома, дім, які простежуються у доісторичних часах. Адже у

ведійській мові віднаходимо лексеми *дам* — дім; *дама* — дома, житло. Та й наше стоянка має спільний мовний корінь із санскритськими термінами *стгана* — стоянка; *стга* — стояти.

Первісним рибалкам, звичайно ж, було зручніше ловити рибу у мілководних водоймах, а найкраще — у стоячій воді. Хронологічну глибину українського слова вода засвідчує санскрит, де законсервувалися терміни *уда* — вода і *вада* — річ/мова. Стосовно останнього санскритського терміну, то українське річка/вода має цупкий зв'язок із тим санскритським вада — річ/мова, бо наші предки уявляли, що вода рече/говорить. Щодо стоячої води, то цьому українському вислову відповідає зрозуміле нам санскритське слово *стійя* — стояча вода. Український термін потік також виник у доісторичні часи, адже він однокореневий із санскритським *тік* — утікати. І що прикметно, співзвучне слово нашому терміну потік зустрічається у лексиконі аріїв Перського Нагір'я: *пуітік* — первовічний потік. Запорукою прадавності нашого слова джерело є санскритські терміни, що і за звучанням, і за значенням збігаються з ним: *джера* — потік, водопад, річка; *джірі* — вода, що ллється. І вода, що спливає самопливом, виражена у санскриті зрозумілим для українців терміном — *самплава*. Тут бачимо корінь плав, який в'яжеться із українським плавати (риба плаває). Та й знає санскрит терміни *плавана* — плавання; *плаваті* — плавати.

Дуже архаїчні мовні корені можна простежити в українських назвах деяких риб — їх подибуємо і в мові Вед, і в мові «Авести». Скажімо, українська назва невеличкої мілководної рибки — пічкур є однокореневою із нашими піч, пічурка та санскритськими *пач* — пекти; *пачана* — приготовлена (у печі) їжа; *паква* — печений, жарений; *пакті* — варена їжа. Слова піч, печера, пічурка, пекти є одного пракореня, хоч семантично віддалені з причини їхньої прадавності. Там же у мові індоаріїв віднаходимо слово *піс* — пісок, що збігається своїм коренем із коренями українських назв рибок піскоглід, піскозоба. Вірогідно, доісторичне походження має і українська назва риби талавірка, про що можна судити із санскритської лексеми *тал*, що перекладається як поверхня, глибина. І друга основа назви талавірка (вір), можливо, є однокореневою із санскритськими *віруч* — сяяти; *вірока* — світло, блиск; *вірадж* — блистіти. Із поняттями блискучий, швидкий, певно, пов'язані українські назви риб тараня і таранник, бо санскритське *тара-*

на по-українськи означає Сонце, швидкий. Очевидно, можна заявляти про доісторичне походження наших назв риб головатиця і головач (він же — глюч), які є однокореневими із санскритськими лексемами *галава* — голова і *ґлюч* — ключ. Цікавою і прадавньою можна вважати українську назву риби виз. Ця риба іноді виступає як світотворча сила в українських обрядових піснях, буває і в парі із соколом: «Гой у тих кудрях сив сокіл сидит, В Дунай ся дивит, там *виза* видит, з *визом* говорит. Гой ци тепер так, як *зпервовіку*?». Така ж риба-світотворча сила із близькою до нашої назвою *ваз* фігурує у міфології аріїв Перського Нагір'я.

Як і чим могли ловити рибу первісні рибалки? Найпростіше — руками, як це роблять і нині сільські дітлахи. Для того перегачується потік, а коли вода спливає з другого боку гатки, то в ямах, калюжах зовсім легенько вибирати рибу руками. Пов'язані із такою технологією мовні корені термінів могли успадкуватися українською мовою із первісних часів, що засвідчує санскрит, де є слова *гадга* — брід, мілина (чим не гатка?); *яма* — яма; *калюша* — калюжа. Могли первісні рибалки ловити рибу і з допомогою лозових вмістилищ на зразок наших кошіля, кошолки. І нині в обігу рибалок вживається термін півкошик, себто плетений пристрій для вилову риби. Прадавність назв таких наших вмістилищ засвідчує санскрит, бо в ньому існує слово *коша* — вмістилище. Аби загнати рибу у кошик первісні рибалки могли використовувати щось на зразок бовта, яким били, збовтували воду. Такий бовт і нині у рибалок називається ганька. Мовний корінь цієї назви має відповідник у санскриті: *ган* — бити, убивати. Впійману рибу, звісно, скидали у якесь вмістилище, а й чи викопану і наповнену водою ямку. Українські рибалки дали назву саж лозовій корзинці, у яку кидають (саджають) спійману рибу. А назва сажалка стосується невеликої водойми, в яку запускають рибу, для нагулювання маси. Ці наші слова саж, сажалка мають прадавній корінь, що засвідчують санскритські лексеми *сад* — той, хто сидить; *садана, садас* — сидіння; *садман* — місце сидіння.

Із початками металовиробництва (а було те ще в неоліті) рибалки могли здобувати рибу з допомогою металевих зубців, закріплених на довгих жердинках. Українські рибалки назвали такий тризубий пристрій сандоля, двозубий — сандова. Мовні корені цих назв, очевидно, давні, адже санскрит знає слово *сан*, яке зокрема, має значення досягати і здобуток, а

наше слово тризубець є співзвучним санскритському *трішула* (*шула* — то наші шило, стріла, спис). Поза сумнівом, первісні рибалки заготовляли рибу і прозапас, отже її сушили. Можливо, у мовленні первісних рибалок уже був мовний корінь, що дав життя слову сушити. Адже у санскриті надибуємо лексеми *шус* — сушити і *вішушка* — сухий, висушений. Здавна у нас пристрій, на якому сушать рибу, називають богун. Вірогідно, ця лексема така ж прадавня за походженням, що й санскритське *бгага* — багатство. Адже риба, звісно, була багатством для первісних людей.

Отже довготривала трудова діяльність первісних мисливців та рибалок спричинилася до витворення спеціальних назв об'єктів мисливства та риболовлі і термінів на означення відповідних знарядь і технологій. А ті назви і терміни були однокореневі чи й тотожні із розглянутими вище українськими архаїзмами та санскритськими лексемами, які мають свої відповідники у сучасній українській мові. Себто значна частина нашої мисливської і риболовецької лексики сягає доісторичних часів.

Вплив Великої неолітичної революції на розвиток мови подніпровських предків українців

Довготривала діяльність первісних збирачів-мисливців, їхні спостереження за рослинно-тваринним Світом, врештірешт, привели їх до поступового переходу від привласнюючого способу життєзабезпечення, себто повної залежності від природи, до відтворювального способу господарки: окультурення та вирощування найцінніших зернових та бобових рослин, приручення і розведення в домашніх умовах промислових тварин. Людина, отже, навчилася сама себе забезпечувати постійними добротними харчами, одягом, житлом. Це започаткувалося, за даними дослідників, у часи неоліту. І ті позитивні зрушення в житті тодішніх людей сучасна наука умовно називає — Велика неолітична революція. На теренах України у той період якраз процвітала Трипільська цивілізація.

І вже у ті часи, як з'ясували археологи, насельники українського Подніпров'я розводили окрім великої рогатої худоби ще й свиней, овець, кіз та різну птицю. А найвищою цінністю у наших предків-трипільців вважалися корови й коні. Про це дізнаємося зі славенів «Ріґведи»: «Дай нам, о Індро, надію (у

вигляді) корів, коней, тисячі прекрасних благ»; «Багаті кіньми, багаті коровами (Зорі), що все знаходять»; «Усіх Богів, ти Ушас, привозь... Дай нам володіти коровами, володіти кіньми». Довготривалі великі зусилля наших подніпровських предків, затрачені на приручення диких тварин, потягли за собою і збагачення їхнього активного словника.

Мовознавство зараховує назви тварин до найстаровиннішого мовного фонду. У наших неолітичних подніпровських предків загальна назва великої рогатої худоби, можливо, означалася таким же терміном, як і в нас нині — худоба, адже у санскриті є тотожне слово — *гудобга*. А може, та назва звучала *го*, *гона*, бо такі слова віднаходимо у лексиконі індоаріїв у значенні корова, бик, худоба. А ще в санскриті є терміни *гава/гавайя* у значенні бик. Тут доречно згадати наші слова гов'ядина та галичанське гов'ядо (велика рогата худоба). Цей же корінь *го*, на думку С. Наливайка, залишився в українських прізвищах Гоп'я, Гоптар.

У аріїв Перського Нагір'я на означення поняття худоба був термін *пашу*, а в лексиконі індоаріїв — терміни *паш* — пасти і *паша* — паша, які і за звучанням, і за значенням співзвучні нашим словам, пов'язаним із тваринництвом. Назва молочної худоби у санскриті звучить *паясвін*, де *пая* — пійло, а *свін* — худоба. Друга основа того терміну, можливо, залишилася у нашій мові як назва свині. Стосовно худоби ще з доби Русі-України в українській мові є терміни животина і живло. Тут маємо мовний корінь ще трипільських часів, адже санскрит знає лексеми *джів* — жити; *джіва* — живий. З-поміж молочних тварин неолітична людність українських земель виділяла корову, певно, й дала таку назву тій тварині, бо в санскриті слово *ка* означає голова, а слово *рава* — рев, ревіння. Ще одна із санскритських назв корови звучить *вача*, а в українських говірках збереглися архаїзми вака — корова; вакар/вакай — пастух; вакарка — загорожа для худоби. У своїй термінології трипільці, очевидно, уже мали слова, щоб розрізняти самця й самку, адже санскрит знає близькі терміни: *шам'як* — чорний, темний бик і *ш'яміка* — чорна корова, телиця.

Без сумніву, у наших неолітичних предків побутувало вже й чимало слів, пов'язаних із розведенням великої рогатої худоби, про що свідчить той же санскрит. Так, наше слово череда знаходить виразну паралель у санскриті: *чардагас* — стадо, череда. У добі одомашнення тварин мають початки і наші лек-

куша, а-куш означають: (ідіть) на траву! В українських говірках зберігається й кілька універсальних вигуків із коренем *ар* на відганяння корів та овець: *арья, ар, арийя*, що мають спільний корінь із санскритським *аріш* — пастися. Корів та овець українці ще відганяють вигуками: *гей, а-гей, гей-гей*. А у приспівах деяких наших пісень теж звучить оте гей: «Гейя, гейя, гейя, гей». Правдоподібно, ці наші гей та гейя мають спільне походження із санскритським *гея* — пісня.

Очевидно, українські вигуки на відганяння корів та коней *гайда* і *гай-гай* у неолітичні часи просто означали іди-іди, адже у санскриті законсервувався термін *гай* у значенні іти (хоч і — звучати). Цікаво, і птахів наші предки відганяли тим же *гая*, що зафіксовано нашими обрядовими піснями: «Гая, гая в луги, райські пташки». Тут згадаймо український архаїзм гайнути — побігти, утекти. Із неоліту дійшов до нас український вигук на відганяння корів — *г'йє* — його санскритський відповідник означає *ей*. На Вінниччині виганяють корів із хліва вигуком *гей-гара*, що, певно, означає: іди на світло, блиск, на Сонце, бо санскритська лексема *гара* саме й означає блиск, жовтий, Сонце. А в українському відганянні коней *ший-ший*, корів *а-ши*, а свиней *акші*, можливо, закладений той же мовний корінь, що і в санскритському *кші* — гнати. Серед українських вигуків на відганяння овець доісторичними і цікавими є вигуки *ора-а* та *гар'я*. У першому вигуку закладена наша прадавня назва Сонця — Ор, а в другому санскритське *гара* — блиск, жовтий, Сонце. Українське кликання овець *вичь-вичь*, можливо, означає закликування до поселення, адже санскрит знає термін *віш* — поселення, плем'я. Прадавність українського відганяння качок вигуком *кача/качу* знову ж таки засвідчує санскрит, де віднаходимо термін *качха* — болото, берег. Тож і вигук кача/качу, і назва — качка, певно, виникли у неолітичні часи від прадавнього кореня, пов'язаного із праcловом *качха* — болото, берег.

Напрошується такий висновок: перейшовши на розведення одомашнених тварин, наші неолітичні подніпровські предки витворили і свої терміни для тієї галузі господарювання. А терміни ті, як показує аналіз, були однокореневими, а деякі й тотожними сучасним українським, себто перейшли по-спадковості у мову українців.

За результатами новітніх досліджень, десь у VII тис. до н. е. наші подніпровські предки започаткували таку нову галузь від-

творювальних технологій життєзабезпечення, як хліборобство. Дослідники Г. Пашкевич, С. Мандебура, Н. Котова та ін. пов'язують появу землеробства на українських землях із Буго-Дністровською культурою та культурою Приазов'я. А вже широке впровадження хліборобства, на думку Н. Котової, відбулося на наших землях у VI тис. до н. е., у добу Трипільської цивілізації. Українські вчені В. Щербаківський, В. Петров стверджують, що українське Подніпров'я часів Трипільської культури було всуціль хліборобською країною. Отже, на часи розквіту Трипільської цивілізації наші предки мали величезний хліборобський досвід і, зрозуміло, вироблену термінологію у цій галузі життєзабезпечення. Саме із хліборобського суспільства почалося, як вважає С. Мандебура «мовне українство». Так само й О. Маловічко вірить, що «мабуть, авторами рільницьких термінів усе ж були власне трипільці або їхні попередники». Корені десятків українських термінів, в тім числі і землеробських, віднаходить у добі Трипільської цивілізації Ю. Мосенкіс.

Уже тоді, як припускає В. Давидюк, у землеробському суспільстві виникають календарні міфи, зокрема й вірування у польового Духа-Господаря. Атрибутом оцього Духа поля, за Давидюком, був Дідух. Хронологічна прадавність вірувань у Духа поля підтверджується ведійською релігією, де був тезко нашому Дідуху — Дадвах. Та й відлуння вірувань у Духа поля знаходимо у «Ріґведі», зокрема у славені «До Божеств поля»: «Дякуючи Володарю поля, з його допомогою як друга ми покоряємо поле... О Володарю поля, подоїсь у нас медовою хвилею». Мова Вед і засвідчує доісторичне походження українських слів дух і поле — санскрит знає відповідники *дуг* і *пгала*.

У доісторичних часах простежуються і пов'язані із рільництвом українські слова земля (ґрунт) і нива — у лексиконі аріїв Перського Нагір'я була лексема *зам* — земля, а в лексиконі індоаріїв — лексеми *кзам*, *кзем* і *кзам'я* у значенні земля та земний. Мовний корінь нашого слова нива, очевидно, заховався у санскритських висловах: *ніві* — широка смуга якогось матеріалу; *нівапа* — засів; *ніваки* — сівач; *ніві* — жити. У тому ж санскриті є лексеми *лока* — земля; *лоґа* — груда (землі), у яких можна вбачати корінь українського терміну переліг (земля, що не обробляється кілька років).

Відлуння ще неолітичних технологій підготовки місця для орної ниви вчувається в українських народних казках так званого героїко-міфологічного циклу. Казки ці, за В. Давидюком,

мають дотикання до часів *неоліту*. Герої таких казок мусять за одну ніч викорчувати для оранки ділянку лісу, виорати її та засіяти зерном, пустити воду для зрошення і т. п. Українці здавна називають вивільнену від лісу місцину — *тереб*. Від цього терміну походить і назва українського містечка Теребовля, яке згадується в українських рукописах у 1087 році, що й засвідчує прадавність слова тереб. А ще таку вивільнену з-під лісу ділянку наші предки називали *белиз*. Про давність цієї лексеми свідчать згадувані в XI ст. назви однієї з гілок українців — белзи та міста Белз у Галицькій землі. Від ще однієї назви вивільненої в лісі ділянки під оранку — *гал*, без сумніву, постала давня українська назва примітивного безколісного плужка (чи рала?) — *галаджійка*, як і санскритських слів *гала* — плуг і *галіка* — орач, землероб.

Весняна оранка землі під посіви у наших предків вважалась ритуальною і присвячувалася весняному Сонцю та Божеству Сонця. Їхні назва й ім'я звучали Ор/Ур. Саме від Ор, за О. Братко-Кутинським, і витворили наші предки слово орати. А від нашого праслова Ур-Сонце постали ім'я нашого Божества Урай/Уран та санскритське слово *уру* — оранка. Серед трипільських рільничих знарядь археологи знаходять мотики із рогів оленів. Була, без сумніву, у трипільців (чи й раніше) і соха, себто великий висохлий дерев'яний корч або сук. На означення мотики санскрит знає термін *тянка*. А чи не походить оте *тянка* від того ж мовного кореня, що й наше тяти (різати землю)? Назва ж *соха*, зрозуміло, витворена від нашого слова сухий, що є однокореневим із санскритськими термінами *шус* — сушити; *вішушка* — висушений. Очевидно, саме соху мали на увазі індоарії, назвавши рільничне знаряддя *сіта-драв'я*, адже друга складова назви *драв'я* означає у санскриті дерев'яний. Хоч упорядники санскритських словників перекладають *сіта-драв'я* як плуг. Перша складова санскритського терміну *сіта* означає борозна. Це слово індоарії заклали і в сонцепоклонницьке ім'я Богині борозни — *Сіта*. Прикметно, співзвучне згаданим індоарійським слову та імені є слово *сіта* і в українській обрядовій пісні: «*Сіто, сіто* на новеє літо! Роди, Боже, жито й пшеницю». Ще один варіант цієї української обрядової пісні відомий на Поліссі: «Сєто! Сєто! На новоє лєто! Де віл хвостом, там жито кущом». З. Доленго-Ходаківський, який записав десь у кінці XVIII — на початку XIX ст. перший варіант цієї пісні, пояснює слово сіто

як «висєянноє озімоє». Отже, висіяне у борозни зерно? А відтак, виходить, що санскритське *сіта* і наше *сіто* мають доісторичне походження від спільного пракореня. Та й згаданий термін озимина наші предки могли витворити ще в часи Трипільської культури — нашому зима у санскриті відповідає слово *гіма*.

У лексиконі індоаріїв був термін *гала*, що у нас перекладають як плуг. Хоч, можливо, оте гала первісно стосувалось рала — трипільського попередника плуга. Може, саме рало у наших подніпровських предків мало первісну назву галаджійка, про яку та її санскритські відповідники йшлося вище. Із тим пракоренем *гал/гала* у ведійській релігії були епітети землеробського Божества *Галаюдга* — озброєний плугом, *Галабгріт* — плугоносець, *Лангалі* — лемішник. А землеробське Божество *Галілейом* (Галілей) оспівується в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження: «А ми поле виорем, виорем... Галілейом, виорем». Ці збіги мовних коренів українських і санскритських слів та імен дають підстави припускати, що уже в добу Трипільської цивілізації корінь гал/гала був продуктивним на українських теренах. А первенями у синонімічному ряду із цим пракоренем, найвірогідніше, були наші праслова *гал, гало* — галявина в лісі, на якій прокладали борозни, чи ще рихлили землю мотиками наші неолітичні предки. На гал/гало/галявинах наші предки-сонцепоклонники зустрічали весну, співаючи ритуальних весняних обрядових пісень, які й назвали від того пракореня — галагівки (веснянки).

Вважається, що в добу Трипільської цивілізації насельники українських земель вирощували десять злакових культур, в тім числі кілька видів пшениці і ячменю, просо, а також горох, вику та ін. Українські терміни пшениця і просо, як доводить С. Мандебура, витворили наші предки-трипільці. Прикметно, одна із санскритських назв пшениці звучить — *ґодума*. А чи не від кореня нашого праслова годувати? До трипільського прасловника української мови Ю. Мосенкіс відносить ще й назви горох і жито. Хоч, як доводять археологи, останнє трипільці ще не культивували. Горох у санскриті називається *чана*, а в українській мові одна із бобових рослин має назву чина.

Правдоподібно, українські терміни, пов'язані із дозріванням та збиранням зернових, наші предки витворили ще в доісторичні часи. Адже в наших висловах — родюча нива, вродив гарний урожай — корінь *род* у словах родюча, вродив є спільним із санскритським *родга* — родити. Цей же пракорінь

закладений і в українському говірковому терміні дорід — урожай. Щодо нашого — урожай, то йому дав життя корінь *ур*, як і імені нашого сонцепоклонницького Божества Урай/Уран і багатьом санскритським лексемам; зокрема: *уру* — урожайність і виорана земля; *урвара* — засіяне поле (у нас — уруно); *саура* — славені Сонцю, сонцепоклонник. Власне, усі корені названих українських і санскритських слів зводяться до Ур (Сонце) — праслова, спільного і для українців, і для індоаріїв. У наших колядках, щедрівках та й жниварських піснях доволі часто оспівується пашниця: «Роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю!». За Б. Грінченком, пашниця — то хліб на стеблі, у зерні. Про доісторичні початки кореня *паш* можна судити з того, що у санскриті законсервувався тотожний термін нашому паша, також *паша* — корм. Один із видів пшениці — полба українці ще називали оркис. У цих назвах корені *пол* і *ор* мають відповідники у санскриті, тож є доісторичними. Той же санскрит знає терміни: *сасья* — посіви, вруно, урожай; *санасі* — урожайний, золотий. Перший термін нагадує наше щастя, чим, власне й були вруна і врожай для наших предків. Зміст санскритського слова *санасі* (урожай) у Ведах співвідноситься із коштовним металом — золотом, що часте і в українських обрядових піснях із мотивом «золотого плуга», де оспівуються золоте стебло, золотий колос, золоте зерно тощо.

Неолітичне походження має, правдоподібно, українська назва пори збирання зернових — жнива. У тібетській мові, яка, за дослідженнями Ю. Реріха, має багато спільного із мовою індоаріїв, є вислів *жінка* у значенні поле. Очевидно, у арійські часи наші предки в якомусь подніпровському регіоні називали лан дозрілих посівів — жин/жін. Це підказує, між іншим, українська назва ягоди — ожина, ягода о жина-поля з дозрілими хлібами, хоч, може, і ягода, що дозріває о жнивах. Певно, з того ж трипільського мовного кореня *жин/жін* постало й українське жінка (та, яка працює на жині, жне). Сам же корінь *жин/жін* має, здається, звуконаслідувальний характер, пов'язаний із шурхотом сухих стебел під серпом. І українське слово постать, себто зайнята жницями смуга ниви, витворене у доісторичні часи — у санскриті подибуємо відповідники його кореня і за звучанням, і за змістом: *стга* — стояти; *стгана* — стояння. У індійському Панджабі, куди ще в IV тис. до н. е. викотилася перша хвиля колоністів із Північного Причорномор'я, називають точок для обмолоту зібраного вро-

жаю *гарман* і такий же архаїзм *гарман* (точок), за Б. Грінченком, зберігся в українській мові. Ось така живучість наших слів. Збагнути хронологічну давнину таких українських хліборобських термінів, як віяти, полова, збіжжя також уможливлює санскрит, де є слова: *вію* — віяти; *палава* — полова; *су-біджя* — провіяне, добірне зерно (у нас — збіжжя).

Серед трипільських хліборобських знарядь археологи знаходять і зернотерки. Можливо, що термін терти і виник у трипільські часи, адже санскрит знає слова *трут* — розчленяти, розбивати і *труті* — частинка (чим не крупа?). А назви таких продуктів із зерна, як пшоно і кутя, на переконання С. Мандебури, теж мають трипільське походження. Та й Хв. Вовк вважав, що терміни кутя і узвар наші подніпровські предки витворили ще в неоліті. Він же, та й М. Максимович, пов'язували слово кутя із найпочеснішим священним місцем в українській хаті — покутем, тобто кутком за столом, де українці зроду-віку ставили на сіні «під Богами» згадані кутю і узвар, як, до речі, й Дідуха — символ Польового Духа. Слово куток, що дало життя назві — кутя, побутувало, без сумніву, у трипільську добу. Однокорінні терміни нашим куток і кутя віднаходимо у санскриті: *кута* й *куті* — куток, хижина.

Вирощувані трипільцями плівчасті пшениці годилися для споживання у вареному вигляді, тому, як вважається, у трипільців були поширені різні каші. Назва такої страви та й слово варити, очевидно, існували у наших неолітичних предків, адже у санскриті є слова *каша* — подрібнене зерно; *вар* — вода, з якою саме й пов'язане наше — варити. Варили наші предки-трипільці й інші страви, які були за назвами близькими до наших сучасних: юшка, супа (говіркове). Ці назви винесли наші подніпровські предки до витоків Інду, де вони збереглися у санскриті: *юша*, *юшіка*, *супа*. Останнє слово двоосновне: *су+па*. *Су* в санскриті, як і в нашій мові, надає слову вищої якості, збірності, *па* окрім інших значень ще й має значення — пити, пійло. Тож, галичанське *супа* — то прекрасне, надзвичайне пійло.

Археологи стверджують, що трипільці уже вміли випікати хліб. Про те свідчать відкриті археологами культові споруди творців Трипільської цивілізації, зокрема й призначену для випікання хліба коло українського села Сабатинівка. Віднаходять археологи і керамічні модельки хлібців, розміром маленької палянички. Припускають, що то ритуальні модель-

ки хлібів. Трипільські слова, пов'язані із випіканням хліба, можливо, були близькими до наших. Адже у лексиконі індоаріїв віднаходимо однокореневі слова із нашими пекти: *пач* — пекти; *пацана, паква* — приготовлена їжа; *пактар* — пекар. Наше слово тісто у санскриті передавалося терміном *ліпті* із нашим таки мовним коренем — *ліп* (ліпити). В українському вислові бгати тісто слово бгати, певно, є однокореневим із санскритськими *багу* — рука та *бгага* — щастя, багатство, Бог. У санскриті слово хліб означене лексемою *рота*, що дуже в'яжеться із нашим *рот*. Із мови неолітичних предків дісталося нам і слово кавалок, яке майже в тому ж звучанні і значенні перейшло у санскрит: *кавала* — шматок їжі в роті.

Дослідники мови трипільців О. Маловічко та В. Козирський зараховують до лексики трипільських племен землеробські терміни: орало, орати, жати, молотити, молоти, терти, борошно, бро, зерно, каша, олія, бульба, буряк, сапа, тісто, хліб та ін. Довготривале з прадавніх часів заняття наших предків хліборобством знайшо потужне відголосся в українських географічних назвах: Борозняки, Заора, Лани, Горопашні, Розпашне, Лемешівка, Скибичі, Сошичі, Сошникове, Стодоличі, Пшеничники, Горохів, Житнє, Житні Гори, Житані, Просяне, Гречки, Колосівка та ін. Про українців як хліборобів з дідапрадіда свідчать і наші прізвища: Горопашний, Горошко, Гречко, Лановий, Лемішко, Житник, Мірошник, Мельник, Пшоняк, Пшеничний, Просянюк, Олійник, Овсянко, Оридорога, Раленко, Плугар, Плужник, Сівак, Сівець, Ралюк, Чепіга, Сноповий, Женченко, Коноплянко та ін.

Отже, перехід наших подніпровських предків до землеробства десь у VII–VI тис. до н. е. потяг за собою окультурення ряду диких рослин, створення деяких землеробських знарядь і витворення технологій, а з ними і витворення ряду землеробських термінів. А мовні корені останніх та й цілі лексеми, як ми переконалися, успадувалися українською мовою.

Українське слово *хата* донесло до нас відлуння ще печерного віку, адже у санскриті є його відповідники *кхата* у значенні яма, рів, дупло та *кхада* — яма, печера, курінь, хижина. Ці лексеми — то все витвори одного кореневого гнізда мовлення наших подніпровських предків ще тих первісних часів, коли вони селилися у ямах, накритих гіллям, печерах. Ось така тяглість мовної пам'яті. А будувати великі житла і засновувати великі поселення наші подніпровські предки по-

чали за Трипільської цивілізації. То були міста (протоміста) площею у кілька сот гектарів і чисельністю населення 15–20 тисяч осіб. У окремих краях нашої Батьківщини, як засвідчують археологічні відкриття, трипільські поселення існували чи не біля кожного сучасного міста чи села і навіть на їхніх територіях. Можна, отже, сміливо стверджувати, що історія українських міст і сіл починається у Трипільській добі. Там же, у трипільських часах, правдоподібно, бере початок українська будівельна термінологія. Адже для розбудови таких великих, як трипільські, поселень та ще й із двоповерховими будинками потрібні були, звісно, спеціалісти найрізноманітніших професій від архітектора до тесляра, які б розрахували і звели із дерева та глини з домішками соломи й полови досить таки чималу будівлю. Були і якісь особливі технології та інструменти. Зрозуміло, все те потягло за собою і витворення відповідної термінології. Будівельної. Дещо із тої термінології можна реконструювати, використовуючи лексикони людності, представники якої, виселившись із Північного Причорномор'я десь у IV–II тис. до н. е., колонізували землі Малої Азії та Індії.

Німецький мовознавець О. Шрадер доводив, що назви — місто, будинок та окремих частин будинку виникли у європейців ще в неоліті. Цей висновок Шрадера підтверджується й реаліями української мови. Якщо озвучити мовними символами усе, що стосується давньої української дерев'яної хати із її частинами, то все те напрочуд легко вдасться перевірити на прадавність санскритом. Від нашої хати, як зазначалося вище, стежечка стелеться ще у печерний вік. А наші дім і куток у санскриті звучать, відповідно, *дама/дам, кута/куті*. Та й назви частин української хати можна простежити ще в тих часах, коли представники наших неолітичних предків вимандрували із Подніпров'я до витоків Інду. Отже, нашому дерев'яна (хата) відповідає санскритське *драв'я*; нашому стіна — санскритське *стга* (стояти), *стійя* — стояча (вода); покрівля/криша — *кри* (крити); горище/гора — *гірі* (гора); сіни (із запасами) — *сіна* (запаси); двері — *двара/дварака*; світлиця — *швіта* (світло); вікно — *вічі* (дивитися); піч — *пач* (пекти), *паква* — спечена їжа тощо. Санскрит своїми мовними коренями засвідчує і прадавність елементів хатньої будівлі: кілок — *кілака*; *паля — пал* (охорона); балка — *бала*; бантина — *бан*; пази (захист від вітру, холоду) — *па* (захист) і ін.

Та й корені ряду інших українських будівельних термінів зустрічаються у санскриті: тесляр — *такша*; ліпити — *ліп*; мазати — *мазі*; валька (глини) — *вала* і т. п. Наші слова город (місто), двір, колиба, комора належать, за Ю. Мосенкісом, до трипільського праcловника української мови. А як вважає В. Кобилюх, український термін будова має дотичність із санскритським *бгу-дгара* — той, хто підтримує, підпора. Свої поселення у давнину, за даними С. Килимника, наші предки називали — *весь*. Що цей вислів постав у Трипільську добу, свідчить санскрит своїми лексемами: *веша* — житло, поселення; *віш* — місце проживання, громада, плем'я, народ; *вішпаті* — глава громади; *відвесья* — той, хто викликає зневагу (від весі-громади прогнаний? А такий звичай був).

Дехто із археологів зачисляє до поселень пізньотрипільського етапу укріплені поселення, що біля наших нинішніх населених пунктів Городське та Усатове. Якщо це так, то ймовірно, що такі українські топоніми, як Острог, Завадів, Завадівка, Городище та й Городське, мають мовні корені у трипільських часах. Адже острог — то збудоване укріплення із загострених необтесаних колод, а завада — то просто рукотворна перешкода із повалених необтесаних дерев. Та й город — то обнесене (огороджене) дерев'яними захисними спорудами поселення. Трипільські мовні початки має й українське прaслово *вал*, себто земляний насип довкола поселення чи його частини. У санскриті є відповідник нашому вал — *вала*.

Сучасний англійський історик Н. Дейвіс пише, що в мідному віці насельники українських Карпат поставляли мідь у Європу, хоч мідь надходила в Європу і з Кіпру та Альп. На українських землях, за даними археологів, власне виробництво міді розпочалося у V–IV тис. до н. е. М. Відейко зазначає, що творці Трипільської цивілізації освоїли родовища міді на Поділлі біля сучасного міста Бучач та на Волині біля села Великий Мідськ, хоч завозили мідь ще й з Карпат. У трипільців, за М. Відейком, була своя, не схожа на європейські, технологія виготовлення металів. Зрозуміло, власне виробництво і свої технології стали передумовою виникнення своїх термінів галузі металовиробництва. Мовознавець Ю. Мосенкіс відносить до трипільських такі слова, як мідь, бронза, олово, свинець, срібло. Дехто гадає, що українське слово *спиж* на означення поняття бронза наші подніпровські предки витво-

рили ще у бронзовому віці, а за В. Кобилюхом, воно відповідає санскритському — *спирьш*, *спьрш*.

Як відомо, ще в доісторичні часи на українських землях розпочалося масове виробництво заліза. Залізна руда в багатьох місцях — на болотах, торфовищах, виступає на поверхню у вигляді рудої, бурої, червоної землі. Звідси й українська назва — *руда*. Цей термін походить десь із трипільських часів — корінь *руд* є в кількох санскритських словах, наприклад — *рудгіра*, у тому значенні, що і в нас — рудий, червоний. Пам'ять про освоєння нашими предками виробництва заліза збереглася в українських географічних назвах Рудня, Рудка, Рудиця, Руденка та ін. Краєзнавець М. Брицун-Ходак дослідив, що в давнину у житомирському Поліссі ковалів називали — *кова*. А в «старих» селах того краю відомі людські найменння Кова, Ковчук. Є там і село Ковцьки. Доісторичне походження поліського терміну кови/ковалі засвідчує лексикон аріїв Перського Нагір'я, у яких був міфічний герой-коваль із ім'ям *Кова*. Вважається (С. Мавродін), що ще в неоліті дістали свої назви такі ковальські вироби, як меч, сокира, ніж.

Займаючись із давніх-давен виробництвом смоли, дьогтю, дерев'яного вугілля, наші предки витворили і пов'язані з тим усім терміни. Скажімо, лісові оголені місця, на яких базувалося виробництво згаданих щойно матеріалів, здавна у нас називали *майданами*. Це слово задовго до нової ери наші подніпровські предки винесли у світи і воно збереглося у лексиконах аріїв Перського Нагір'я та індоаріїв. Збереглося те прaслово і в українських географічних назвах Майдан, Майданівка, Майданецьке та ін. Знаменно, побіля останнього поселення археологи багато років досліджують залишки трипільського поселення. У місцях прадавнього виробництва дерев'яного вугілля, поташу, смоли зводилися будівлі, які називалися *буди*. Як пам'ять про ті буди в Україні залишилась велика кількість назв поселень: Буда, Буди, Будки, Будища та ін. Важливо, що у цих назвах маємо український мовний корінь *буд* (будувати, будівля). Мовознавець О. Стрижак припускає, що деякі із назв топонімів України із коренем *буд* мають стосунок до назви етнічної групи будини, яку описав у V ст. до н. е. Геродот.

Дуже ходовою у вжитку трипільців була глина, яку використовували при будівництві жител, домішуючи солому й полову, а також для виготовлення посуду і пластики — ліп-

лених фігурок людей, тварин. В українській мові є напівзабуте слово *опока*, себто гончарна глина. Можливо, саме так у якомусь регіоні чи й на всіх українських землях називали глину ще в трипільські часи. Назва українського поселення Опішня, відомого своїми давніми гончарними традиціями, як гадає А. Коваль, походить від згаданого архаїзму опока/глина. Прадавнім словом *кита* на Чернігівщині називають плетеницю і тин з лози. А в селах житомирського Полісся із такої лозової плетениці складають стіни хлівів та інших господарських будівель. Прикметно, остання хвиля подніпровських колоністів Індії — арії теж стіни своїх жител складали зі щитів лозової плетениці. Тож, можна гадати, що чернігівське слово кита має доісторичні витоки. Ось так збігаються історія речей та історія їхніх назв.

Чимало коренів українських слів виникли паралельно із освоєнням нашими неолітичними подніпровськими предками ремесел, зокрема ткацтва, гончарства, шевства і швацтва, виготовлення різних прикрас та інших побутових речей. Уже в трипільську добу досягло надзвичайно високого рівня виробництво посуду, як і його оздоблення. А мовні корені багатьох українських лексем, пов'язаних із виготовленням кераміки та її оздобленням, десь у IV–II тис. до н. е. пройшли шлях від Дніпра до Інду і збереглися у санскриті: ліп'яті — ліпити; *леп* — ліплення; *шус* — сушити; *вішушка* — висушений; *суда* — посуда; *кумбга* — глечик (чим не кубок, а й чи куманець?); *чашака* — чашка; *чару* — посудина (згадаймо наше — чарка). А санскритське слово *карака* — глечик для води один до одного збігається із українським архаїзмом — коряк (теж глечик). І українська архаїчна назва горщика — варійка/варійник є однокореневою із санскритським *вар* — вода (у нас — варити у воді).

Носії Трипільської культури прикрашали свій посуд розкішним орнаментом. Свої малюнки, цілком можливо, трипільці називали словами, що були пов'язані із прикрасою, красою взагалі. Саме на означення цих понять у санскриті є термін *піш*, у якому вчувається корінь українського слова пісня (краса ж) та корінь назви українського поселення Опішня, відомого своєю керамікою. Орнамент у санскриті ще називається *карніка*, що є, правдоподібно, однокореневим із українським словом карбувати. А це наше слово, певно, походить від того ж мовного кореня, що й санскритські: *кара* —

рука; *кар/крі* — творити, робити; *кару* — ремісник. Віриться, що перечислені лексеми індоаріїв — це все витвори одного кореневого гнізда не лише із нашим карбувати, а й українськими архаїзмами *карунка* — мереживо спідниці; *карчиста* хустка — себто орнаментована геометричними фігурами.

Ще в протонеоліті наші предки, за М. Чмиховим, навчилися виготовляти волокно, нитки, прядиво. А у трипільців, за даними М. Відейка, існував уже ткацький верстат, а шкіряний одяг був замінений текстильним у вигляді суконь, сорочок, безрукавок, шароварів, спідниць, набедрених пов'язок, поясів тощо. Нашими ж неолітичними предками, очевидно, були витворені корені слів, пов'язаних із виготовленням одягу. Хронологічну глибину таких мовних пракоренів можна збагнути завдяки санскриту, який приберіг терміни: *сутра* — нитка (у нас — сотати, сукати); *сів* — шити (чим не наше — шов?); *шула* — шило; *сучі* — голка (у нас сучок — гострий шпичак). Знає санскрит і лексеми *гуня* — волокно, шнурок; *вала* — вал, що відповідно нагадують українські слова гунька та вал — вовняна пряжа та її відходи. А українське пасмо (ниток), як і говіркове пасок (пояс) мають той же корінь, що й санскритське *паса* — віръовка, шнурок. Майже один до одного збігаються наше нить і санскритське *нітья* — нитка. В українських обрядових піснях співається про ту нить: «гречна панна шубочку шиє чорною *ниттю*,.. білою *ниттю*». Запорукою архаїчності нашого слова шата/шати на означення вишуканого одягу слугує тотожний санскритський термін *шата* — одяг, кусок тканини. І про прадавні початки українських архаїзмів драп'я, дрипи/дрип'я — старий одяг; драпчак — домотканний ліжник можна судити із наявності у санскриті терміну *драпі* — одяг. У доісторичних часах виникли корені українських назв: різновиду кожуха — бургар; воняної хустки — гаруска та згарда; гарусівка і гарусна стрічка — червона стрічечка. Перераховані щойно назви, як і наші слова гарний, гарячий, нагар та й санскритські лексеми *гаріна/гаріт* — Сонце; *гарінака* — Місяць; *гаріта* — золото; *гарі* — жовтий, нитка перлів та ін. — це все виплоди одного кореневого гнізда, витвореного мовленням наших подніпровських неолітичних предків.

У таких українських говіркових назвах одягу, як галіцейка — напівовняна хуста, галь — непридатний одяг, галун — стрічка для обшивки одягу, зберігся мовний корінь ще неолітичних часів — *гал*, що дуже поширений у санскриті. Таким

же поширеним у санскриті є й корінь *гун*, що дав життя термінам зі значенням волокно, нитка, шнурок та ін., як і назві етнічної групи — *гуна*. У нашому Поліссі, Галичині та Лемківщині із коренем гун існують назви: гуни/гунька — верхній одяг із грубої домотканної тканини; гунина — тканина з овечої вовни; гуня — верхній одяг із домотканного сукна, полотна; гундзя — штани з начосами; гуні — шкіряне взуття. Чимало назв одягу постало від спільних праукраїнсько-санскритських мовних коренів *ман, пан*. Зокрема, в нашому Поліссі є кілька різновидів одягу з назвами: манатки, лахмани — старий одяг; доломан — жіноча спідниця; сукман — чоловічий одяг; маниш — пришитий до чоловічої сорочки нагрудник. Є в нас і слово манішка-вишивка. Санскрит знає слово *маніка* — коштовність, яке увібрало значення нашого пракореня *ман* — у згаданих назвах одягу та манішки — приваблювати. Близьке значення — бути надзвичайним, дивовижним, замиловувати надає словам і праукраїнсько-санскритський корінь *пан*, який дуже підходить для вияснення значень і прадавності ряду назв українського одягу та взуття: опанча — чоловічий оздоблений хутром, верхній одяг; жупан — верхній чоловічий одяг; панева — вовняна спідниця; пандьолка — спідниця; пантики — літнє взуття і ін.

Чимало коренів українських назв побутових речей, правдоподібно, збереглося ще з часів витворення тих речей нашими неолітичними предками. Такими є слова крісло, сани, буси тощо. Маленькі модельки крісел трапляються серед глиняних виробів носіїв Трипільської культури та й деякі трипільські жіночі статуетки зустрічаються виліпленими у сидячій позі на кріслах. Дослідження Ю. Мосенкіса вивели його на висновок, що термін *крісло* належить до трипільського прасловника української мови. Велика кількість глиняних модельок саней серед трипільських виробів підказує, що сани були поширеним засобом пересування в неолітичні часи на українських землях. Правдоподібно, наше слово сани і санскритські лексеми *саня* — їхати, об'єднуватися; *санью* — з'єднувати; *саньяна* — подорожувати — це все витвори одного кореневого гнізда із мовлення наших подніпровських неолітичних предків. Адже сани — то з'єднані полозки для їзди.

За даними археологів, трипільські ремісники виготовляли різноманітні прикраси: браслети, намиста, буси та інше, що можна умовно віднести до коштовностей неолітичної людини.

А слово коштовність означене у санскриті лексемою *маніка*, що, поза сумнівом, постала від одного мовного пракорення із українським манити/приваблювати. І наше буси віднаходить чіткий відповідник у тому ж санскриті: *бгуса*. У ведичній літературі згадується музичний інструмент *кімпала*, можливо, прообраз назви наших цимбал.

Що ж, уже в часи так званої Великої неолітичної революції, коли людина перейшла на освоєння відтворювальних способів господарювання, а саме тваринництва, хліборобства, як і освоєння технологій будівництва, металовиробництва, ремісництва, у мовленні наших подніпровських предків уже звучало багато слів, близьких своїми мовними коренями до сучасних українських слів, а чи й цілих лексем, тотожних нашим нинішнім. А втім, ще багато тисяч років раніше неоліту, починаючи із раннього кам'яного віку, коли людина почала виголошувати первісні членоподільні звуки, а за ними і звуконаслідувальні мовні одиниці, насельники українських земель витворювали, удосконалювали, накопичували і передавали від покоління до покоління потужний зародковий мовний пласт — основи формування розвоєвої бази української мови. До прамовних одиниць того пласту, як було з'ясовано у цій книзі, належить чимало вигуків і часток, як і коренів багатьох слів, пов'язаних із первісним збиральництвом, мисливством, рибальством і неолітичними початками хліборобства, тваринництва, будівництва, металовиробництва, ремесел та із предковічною сонцепоклонницькою вірою. Там же у доісторичних часах, у первісному мовному стані нашої рідної мови, простежуються й деякі фонетичні, морфологічні, словотвірні та синтаксичні риси української мови, як і дещо із образнопоетичних засобів. Є всі підстави, отже, стверджувати про глибокі хронологічні початки української мови, про багатотисячолітній шлях її розвою. Підтвердженням цих висновків є українські доісторичні обрядові пісні сонцепоклонницького походження, українські народні казки про тварин і героїкофантастичні, наші народні замовляння, українські рідні корінні імена особові, місцеві назви українських географічних об'єктів, а також деякі давні писемні пам'ятки. Чимало з чого розглядалось у цій книзі.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

Адміністративно-територіальний устрій України. К., 2005.

Атлас української мови. Т. І, К., 1984; т. 2. К., 1988; т. 3. К., 2001.

Алєксєєв В. В поісках прєдков. М., 1972.

Алфьоров О. Особові печатки Правобережної України: кінець XVIII-перша половина XIX ст. Біла Церква, 2005.

Атхарваведа. Ізбранноє. М., 1977.

Бєрлінскій М. Історія города Кієва /Київська старовина. К., 1972.

Братко-Кутинський О. Феномен України. К., 1997.

Брайчевський М. Походження Русі. К., 1968.

Брицун-Ходак М. Літописна земля Древлян. Історія, культура. Коростень, 2002.

Булаховський Л. Питання походження української мови./Л.А. Булаховський. Вибрані праці. Т. І-5. К., 1975–83.

Бодуен де Куртене. Язикознаніє і язик. /Енціклопєдія-Словарь Брокгауз і Єфрон. Т. 81. С-Пб., 1904.

Березовський І. Українські народні казки про тварин/Казки про тварин. К., 1979.

Білецький А. Була Троя, були й троянці... /Гомерова «Іліада». К., 1974.

Буріан Я., Моухова Б. Загадочниє етрускі. М., 1970.

Блок Р. Етрускі. Прєдсказатєлі будущєго. М., 2004.

Бурдо Н., Відейко М. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків, 2008.

Відейко М. Україна: від Трипілля до антів. К., 2008.

Відейко М. Трипільська цивілізація. К., 2002.

Відейко М. Трипільські протоміста. Історія досліджень. К., 2002.

Вакулюк П. Земля промовляє. /«Лісовий і мисливський журнал». № 2. К., 1998.

Василенко Г. Велика Скіфія. К., 1991.

Винокур І., Тєлєгін Д. Археологія України. К., 1994.

Висоцький С. Київська писемна школа X–XIII ст. Львів-Нью-Йорк, 1998.

Висоцкій С. Кієвскіє ґрафіті XI–XVII в.в. К., 1985.

Висоцкій С. Срєднєвєковиє надпісі Софії Кієвской. К., 1976.

Волочай В. Словник імен Богів давньоукраїнської міфології. Вінниця, 2001.

Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. К., 1995.

Геродот із Гелікарнасу. Скіфія. К., 1992.

Гнатюк В. Матеріали до української етнології. Львів, 1909.

Гомер. Іліада. Одіссея. М., 1967.

Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говорів. Житомир, 2002.
Горпинич В. Словник географічних назв України. К., 2001.
Грінченко Б. Етнографічєскіє матєріали... Т. 3. Чернігів, 1895–99.
Грушевський М. Історія України-Руси . Т. І. К., 1991.
Губерначук С. Знаки-символи трипільських орнаментів і символи-образи українських обрядових пісень. К., 2005.
Губерначук С. Карби Трипільської доби в українських географічних назвах та іменах особових. К., 2008.
Губерначук С. Трипільські мовні корені української лексики, пов'язаної із господарською діяльністю. К., 2005.
Губерначук С. Трипілля і українська мова. К., 2005.
Губерначук С. Як гул століть, як шум віків — рідна мова. К., 2002.
Губерначук С. Украдені діти. Здвижівські бувальщини. К., 1998.
Губерначук С., Каплаушенко М. Ой за річкою, за Щенківкою. К., 2006.
Гуменна Д. Благослови, мати! К., 1995.
Гусєва Н. Славьянє і арьї. Путь Богов і слов. М., 2002.
Давидюк В. Концепції і рецепції. Луцьк, 2007.
Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 2005.
Даниленко В. Енеоліт України. /Слово просвіти. Ч. 32, 39. 2002.
Даниленко В. Космогонія пєрвобитного общєства. /Начала цівілізації. Єкатєрінбург, Москва, 1999.
Дейвіс Н. Європа. Історія. К., 2000.
Дзира Я. Автопортрет нації. К., 1997.
Дерев'яне чудо. Народні казки. Ужгород, 1981.
Довгич В. Чи впадає Волга в Каспійське море? /Газета «Русь» № 3, К., 1994.
Дрєвнєйшіє государства на тєрріторії СССР. М., 1981.
Доленго-Ходаківський З. Українські народні пісні у записах Зоріана Доленго-Ходаківського. К., 1974.
Драгоманов М. Малороссія в єйо словєсності. Вибране. К., 1993.
Дяченко В. Антропологічний склад українського народу. К., 1965.
Енциклопедія Трипільської цивілізації. Т. I–II. К., 2004.
Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. К., 1985.
Етнонаціональна історія України в документах та матеріалах. К., 1997.
Єлізаренкова Т. О звукоподражаніях в палі. /Дрєвняя Індія. Язик. Культура. Тєкст. М., 1985.
Єлізаренкова Т. «Ріґведа» — вєлікоє начало індійской літєратури і культури. /Ріґведа. Мандали I–II. М., 1989.
Залізняк А. Грамматічєскій очєрк санскріта. /Санскрітско-русскій словарь. М., 1996.
Замовляння. К., 2007.
Зіневич Г. Антропологічні дослідження медвинських курганів ранньоскіфського періоду./Археологія., № 52, 1985.
Знойко О. Коли сузір'я були Богами. /Онуки Дажбожі. К., 7504 (1996–1997).
Знойко О. Міфи Київської землі та події старовини. К., 1988.

Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX–XV століть. Книга перша. Книга друга. К., 2002.

Золотослов. Поетичний космос давньої Русі. К., 1988.

Ігнатович Е. Україна — терра інкогніта. К., 1992.

Історія русів. К., 1991.

Історія української мови. Хрестоматія. К., 1996.

Іванченко М. Таємниці нашої прадавнини. К., 2000.

Іванченко А. Путямі вєлікого россіяніна... С-П, 2006.

Кандиба О. Шипинці. Мистецтво та знаряддя неолітичного селища. Чернівці. 2004.

Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. К., 2000.

Казки про тварин. К., 1979.

Карпушкін Б. Язик орія. М., 1964.

Кієвскоє дворянскоє дєпутатскоє собраніє. Родословная кніга дворян Кієвской губєрнії за 1815 год.

Кіфішин А. Дрєвнєє святіліщє Камєнная Могіла. К., 2001.

Кіндратенко А. Матеріали до історії Скитії-України IV–V століть. Походження та дії гунів. Книга I, книга II. К., 2002.

Кіндратенко А. Європейські гуни в описах давніх авторів. Харків, 2007.

Клименко І. Наспів «Весни-Трійці» на Пінському Поліссі./Родовід № II. 1995.

Клейн Л. Од Дніпра до Інду /Онуки Дажбожі. К., 7504. (1996–1997).

Кобилюх В. Українські козацькі назви у санскриті. Львів-Київ-Донецьк. 2003.

Кобилюх В. 167 синонімічних назв Землі у санскриті. Тернопіль, 2009.

Ковпаненко Г. Кургани скіфского врємєні в Поросьє. /Скіфи і сармати. К., 1977.

Ковпаненко Г., Левченко Б. Поселення ранньоскіфського часу на Росі./Археологія, № 15, 1975.

Колдовство в Юго –Западной Русі в XVIII ст. Арсєнія Сєлєцкого. К., 1886.

Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Книга II. К., 1994.

Коваль А. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. К., 2001.

Колесса Ф. Українська усна словесність. Едмонтон, 1983.

Космос древньої України. К., 1992.

Ковальчук В. Обряд «Водіння Куста». /Родовід. № II. 1995.

Козирський В., Маловічко О. Якою мовою розмовляли трипільці. / Українська культура. № 2-3. 2004.

Кочєргіна В. Санскрітско-русскій словарь. М., 1987.

Крамер С. Шумери. М., 2002.

Красускій М. Дрєвность малороссійского язика. /Індоєвропа. К., 1991.

Кримський А. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася; Дрєвнєкієвскій говор; Філологія і погодінская гіпотеза. /А.Ю. Кримський. Твори в п'яти томах. К., 1973.

Купчинський О. Двочленні географічні назви України на -јь (Матеріали до українського топонімічного словника). / Питання історії української мови. К., 1970.

Купчинський О. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі). К., 1981.

Левицький Ю-М. Мови Світу. Енциклопедичний довідник, Львів, 1998.

Літала сорока по зеленім гаю. Дитячі та молодіжні українські народні ігри. К., 1990.

Лічниє імєна в прошлом, настоящєм, будущєм. М., 1970.

Літопис руський. К., 1979.

Лозко Г. Іменослов. К., 1998.

Майяні З. По слєдам етрусков. М., 2003.

Мандебура С. Витоки Трипілля і українських хлібних першослів. / Космос древньої України. К., 1992.

Марр Н. К вопросу об історічєском процессє в освєщєнії яфєтічєскіх тєорій. М., 1930.

Марр Н. Яфєтічєскіє зорі на українском хуторє. М. — Л., 1935.

Масенко Л. Гідронімія Східного Поділля. К., 1979.

Максимович М. Дні та місяці українського селянина. К., 2002.

Мельник В. Історична правда фольклору. Львів, 1968.

Міхайлов Б. Подзємний «ермітаж» Пріазовья. Сімферополь, 1998.

Міфологічєскій словарь. М., 1991.

Мовша Т. Позднєтріпольскоє посєлєніє в с. Жванєц. КСИ АН СССР. 1970.

Мосенкіс Ю. Деякі питання вивчення далеких генетичних зв'язків української мови. К., 1996.

Мосенкіс Ю. Мова Трипільської культури. К., 2001.

Мосенкіс Ю. Трипільський прасловник української мови. К., 2001.

Москаленко М. Фольклорний алфавіт давньоруського космосу. / Золотослов. К., 1998.

Махабгарата. Рамаяна. М., 1974.

Наливайко С. Індоарійські таємниці України. К., 2004.

Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит. К., 2000.

Небо України. Поетична антологія. К., 2001.

І. Нечуй-Левицький. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. К., 2003.

Нікольскій В., Яковлєв Н. Почєму люді говорят на разних язиках. М., 1945.

Носаль М., Носаль І. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі. К., 1965.

Олійник О. Мова русів у фінікійській і етруській епіграфіці. Торонто, 1999.

Огієнко І. Історія української літературної мови. К., 2001.

Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу. Вінніпег, 1965.

Паїк В. Корінь безсмертної України. Львів. 1995.

Паламарчук Є, Андрієвський І. Зорі Трипілля. Вінниця, 2002.

Панджабско-русскій словарь. М., 1961.

Петров В. Походження українського народу. К., 1992.

Питання історії української мови. К., 1970.

Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. К., 1993.

Потебня О. Мисль і язик. К., 1993.

Потебня О. Слово і міф. М., 1889.

Потебня О. Обьясненія малорусскіх пєсєн. Варшава. 1883.

Пура Я. Край наш у назвах. Рівне, 2002.

Пашкевич Г., Відейко М. Рільництво племен Трипільської культури. К., 2006.

Просяник І. Зело таємниче. Травник-волховник. Ніжин, 2006.

Повний атлас лікарських рослин. Тернопіль, 2005.

Полноє собраніє русскіх лєтопісєй. Л., 1926.

Полноє собраніє русскіх лєтопісєй. Т. 2. М., 1998.

Похилевич Л. Сказанія о насєльонних мєстностях Кієвской губєрнії. К., 1884.

Релігієзнавчий словник. К., 1996.

Рєріх Ю. Тібєтско-русско-англійскій словарь с санскрітскімі паралєлямі. М., 1983–1987.

Ріґведа. Мандали І–IV. М., 1989; Мандали V–VIII М., 1995; Мандали IX–XX. М., 1999.

Різниченко О. Спадщина тисячоліть. Одеса, 2001.

Рудницький Я. Українська мова та її говори. Вінніпег, 1965.

Сегеда С. Антропологія. К., 2001.

Силенко Л. Мага Віра. К., 1998.

Словник гідронімів України. К., 1979

Словник мікрогідронімів України. К., 2004.

Словник прізвищ практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). Чернівці, 2002.

Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва-Коляди і Щедрого Вечера. Тернопіль, 1994.

Стрижак О. Етнонімія Геродотової Скіфії. К., 1988.

Стрижак О. Етнонімія Птолемеєвої Сарматії . К., 1991.

Стрижак О. Назви річок Запоріжжя і Херсонщини. К., 1967.

Стрижак О. Серби і Україна. /Наука і культура України. К., 1989.

Суслопаров М. Розшифрування найдавнішої писемності з берегів Дніпра. /Золоте слово. Книга перша. К., 2002.

Суслопаров М. Трипільці і ми. /Онуки Дажбожі. К., 7504 (1995–1997).

Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях К., 1998.

Тібєтско-санскрітско-русско-англійскій словарь. (Макєт). Составіл Ю. Н. Рєріх. М., 1960.

Танадайчук С. Символи в декоративному мистецтві України. Бердичів, 1997.

Ткачук Т. Знакові системи трипільсько-кукутенської культурно-історичної спільності (мальований посуд). Частина І, частина ІІ. Вінниця, 2005.
Ткачук Т., Мельник Я. Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (мальований посуд). Івано-Франківськ, 2000
Тойнбі А. Дослідження історії. К., 1995.
Толстая Н. Язик панджабі. М., 1960.
Топонімічний словник України. К., 1988.
Топоров В. Санскріт і єго урокі. /Дрєвняя Індія. Язик. Культура. Тєкст. М., 1985.
Трєхлєбов А. Тайна праславянской цівілізації. М., 1998.
Трубачов О. Названія рєк Правобєрєжной України. М., 1968.
Трубачов О. Проісхождєніє названій домашніх жівотних в славянскіх язиках. М., 1960.
Тьомкін Е., Ерман В. Міфи дрєвнєй Індії. М., 1982.
Трипільська цивілізація у спадщині України. К., 2003.
Україна в минулому і сьогодні (історичні й географічні карти). В. Паїк. Львів, 1999.
Українська мова. Енциклопедія. К., 2000.
Українські народні казки. Упорядкував Б. Грінченко. К., 1994.
Українські народні казки. Сімферополь, 1998.
Українські пісні, видані М. Максимовичем. К., 1962.
Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. К., 1947.
Федоренко Д., Гузенко Ю. Листи з античної України. К., 1997.
Хвойка В. До питання про слов'ян. /Космос древньої України. К., 1992.
Хвойка В. Розкопки 1901 року в царині Трипільської культури. / Слово просвіти. Ч. 31. 2002.
Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. Львів, 2004.
Царук О. Українська мова серед інших слов'янських. Дніпропетровськ, 1998.
Чмихов М. Від Яйця-райця до ідеї спасителя. К., 2001.
Чмихов М. Вісім тисячоліть археологічної космогонії в Україні / Космос древньої України. К., 1992.
Чубинський П. Труди етнографічєско-статістічєской експєдіції в Западнорусскій край. Т. 3–4. С-Пб., 1872–77.
Шавлі Й. Вєнети: наші давніє прєдкі. М., 2003.
Шаян В. Віра предків наших. Гамільтон-Луцьк, 1998.
Шелухін С. Україна — назва нашої землі з найдавніших часів. Прага, 1936.
Шилов Ю. Джерела. К., 2002.
Ющук І. Мова наша українська. К., 2003.
Янко М. Топонімічний словник України. К., 1998.
Ярмиш Ю. Українізми «Магабгарати». /Космос древної України. К., 1992.

ЗМІСТ